

ISSN 1992-4437

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 1 (19), 2013

Київ 2013

Внесено до переліку наукових фахових видань ВАК України з юридичних наук: Постанова президії ВАК України від 26.01.2011 № 1-05/1

Схвалено до друку Координаційно-методичною радою ДНДЕКЦ МВС України (протокол від 29 квітня 2013 № 41)

Схвалено до друку Вченою радою НАВС (протокол від 28 травня 2013 № 9)

Редакційна рада:

В.Б. Дубовик (голова) — перший заступник Міністра внутрішніх справ України; **О.М. Гончаров** — нач. ГСУ МВС України; **В.В. Коваленко** — ректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України, чл.-кор. НАПрН України; **Д.В. Жидков** (заст. голови) — нач. Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центру МВС України; **В.В. Черней** — перший проректор Нац. акад. внутр. справ з навчально-методичної та наукової роботи, канд. юрид. наук, доцент.

Редакційна колегія:

В.В. Коваленко (голов. ред.) — ректор Нац. акад. внутр. справ, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України, чл.-кор. НАПрН України;

В.П. Бахін — д-р юрид. наук, проф. (Нац. ун-т держ. податкової служби України); **О.М. Головка** — д-р юрид. наук, проф. (Харк. нац. ун-т внутр. справ); **В.Г. Гончаренко** — акад. Нац. акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф. (Акад. адвокатури України); **О.М. Джужа** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **А.В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Нац. акад. внутр. справ); **Н.І. Клименко** — д-р юрид. наук, проф. (Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка); **О.Є. Користін** — д-р юрид. наук, проф., (Нац. акад. внутр. справ); **В.В. Седнів** — д-р мед. наук, проф., суд. експерт вищого класу (Донец. нац. ун-т); **В.П. Черних** — д-р фармацевт. наук, д-р хім. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Нац. фармацевт. ун-т); **В.О. Шаповалова** — д-р фармацевт. наук, проф. (Нац. фармацевт. ун-т); **В.Д. Сущенко** — канд. юрид. наук, проф., засл. юрист України (Нац. акад. внутр. справ); **І.П. Красюк** — канд. юрид. наук, засл. юрист України; **О.І. Перекрест** — заст. нач. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **О.В. Неня** — заст. нач. лаб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **В.С. Печніков** — наук. співроб. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України); **С.С. Барташук** (відп. секр.) — експерт (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр МВС України).

Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. / [голов. ред. Коваленко В.В. та ін.] / ДНДЕКЦ МВС України; НАВС. — К. : ТОВ «Брайт Вайтт», 2013. — № 1 (19). — 240 с. : іл.

К82

Містить праці з теоретичних, методичних, нормативно-правових, практичних, історичних, організаційних проблем судової експертизи та криміналістики. На сторінках вісника відображено матеріали багатого передового досвіду проведення криміналістичних досліджень, інтегровано все нове, що з'являється в галузі науки криміналістики.

Для фахівців з питань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття й розслідування злочинів та інших правопорушень, а також науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних навчальних закладів.

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94

© ДНДЕКЦ МВС України, 2013
© Національна академія
внутрішніх справ, 2013

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Седнев В.В.

Научные и судебно-экспертные исследования6

Вознюк А.А., Арешонков В.В.

Озброєність банди: кримінально-правові та криміналістичні проблеми15

Косміна Н.М.

Спеціальні знання обізнаних осіб під час розслідування
незаконного обігу наркотиків та їх структура23

Панькевич В.М., Біліченко Н.С.

Кримінально-правові та криміналістичні аспекти спонукання
неповнолітніх до застосування допінгу31

Борідько О.А., Оржинська Е.І.

Злочинна діяльність у криміналістичній науці: визначення та колізії37

Чаплинська Ю.А.

Слідчий експеримент (організаційний аспект)43

Сокиран М.Ф.

Слідчий-криміналіст як учасник досудового розслідування49

Смерницький Д.В.

Адміністративно-правове регулювання проведення наукової
і науково-технічної експертизи в системі МВС України54

Дроздов А.В.

Развитие правовых взглядов на понятие и содержание
криминалистического обеспечения расследования преступлений63

Іванюк Р.В., Юрчишин В.Д.

Сучасна класифікація висновків експерта: криміналістичний
і кримінально-процесуальний аспект71

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Брисковська О.М., Осауленко О.А.

Тактика проведення слідчого огляду під час розслідування злочинів,
пов'язаних зі знищенням, підробкою або заміною номерів,
вузлів та агрегатів транспортного засобу80

Баулін О.В., Ляш А.О.

Використання науково-технічних засобів
під час досудового розслідування88

Калюга К.В.

Татування як криміналістична ознака особи злочинця94

Лускатов О.В., Лускатова Т.О.

Використання окремих нетрадиційних засобів для отримання криміналістично значущої інформації101

Форотинський С.Л.

Перспективи використання та можливості впровадження в Україні додаткового маркування транспортних засобів методом «ДатаДот» з метою протидії незаконному заволодінню транспортними засобами ...108

Михайленко В.С., Єфімов М.М.

Використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок112

Кринична Е.В.

Особливості огляду місця події за фактами розкрадання вантажів на залізничному транспорті117

Тимошенко А.И.

Проблемные вопросы исследования подростковой преступности121

Пиняга Р.О.

Призначення судових експертиз під час розслідування злочинів, пов'язаних із заняттям гральним бізнесом126

Федосєєв М.А.

Проведення комплексного дослідження транспортних засобів і документів, що їх супроводжують, під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним переміщенням автотранспорту через митний кордон України133

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Скрипко Г.О., Приступа В.В.

Ідентифікація поліефірних волокон за ознаками, встановленими методом ІЧ-спектроскопії139

Кахановский Ф.Н., Москаленко В.С., Посильский О.А., Шалыга Н.В.

Гамма-оксимасляная кислота и ее прекурсоры: обнаружение и количественное определение физико-химическими методами146

Пащенко В.И., Сидоренко Ю.М.

О возможности использования кинематических параметров осколочного поля ручной гранаты Ф-1 для проведения судебной взрывотехнической экспертизы155

Біленчук П.Д., Терешкевич А.І., Джей С.М.

Деякі методи дослідження підроблених електронних фотозображень ...170

Шпирин Е.Л.

Признаки, характеризующие большие переходные сопротивления контактных узлов электрических сетей после пожара177

Гайдук А.Г.

Використання револьверів, призначених для відстрілу патронів Флобера182

Перченко А.И., Григорусь Л.Н., Чернов П.Л.

Некоторые вопросы проведения экономических экспертиз
и исследований, связанных с деятельностью садово-огороднических
товариществ186

Бивалін С.Г., Поляков М.І.

Параметри гальмівної динаміки сучасних транспортних засобів
в експертній практиці192

Буцкий К.Н.

Возможность качественной идентификации ароматических
альдегидов методом тонкослойной хроматографии196

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**Синькевич И.А., Ивашкевич А.А., Малинников А.З., Ахрамович И.П.**

Использование люминесцентной микроскопии в экспертном
исследовании текстильных волокон203

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ**Бахин В.П.**

«Р.С. Белкин был просто обыкновенным,
нормальным гением» (О.Я. Баев)209

Чисніков В.М.

Альфонс Бертільйон — основоположник «наукової поліції»
(до 160-річчя з дня народження)212

НАУКОВЕ ЖИТТЯ**РЕЦЕНЗІЇ****Клименко Н.І., Цимбал П.В.**

Корисні наукові видання з криміналістичної методики220

НА ТЕРЕНАХ ІСТОРІЇ**Будзієвський М.Ю.**

Історичний аналіз виникнення криміналістичного документознавства224

Тальянчук Л.С.

Закордонний паспорт у системі документів, що посвідчують особу
під час перетину державного кордону України231

До уваги авторів!239

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 168.5 + 343.98

В.В. Седнев, доктор медичних наук,
професор, судовий експерт вищого класу,
професор кафедри уголовного права и процесса
Донецкого национального университета

НАУЧНЫЕ И СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Рассмотрены сходство и различия научного и судебно-экспертного исследования. Дано определение экспертной методологии. Обобщены критерии разграничения специальных знаний. Предложено разделение специальных знаний на естественно-научные и гуманитарные в соответствии с классификацией наук. Описаны регулятивы судебно-экспертной деятельности.

Ключевые слова: философия науки, судебная экспертиза, методология, специальные знания, регулятивы исследовательской деятельности.

Розглянуто подібність і відмінності наукового та судово-експертного дослідження. Надано визначення експертної методології. Узагальнено критерії розмежування спеціальних знань. Запропоновано поділ спеціальних знань на природничо-наукові та гуманітарні відповідно до класифікації наук. Описано регулятиви судово-експертної діяльності.

The article describes the similarities and differences between scientific and forensic expert research. The definition of the forensic expert methodology. Summarizes the criteria distinguishing forensic expertise. Proposed division of specialized knowledge on the natural science and the humanities in the classification of sciences. Regularities described forensic expert activities.

Изменения, происходящие в процессуальном праве, прежде всего криминальном [1], влекут за собой формирование состязательного процесса, где каждая из сторон может представлять свое заключение эксперта (ст. 22, ст. 243

Кримінально-процесуального кодексу України (далеє — КПК України)). При умови визначення законодавцем судової експертизи як базуючої на наукових, технічних або інших спеціальних знаннях (частина перша ст. 69 КПК України) в кримінальному праві [1], знаннях в області науки, мистецтва, техніки або ремесла (частина перша ст. 143 Громадянського процесуального кодексу України [2], частина перша ст. 81 Кодексу адміністративного судопроцесу України [3]), розмежування спеціальних і інших знань, не юридических і не належачих до загальнонаукових знань, стає значимим, так як, незважаючи на розуміння спеціальних знань як належачих до області науки, техніки, мистецтва або ремесла, все ж необхідно представити відміння між знаннями судового експерта і особи, маючої схоже профільне повне вище освіту, але не являючоїся судовим експертом.

В цій зв'язі слід вказати, що законодавцем в певній мірі констатовано це відміння. Так, згідно ст. 41 Господарського процесуального кодексу України, спеціальні знання використовуються при проведенні судової експертизи [4], а згідно ст. 273 Кодексу про адміністративні правопорушення, носієм спеціальних знань є експерт [5].

Актуальність даної теми визначається необхідністю розмежування методологій дослідження в науковій і судово-експертній областях.

Мета роботи — представити загальне і відміння між експертним і науковим дослідженням для найбільш адекватного відміння їх в ході оцінки результату дослідження органом або особою, призначившим судову експертизу. Основний метод аналізу — епістемологічний.

Операціоналізація поняття «судова експертиза» приведена вище в найбільш широкому і розкритому варіанті. Визначення поняття «наука» необхідно сформулювати найбільш загальною формою як цілеспрямовану діяльність по виявленню і встановленню закономірностей оточуючого світу для освоєння його і прогнозування в ньому через дослідження об'єктів, їх зв'язів і відносин засобом теорій, елементарними поняттями яких виступають поняття [6; 7].

При цьому специфічними структурними компонентами наукового знання є поняття (мінімальна логічна форма представлення знань), закон (наукове твердження, маюче універсальний характер і описуюче в концентрованому вигляді основні і найбільш важливі аспекти предмету дослідження) і пояснювальні схеми (інтерпретації вивчаємого об'єкта в науковому контексті для цілей більш повного (адекватного) його розуміння) [8].

Для наукового дослідження типово використання певних правил, зразків і принципів, які виражають прийняті в науці на кожному з етапів її розвитку ідеали і норми [9], що відповідають функціонуванню наукової діяльності як пізнавального акту і соціального інституту.

Окремого розгляду потребує наукова методологія як спосіб найбільш повної і об'єктивної реалізації цілей і завдань, ідеалів і норм науки. При цьому важливим обмежувачем використання наукового методу є вплив оточуючої середовища, в якій відбувається його застосування, можливостей, обумовлених розвитком технологій і світоглядом дослідника, а також досягаємих цінностей [10]. В цілому ж наукова методологія може бути визначена як

общая теория предметно-практической и познавательной деятельности, целью которой является производство научного знания об объектах, их свойствах и отношениях путем использования различных средств эмпирического и теоретического исследования, конечным результатом которой являются теории, области исследования и науки [6; 9; 11]. Конечный итог — научное знание — отличается от других форм знания тем, что [9; 12]:

- устанавливает объективные законы действительности;
- обеспечивает прогнозирование будущего;
- объединяет знание в целостную организованную систему;
- является обоснованным и воспроизводимым.

Важно подчеркнуть принципиальное для данной работы отличие научного знания от других его форм в ориентированности на исследование закономерностей [13].

Существенным элементом функционирования науки является ее классификация, проводимая по различным принципам и критериям, выражающая связь знания в виде обоснованного рядоположения, формирующая понимание методологических различий и определенной разницы регулятивов естественных и гуманитарных, эмпирических и теоретических и т. д. наук [9; 12; 14; 15]. Существенным для цели данной работы представляется то, что установление классификационных связей между науками связано с сущностью науки и в первую очередь с такими определяющими эту сущность элементами, как предмет, методология и цели [16].

Не менее значимы и регулятивы научных исследований, под которыми понимаются влияющие на выбор объектов, методов исследования, форм представления результатов и т. д., более-менее отчетливо сформулированные научным сообществом категории, благодаря которым осуществляется поддержание постоянства и непрерывности прироста подлинно научного знания [9; 17—19]. При этом большинство из них не имеет определенных, устоявшихся формулировок, и тем более дефиниций, да и сам их перечень варьирует у различных авторов. Для цели данной работы значимо то, что возможно выделение следующих регулятивов:

1) методологических:

- общность (научное знание объясняет максимально возможный широкий класс явлений);
- проверяемость (наличие эмпирических и теоретических следствий, доступных фиксации);
- системность (интеграция новых фактов и теорий в существующую структуру знания с учетом парадигмальных концептов науки);
- простота (способность без существенных дополнительных допущений объяснить не только имеющиеся, но и вновь появляющиеся факты и интегрировать новые теории);
- прогностичность (состоятельность в предвидении новых фактов и объяснительных схем);

2) технологических (как совокупность материальных процессов и операций, дающих возможность проверить объективность теорий, а в конечном итоге — реализовать заложенные в них возможности);

3) этических (как совокупность моральных норм, регулирующих отношение к научному знанию, обществу и государству, другим ученым и самому себе).

Рассмотрев основные и наиболее общие характеристики научного знания и научно-исследовательской деятельности, обратимся к аналогичным параметрам специального знания и судебно-экспертной деятельности.

Специальные знания определяют по следующим критериям:

– соответствие их образованию и опыту деятельности [20—25], то есть критерий фактически классификационный, выделяющий данный объект из других на основе принадлежности к определенному классу объектов за счет соответствия определенным системообразующим признакам;

– закрепление их в соответствующей литературе [26], то есть критерий источниковый, относящийся к информационному обеспечению специального знания;

– свойственность их конкретному лицу, являющемуся их носителем и привлекаемому для исполнения обязанностей эксперта, специалиста [20; 27—30], то есть знания субъектные и ситуативно актуальные относительно адресанта с точки зрения адресата (лица либо органа, назначившего экспертизу);

– отсутствие их у лиц (органа), использующих эти знания [20; 26], и отличие их от знаний, относящихся к общеобразовательным, а также характеризующим житейский опыт [31—33], — фактически негативный признак, сформированный путем перечисления того, что не входит в понятие «специальные знания», и подвергающийся если не критике, то сомнению относительно возможности однозначного формулирования [34; 35], в том числе и за счет того, что в объем специальных знаний входят некоторые юридические знания, в частности касающиеся «обнаружения, закрепления, изъятия и исследования доказательств» [36, с. 18];

– создание новой юридически значимой информации [20; 26] — процессуальный критерий определения и отграничения, также являющийся ситуативно-значимым.

Последний из приведенных выше критериев — процессуальный — представлен особо. Судебно-экспертная деятельность с юридической точки зрения заключается в формировании вывода эксперта [23—25] и направлена на:

– установление новых либо подтверждение имеющихся фактов, а также профессиональное объяснение их и оценку [23; 24];

– профилактику правонарушений [37].

То есть можно констатировать, что в научной и юридической литературе определен ряд критериев, отграничивающих понятие специальных знаний, среди которых можно выделить более «сильные», однозначно релевантные (классификационный и источниковый) и относительные, не вполне однозначные (субъектный, негативный, процессуальный).

Применительно к вышеописанной структуре научной деятельности (специфические структурные компоненты, использование определенных правил, образцов и принципов, методология, классификация, регулятивы) следует указать, что некоторые из них исследованы ранее, а именно: основания [38; 39], элементы методологии [40], некоторые элементы правил и принципов [41; 42], часть регулятивов [43; 44].

Специфические структурные компоненты судебно-экспертной деятельности могут быть обозначены как [41]:

– проблемы — те вопросы, на которые в информационном пространстве специальных знаний не сформированы эталоны ответов и нет алгоритмов решения соответствующих заданий;

– задачи — вопросы, ответы на которые могут быть получены путем исследования (преобразования по разработанным правилам) имеющихся конкретных данных, то есть ответ может быть получен на основании специальных познаний и опыта эксперта, базируясь на предоставленном органом, назначившем экспертизу, исходных данных (при условии их достаточной полноты и однозначности);

– нормативные запросы, предусматривающие постановку перед экспертом задачи по анализу межотраслевых, ведомственных, производственных и других документов, регулирующих те или иные виды деятельности;

– научно-информационные запросы, требующие от эксперта для формирования вывода выполнения определенного алгоритма уже известных действий по разработанным правилам, без преобразования.

При этом базовая, присущая научной деятельности схема, включающая понятия, законы и объяснительные схемы как облигатные элементы специфических структурных компонентов науки, сохраняется с учетом нижеизложенных ограничений, равно как и использование определенных правил, образцов и принципов, отражающих принятые идеалы и нормы. Отличие состоит лишь в том, что указанные идеалы и нормы отражены законодателем в ст. 3, ст. 4 и ст. 12 Закона Украины «О судебной экспертизе»: законность и независимость судебно-экспертной деятельности, объективность и полнота исследования [22; 46].

Говоря о методологии судебно-экспертной деятельности, следует отметить, что судебная экспертиза использует те же методы, которые используются и в научном познании с трансформацией их для специфических задач и объектов судебной экспертизы [37; 45; 46]. Наиболее емко это зафиксировано следующим образом: «В экспертизе используются не только готовые знания из различных областей, но и специально трансформированные для целей судебных экспертиз» [47, с. 10].

В целом методологию судебной экспертизы с учетом данных литературы и собственного практического опыта предлагается определить как теорию прикладной познавательной деятельности, целью которой является производство такой информации об объектах, их свойствах и отношениях, которая используется в доказывании по уголовным, гражданским и т. д. делам. Попутно следует отметить, что из предлагаемой дефиниции может быть выведено понятие частной экспертной методологии как совокупности приемов, методов и методик прикладной познавательной деятельности для получения информации, релевантной для доказывания конкретного правонарушения. Такое понимание экспертной общей и частной методологии ставит задачу разграничения пределов доказывания применительно к информации, которая может быть установлена экспертом и которая подлежит доказыванию сторонами процесса (ст. 91 и ст. 92 КПК Украины), что может быть поставлено в качестве задачи отдельного исследования.

Применительно же к целям данного исследования значимо еще и то, что базовая методология научного познания отражается в его классификации [16], разделяющей науки на естественные и гуманитарные, которым присущи как общие, так и свои специфические методы познания [9]. Подобно этому признаку

научного исследования судебно-экспертная деятельность также классифицируется по системообразующим признакам [48], среди которых определенную роль играют классификации, восходящие к «материнским» наукам. Закономерным следствием этого может быть разделение специального знания на естественнонаучное и гуманитарное с рассмотрением присущих им особенностей познавательной деятельности, что также может служить темой отдельного исследования.

Касаясь регулятивов судебно-экспертной деятельности, следует отметить, что как система норм, ограничений и запретов они также обретают свою специфику в судебно-экспертной деятельности, в частности:

– методологические обретают специфику, обусловленную необходимостью решения экспертных задач [21; 37] и реализации их через экспертные методики [49];

– этические — обусловлены необходимостью защиты прав и свобод граждан — участников процесса [21];

– технологические [21; 23; 37].

Кроме того, вводятся дополнительные ограничения, которые не могут быть в строгом смысле слова отнесены к регулятивам, а обусловлены:

– процессуальным характером назначения и проведения экспертизы, относимостью и допустимостью ее объектов [23; 25], наличием либо отсутствием правовой регламентации тех или иных аспектов судебно-экспертной деятельности [45]. Данное ограничение тесно связано с самой сутью судебной экспертизы и не может быть снижено до уровня одного из регулятивов, являясь скорее метарегулятивом;

– требованиями научности объяснения [24], которое с учетом того, что часть экспертного знания отнесена к технике, искусству либо ремеслу, представляется чрезмерно суживающим рамки судебно-экспертного исследования. Кроме того, как уже указано выше, специальные знания могут быть разделены на естественнонаучные и гуманитарные, и такое деление, несмотря на наличие общих гносеологических процедур, констатирует отличия в процессе познания и в представлении результатов. С учетом изложенного, требование научности объяснения представляется малорелевантным относительно требований объективности (как соответствия компетенции эксперта), истинности (как соответствия объективной реальности), доступности (как понятности для участников процесса), легитимности (как относимости и допустимости исследованных экспертом объектов, данных и др.). Однако данные ограничения, скорее, являются производными от выделенных общенаучных и экспертных регулятивов судебно-экспертной деятельности.

Таким образом, подытоживая приведенный краткий обзор основных характеристик научного и судебно-экспертного исследования, можно выделить в них общее и различия.

Наиболее значимой является общность методов познания — как общенаучных, так и дифференцированных относительно таких видов знания, как естественнонаучное, гуманитарное, логическое. Однако конечное суждение при научном исследовании носит обобщенный, зачастую теоретический характер, а при судебно-экспертном исследовании — конкретный и фактический.

Подобным образом формулируется общее в задачах как научного, так и судебно-экспертного исследования, где описательная задача науки реализуется

в исследовательской части заключения эксперта, объяснительная — в выводной, а предсказательная — в профилактических рекомендациях. Однако и в данном аспекте решение указанных задач в ходе научного исследования дает ответы с большим либо меньшим, но все же обобщением, в то время как в экспертном исследовании уровень обобщения минимализирован до конкретного юридически значимого события.

Как и ожидалось, обнаруживается совпадение облигатных компонентов исследовательской деятельности: субъекта, объекта, системы методов, понятийного обеспечения. Отличия, задаваемые судебно-экспертной деятельностью, формируются следующими элементами:

- процессуальной заданностью субъекта;
- особым статусом объектов исследования;
- законодательным закреплением части методов исследования согласно части третьей ст. 8 Закона Украины «О судебной экспертизе»;
- использованием исключительно научной терминологии и соответствующего языкового обеспечения, что ограничено возможностями понимания со стороны лица (органа), назначившего экспертизу.

Кроме того, такие составляющие научного исследования, как оценка его актуальности и связи с другими научными разработками, научная новизна, практическое значение, прогнозирование эффективности, — незначимы, а такие, как задачи и объект исследования, — заданы извне.

Исследование подобия и отличия научного и судебно-экспертного исследования оказалось не только возможным, но и конструктивным относительно перспективы дальнейших исследований. Во-первых, это перспектива дальнейшего изучения судебно-экспертной методологии, в том числе и не только в области науки. Во-вторых, это перспектива исследования сходства и различия в предмете доказывания между специальными и юридическими знаниями. Также представляется значимым исследование структуры специальных знаний на основании классификации наук: естественнонаучные, гуманитарные, логические. Дальнейшего углубления требуют исследования относительно регулятивов судебно-экспертной деятельности.

Список использованной литературы

1. *Кримінальний* процесуальний кодекс України : станом на 20 листопада 2012 року / Верховна Рада України. — Офіц. вид. // Закон і Бізнес. — 2012. — № 22 (1061). — 320 с.
2. *Цивільний* процесуальний кодекс України, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua-/laws/show/1618-15/print1339555589756564>.
3. *Кодекс* Адміністративного судочинства України, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua-/laws/show/2747-15/print1349676895241103>.
4. *Господарський* процесуальний кодекс України, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua-/laws/show/1798-12>.
5. *Кодекс* України про адміністративні правопорушення, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/print1349676895241103>.

6. Лебедев С.А. Философия науки: словарь основных терминов / С.А. Лебедев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Академический проект, 2006. — 320 с.
7. Канке В.А. Философия науки: краткий энциклопедический словарь / В.А. Канке. — М. : Изд-во «Омега-Л», 2008. — 328 с.
8. Ушаков Е.В. Введение в философию и методологию науки : учебник / Е.В. Ушаков. — М. : Изд-во «Экзамен», 2005. — 528 с.
9. Степин В.С. Теоретическое знание / В.С. Степин. — М. : Прогресс-Традиция, 2003. — 744 с.
10. Ивин А.А. Современная философия науки / А.А. Ивин. — М. : Высшая школа, 2005. — 592 с.
11. Философия и наука. — М. : Изд-во МГУ, 1973. — 232 с.
12. Основы философии науки : учеб. пособ. для аспирантов / [Кохановский В.П., Лешкевич Т.Г., Матяш Т. П., Фатхи Т.Б.]. — 2-е изд. — Ростов н/Д : Феникс, 2005. — 608 с.
13. Чудинов Э.М. Природа научной истины / Э.М. Чудинов. — М. : Либроком, 2010. — 314 с.
14. Капица П.Л. Эксперимент, теория, практика / П.Л. Капица. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Изд-во «Наука», 1977. — 354 с.
15. Кедров Б.М. Общие соображения о полной системе наук / Б.М. Кедров // Актуальные проблемы логики и методологии науки : сбор. науч. тр. — К. : Наукова думка, 1980. — С. 20—32.
16. Кедров Б.М. Классификация наук. Энгельс и его предшественники / Б.М. Кедров. — М. : Изд-во ВПШ и АОН при ЦК КПСС, 1961. — 472 с.
17. Илларионов С.В. Теория познания и философия науки / С.В. Илларионов. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. — 536 с.
18. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность / Э.Г. Юдин. — М. : Эдиториал УРСС, 1997. — 440 с.
19. Логико-философские труды В.А. Смирнова / [отв. ред. В.И. Шалак]. — М. : Эдиториал УРСС, 2010. — 592 с.
20. Шепитько В.Ю. Проблемы использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве / В.Ю. Шепитько / Сучасні проблеми розвитку судової експертизи : збір. матер. засідання «круглого столу» (м. Севастополь, 10—11 черв. 2010 р.). — Харьков : Апостиль, 2010. — С. 491—493.
21. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е.Р. Россинская. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : НОРМА, 2008. — 688 с.
22. Закон України «Про судову експертизу», зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
23. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / [за заг. ред. Тація В.Я., Пшонки В.П., Портнова А.В.]. — Харків : Право, 2012. — Т. 1. — 768 с.
24. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [за заг. ред. Гончаренка В.Г., Нора В.Т., Шуміла М.Є.]. — К. : Юстініан, 2012. — 844 с.
25. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [відп. ред. Ківалов С.В., Міщенко С.М., Захарченко В.Ю.]. — Харків : Одиссей, 2013.
26. Телегина Т.Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений / Т.Д. Телегина. — М. : Юрлитинформ, 2011. — 149 с.
27. Майлис Н.П. Руководство по трассологической экспертизе / Н.П. Майлис. — М. : Изд-во «Щит-М», 2010. — 344 с.
28. Рыжаков А.П. Эксперт в уголовном процессе: научно-практическое руководство / А.П. Рыжаков. — М. : Изд-во «Экзамен», 2007. — 223 с.
29. Шляхов А.Р. Процессуальные и организационные основы криминалистической экспертизы : метод. пособ. / А.Р. Шляхов. — М., 1972. — 121 с.

30. Скорик Н.В. Заключение эксперта — результат использования специальных знаний / Н.В. Скорик // Вопросы судебной экспертизы. — 1971. — № 12. — С. 180—185.
31. Россинская Е.Р. Настольная книга судьи: судебная экспертиза / Е.Р. Россинская, Е.И. Галяшина. — М. : Проспект, 2011. — 464 с.
32. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза / Т.В. Сахнова. — М. : Городец, 2000. — 368 с.
33. Судебные экспертизы (возможности, подготовка материалов, назначение, оценка). — К. : РИО МВД УССР, 1981. — 412 с.
34. Эксархопуло А.А. Специальные познания и их применение в исследовании материалов уголовного дела / А.А. Эксархопуло. — СПб. : Изд. дом СПб. гос. ун-та, 2005. — 280 с.
35. Нестеров А.В. Основы экспертной деятельности / А.В. Нестеров. — М. : ГУ-ВШЭ, 2009. — 167 с.
36. Надгорный Г.М. Соотношение специальных и юридических знаний / Г.М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1984. — Вып. 28. — С. 14—19.
37. Назначение и производство судебных экспертиз (пособие для следователей, судей и экспертов) / [ответ. ред. Г.П. Аринушкин, А.Р. Шляхов]. — М. : Юрид. лит., 1988. — 320 с.
38. Седнев В.В. Социально-институциональное основание общей теории судебной экспертизы / В.В. Седнев // Криміналістичний вісник. — 2008. — № 2 (10). — С. 5—10.
39. Седнев В.В. Онтология теории судебной экспертизы / В.В. Седнев // Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине : матер. межд. науч.-прак. конф. в рамках проекта «Российско-украинские криминалистические чтения на Слобожанщине» (Белгород, 25—26 марта 2011 г.). — Белгород, 2011. — Т. 1. — С. 109—112.
40. Седнев В.В. Восхождение от абстрактного к конкретному как фундаментальный метод экспертного познания / В.В. Седнев // Криминалист первопечатный. — 2012. — № 5. — С. 122—131.
41. Седнев В.В. Оценка сложности экспертного исследования / В.В. Седнев // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. — 2012. — Спец. вип. № 2. — С. 30—35.
42. Седнев В.В. Структура и функции общей теории судебной экспертизы / В.В. Седнев // Криміналістика XXI століття : матер. міжн. наук.-прак. конф. — Харків : Право, 2010. — С. 737—741.
43. Седнев В.В. Информационные потребности судебного эксперта / В.В. Седнев, А.Н. Коструб / Ароцкерівські читання : збір. матер. засід., присв. 85-річчю від дня народження видатного вченого-криміналіста Л.Ю. Ароцкера (Суми, 1 лист. 2012 р.). — Харків : ХНДІСЕ, 2012. — С. 39—41.
44. Седнев В.В. Огляд і описування об'єктів експертного дослідження / Седнев В.В., Моїсєєв О.М., Кондрашов О.В. // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи : збір. матер. засід. «круглого столу», присвяченого 10-річчю створення Севастопольського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз імені засл. проф. М.С. Бокаріуса. — Харків, 2010. — С. 38—39.
45. Клименко Н.І. Судова експертологія. Курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.І. Клименко. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. — 528 с.
46. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т.В. Аверьянова. — М. : Норма, 2007. — 480 с.
47. Криминалистическое исследование волокнистых материалов и изделий из них. Выпуск 1. Научные основы и общие положения криминалистического исследования волокнистых материалов и изделий из них / [ответ. ред. В.А. Пучков, Л.Д. Беляева]. — М., 1983. — 162 с.
48. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-прак. пособ. / М.Г. Щербаковский. — Харьков : Эспада, 2005. — 544 с.
49. Бондарь М.Е. Экспертная методика как одна из основных категорий общей теории и практики судебной экспертизы : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Бондарь Маргарита Евгеньевна. — К., 1992. — 206 с.

УДК 343.3 : 343.98

А.А. Вознюк, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем розкриття та розслідування злочинів Національної академії внутрішніх справ

В.В. Арешонков, кандидат юридичних наук, науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії незаконному обігу наркотиків та кіберзлочинності Національної академії внутрішніх справ

ОЗБРОЄНІСТЬ БАНДИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

Досліджено кримінально-правові та криміналістичні проблеми віднесення певних видів зброї до озброєності банди, запропоновано шляхи їх вирішення. Розглянуто існуючі погляди на визначення поняття «зброя», встановлено, які її різновиди можуть свідчити про озброєність злочинного формування.

Ключові слова: озброєність, зброя, банда, бандитизм.

Исследованы уголовно-правовые и криминалистические проблемы отнесения определенных видов оружия к вооруженности банды, предложены пути их решения. Рассмотрены существующие взгляды на определение понятия «оружие», установлено, какие его разновидности могут свидетельствовать о вооруженности преступного формирования.

In the article criminal and forensic issues were analyzed, which refer to certain kinds of weapon to armament gang, and were offered ways to solve them. Besides, in this article authors were reviewed existing views the definition of «weapon», and established that its variations may indicate the equipment of this criminal association and vice versa, which doesn't belong to arms.

Озброєність як кримінально-правова ознака є обов'язковою для банди та збройного формування, а також факультативною для інших злочинних об'єднань, зокрема групи осіб за попередньою змовою, терористичної групи, терористичної організації тощо.

Кримінально-правові та криміналістичні проблеми озброєності, в тому числі у бандитизмі, досліджували П.В. Агапов, П.Д. Біленчук, Д.Ю. Гамов, В.В. Голина, Д.А. Корецький, А.В. Кофанов, Б.В. Лизогуб, В.О. Навроцький, В.С. Прохоров, І.І. Радіонов, В.А. Ручкін, І.І. Солодкін, С.А. Степура, О.Ф. Сулява, В.П. Тихий, Р.Л. Чорний та інші. Водночас нині у правоохоронних органів виникають певні труднощі щодо кваліфікації та розслідування злочинів, учинених бандою, пов'язаних з доведенням озброєності у цій формі співучасті. Дискусійним залишається

питання про те, що слід розуміти під зброєю та які її види свідчать про озброєність банди.

Відтак метою статті є дослідження озброєності як кримінально-правової ознаки банди у контексті поняття зброї та її різновидів.

Насамперед слід з'ясувати, що розуміють під зброєю у бандитизмі. У ст. 257 Кримінального кодексу України (далі — КК України), яка встановлює кримінальну відповідальність за бандитизм, та інших статтях цього Кодексу поняття «зброя» не розкривається. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» також немає чітких роз'яснень із цього питання, крім зазначення у п. 20, що у випадках, коли для вирішення питання про належність відповідних предметів до зброї, а також питання про їх придатність до використання за цільовим призначенням потрібні спеціальні знання, у справі необхідно призначати експертизу, яку слід проводити у відповідних експертних установах. Вказано також, що банда може бути озброєна і гладкоствольною зброєю [1, с. 4].

Така ситуація спричиняє численні труднощі у встановленні правоохоронними органами різновидів зброї, які можуть засвідчити озброєність банди. Проте вона зумовлена об'єктивними причинами.

По-перше, в українському законодавстві немає визначення поняття зброї у цілому та окремих її видів (вогнепальної, пневматичної, газової тощо). За таких обставин до зброї у широкому розумінні можна віднести доволі широке коло предметів. Наприклад, до гладкоствольної зброї, про яку згадано у зазначеній вище постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 13, належить як великокаліберна військова зброя (пушки, гранатомети тощо), так і ручна стрілецька зброя (зброя самооборони, газова, сигнальна), оскільки в її стволі немає нарізів. Тому не зрозуміло, які із зазначених об'єктів становлять озброєність банди.

По-друге, на сьогодні немає комплексних експертних методик віднесення певного об'єкта до категорії «зброя». Практично тільки у висновках судово-балістичної експертизи та експертизи холодної зброї за наявності в об'єкта необхідних ознак вказують на вогнепальну або холодну зброю. Між іншим, у висновках вибухотехнічної експертизи ручних гранат заводського виробництва зазначають, що ці предмети є боеприпасами та конкретизується їх вид. Однак не зрозуміло, чи належать боеприпаси, у тому числі й патрони, до зброї та чи може банда бути озброєною цими предметами.

У наукових і правових джерелах зброю визначають по-різному, зокрема як:

– пристрої і засоби, призначені для ураження противника в озброєній боротьбі [2];

– пристрої та предмети, конструктивно призначені для ураження живої або іншої цілі та подання сигналів [3];

– пристрої, прилади і предмети, спеціально виготовлені, конструктивно призначені і технічно придатні для ураження живої або іншої цілі, які не мають іншого виробничого чи господарсько-побутового призначення [4];

– предмети, конструктивно призначені та технічно придатні для ураження живої та іншої цілі [5, с. 191].

Водночас під зброєю (стосовно бандитизму) розуміють:

– предмети, які спеціально пристосовані для ураження людей, не мають іншого (господарського, спортивного) призначення та на які поширюється спеціальний правовий режим — вони є об'єктом дозвільної системи або носіння їх громадянами заборонено (В.О. Навроцький) [6, с. 787];

– предмети, призначенні виключно для ураження живої цілі, що не мають іншого, господарського призначення (В.С. Прохоров та І.І. Солодкін) [7, с. 237, 238];

– пристрої, прилади та інші предмети, конструктивно призначені і технічно придатні для ураження живої або іншої цілі, тобто зброя у вузькому, авторському значенні слова (В.П. Тихий) [8, с. 473].

Таким чином, зброю (з точки зору бандитизму) визначають у вузькому кримінально-правовому значенні терміна. Її ознаками є такі:

– фізичний стан — пристрої, прилади та інші предмети;

– їх особливе призначення чи спеціальне пристосування для ураження людей або іншої живої цілі;

– ці предмети не мають іншого (господарського, спортивного) призначення;

– на них поширюється спеціальний правовий режим (вони є об'єктом дозвільної системи або носіння їх громадянами заборонено).

Проте згідно з наукою кримінального права не всі предмети у контексті кримінальної відповідальності за бандитизм належать до зброї. Слушною є думка вчених, які не відносять до озброєності банди:

– сокири, ломики, леза, столові, кухонні і складані ножі, стартові та газові пістолети, пневматичну зброю, ракетниці і схожі предмети, цеглини, кийки, пляшки, макети зброї та інші предмети, що є імітацією зброї (В.П. Тихий) [8, с. 474];

– будь-які інші предмети (крім вогнепальної чи холодної зброї, а також вибухових пристроїв, виготовлення, носіння, зберігання (останнє не належить до холодної зброї) чи збут яких заборонено), які угруповання використовує як зброю: сокири, лом, складані, столові чи кухонні ножі та схожі предмети, а також макети зброї (пугачі) (В.С. Прохоров та І.І. Солодкін) [7, с. 237, 238];

– предмети господарського вжитку (кухонний ніж, долото, сокира, лом тощо (В.Д. Меньшагін) [9, с. 166];

– газову зброю (І.І. Радіонов) [10, с. 115, 116].

Водночас аналіз наукової літератури та судової практики свідчить, що зазначені предмети банда використовує під час вчинення нападів. Так, Р.Л. Чорний зазначає, що непоодинокими є випадки, коли правоохоронні органи вилучають у членів банд різні заборонені саморобні та заводського виготовлення предмети і речовини для вчинення вибухів, які злочинці використовують для знищення чи пошкодження майна, завдання шкоди здоров'ю і життю потерпілих [11, с. 97], вибухову зброю, а саме гранати, вибухові пристрої, детонатори тощо (І.І. Радіонов) [10, с. 115].

Також до зброї, що характеризує озброєність банди, належать такі її види:

– гладкоствольна [1];

– вогнепальна і холодна військова, мисливська і спортивна, саморобна чи перероблена (зокрема, обрізи), вибухові пристрої, інші аналогічні пристосування, а також пневматичні чи газові рушниці, пістолети, револьвери, металеві, електрошочкові чи інші аналогічні пристрої, використання яких громадянами потребує

спеціального дозволу (зокрема, пневматична зброя зі швидкістю польоту кулі понад 100 м/сек, газові пістолети і револьвери, газові балони, споряджені газом нервово-паралітичної дії) (В.О. Навроцький) [6, с. 787];

– вогнепальна чи холодна, а також вибухові пристрої, виготовлення, носіння, зберігання (останнє не належить до холодної зброї) чи збут яких заборонено (В.С. Прохоров та І.І. Солодкін) [7, с. 237, 238];

– вогнепальна і холодна (В.Д. Меньшагін) [9, с. 165];

– вогнепальна (крім мисливської довгоствольної гладкоствольної) та холодна (у тому числі металеві), газова, споряджена нервово-паралітичними, отруйними, іншими речовинами, що не дозволені до застосування, здатна завдати середньої тяжкості шкоди здоров'ю людини, що перебуває на відстані більше одного метра, а також пневматична з дуловою енергією понад 7,5 Дж і калібру понад 4,5 мм; різні вибухові пристрої (П.В. Агапов) [12, с. 189];

– вогнепальна, газова, холодна або предмети, спеціально пристосовані для ураження людей (Б.В. Лизогуб) [13, с. 255]; вогнепальна, холодна, вибухова, пневматична, електрошокова паралізуюча або зброя масового ураження (І.І. Радіонов) [10, с. 118, 119];

– вогнепальна, у тому числі гладкоствольна мисливська, холодна, вибухова, уражаюча сила якої базується на використанні електричної енергії, радіоактивних випромінювань, біологічних та хімічних чинників тощо (В.П. Тихий) [8, с. 473].

Отже, підсумовуючи зазначене, до озброєності банди у теорії кримінального права належать такі види зброї:

– вогнепальна (у тому числі гладкоствольна) військова, мисливська і спортивна, саморобна чи перероблена (зокрема обрізи);

– холодна військова, мисливська і спортивна, саморобна чи перероблена;

– вибухові пристрої, інші аналогічні пристосування;

– пневматичні чи газові рушниці, пістолети, револьвери, металеві, електрошочкові чи інші аналогічні пристрої за умови, що вони належать до типів, використання яких громадянами потребує спеціального дозволу (зокрема пневматична зі швидкістю польоту кулі понад 100 м/сек, газові пістолети і револьвери, газові балони, споряджені газом нервово-паралітичної дії);

– масового ураження.

Водночас зазначений перелік викликає певні критичні зауваження.

Назва постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 3 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» (далі — Постанова) [14] доводить, що зброя, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої та радіоактивні матеріали вживаються як самостійні категорії, а тому жодна з них не може охоплювати іншу. Таким чином, Пленум Верховного Суду України до зброї не відносить бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої та радіоактивні матеріали.

Крім того, на думку В.О. Навроцького, для визнання банди озброєною вид зброї не має значення, зважаючи на відсутність обмежень стосовно цього у диспозиції відповідної статті, адже коли законодавець не вважає певні види зброї ознакою відповідного складу злочину, то вказує про це у диспозиції відповідної статті КК України [15, с. 131, 132].

Очевидним є і те, що не всі види зброї у широкому її розумінні підпадають під поняття «зброя» при кваліфікації злочинів, зокрема злочину, передбаченого ст. 257 КК України. Тому дослідження потребують кримінально-правові положення, що стосуються зброї взагалі. Аналіз статей КК України про зброю (частина п'ята ст. 36, частина друга ст. 146, частина перша ст. 201, частина перша ст. 258, ст. 257, частина перша ст. 2584, частини друга і третя ст. 260, частини перша і третя ст. 262, частини перша — третя ст. 263, частина перша ст. 2631, частина перша ст. 264, частина перша ст. 294, частина четверта ст. 296, частина друга ст. 365, частина друга ст. 393, частина друга ст. 404, частина третя ст. 405, частина третя ст. 406, частина друга ст. 408, частини перша і третя ст. 410, частина перша ст. 411, частина перша ст. 412, частина перша ст. 413, частина перша ст. 414, частина третя ст. 424, ст. 429, частина перша ст. 439, ст. 440 КК України) дозволяє дійти висновку про те, що поряд з поняттям «зброя» варто вживати такі терміни, як «бойові припаси до зброї, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, військова та спеціальна техніка, вибухові пристрої, спеціальні засоби, інші речовини та предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення». Оскільки ці поняття у статтях КК України вживаються паралельно зі зброєю, то логічно дійти висновку, що вони не є зброєю у вузькому кримінально-правовому значенні у контексті кримінальної відповідальності за бандитизм, хоча й можуть бути віднесені до зброї у широкому її розумінні.

Не можна повною мірою погодитися з думкою В.Д. Меньшагіна, що для визнання банди озброєною потрібна наявність саме зброї, а не будь-якого предмета, яким може бути спричинено смерть чи нанесено тілесні ушкодження. Хоча саме зброя робить банду особливо небезпечною злочинною спільнотою, оскільки створює найбільші можливості для здійснення задуманих нею нападів та вчинення опору представникам влади під час переслідування та затримання [9, с. 165], проте й інші предмети, які банда може використовувати під час нападів і які не належать до зброї, в окремих випадках зумовлюють характер бандитизму і ступінь його суспільної небезпеки. Зокрема, це можуть бути вибухові пристрої, радіоактивні матеріали, гранати тощо. У Постанові також зазначено, що основною характерною ознакою зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв та радіоактивних матеріалів є їх призначення — ураження живої цілі, знищення чи пошкодження навколишнього середовища [14]. Тобто ці предмети також призначені для ураження живої цілі. Крім того, згідно з переліком видів майна, яке не може перебувати у власності громадян, зважаючи на їх суспільну небезпеку, забороняється мати у власності вибухові речовини і засоби вибуху, бойові, отруйні речовини, електрошкові пристрої тощо. Зазначені вище предмети також є об'єктом дозвільної системи в Україні.

Слід зазначити, що у практиці експертних установ України нині основну частину об'єктів криміналістичного дослідження становлять заводські зразки історично сформованих видів зброї, насамперед вогнепальної. Проте до системи індивідуальної зброї входять також історично сформовані види зброї (холодна, метална, пневматична, вибухова та відносно нові — газова і електрошокова), хоча віднесення до зброї об'єктів електрошокового та хімічного впливу на людину викликає певні дискусії.

При цьому вчені-криміналісти наголошують на тому, що список різновидів індивідуальної зброї має тенденцію до розширення. На думку В.А. Ручкіна, сучасна

світова кримінальна практика характеризується стрімким розширенням кола зброї, наприклад, за рахунок лазерної зброї, портативних варіантів зброї масового ураження тощо, яку використовують у злочинних цілях [16, с. 8].

Не слід також забувати і про зброю, яка базується на нових фізичних принципах. Зокрема, автори Військово-морського словника до таких видів зброї відносять «променеву (лазерну, прискорювану, радіопроменеву), радіологічну, інфразвукову, генетичну, етнічну зброю, електродинамічне прискорення мас (електромагнітну пушку), а також засоби впливу на геофізичні процеси (погоду, клімат) тощо» [17, с. 294] (хоча і не всі зазначені види зброї обов'язково можуть призводити до летальних ушкоджень).

Доволі цікавою є думка С.А. Степури стосовно того, що зброя може мати не тільки форму системи неживої природи, а й біологічні (бактеріологічна зброя) та інші форми. Прикладом таких «інших» форм є зброя, що за призначенням спрямована на знищення інформаційної бази даних і технічних пристроїв та засобів їх збереження (комп'ютерні програми-паразити, віруси) [18, с. 70].

Отже, чинні положення про озброєність банди вочевидь є застарілими і з урахуванням сучасного рівня розвитку науки і техніки потребують суттєвого перегляду в напрямі розширення переліку засобів вчинення злочинних посягань.

Проблемним питанням, яке потребує детального вивчення та обговорення серед науковців, є віднесення до зброї під час кваліфікації бандитизму її основних складових частин. Так, на практиці може виникнути ситуація, коли учасники організованого злочинного об'єднання спробують самостійно виготовити вогнепальну зброю для вчинення нападів, однак на момент припинення правоохоронними органами їх злочинної діяльності встигнуть виготовити тільки окрему її частину (частини).

Крім того, учасники банди можуть навмисно вилучити із саморобної вогнепальної зброї одну з основних її частин, наприклад, курок, і зберігати її в іншому місці. У цьому випадку, як і в попередньому, судові експерти у висновку експертизи вкажуть, що у наданому вигляді відповіді на запитання, чи належить об'єкт до вогнепальної зброї, неможливо, оскільки для віднесення зброї до вогнепальної необхідно обов'язково провести експериментальну стрільбу та визначити питому кінетичну енергію снаряда.

Може також статися, що під час обшуку буде виявлено тільки ствол із затворною коробкою заводського зразка бойової зброї. У такому випадку судові експерти визначать, що це лише частина вогнепальної зброї, яка не придатна до стрільби (проведення пострілів).

Очевидно, у таких випадках, зважаючи на відсутність вогнепальної зброї у повному розумінні цього слова, дії винних за наявності інших ознак складу злочину слід розцінювати як замах на бандитизм.

Із цього приводу цікавим є закордонний досвід законодавчого визначення зброї. Так, у США відповідно до Зведення федеральних правил до вогнепальної зброї, крім власне самої зброї, належить: рамка або ствольна коробка будь-якого типу зброї, будь-який тип глушника для вогнепальної зброї, частина вогнепальної зброї, в якій розташовані ударник, затвор, спусковий механізм і наявне звичайне різьблення у передній частині для кріплення ствола. У Російській Федерації у Законі від 20 травня 1993 року № 1026-1 «Про зброю» також зазначено, що до

зброї належать й основні її частини, що визначають її функціональне призначення [19, с. 104].

Проведене дослідження дозволяє дійти таких висновків:

– у КК України та інших законодавчих актах країни немає визначення таких категорій, як «озброєність» і «зброя» (як у цілому, так і щодо її різновидів), необхідних для кваліфікації та розслідування бандитизму. Немає чітких роз'яснень щодо цього і в постановах Пленуму Верховного Суду України, а в наукових джерелах це питання є дискусійним;

– про озброєність банди відповідно до законодавчих положень свідчить наявність у її учасників або хоча б одного з них вогнепальної чи холодної зброї (в останньому випадку інші учасники мають знати про це й усвідомлювати можливість застосування зброї під час нападів). Це предмети, призначені для ураження живої цілі та на які встановлено особливий правовий режим щодо їх придбання, носіння, зберігання, використання, виготовлення, ремонту, перевезення та збуту. На сьогодні з огляду на неврегульованість досліджуваного питання визнання банди озброєною за наявності в її арсеналі інших видів зброї спричиняє труднощі кваліфікації та розслідування бандитизму, і, врешті-решт, може бути підставою для скасування судового вироку;

– обмежений перелік предметів, які банди можуть використовувати під час нападів, не відповідає сучасним реаліям злочинної діяльності цих злочинних формувань. З огляду на широке розмаїття різновидів зброї, а також інших предметів, які банда може використовувати під час нападів, пропонується доповнити ст. 257 КК України приміткою, в якій визначити, що озброєність банди означає наявність у неї не лише зброї, а й «інших предметів, спеціально пристосованих або заздалегідь заготовлених для фізичного чи психічного насильства під час нападу».

Список використаної літератури

1. *Постанова* Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчиненні стійкими злочинними об'єднаннями» // Вісник Верховного Суду України. — 2006. — № 1. — С. 2—6.

2. *Военный энциклопедический словарь* / [гл. ред. С. Ф. Ахромеев]. — М. : Воениздат, 1986. — 863 с.

3. *Модельный закон об оружии от 6 декабря 1997 года* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_a16/print1361357396526039.

4. *Про зброю* : Закон України від 22 листопада 2002 року № 1171 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=12436.

5. *Белінський Ю.Є.* Поняття «зброя» та його нормативне визначення / Ю.Є. Белінський // *Право і суспільство*. — 2012. — № 1. — С. 188—191.

6. *Науково-практичний коментар* Кримінального кодексу України / [за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка]. — 9-те вид., переробл. і допов. — К. : Юридична думка, 2012. — 1316 с.

7. *Курс советского уголовного права. Особенная часть* / [отв. ред. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский]. — Т. 3. — Изд-во Ленингр. ун-та. — 1973. — 836 с.

8. *Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар* : у 2 т. / [за заг. ред. Тація В.Я., Пшонки В.П., Борисова В.І., Тютюгіна В.І.]. — 5-те вид., допов. — Харків : Право, 2013. — Т. 2 : Особлива частина / [Баулін Ю.В., Борисов В.І., Тютюгін В.І. та ін.]. — 2013. — 1040 с.

9. *Пионтковский А.А.* Курс советского уголовного права. Особенная часть : в 6 т. / А.А. Пионтковский, В.Д. Меньшагин ; ред. кол. Пионтковский А.А., Ромашкин П.С., Чхиквадзе В.М. — М. : Изд-во «Наука», 1970. — 432 с.

10. *Радіонов І.І.* Кримінальна відповідальність за бандитизм : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Радіонов Ігор Іванович. — Харків, 2003. — 211 с.
11. *Чорний Р.Л.* Бандитизм за кримінальним правом України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Чорний Руслан Леонтійович. — К., 2005. — 236 с.
12. *Агапов П.В.* Уголовно-правовое, криминологическое и социально-политическое исследование бандитизма : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Агапов Павел Валерьевич. — Саратов, 2002. — 226 с.
13. *Лизогуб Б.В.* Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Лизогуб Богдан Вікторович. — Харків, 2004. — 259 с.
14. *Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами* : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02>.
15. *Навроцький В.О.* Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій / В.О. Навроцький. — К. : Знання; КОО, 2000. — 771 с.
16. *Ручкин В.А.* Оружие и следы его применения. Криминалистическое учение : монография / В.А. Ручкин. — М. : Юрлитинформ, 2003. — 352 с.
17. *Военно-морской словарь* / [гл. ред. В.Н. Чернавин]. — М. : Воениздат, 1989. — 511 с.
18. *Степура С.А.* Спірні питання визначення зброї у криміналістиці / С.А. Степура // Криміналістичний вісник. — 2011. — № 1 (15). — С. 66—71.
19. *Біленчук П.Д.* Зброезнавство: правові основи обігу вогнестрільної зброї. Порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства: Україна. Європа. Світ. : монографія / Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Сулява О.Ф. ; за ред. проф. П.Д. Біленчука. — К. : BeeZone, 2004. — 464 с.

УДК 343.98 : 343.347

Н.М. Косміна, кандидат юридичних наук,
начальник відділу Науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру при ГУМВС України
в Харківській області

СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ ОБІЗНАНИХ ОСІБ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ ТА ЇХ СТРУКТУРА

Проведено аналіз викладених у науковій літературі точок зору щодо суті поняття «спеціальні знання». Визначено структуру спеціальних знань обізнаних осіб, яких залучають до розслідування незаконного обігу наркотиків.

Ключові слова: спеціальні знання, правові знання, слідчі дії, незаконний обіг наркотиків.

Проанализированы изложенные в научной литературе точки зрения относительно сути понятия «специальные знания». Определена структура специальных знаний сведущих лиц, участвующих в расследовании незаконного оборота наркотиков.

In the work is devoted to problems of using of forensic knowledge in investigation of drug-trafficking. On the basis of analysis of scientific researches of native and foreign scientists, investigating and expert practice, author determines essence, structure of forensic knowledge of specialists, who engaged in investigating of drug-trafficking.

Одне з перших визначень спеціальних знань надав дослідник О.О. Ейсман, який сформулював їх як «знання не загальновідомі, не загальнодоступні, не ті, які мають загальне розповсюдження; тобто, це знання, якими володіє коло фахівців, при цьому очевидно, що глибокі знання у сфері, наприклад, фізики, є в зазначеному сенсі спеціальними для біолога і навпаки» [1]. Визначення «не загальновідомі» цілком справедливо відкидає Т.В. Авер'янова, яка вказує, що воно є не зовсім коректним і не характеризує змісту спеціальних знань [2].

З.М. Соколовський вважає, що віднесення певних знань до «спеціальних» залежить від того, у межах загальної чи спеціальної освіти вивчаються закономірності у певному випадку [3].

Іноколи під час визначення спеціальних знань беруть до уваги не лише спосіб набуття знань та їх відповідність рівню знань у певній галузі [4], а й мету їх застосування. Так, Ю.Г. Корухов відносить до спеціальних знань їх сукупність у певній галузі сучасної науки, техніки чи мистецтва, що використовується для доведення [5].

М.Г. Щербаковський та О.А. Кравченко вважають, що метою використання спеціальних знань є отримання доказової та орієнтувальної інформації, необхідної для встановлення істини у кримінальній справі [6].

Стосовно кримінально-процесуальної діяльності слушним є виокремлення у понятті «знання» об'єктивного та суб'єктивного аспекту.

З точки зору об'єктивного аспекту знання — це «продукт суспільної трудової (матеріальної) та розумової (духовної) діяльності людей», інформаційний результат пізнавального процесу, його підсумок, який відображається у людській культурі [7]. Це сукупність теоретичних знань у різних галузях людської діяльності. Науковому, теоретичному знанню, на відміну від чуттєвого, практичного, притаманне логічне обґрунтування, доведеність, відтворення пізнавальних результатів. Теоретичні, наукові знання накопичуються і передаються від одного покоління до іншого.

Отже, всю сукупність знань можна поділити на житейські (буденні) і спеціальні знання, які складаються з наукових і практичних.

Наукові знання отримують під час навчання, наукової, дослідницької діяльності. Вони розкривають внутрішню суть явищ, їх природу і закономірності, яким підпорядковані.

Практичні знання накопичуються під час практичної діяльності. Їх зміст складають знання про засоби трудової діяльності (стосовно досліджуваної проблеми — це техніко-криміналістичні, експертні засоби), найраціональніші способи їх застосування у різних ситуаціях. Проте не слід ототожнювати спеціальні знання з науковими, а практичні — із загальновідомими.

Співвідношення спеціальних і загальновідомих знань за своєю природою мінливе, визначається рівнем розвитку суспільства та інтегрованості наукових знань у повсякденне життя людини.

Розширення та поглиблення знань про якесь явище, процес, предмет призводить до того, що знання стають більш диференційованими, системними, доступними ширшому загалу. І як наслідок, сфера повсякденних знань збагачується.

Одночасно відбувається й зворотний процес. За рахунок більш глибокого наукового пізнання явищ, процесів, предметів начебто очевидні повсякденні уявлення про них відкидаються, виникають нові наукові обґрунтування, які набувають характеру спеціальних знань. Тому межа між загальновідомими та спеціальними знаннями визначається у кожний момент розвитку суспільства.

Суб'єктивна сторона знань відображає, по-перше, процедуру опанування знань конкретною особою, а по-друге — рівень знань, якими вона володіє. Повноцінне отримання, засвоєння та застосування наукових знань відбувається лише в результаті професійного навчання.

Отже, формальним критерієм володіння особою, зокрема експертом, науковими знаннями є наявність у неї (нього) відповідної освіти. Таке положення відповідає вимогам частини другої ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», згідно з якою «фахівці державних спеціалізованих установ і відомчих служб, що проводять судові експертизи, повинні мати вищу освіту». Наявність у особи спеціальних знань у будь-якій обмеженій галузі людської діяльності і навичок практичного застосування цих знань визначає її компетентність [8].

У практичній діяльності важливо визначити межі та процедуру застосування спеціальних знань.

Відповідно до загальної побудови кримінального процесу слідчий позбавлений права проводити експертне дослідження не тільки тому, що він недостатньо

підготовлений у спеціальній галузі знань, а й тому, що не може надавати докази. Адже загальноновизнаним є те, що та сама особа не може встановлювати відомості про факти та оцінювати їх достовірність.

Варто зазначити, що спеціальні знання — це не обов'язково знання, якими не володіє слідчий, але це обов'язково професійні знання. Як критерій відмежування спеціальних знань від загальноновідомих доцільно використовувати межі спеціальної освіти.

З огляду на те, що спеціальні знання уособлюють результат поєднання наукової та практичної діяльності, що потребує певної підготовки (у кримінально-процесуальному аспекті — це сучасні наукові знання, практичні вміння і навички), вони не можуть бути повсякденними, загальноновідомими, загальнодоступними науковими знаннями, здобутими на базі загальної освіти.

Крім того, зі спеціальних знань доцільно виокремити знання у галузі матеріального і процесуального права, якими повинен володіти слідчий, дізнавач, суддя відповідно до своєї посади. Знання у галузі законодавства і науки права (інакше — юридичні знання) не слід відносити до спеціальних знань у тому розумінні, в якому це поняття використовується у законі (ст. 101, 102 КПК України) [9]. Однак у літературних джерелах висловлено протилежну думку.

Так, В.Д. Арсеньев і В.Г. Заблоцький, досліджуючи зміст спеціальних знань, у категоричній формі висловлюють думку про те, що «юридичні знання у галузі криміналістики, які використовуються як спеціальні під час проведення експертиз, так само як і правові знання у певних спеціальних сферах (правила дорожнього руху, техніки безпеки, бухгалтерського обліку тощо), належать до предмета відповідних експертиз — автотехнічної, з техніки безпеки, бухгалтерської тощо» [10].

Цю саму думку поділяють також О.Р. Росинська [11], М.Я. Сегай, В.К. Стринжа [12] та інші вчені. О.О. Ексархопуло також вважає, що до спеціальних варто віднести знання у галузі права, зазначаючи, що під час проведення експертизи зброї експерт повинен володіти не лише спеціальними знаннями, а й неухильно дотримувати нормативних положень [13]. Водночас А. Кудрявцева і Ю. Лівшиць з цього приводу цілком слушно зауважують, що якщо дотримувати цієї логіки, то таке поняття, як «наркотичні засоби» також є правовим через те, що його дефініції наведено у відповідних законах [14].

Неможливо погодитися і з тим, що знання правил дорожнього руху, техніки безпеки, бухгалтерського обліку належать до спеціальних. На думку Ю.К. Орлова, зазначені правила, з одного боку, є правовими приписами, а з іншого — розраховані на осіб, які володіють спеціальною підготовкою та практичними навичками, тобто не є загальноновідомими [15]. Отже, йдеться про застосування у кожній з названих сфер спеціальних технічних знань, а нормативні положення використовують лише тією мірою, якою відображають і регулюють технічні питання, а не питання вольової поведінки людей.

Право як юридичне явище, що встановлює волю та обов'язковість поведінки учасників правовідносин, підкріплено силою державної влади і закріплено в офіційних нормативних актах [16]. Таке тлумачення права унеможливило застосування правових знань як спеціальних у зазначеному вище контексті.

Зокрема, під час проведення дослідження експерт у жодному випадку не має права вирішувати юридичні (правові) питання, які належать до компетенції слідчого,

прокурора та суду. Це положення ґрунтується на Постанові Пленуму Верховного Суду України від 30.05.97 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», у п. 2 якої зазначено про неприпустимість «порушення перед експертом правових питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції суду (зокрема щодо вини, неосудності чи недієздатності особи тощо)» [17]. Експерт не має права вирішувати питання про «порушення» спеціальних правил, оскільки воно містить вольовий аспект, визначення якого не належить до його компетенції.

В.М. Махов, стверджуючи, що слідчий не володіє у повному обсязі юридичними знаннями в будь-якій іншій сфері правової діяльності, крім кримінального права, кримінального процесу та криміналістики, формулює висновок про правомірність проведення правових експертиз [18]. Оскільки будь-яких обмежень у професійних знаннях суддів немає, думка про можливість призначення та проведення «правових», «економіко-правових», «юридичних» експертиз має своїх прихильників і серед інших вчених [19].

Водночас на противагу зазначеній слушною є думка тих вчених, які категорично виступають проти проведення правових експертиз [20; 21; 22].

Юридичні знання, безумовно, є спеціальними у широкому розумінні, і ними зобов'язані професійно володіти слідчі, судді, тобто всі ті, хто здійснює процес доведення. Але, як зазначалось вище, Пленум Верховного Суду України прямо вказав на неприпустимість порушення правових питань перед судовими експертами. Хибна практика призначення правових експертиз означає не що інше, як намагання покласти на експерта тягар доведення, тобто не властиві йому функції, які не передбачені кримінально-процесуальним законодавством.

Зважаючи на це, зі спеціальних знань у процесуальному значенні цього терміна повинні бути виокремлені знання у галузі права. Виходячи з цього, назріла необхідність визначення поняття спеціальних знань, зокрема у такій редакції: «Спеціальні знання — це систематизовані наукові та практичні знання, вміння і навички у певній сфері людської діяльності (за винятком знань у сфері матеріального і процесуального права), отримані в результаті цілеспрямованої професійної підготовки і досвіду роботи, які використовуються для встановлення обставин, що мають значення для справи».

Згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України спеціальні знання і навички потрібні під час вирішення питань, що виникають при провадженні у справі і пов'язані з призначенням експертиз (ст. 101, 102) і участю спеціаліста при проведенні слідчих дій (ст. 71), хоча на практиці коло суб'єктів із застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві є значно ширшим.

Як відомо, спеціальні знання під час досудового розслідування застосовуються для пошуку, фіксації, вилучення слідів злочину та їх дослідження з метою отримання криміналістично значущої інформації [23]. Вони реалізуються у прийомах, методах, способах застосування технічних засобів з наступною оцінкою отриманих результатів. У більшості випадків засоби, що застосовуються для роботи зі слідами, також є спеціальними, оскільки поводження з ними потребує певної теоретичної підготовки і практичного досвіду.

Отже, спеціальні знання використовують разом з науково-технічними засобами для пошуку, виявлення, вилучення і дослідження слідів злочину з метою

отримання доказової та орієнтувальної інформації, необхідної для встановлення істини у кримінальній справі [24].

Слід зазначити, що попри те, що згідно з чинним законодавством участь спеціаліста під час проведення слідчих дій є самостійною формою застосування спеціальних знань, за даними узагальнення слідчої практики їх допомогу використовують не завжди. Так, спеціалісти беруть участь у процесі проведення слідчих дій тільки за 5 % злочинів, пов'язаних, наприклад, з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Відомо, що, крім основної функції — надання допомоги слідчому у проведенні слідчих дій [25], спеціалісти виконують і додаткові, які полягають у консультуванні слідчого з різних питань, пов'язаних з використанням виявлених слідів, зокрема, з перевіркою їх за криміналістичними обліками, призначенням експертиз, а також проведенням попереднього дослідження слідової інформації з метою оперативного отримання даних про її відношення до злочину та, за можливості, надання орієнтувальної розшукової інформації (додаткові функції є непроцесуальною формою використання спеціальних знань, оскільки містять судження, які не зрозумілі неспеціалістам).

Єдиних критеріїв залучення спеціалістів для участі у слідчих діях не існує. Безперечно, запрошуючи спеціаліста, необхідно керуватися принципом практичної доцільності, під яким слід розуміти оптимальне використання спеціальних знань і практичних навичок для отримання максимально доказової та орієнтувальної інформації з матеріальних та ідеальних слідів злочину.

Як спеціаліст може бути залучена будь-яка обізнана особа, до якої закон висуває дві основні вимоги: незацікавленість у результаті справи і компетентність, тобто володіння спеціальними знаннями у певній галузі знань або практичній діяльності. Слідчий має право залучити спеціаліста до участі у підготовці до проведення слідчих дій, отримувати роз'яснення зі спеціальних питань, що виникають під час їх проведення, фіксації їх перебігу та отримання результатів. Спеціаліст залишається незалежним у межах своєї компетенції, але погоджує свої дії зі слідчим та іншими особами, що беруть участь у слідчій дії.

Проте основною формою використання спеціальних знань під час розслідування злочинів є судова експертиза, яка призначається тільки після порушення кримінальної справи, коли інші засоби доведення не дозволяють встановити окремих обставин злочину, що розслідується. Призначення і проведення судових експертиз детально регламентовано кримінально-процесуальним законодавством і Законом України «Про судову експертизу» [8].

Оскільки відповідно до чинного законодавства висновок експерта є одним з видів доказів, призначення експертизи спрямовано саме на їх отримання, тобто на отримання фактичних даних, що мають значення для належного вирішення справи.

Судово-експертні дослідження відрізняються від інших форм застосування спеціальних знань, зокрема від перевірочних, попередніх і звичайних наукових досліджень, процедурою проведення і доказовою силою отриманих результатів.

Важливим є визначення структури спеціальних знань обізнаних осіб, насамперед спеціалістів та експертів, яких залучають для розслідування певних видів злочинів. Так, для розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, спеціалісти і експерти повинні

мати базові знання з біології, фармації, хімії, які містять відомості про властивості наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та методи їх дослідження. Спеціальні знання саме у цих галузях відіграють домінуючу роль під час розслідування таких злочинів.

Підбиваючи підсумок, доцільно так сформулювати суть спеціальних знань у кримінальному процесі:

– спеціальні знання — це систематизовані наукові і практичні знання, вміння і навички у певній галузі людської діяльності;

– відповідно до ст. 101, 102 КПК України спеціальні знання не передбачають знання у галузі права, об'єктом вивчення яких є суспільні відносини, а також знання методологічних наук, які мають світоглядний характер. Юриспруденція і методологія є складовою частиною професійних знань слідчого, які у широкому розумінні слова також є спеціальними, однак перебувають за межами кримінально-процесуального значення цього терміна;

– як критерій виокремлення спеціальних знань серед інших слід використовувати межі спеціальної освіти для найповнішого визначення меж спеціальних знань у кожний певний проміжок часу, що особливо важливо за умов історичної змінності;

– спеціальні знання мають дійовий характер, тобто характеризують певний вид практичної діяльності.

Крім вузькоспеціальних знань, зазначеним категоріям обізнаних осіб необхідні допоміжні правові знання:

1) із судової експертології:

– загальної теорії — вчення про об'єкти, завдання, методи, принципи судово-експертної діяльності;

– теоретичних і методичних основ експертизи наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

2) з криміналістики:

– загальної та окремих теорій криміналістики: вчення про закономірності виникнення інформації про злочин; теорії криміналістичної ідентифікації та діагностики; криміналістичного вчення про ознаки, механізми слідоутворення, загальні принципи, методики криміналістичних експертних досліджень;

– криміналістичної техніки: знання про технічні засоби, прийоми, методи і методики виявлення слідів злочину і роботи з речовими доказами; знання у галузі трасології;

3) з кримінального процесу, а саме про:

– процесуальний статус суб'єктів, пов'язаних з проведенням експертизи;

– процесуальний порядок проведення судових експертиз на досудовому розслідуванні та на суді;

– теорію доказів, зокрема місце висновку експерта у системі доказів тощо.

При цьому зазначені правові знання мають забезпечувальний характер при провадженні експертного дослідження і не стосуються предмета експертизи.

Список використаної літератури

1. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование : науч. пособ. / А.А. Эйсман. — М. : Юрид. лит., 1967. — 152 с.

2. *Аверьянова Т.В.* Судебная экспертиза. Курс общей теории : монография / Т.В. Аверьянова. — М. : Норма, 2006. — 480 с.
3. *Соколовский З.М.* Понятие специальных знаний / З.М. Соколовский // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1969. — Вып. 6. — С. 20—25.
4. *Колмаков В.П.* Идентификационные действия следователя : учеб.-метод. пособ. / В.П. Колмаков. — К. : КНИИСЭ, 1977. — 201 с.
5. *Корухов Ю.Г.* Исследование материальных источников криминалистической информации : учеб. пособ. / Ю.Г. Корухов. — М. : ВНИИСЭ, 1987. — 50 с.
6. *Щербаковский М.Г.* Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособ. / М.Г. Щербаковский, А.А. Кравченко. — Харьков : ХНУВС, 1997. — 76 с.
7. *Современный философский словарь* / [под ред. В.Е. Кемерова]. — М. : Рус. слово, 1998. — 398 с.
8. *Про судову експертизу* : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — С. 232 (зі змінами : Закон України від 9 вересня 2004 року № 1992-IV). — 2005. — № 1.
9. *Уголовный процессуальный кодекс Украины*, с изменениями и дополнениями: по состоянию на 1 сентября 2007 года. — Харьков : Одиссей, 2007. — 264 с.
10. *Арсеньев В.Д.* Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела : учеб. пособ. / В.Д. Арсеньев, В.Г. Заблоцкий. — Красноярск : Красноярский ун-т, 1986. — 152 с.
11. *Россинская Е.Р.* Научно-практический комментарий к Федеральному закону «О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации» : монография / Е.Р. Россинская. — М. : Право и закон, 2002. — 656 с.
12. *Сегай М.Я.* Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы, методология) : учеб.-метод. пособ. / М.Я. Сегай, В.К. Стринжа. — К. : Вид Дім «Ін Юре», 1997. — 174 с.
13. *Эксархопуло А.А.* Специальные познания в уголовном процессе и их нетрадиционные формы / А.А. Эксархопуло // Вестник криминалистики. — М. : Спарк, 2001. — Вып. 2 (2). — С. 23—28.
14. *Кудрявцева А.* Доказательственное значение «правовых» экспертиз в уголовном процессе / А. Кудрявцева, Ю. Лившиц // Российская юстиция. — 2003. — № 1. — С. 26—28.
15. *Орлов Ю.К.* Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам) : учеб. пособ. / Ю.К. Орлов — М. : Юристъ, 1995. — 64 с.
16. *Загальна теорія держави і права* : підруч. / [Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Богачова А.А. та ін.]; за ред. М.В. Цвіка. — Харків : Право, 2002. — 432 с.
17. *Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах* : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 року № 8 / Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995—1997) // Бюлетень законодавства та юридичної практики України. — 1998. — № 31. — С. 245—252.
18. *Махов В.Н.* Использование знаний сведущих лиц при совершении преступлений : моногр. / В.Н. Махов. — М. : Изд-во Рос. ун-та Дружбы народов, 2000. — 296 с.
19. *Гаухман Л.* Нужна ли правовая экспертиза по уголовным делам / Л. Гаухман // Законность. — 2000. — № 4. — С. 21—24.
20. *Корухов Ю.Г.* Допустимы ли правовые и юридические экспертизы в уголовном процессе / Ю.Г. Корухов // Законность. — 2000. — № 31. — С. 39—40.
21. *Круть О.В.* Питання довідкової та консультаційної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України / О.В. Круть, Г.М. Нагорний / Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні : матеріали наук.-практ. конф. — Сімферополь, 2000. — С. 33—36.
22. *Щербаковский М.Г.* Сущность специальных знаний, как критерий разграничения компетенции следователя, специалиста и эксперта / М.Г. Щербаковский // Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики : материалы межд. науч.-практ.

конф. (Симферополь, 7—8 сент. 2006 г.). — Симферополь : КрымНИИСЭ, 2006. — С. 102—110.

23. *Работа с микрообъектами на месте происшествия* : учеб.-метод. пособ. / [В.Е. Капитонов, М.Н. Кузьмин, Т.Ф. Одиночкина и др.] ; под. ред. В.Е. Капитонова. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1978. — 140 с.

24. *Волынский В.А.* Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : учеб. пособ. / В.А. Волынский. — М. : ВНИИ МВД РФ, 1994. — 90 с.

25. *Ищенко П.П.* Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты) : учеб. пособ. / П.П. Ищенко. — М. : Юрид. лит., 1990. — 160 с.

УДК 343.98. : 343.347

В.М. Панькевич, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри Вінницького торговельно-економічного
інституту Київського національного торговельно-економічного
університету

Н.С. Біліченко, старший експерт Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру при УМВС України
у Вінницькій області

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ СПОНУКАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ДОПІНГУ

Проаналізовано кримінально-правові аспекти складу злочину, який передбачає відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, викладено пропозиції щодо удосконалення чинного кримінального законодавства та розробки методичного забезпечення розкриття і розслідування таких злочинів.

Ключові слова: допінг, злочин, спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, методичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних із спонуканням неповнолітніх до застосування допінгу.

Проанализированы уголовно-правовые аспекты состава преступления, предусматривающего ответственность за принуждение несовершеннолетних к применению допинга, изложены предложения по усовершенствованию действующего уголовного законодательства и разработке методического обеспечения раскрытия и расследования таких преступлений.

This article analyzes the criminal-legal aspects of the «corpus delict» of minor doping usage involving and also the need for research of methodological provision to come out and investigate of crimes of this kind. It outlines the ways of perfecting the criminal legislative and methodological provision to come out and investigate of crimes which connected of minor doping usage involving.

Стаття 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Українська держава зобов'язалася дотримувати міжнародних стандартів у сфері охорони здоров'я своїх громадян, зокрема шляхом підтримання розвитку професійного та масового спорту, а також вжиття заходів із запобігання негативному впливу на здоров'я речовин і способів, які штучно збільшують можливості особи переносити фізичні навантаження, завдаючи цим шкоди здоров'ю та ставлячи під загрозу її життя.

Вітчизняний законодавець 3 серпня 2006 року ратифікував Міжнародну конвенцію про боротьбу з допінгом у спорті (далі — Конвенція), тобто відповідно до

ст. 9 Конституції України цей міжнародний нормативно-правовий акт став частиною національного законодавства.

Відповідно до ст. 5 Конвенції кожна держава-учасниця зобов'язана вживати відповідних заходів (у сфері законодавства, нормативного регулювання, політики та адміністративної практики), у тому числі й щодо обмеження доступності забронених речовин і методів та їхнього використання у спорті, шляхом встановлення суворого контролю за їх виробництвом, переміщенням, ввезенням, розподілом і продажем. Крім цього, до держав — учасниць Конвенції висунуто вимогу щодо вжиття заходів до допоміжного персоналу спортсмена, який порушує антидопінгове законодавство або вчиняє інше порушення, пов'язане з допінгом у спорті.

Як зазначають науковці у сфері медицини, загальний негативний вплив допінгу на організм доволі багатогранний. Допінг примушує спортсмена працювати за межами можливого, тобто виконувати надроботу. Ця межа відділяє втому від перевтоми, здоров'я — від хвороби і хворобу — від смерті. А якщо забрати у людини відчуття втоми, як це робить допінг, то перехід від здоров'я до хвороби і смерті відбувається непомітно. Крім того, у разі довготривалого застосування допінгу з'являються всі клінічні симптоми деградації особистості. Немає жодного органа чи системи, на яких би не позначився вплив допінгу, що призводить до функціональних, а згодом і органічних змін в організмі. Отже, боротьба з допінгом — це боротьба за життя і здоров'я спортсмена, та навіть більше — це боротьба за існування спорту, адже не може бути спорту, що завдає шкоди здоров'ю, загрожує смертю його учасникам [1]. Зазначене вище зумовлює велику суспільну небезпеку цього явища та вимагає від законодавця створення правового інструментарію, у тому числі й кримінально-правового, для боротьби з ним.

На відміну від кримінального законодавства радянських часів, у якому не було кримінальної відповідальності за незаконне використання спортсменами допінгу, у Кримінальному кодексі України (далі — КК України) таку відповідальність передбачено (ст. 323 — за спонукання неповнолітнього до застосування допінгу). Однак, незважаючи на те, що така норма існує вже багато років, майже щороку на міжнародних спортивних змаганнях виявляються факти застосування спортсменами України допінгу, хоча не завжди за ознаками цього злочину настає кримінальна відповідальність (за даними Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України, у 2004 році було зареєстровано 1 факт вживання допінгу, хоча кримінальну справу за цим фактом у суді так і не було розглянуто).

Слід зазначити, що на цей час не передбачено кримінальної відповідальності за низку суспільно небезпечних діянь, що завдають шкоди здоров'ю повнолітнього спортсмена та спортивному іміджу держави на міжнародній арені. Немає також криміналістичної методики розкриття і розслідування злочинів цієї категорії та спеціальної методики проведення криміналістичних досліджень об'єктів з метою виявлення в їх складі допінгових речовин. Також не передбачено можливості врахування результатів криміналістичних досліджень зарубіжних спеціалістів. Зрозуміло, що все це унеможливорює проведення ефективного розслідування цієї категорії кримінальних справ.

Із зазначеного вище випливає актуальність цієї статті, враховуючи поступове укріплення позицій нашої держави на міжнародній спортивній арені, тенденцію посилення мотивації спортсменів за рахунок матеріального чинника у вигляді

виплат значних грошових винагород, безкоштовного надання квартир та інших соціальних пільг, що, у свою чергу, підштовхує деяких спортсменів до здобуття перемоги з використанням будь-яких засобів, у тому числі незаконних.

Результати дослідження проблем кримінально-правової протидії незаконному застосуванню допінгу та криміналістичного супроводження розслідування злочинів цієї категорії було відображено в працях вітчизняних криміналістів П.П. Андрушка, М.І. Бажанова, В.П. Бахіна, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, П.А. Вороб'я, В.Г. Гончаренка, В.К. Грищука, О.М. Джужи, О.О. Дудорова, В.П. Ємельянова, А.В. Іщенко, В.В. Коваленка, О.Г. Колба, М.Й. Коржанського, О.Є. Користіна, І.П. Красюка, В.С. Кузмічова, С.Я. Лихової, М.І. Мельника, Н.А. Мірошніченко, А.А. Музики, В.І. Осадчого, М.В. Палія, М.І. Панова, А.В. Савченка, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Д. Суценка, В.Я. Тація, В.О. Тулякова, І.К. Туркевич, Є.В. Фесенка, С.С. Яценка, а також зарубіжних науковців Ф.Г. Бурчака, М.М. Биргеу, І.П. Даньшина, В.В. Дзундза, В.В. Вітвицької, І.П. Лановенка, Ф.А. Лапушанського, П.С. Матишевського, Н.С. Юзікова та інших. Комплексне дослідження цієї проблеми провів у 2005 році О.І. Петренко у межах дисертації з питань кримінальної відповідальності за спонукання неповнолітнього до застосування допінгу.

Мета цієї статті — науковий аналіз кримінально-правових і криміналістичних аспектів спонукання неповнолітніх до застосування допінгу в сучасних умовах соціально-економічного та політичного розвитку України, а також окреслення основних напрямів і способів підвищення ефективності системи кримінально-правових і криміналістичних заходів протидії цьому суспільно небезпечному явищу.

В Україні основною санкцією для спортсмена, який застосував допінг, залишається незарахування спортивного результату та дискваліфікація (усунення від участі) у майбутніх спортивних змаганнях на певний період часу. У деяких країнах світу проблему допінгу вирішують не лише шляхом застосування спортивних санкцій, а й шляхом притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності (Англія, Франція тощо) [2, с. 7—8]. Тобто законодавство провідних європейських країн визнає суспільну небезпеку діянь, пов'язаних із вживанням допінгу, достатньою для їх криміналізації, що дозволяє правоохоронним органам проводити ефективнішу профілактику та боротьбу з цим явищем за допомогою кримінально-правових засобів.

Вітчизняний законодавець, криміналізуючи спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, поставив його в один ряд з такими злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення, як:

- незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;
- схилення до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;
- організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;
- схилення неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів;
- інші злочини проти здоров'я населення (частина друга ст. 323 КК України).

Відомо, що основною сферою застосування допінгу є передусім спорт, однак варто також враховувати застосування допінгу поза спортом, зокрема спонукання

роботодавцем неповнолітніх працівників до застосування допінгу під час виконання певних видів робіт, що потребують значних чи тривалих фізичних навантажень, для досягнення необхідного трудового результату. Як свідчить аналіз кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, законодавець врахував зазначену обставину і встановив кримінальну відповідальність не лише за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу у сфері спорту. Тлумачення ст. 323 КК України свідчить про відсутність обов'язкової законодавчої вимоги стосовно вчинення таких дій лише у сфері спорту, а отже, суб'єктом такого злочину слід визнавати будь-яку особу, яка вчинила це суспільно небезпечне діяння у будь-якій сфері життєдіяльності. Цим законодавець підкреслює шкідливість застосування допінгу для здоров'я неповнолітнього незалежно від обставин його застосування.

Проте прогалиною чинного кримінального законодавства слід вважати передбачення відповідальності лише за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, тоді як повнолітні спортсмени за таких обставин зазнають лише дискваліфікації. Отже, доволі актуальним є питання щодо передбачення кримінальної відповідальності осіб, які спонукають до застосування допінгу повнолітніх спортсменів, адже здоров'ю такого спортсмена також завдається велика шкода (або виникає загроза завдання).

Крім того, актуальним є також питання щодо встановлення кримінальної відповідальності власне за застосування ними допінгу, адже, навіть не беручи до уваги завдання шкоди здоров'ю, такі негативні наслідки застосування допінгу, як дискваліфікація спортсмена та позбавлення його і країни здобутих спортивних трофеїв свідчать про марно витрачені державою величезні матеріальні та інші ресурси. Слушною є думка С. Варвянського та О. Куца, які вважають, що проблему вживання допінгу спортсменами слід віднести до злочинів міжнародного характеру, а не обмежуватися тільки позбавленням права брати участь у престижних міжнародних змаганнях [3, с. 4].

Недосконалість українського законодавства в аспекті, що розглядається, проявляється і в тому, що воно не містить заборони стосовно обіймання іноземцями або особами без громадянства, які не проживають постійно в Україні, тренерських чи подібних посад у національній збірній команді. У разі спонукання ними неповнолітніх до застосування допінгу за межами території України відповідно до ст. 8 КК України вони нести кримінальну відповідальність лише у випадках, передбачених міжнародними договорами, або якщо вони вчинили передбачені КК України тяжкі чи особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України, тобто лише у випадку вчинення злочину, передбаченого частиною четвертою ст. 323 КК України (заподіяння істотної шкоди здоров'ю потерпілого або інших тяжких наслідків).

Крім того, Міжнародна конвенція про боротьбу з допінгом у спорті містить вимогу до держав-учасниць (в тому числі і до України) створити правове поле для ефективної боротьби з незаконним виробленням, переміщенням, ввезенням, розподілом чи продажем допінгових речовин і застосуванням допінгових методів на своїх територіях, тому вітчизняному законодавцю варто зважено підійти до питання встановлення юридичної відповідальності за зазначені вище діяння, зокрема й кримінальної.

Не менш важливою проблемою, ніж недосконалість законодавства, є відсутність криміналістичної методики розслідування таких злочинів — науково обґрунтованого комплексу невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, які необхідно провести у процесі виявлення та на початковій стадії розслідування спонукання неповнолітніх до застосування допінгу.

Крім того, як свідчить аналіз, в Україні немає правозастосовної практики щодо протидії застосуванню допінгу, що пов'язано з браком у працівників правоохоронних органів відповідних теоретичних знань, практичних навичок і досвіду з виявлення та розслідування злочинів цієї категорії. Не приділяють неналежної уваги цій проблемі і відповідні державні органи та вчені-криміналісти.

Слід також зазначити, що багато в чому розслідування злочинів, пов'язаних із спонуканням неповнолітніх до застосування допінгу, залежить від ґрунтового та кваліфікованого проведення судових експертиз з метою підтвердження факту спонукання особи до застосування допінгу. А тому цілком доцільною є розробка та впровадження методик проведення таких експертиз:

- судово-хімічної експертизи допінгових речовин, які не були вжиті, особливо тих, що не належать до категорії наркотичних засобів;
- медико-біологічної експертизи біологічних зразків особи, яка вжила допінгової речовини;
- медико-біологічної експертизи біологічних зразків особи, яка застосовувала допінг, тощо.

Методики проведення зазначених експертиз мають відповідати міжнародними вимогам і стандартам, зважаючи на те, що, по-перше, через певні об'єктивні та суб'єктивні обставини слідчі не завжди мають можливість отримати речові докази, виявлені за кордоном, і призначити стосовно них відповідну експертизу, що спричиняє процесуальну проблему використання та долучення до матеріалів кримінальної справи висновків зарубіжних експертів. По-друге, результати дослідження вітчизняних фахівців можуть стати у пригоді зарубіжним правоохоронним органам, які проводять розслідування щодо власного громадянина, який вчинив злочин, пов'язаний із застосуванням допінгу на території України.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що для виконання Україною повною мірою зобов'язань із протидії застосування допінгу відповідно до Міжнародної конвенції про боротьбу з допінгом у спорті українському законодавцю слід вирішити питання щодо криміналізації таких діянь, як незаконне вироблення, переміщення, ввезення, розподіл, продаж чи вживання допінгових речовин, або застосування допінгових методів спортсменами на території України, або стосовно громадян України. Потрібно також розробити та впровадити окремі методики проведення експертиз для підтвердження факту спонукання особи до застосування допінгу, методики з розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням допінгу, до яких традиційно внести питання криміналістичної характеристики злочинів цієї категорії, дій працівників органу дізнання та слідчих на стадії порушення кримінальної справи, висунення версій, організації розслідування кримінальної справи та взаємодії підрозділів під час розслідування, тактики проведення слідчих і оперативно-розшукових заходів, криміналістичної профілактики тощо.

Список використаної літератури

1. *Особливості* використання лікарських засобів спортсменами в умовах активізації боротьби з допінгом [Електронний ресурс] / [Блавацька О.Б., Ванюк Г.Й., Городецька І.Я., Івасюта Ю.О.]. — Режим доступу : http://www.aptekagal.com.ua/show_article.php?year=2008&month=11-12&num=18.

2. *Петренко О.І.* Кримінальна відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.І. Петренко. — К., 2006. — 17 с.

3. *Варвянський С.* Філософські, історичні, соціально-економічні аспекти розвитку фізичної культури та спорту / С. Варвянський, О. Куц // Фізична культура, спорт та здоров'я нації. — 2006. — Вип. 6. — С. 3—7.

УДК 343.98

О.А. Борідько, кандидат юридичних наук,
заступник начальника відділу Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру при
УМВС України в Херсонській області

Е.І. Оржинська, здобувач кафедри криміналістики
та судової медицини Національної академії внутрішніх
справ, завідувач юридичного сектору Державної
екологічної інспекції в Херсонській області

ЗЛОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ У КРИМІНАЛІСТИЧНІЙ НАУЦІ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА КОЛІЗІЇ

Проаналізовано наукові точки зору щодо визначення поняття «злочинна діяльність» у криміналістичній науці, розглянуто питання щодо співвідношення понять «злочинна діяльність» і «механізм злочинної діяльності».

Ключові слова: криміналістика, злочинна діяльність, механізм злочинної діяльності, система дій, дії, діяння, бездіяльність.

Проанализированы научные точки зрения относительно определения понятия «преступная деятельность» в криминалистической науке, рассмотрен вопрос о соотношении понятий «преступная деятельность» и «механизм преступной деятельности».

The essay gives a deep analysis of the criminological notion of «criminal behaviour» and its correlation with the notion of «mechanism of criminal behaviour».

Поняття «злочинна діяльність» — об'єкт постійних криміналістичних наукових досліджень і дискусій. Перші згадки про необхідність пізнання для слідчого злочинних навичок і поведінки злочинця викладено у посібнику російського процесуаліста Я.І. Баршаєва «Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству» [2, с. 97]. Як зазначено у ньому, ще у 1841 році були зроблені перші спроби надати науково обґрунтовані рекомендації практичним співробітникам з позиції криміналістики. Хоча і сам термін «криміналістика» на той час вчений не використовував.

Цікаві приклади з практики розслідування окремих видів злочинів, які містили інформацію не лише про злочин, але й про особу злочинця, навів у своєму посібнику «Мистецтво розкриття злочинів та закони логіки» Еріх Анушат [1, с. 52, 61, 75].

Тобто питання злочинної діяльності не є новим для проблематики криміналістики. Його розглядали ще у перших підручниках, присвячених криміналістиці. Так, на етапі становлення науки криміналістики питанням злочинної діяльності приділяли увагу Я.І. Баршаєв, Г. Гросс, Е. Анушат, А. Вейнгард, С.О. Голунський, Г.Ю. Манс, С.Н. Трегубов, Г.К. Рогинський, І.М. Якимов та інші вчені. Пізніше цю

проблему висвітлювали у працях Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, Ф.В. Глазирін, В.Г. Гончаренко, А.В. Дулов, А.Ф. Зелінський, М.К. Камінський, Н.І. Клименко, В.Я. Колдін, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, М.Й. Коржанський, В.К. Лисиченко, І.М. Лузгін, В.О. Образцов, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, Н.П. Яблоков та інші. На сучасному етапі розвитку криміналістики дослідження цієї проблеми отримало новий імпульс у дисертаційних роботах С.В. Євдокіменка (2002 р.) і В.О. Сакало (2002 р.).

Таким чином, можна стверджувати, що сучасні фундаментальні положення предмета науки криміналістики, її загальних та окремих теорій дозволяють повно виявити та вивчити закономірності злочинної діяльності, встановити кореляційні зв'язки і відносини між її елементами, тобто підійти до створення методології криміналістичного дослідження злочинної діяльності.

Незважаючи на увагу, яку приділяють злочинній діяльності як соціальному явищу, вона досліджена недостатньо, а наукові роз'яснення щодо її суті, доволі скупі, іноді поверхневі і нерідко суперечливі. Суперечки здебільшого виникають щодо визначення об'єкта вивчення криміналістикою — чи то «злочинної діяльності», чи то «механізму злочинної діяльності». Крім того, немає єдиної наукової думки стосовно суті визначень цих термінів.

З огляду на зазначене доцільно розглянути сучасні визначення поняття «злочинна діяльність».

Д.С. Хайрусов і Л.О. Щербич під злочинною діяльністю розуміють «усвідомлене, мотивоване, заборонене кримінальним правом під загрозою кримінального покарання, детерміноване рівнем суспільного розвитку та об'єктивними факторами суспільно небезпечне діяння суб'єкта злочину, направлене на певний об'єкт, вчинене з метою задоволення потреб, з використанням різних знарядь, засобів і способів» [17, с. 22].

П.Д. Біленчук під злочинною діяльністю розуміє «систему обумовлених дій (без дій) суб'єкта, які викликають зміни в матеріальному середовищі (природі, суспільстві) і вважаються суспільно небезпечними, винними і кримінально карними» [3, с. 47].

В.В. Тіщенко вважає, що «злочинна діяльність... являє собою заздалегідь сплановану та реалізовану систему дій особи (або організованої групи осіб) з підготовки, вчинення та приховування злочинів, а також дій, спрямованих на ухилення від кримінальної відповідальності, досягнення постійних злочинних результатів, а також розраховану на тривалий життєвий час» [15, с. 16].

В.С. Кузьмічов та Ю. Москін дійшли висновку, що під злочинною діяльністю слід розуміти систему суспільно небезпечних, заборонених кримінальним законом дій або бездіяльність, об'єднану загальним мотивом і метою, які регулюються свідомістю і волею, зі створенням сприятливих умов для вчинення злочинних намірів, що складається зі способів підготовки, вчинення та приховування злочинів [11, с. 67].

Слушним і таким, що найбільш змістовно виражає суть поняття злочинної діяльності відповідно до криміналістичних завдань, є визначення А.Ф. Зеленського: «Злочинна діяльність — це система передбачених кримінальним законом діянь і тісно пов'язаних з ними інших передкримінальних і посткримінальних дій, психологічно детермінованих загальним мотивом, реалізація якого планується суб'єктом через поставлення окремих, проміжних цілей» [4, с. 96].

Аналізуючи наведені визначення П.Д. Біленчука, В.С. Кузьмічова, В.В. Тіщенко, А.Ф. Зеленського, слід зауважити, що здебільшого при визначенні поняття «злочинна діяльність» застосовують «діяльнісний підхід». Такий підхід у криміналістичних дослідженнях дозволяє розглядати злочинну діяльність у широкому розумінні як діяльність з підготовки, вчинення та приховування одного чи кількох злочинів і у вузькому — як систематичне вчинення серії однотипних злочинів.

На відміну від наведених вище визначень, Р.С. Белкін зазначав, що злочин цікавить криміналістів не взагалі, не як складне соціальне явище, а як протиправна діяльність, як акт людської поведінки [9, с. 33]. Цим твердженням він зосереджував увагу на тому, що об'єктом криміналістики є функціональна сторона протиправної діяльності. Злочинну діяльність вчений розглядає як певний механізм злочину, а не як складне соціальне явище. Інакше кажучи, криміналістику цікавить тільки частина системи «злочинна діяльність» — її механізм. Це, безумовно, доволі слушне твердження.

Ю.Г. Корухов, досліджуючи криміналістичну діагностику під час розслідування злочинів і вживаючи термін «механізм злочину», зазначав, що «...виникнення матеріальних носіїв криміналістично значущої інформації... зумовлено у першу чергу елементами механізму злочину: суб'єктивними якостями особи (її навиками, звичками, знаннями, вміннями); способом вчинення злочину (предметом посягання, характером дій, застосуванням технічних засобів, знарядь тощо); підготовленими та попередніми діями; діями, які вчиняються з метою приховування злочину... Усі ці елементи взаємопов'язані...» [7, с. 102—103]. Погоджуючись з наведеною позицією, слід зауважити, що злочинну подію вивчають за допомогою криміналістичних засобів і методів саме для встановлення закономірних взаємозв'язків між елементами механізму злочинної діяльності. При цьому найбільше криміналістичне значення має «слідова картина», оскільки саме з неї починається пізнання злочину і саме в цьому проявляється прикладний характер криміналістики, допоміжний для матеріального та процесуального кримінального права. Водночас саме завдяки досягненням криміналістики успішно вирішують завдання кримінального судочинства і дають правильну кваліфікацію діям обвинувачених [14, с. 129].

Український вчений-криміналіст М.В. Салтевський у своїх працях також уникав визначення терміна «злочинна діяльність», про що свідчить той факт, що навіть питання, присвячені поняттю, структурі та елементам злочинної діяльності, науковець систематизував у розділ під назвою «Вчення про механізм учинення злочину» [13, с. 40]. На думку М.В. Салтевського, структура злочинної діяльності аналогічна будь-якій соціальній діяльності (трудовій, науковій, культурній, суспільній тощо) і складається з чотирьох елементів: суб'єкта злочинної діяльності, знаряддя вчинення злочину, предмета злочинної діяльності, слідів злочинної діяльності. При цьому дослідник зазначав, що для криміналістики має значення не власне злочинна діяльність, а механізм злочинної діяльності та її відображення: «Структура злочинної діяльності не розкриває її динаміки, тобто механізму взаємодії, слідоутворення і характеру відображень як кінцевого продукту діяльності» [13, с. 40—41]. Отже, М.В. Салтевський вважав, що для криміналістики найбільше значення має механізм злочинної діяльності (у вигляді відображень, відбитків, уявних образів), ніж власне злочинна діяльність, яка сама по собі позбавлена динаміки, і дослідник (у тому числі і слідчий) може вивчати її лише ретроспективно (за наслідками події, яка минула).

З.І. Кірсанов у своєму підручнику (як і Р.С. Белкін, М.В. Салтевський та Ю.Г. Корухов) також наголошує на дослідженні криміналістикою не власне злочинної діяльності, а її механізму, зазначаючи при цьому, що «злочин — не лише явище соціальне, але і матеріальний процес, пов'язаний з багатьма іншими соціальними та матеріальними процесами. Матеріальні процеси при підготовці, вчиненні та приховуванні злочину, залучені для цих процесів об'єкти та утворювані ними сліди є об'єктами наукового пізнання криміналістики. Різноманітні підходи до вивчення злочину зумовлюють і різні трактування його механізму. На відміну від кримінального права, криміналістика не обмежує поняття механізму злочину динамікою лише протиправних подій, які визначають об'єктивну сторону складу злочину. У криміналістиці механізм злочину трактується ширше. До його складу входять не лише протиправні дії, але й дії, які не є кримінально-карними, а також взаємодія різних матеріальних об'єктів і процесів, які мають опосередковане відношення до події злочину» [6, с. 77, 78]. Під механізмом злочинної діяльності дослідник розуміє систему осіб, матеріальних об'єктів і процесів, що взаємодіють під час злочину, і їх взаємозв'язки зумовлені підготовкою, вчиненням або приховуванням злочину [6, с. 79].

Таким чином, Р.С. Белкін, З.І. Кірсанов, Ю.Г. Корухов і М.В. Салтевський у своїх роботах наголошують на тому, що криміналістику цікавить не власне «злочинна діяльність», а лише її частина — механізм.

Слід зазначити, що невизначеність щодо уживання термінів «злочинна діяльність» чи «механізм злочинної діяльності» у криміналістичній літературі є також однією з причин недостатньої визначеності (розробленості) теоретичних позицій цих термінів.

Отже, доцільно чітко визначити, що є об'єктом дослідження сучасної криміналістики: злочинна діяльність чи механізм злочинної діяльності. Є.П. Іщенко і О.О. Топорков чітко зазначають, що «об'єктом дослідження криміналістики є функціональна сторона злочинності, система дій і відношень, які утворюють механізм злочину. Тому з числа закономірностей, які вивчаються криміналістикою, необхідно назвати закономірності механізму вчинення злочину... Цей механізм — складна динамічна система, яка містить у собі злочинця, його відношення до своїх дій і наслідків, предмет злочинного посягання, спосіб вчинення та приховування злочину, його обстановку тощо» [5, с. 3].

Погляди і думки Р.С. Белкіна, Є.П. Іщенка, З.І. Кірсанова, Ю.Г. Корухова, М.В. Салтевського, О.О. Топоркова підтримують й інші вчені: Д.А. Турчин, А.М. Кустов, В.Я. Колдін, В.В. Губаніщев, які також вважають, що об'єктом вивчення криміналістики є саме механізм злочинної діяльності.

Так, на думку Д.А. Турчина, «...механізм злочинної діяльності — це динамічна система, створена діями або бездіяльністю суб'єкта з похідними від них діями інших осіб, під час розвитку якої залежно від виду злочину настають ті чи інші перетворення (зміни) всіх захоплених ним матеріальних компонентів і підсистем, внаслідок чого породжуються інформаційні процеси у вигляді слідів злочину, які використовують для ретроспективного пізнання злочину» [16, с. 178].

На думку В.Я. Колдіна, «...механізм розслідуваної події — це сукупність взаємопов'язаних матеріальних систем і процесів, які утворюють подію і які зумовлюють виникнення джерел криміналістичної інформації» [10, с. 333].

А.М. Кустов щодо вивчення криміналістикою механізму злочинної діяльності зазначає, що цей механізм — це система процесів взаємодії учасників злочину як прямих, так і опосередкованих, між собою та з матеріальним середовищем, поєднаних з використанням відповідних засобів та інших окремих елементів обстановки» [12, с. 15] .

Слушною і такою, що не підлягає сумніву, є теза А.В. Васильєва про те, що механізм злочинної діяльності — це процес вчинення злочину, у тому числі і його спосіб, що супроводжується утворенням матеріальних і нематеріальних слідів, які можуть бути використані для розкриття та розслідування злочинів [8, с. 7].

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що єдиної думки стосовно криміналістичного об'єкта пізнання немає: чи то механізм злочину (Р.С. Белкін), чи то механізм злочинної діяльності (З.І. Кірсанов, Ю.Г. Корухов і М.В. Салтевський). Проте найточнішим є визначення терміна «механізм злочинної діяльності» як системи взаємопов'язаних елементів, внаслідок взаємодії яких утворюється «слідова картина», яку слідчий пізнає під час розслідування конкретного злочину.

Список використаної літератури

1. Анушат Э. Искусство раскрытия преступлений и законы логики / Э. Анушат. — К., 1997. — 78 с.
2. Баршаев Я.И. Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству / Я.И. Баршаев. — М. : Лекс Эст, 2001. — 240 с.
3. Криміналістика : підручник / [Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. та ін.] ; за ред. П.Д. Біленчука. — 2-ге вид., випр. і доп. — К. : Атіка, 2001. — 544 с.
4. Зеленский А.Ф. Криминальная психология / А.Ф. Зеленский. — К. : Юринком Интер, 1999. — 240 с.
5. Ищенко Е.П. Криминалистика : учебник / Е.П. Ищенко, А.А. Топорков. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Инфра-М, 2006. — 784 с.
6. Кирсанов З.И. Теоретические основы криминалистики : учеб. пособ. / З.И. Кирсанов. — М., 1998. — 280 с.
7. Корухов Ю.Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : науч.- прак. пособ. / Ю.Г. Корухов. — М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. — 288 с.
8. Криминалистика : учебник / [под ред. А.Н. Васильева]. — М. : Изд-во МГУ, 1971. — 203 с.
9. Криминалистика / [под ред. Р.С. Белкина]. — М. : НОРМА-ИНФРА, 1999. — 990 с.
10. Криминалистика социалистических стран / [под ред. В.Я. Колдина]. — М., 1986. — 512 с.
11. Кузьмічов В. Криміналістичне вивчення злочинної діяльності / В. Кузьмічов, Ю. Москін // Право України. — 1999. — № 5. — С. 64—66.
12. Кустов А.М. Криминалистическое учение о механизме преступления : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес, криміналістика, судова медична експертиза» / А.М. Кустов. — М., 1997. — 35 с.
13. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. — К. : Кондор, 2005. — 588 с.
14. Смахтин Е.В. Криминалистика: соотношение с уголовным и уголовно-процессуальным правом : монография / Е.В. Смахтин ; под общ. ред. А.С. Подшибякина. — М. : Юрлитинформ, 2009. — 233 с.
15. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія / В.В. Тіщенко. — Одеса : Фенікс, 2007. — 260 с.

16. Турчин Д.А. Значение механизма преступления в процессе слеодообразования / Д.А. Турчин / Совершенствование правовых мер борьбы с преступностью : межвуз. темат. сбор. — Владивосток, 1986. — С. 165—172.

17. Хайрусов Д.С. Источники и методы криминалистического исследования преступной деятельности / Д.С. Хайрусов. — М. : Юрлитинформ, 2008. — 144 с.

УДК 343.985 : 343.147

Ю.А. Чаплинська, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

СЛІДЧИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ (ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ)

Висвітлено актуальні проблеми проведення слідчого експерименту, проаналізовано наявні в юридичній літературі точки зору щодо цього питання, запропоновано організаційні заходи і тактичні прийоми проведення слідчої дії.

Ключові слова: слідчий експеримент, організація, організаційне забезпечення, тактичні прийоми, відтворення.

Освещены актуальные проблемы проведения следственного эксперимента, проанализированы имеющиеся в юридической литературе мнения по этому вопросу, предложены организационные мероприятия и тактические приемы проведения следственного действия.

This scientific article is about treatment of the actual problem questions of carrying out of investigatory experiment.

The author have analyzed the points of view available in the legal literature on these questions and offered the tactical method of carrying out of investigatory actio.

Під час розслідування злочинів, особливо тяжких (умисних вбивств, розбійних нападів, вимагань, захоплення заручників, незаконного виготовлення зброї, боєприпасів, вибухівок, наркотичних засобів або психотропних речовин, документів, печаток тощо), нерідко виникає потреба (крім перевірки та уточнення показань підозрюваних і обвинувачених) проведення окремих експериментально-дослідницьких дій, спрямованих на встановлення можливості сприйняття особою певних фактів або явищ, здійснення нею конкретних дій, наявності або відсутності певних вмінь і навичок тощо. Такі експериментальні дослідження виконуються шляхом проведення слідчого експерименту.

Вивчення кримінальних справ (367) та опитування співробітників слідчих підрозділів (289) свідчать, що така слідча дія проводилася лише у 4 % загальної кількості справ; у 23 % вона, хоча й була вочевидь необхідна, проте під час досудового розслідування не проводилася, що, зрозуміло, певною мірою знижує якість проведення досудового слідства. Потребують також удосконалення й організаційно-підготовчі та тактичні заходи проведення слідчого експерименту з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики, на що вказали 48 % опитаних слідчих.

Таким чином, активна протидія досудовому розслідуванню, багатоепізодність і складність кримінальних справ та інші чинники зумовлюють важливе

організаційно-тактичне значення слідчого експерименту. Ефективне проведення цієї слідчої дії багато в чому залежить від правильного та ефективного володіння й оперування слідчими тактичними прийомами і застосування їх у правоохоронній практиці.

Отже, актуальність цієї статті зумовлена недостатньою науковою розробленістю і великою практичною значущістю системи організаційно-тактичного забезпечення проведення слідчих дій, зокрема слідчого експерименту, яка може бути використана у слідчій, оперативно-розшуковій і судово-експертній практиці.

Загальну тактику проведення відтворення обстановки й обставин події у вигляді слідчого експерименту доволі повно висвітлили у криміналістичній літературі вчені-криміналісти та процесуалісти. Зокрема, вагомий внесок у розробку наукових основ проведення слідчого експерименту зробили Л.Е. Ароцкер, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, О.М. Васильєв, Н.І. Гуковська, Ф.В. Глазирін, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'яничков, М.В. Салтевський, Л.А. Соя-Сірко, В.М. Тертишник, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, Ш.Ш. Ярамиш'ян та багато інших. Зважаючи на доволі широке застосування у правоохоронній практиці цієї слідчої дії (як розповсюдженого способу збирання фактичних даних), значущість проведених наукових досліджень безсумнівна. Однак детальнішого висвітлення потребують питання організації і тактики проведення слідчого експерименту з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики, що і є метою цієї статті.

Як відомо, слідчий експеримент — це окрема слідча дія, яка проводиться з метою перевірки можливості і способу вчинення (за певних умов) тих чи інших дій. Загалом експеримент (від лат. слова *experimentum* — іспит, дослідження) — це штучна систематична зміна умов явища, що перебуває під наглядом, та його зв'язків з іншими явищами. Слідчий експеримент потрібно відрізнити від експерименту як загальнонаукового методу дослідження, що використовується як пізнавальний прийом під час проведення окремих слідчих дій. Зазначена слідча дія є сильним психологічним засобом впливу на його учасників, оскільки отримані результати нерідко наочно свідчать про можливість або неможливість існування певного явища чи події, спростувати які підозрюваним (обвинуваченим) буває доволі складно. Тому слідчий експеримент є необхідним, а часто-густо незамінним способом перевірки та отримання нових доказів.

Слідчий експеримент належить до похідних слідчих дій і проводиться, як правило, не на перших етапах досудового розслідування. Однак, на думку С.І. Новикова та Ш.Ш. Ярамиш'яна, несвоєчасне проведення цієї слідчої дії негативно позначається на якості досудового розслідування, особливо у тих випадках, коли перевіряються обставини, що пов'язані з видимістю, оглядовістю, обстановкою місцевості, яка швидко змінюється [1, с. 10]. У таких випадках слідчий експеримент слід проводити у системі першочергових слідчих дій.

Отже, слідчий експеримент — це пізнавальна слідча дія, суть якої полягає у проведенні досліджень, пов'язаних зі встановленням, перевіркою або оцінкою слідчих версій про можливість або неможливість існування певних фактів, що мають значення для кримінальної справи [2, с. 5].

На думку І.М. Лузгіна, суть експериментального методу дослідження фактів і явищ полягає у такому вивченні об'єкта, коли дослідник активно впливає на нього шляхом створення штучних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей,

або шляхом зміни процесу у певному напрямі. Змістом цього методу є будь-які випробування, за допомогою яких виокремлюють явище, що цікавить, з різноманіття інших і пізнають його природу, сутність і походження, що дозволяє дійти достовірного висновку щодо можливості існування у схожих умовах аналогічного явища у минулому або майбутньому [3].

Від перевірки показань на місці слідчий експеримент відрізняється суттю і суб'єктом. Перевірка проводиться з особою, яка безпосередньо сприймала подію. Суб'єкт розкриває уявний спосіб шляхом демонстрації (показу) його на реальних предметах матеріальної обстановки на тому самому місці. Під час слідчого експерименту, навпаки, дослідні дії складають його суть і є методом одержання та перевірки інформації. Експеримент може бути проведено і за відсутності особи, чиї показання перевіряються, при цьому у деяких випадках проведення його на тому самому місці, де відбувалася досліджувана подія, не є обов'язковим [4, с. 225].

До основних завдань слідчого експерименту належать:

- встановлення точного механізму вчинення злочину;
- перевірка висунутих слідчих версій;
- виявлення причин і умов, що сприяли або перешкоджали вчиненню злочину;
- перевірка та уточнення фактичних даних, одержаних за результатами проведених окремих слідчих дій;
- отримання нових доказів;
- встановлення та усунення розбіжностей у показаннях підозрюваних, обвинувачених, свідків і потерпілих;
- визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину тощо.

Результати вивчення кримінальних справ дозволяють дійти висновку, що у правоохоронній практиці проводяться такі види слідчих експериментів:

- встановлення можливості спостереження або сприймання якого-небудь факту чи явища;
- встановлення можливості існування якого-небудь факту чи явища;
- встановлення наявності або відсутності у конкретної особи певних професійних вмінь і навичок;
- встановлення можливості вчинення тих чи інших дій за визначений час;
- встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів;
- встановлення меж поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство.

Як свідчать результати узагальнення правоохоронної практики, є такі основні тактичні умови проведення слідчого експерименту.

1. Проведення слідчого експерименту в умовах, максимально наближених до тих, в яких відбувалася подія, факт або явище.

Усі експериментальні дії доцільно проводити за оптимальних умов у тих місцях, де відбувалася досліджувана подія. У цьому випадку слідчий повинен враховувати місце, час, період доби, погодні та кліматичні умови, освітлення, тривалість, темп і послідовність дій, обставини, які не підлягають відтворенню, тощо. Насамперед це стосується випадків перевірки можливості спостереження або

сприймання якого-небудь факту (явища), існування якого-небудь факту (явища), здійснення якої-небудь дії за певних умов або встановлення послідовності розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів.

Слідчий має штучно створити обстановку, яка спонукатиме особу добровільно виконувати дії, що розкривають зміст відомої тільки їй інформації, зокрема про підготовку, вчинення та приховання злочинів, наявність попередньої злочинної змови тощо [5, с. 394]. Якщо обстановка, де планується провести експериментальні дії, зазнала суттєвих змін, то вдаються до її реконструкції. При цьому реконструюється не вся обстановка, а окремі її елементи, які є важливими для дослідів.

2. Використання під час експерименту тих самих приладів, механізмів, пристроїв і матеріалів, що використовувалися під час злочинної події.

Використовуючи під час проведення дослідницьких дій (випробувань) такі самі прилади, механізми, пристрої та матеріали, що і під час вчинення злочинів, слід пам'ятати, що недоцільно використовувати об'єкти, які є речовими доказами за кримінальною справою, через можливість їх знищення або пошкодження. За неможливості використання зазначених об'єктів у експерименті слідчий може застосувати предмети-аналоги або натурні макети. Такий прийом може певним чином вплинути на психологічні позиції злочинців і викликати у них переживання, аналогічні тим, які вони відчували під час вчинення злочинів, що сприятиме їх щирому зізнанню.

На думку В.О. Коновалової та Ф.В. Хоменка, макетування створює емоційне налаштування і сприяє виникненню асоціативних зв'язків, які можна використати для з'ясування обставин, що мають значення у справі, а також робить результати більш переконливими [6, с. 10—16; 7, с. 30—34].

Категорично забороняється проводити експерименти з використанням об'єктів, небезпечних для життя та здоров'я громадян, пов'язаних із загрозою знищення (пошкодження) державного чи індивідуального майна громадян, порушенням громадського порядку або приниженням честі та гідності людини.

3. Неодноразове та поетапне (стадійне) проведення дослідів і повторення випробувальних дій у змінних умовах.

Усі дослідницькі дії повинні проводитися неодноразово і в різних умовах з метою забезпечення достовірності та унеможливлення отримання випадкових результатів (наприклад, під час встановлення можливості сприймати об'єкти мають бути продемонстровані різні об'єкти, щоб можна було переконатися у стійкості їх розпізнавання суб'єктом експерименту).

Отже, головною метою неодноразового повторення дослідницьких дій є отримання постійного та достовірного результату. Кількість повторень визначається слідчим залежно від характеру справи, тривалості кожного дослідження та ситуації, що склалася. Проводити дослідження необхідно поетапно, тобто всю досліджувану подію поділити на певні етапи і за кожним етапом проводити окреме дослідження. Результати проведення усіх досліджень слід об'єднувати, що дозволить слідчому отримати уявлення про всю подію в цілому. Поетапне проведення слідчого експерименту можливе за умови, якщо це не впливає на загальний темп його проведення.

4. Обмежена кількість учасників слідчої дії та проведення необхідних експериментально-дослідницьких дій (випробувань), максимально схожих з тими, що

мали місце насправді (за послідовністю, способом, характером, темпом тощо).

Варто зазначити, що усі експериментальні дії та випробування, які застосовують під час слідчої дії, не повинні межувати з учиненням нового аналогічного злочину. Хоча, на думку Є.І. Макаренка, вони інколи можуть бути пов'язані із спричиненням виправданого незначного матеріального збитку (наприклад, під час проведення експериментальних випробувань технічних виробів на міцність) [8].

5. Залучення свідка, потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого до проведення експерименту. Проведення анкетування та опитування працівників слідчих підрозділів дозволяє дійти висновку, що підозрювані та обвинувачені залучалися до експериментальних дій у 89 % випадків. Також чіткіше відтворити ті чи інші обставини події може залучення свідків і потерпілих.

6. Проведення слідчого експерименту з кожним підозрюваним (обвинуваченим) окремо, тобто у тих випадках, коли виникає потреба проведення слідчого експерименту з кількома підозрюваними або обвинуваченими (наприклад, затримано кілька членів організованого злочинного угруповання), слідчий має провести дослідницькі дії з кожною особою окремо.

Не можна погодитися з думкою Н.І. Гуковської та В.Ю. Шепітька, які допускають проведення слідчого експерименту за участю усіх обвинувачених одночасно з урахуванням конкретних обставин справи [9, с. 36; 10, с. 328], адже проведення експериментальних дій за участю кількох злочинців одночасно тягне за собою можливість узгодження ними своїх позицій і дій. Крім того, пояснення одного учасника експерименту матимуть навідний характер стосовно інших. Зазначений тактичний прийом дозволяє запобігти попередній змові співучасників між собою та негативному впливу їх один на одного.

Крім того, не рекомендується проводити досліди за участю слідчого або понятних. Якщо немає можливості залучити до проведення експерименту особу, яка вчинила злочин (вона, наприклад, перебуває у розшуку, переховується від слідства та суду, відмовляється співпрацювати зі слідством), можна залучити інших осіб (статистів), схожих за своїми анатомічними та функціональними ознаками з підозрюваними, а слідчий разом із понятими повинен спостерігати за проведенням дослідів.

Зазначені тактичні умови слідчого експерименту, на думку Р.С. Белкіна, охоплюють усю сукупність тактичних прийомів, які може застосовувати слідчий під час розслідування злочинів [11, с. 80].

Слід також зазначити, що під час розслідування багатоепізодних кримінальних справ, складних злочинів, особливо тих, які вчиняються організованими злочинними угрупованнями та злочинними організаціями і мають масштабний (територіально) характер, відтворення обстановки і обставин події (у вигляді слідчого експерименту) ускладнюється за всіма виявленими епізодами злочинної діяльності і не лише через дефіцит часу, але й через недостатність необхідних сил і засобів. У таких випадках доцільно обов'язково проводити цю слідчу дію на місцях вчинення найбільш складних і значних для кримінальної справи епізодів злочинної діяльності групи, а за іншими епізодами — обмежитися ретельним слідчим оглядом, додаючи до нього схеми (креслення, графіки, діаграми), власноруч виконані злочинцями, в яких відображаються усі суттєві риси та особливості місць подій і динаміка окремих злочинних дій. Графічні зображення ретельно перевіряються

показаннями потерпілих, свідків, співучасників злочинної діяльності. Однак ця рекомендація може бути реалізована лише у виняткових випадках [12, с. 425].

Таким чином, слідчий експеримент є найбільш трудомісткою і складною слідчою дією, оскільки у ньому бере участь велика кількість осіб. Проте результати правильно проведеної слідчої дії відіграють важливу роль у процесі доведення вини осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, особливо за їх відмови від раніше наданих показань або у випадку смерті. Зрозуміло, що якісне та ефективне проведення слідчого експерименту вимагає ретельної підготовки, чіткої організації та використання низки тактичних прийомів і комбінацій, що не тільки дозволить одержати правдиві показання, а й та довести причетність певних осіб до злочинної діяльності.

Список використаної літератури

1. Новиков С.И. Следственный эксперимент при расследовании дорожно-транспортных происшествий : учеб. пособ. / С.И. Новиков, Ш.Ш. Ярамышьян. — К. : КВШ МВД СССР, 1986. — 84 с.
2. Белкин Р.С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике / Р.С. Белкин. — М. : Юрид. лит., 1964. — 230 с.
3. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования / И.М. Лузгин. — М., 1973.
4. Салтевський М.В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. / М.В. Салтевський. — Харків : Консум, 2001. — Ч. 2. — 528 с.
5. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. — К. : Кондор, 2005. — 588 с.
6. Коновалова В.Е. Психологическая характеристика следственного эксперимента / В.Е. Коновалова // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1976. — № 12. — С. 10—16.
7. Хоменко Ф.В. Застосування науково-технічних засобів при відтворенні обстановки та обставин події / Ф.В. Хоменко // Радянське право. — 1968. — № 11. — С. 30—34.
8. Макаренко Є.І. Тактика слідчого експерименту : лекція / Є.І. Макаренко. — Дніпропетровськ : Юридична академія МВС, 2004.
9. Гуковская Н.И. Следственный эксперимент (пособие для следователей) / Н.И. Гуковская. — М. : Госюриздат, 1958. — 95 с.
10. Криміналістика : підруч. для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / [Глібоко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін.]; за ред. В.Ю. Шепітька. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. — 684 с.
11. Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / Р.С. Белкин ; под ред. А.И. Винберга. — М., 1959.
12. Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія / К.О. Чаплинський. — Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-т внут. справ ; Ліра ЛТД, 2011. — 496 с.

УДК 343.12

М.Ф. Сокиран, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, начальник
кафедри досудового розслідування Національної
академії внутрішніх справ

СЛІДЧИЙ-КРИМІНАЛІСТ ЯК УЧАСНИК ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Розглянуто теоретичні та практичні питання участі слідчого-криміналіста у досудовому розслідуванні.

Ключові слова: досудове розслідування, слідчий, слідчий-криміналіст, спеціаліст-криміналіст.

Рассмотрены теоретические и практические вопросы участия следователя-криминалиста в досудебном расследовании.

The article deals with theoretical and practical questions of the investigator — criminalist participation in prejudicial inquiry.

Докорінні зміни у соціально-політичних та інших умовах життя суспільства і держави на сучасному етапі розвитку України створили передумови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямі подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським і світовим співтовариством.

У межах реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів 19 квітня 2007 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до статті 112 Кримінального процесуального кодексу України», який набрав чинності 15 червня 2007 року [1]. Відповідно до положень цього Закону до підслідності органів досудового слідства Міністерства внутрішніх справ України перейшли злочини, передбачені ст. 115, 116, 117, 118, 119, 120, 137, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 152 Кримінального кодексу України [2]. Зазначені зміни кримінально-процесуального законодавства сприяли низці нововведень у нормативно-правовому забезпеченні органів досудового розслідування МВС України, одним з яких відповідно до наказів МВС України від 31.03.2008 р. № 160 «Про організацію діяльності органів досудового слідства Міністерства внутрішніх справ України» і від 15.06.2011 р. № 336 «Про проведення експерименту щодо апробації вертикальної системи підпорядкування слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України» стало закріплення правового становища слідчого-криміналіста [3; 4]. Слід нагадати, що процесуальний статус слідчого-криміналіста, його процесуальні повноваження у нормах

Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) 1960 року не закріплені.

Схожа ситуація склалася в Російській Федерації, де до кримінально-процесуального закону було введено нового суб'єкта кримінального процесу — слідчого-криміналіста, але без визначення норми, що передбачає його процесуальні повноваження, і за відсутності його у переліку учасників кримінального судочинства зі сторони обвинувачення [5; 6].

Новий КПК України (від 13 квітня 2012 року № 4651-VI) набрав чинності 20 листопада 2012 року, проте він не вирішив питання щодо процесуального статусу слідчого-криміналіста. Лише у відомчому наказі МВС України від 09.08.2012 р. № 686 визначено завдання слідчого-криміналіста і зміст його роботи [7; 8].

Результати аналізу функцій слідчого-криміналіста свідчать, що він не тільки надає практичну і методичну допомогу слідчим у розслідуванні тяжких і особливо тяжких злочинів (наприклад, під час проведення окремих слідчих та інших процесуальних дій), але й має право проводити окремі слідчі та інші процесуальні дії у складі слідчих груп у межах кримінального провадження. За результатами кожного огляду місця події за його участю у разі порушення кримінальної справи щодо вчинення злочину, розслідування якого беруть на контроль Міністерство внутрішніх справ і Генеральна прокуратура України, а також за письмовою вказівкою керівництва слідчого управління (відділу) ГУМВС, УМВС України він заводить контрольню-наглядову справу. Крім того, слідчий-криміналіст супроводжує розслідування такого злочину до прийняття остаточного рішення у справі, передбаченого кримінально-процесуальним законодавством України, для чого не рідше ніж один раз на місяць вимагає надання інформації про результати досудового слідства та вносить пропозиції щодо його вдосконалення.

Формування штату слідчих-криміналістів зумовлено можливістю залучення у будь-який час до процесу досудового розслідування (як на його початку, так і на певних етапах) найбільш підготовлених до криміналістичної діяльності осіб. Адже слідчий-криміналіст — це, по-перше, професіонал, що володіє знаннями в галузі криміналістики, а по-друге — посадова особа, наділена певними посадовими повноваженнями як учасник досудового розслідування, який згідно із законодавством проводить окремі слідчі (розшукові) чи інші процесуальні дії. У результаті (і це підтверджено особистим досвідом автора) безпосередня допомога висококваліфікованого криміналіста слідчому, що не має достатнього професійного досвіду у вирішенні складних криміналістичних завдань і може припуститися помилки, суттєво підвищує ефективність розслідування злочину.

Як відомо, у процесі досудового провадження дуже часто виникають питання, що потребують використання спеціальних знань з різних галузей науки, техніки, мистецтва або ремесла. У таких випадках слідчому доводиться звертатися за допомогою до спеціалістів, які володіють знаннями у цих галузях. У загальноприйнятому традиційному розумінні спеціальні знання — це знання, вміння та навички, якими володіє особа в результаті отримання нею спеціальної відповідної освіти чи досвіду практичної роботи у певній галузі [9, с. 199].

Загалом спеціальні знання можна поділити на спеціальні знання, які за своїм характером належать до правових, і спеціальні знання неправового характеру з

галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, що супроводжуються прикладними методиками їх застосування у слідчій практиці.

Спеціальні знання першої категорії використовуються слідчим самостійно або із залученням слідчого-криміналіста для надання кваліфікованої допомоги у вирішенні питань, які виникають під час проведення окремих, насамперед складних, слідчих (розшукових) дій.

Водночас під час проведення досудового розслідування слідчі або слідчі-криміналісти під час провадження слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій використовують свої знання як спеціалісти у галузі криміналістики для встановлення фактів, пов'язаних з подією кримінального правопорушення, та для їх фіксації у протоколах слідчих (розшукових) дій.

Як спеціалісти вони не є експертами, а отже, не надають документальних висновків про виявлені факти, на відміну від експертів-криміналістів чи експертів іншої спеціалізації. Їх оціночні висновки за встановленими фактами можуть лише пояснювати певні обставини кримінального правопорушення, допомагають висуненню різних версій і вказують напрям розслідування у кримінальному провадженні. Задля отримання висновку з питань, що виникли і потребують спеціальних знань для їх вирішення, слідчий або слідчий-криміналіст повинні винести постанову про призначення певного виду судової експертизи, висновок за результатами якої за законом має доказове значення.

Спеціаліст у галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, якого слідчий залучає для вирішення спеціальних питань, також не формулює і не оформляє висновку за результатами вивчення наданих йому матеріалів, його висновки мають попередній характер і фіксуються у протоколі тієї слідчої (розшукової) дії, в якій цей спеціаліст брав участь. Для отримання офіційного висновку спеціаліста слідчий зобов'язаний винести постанову про призначення судової експертизи, доручивши її проведення спеціалістові відповідного профілю. При цьому у процесуальному відношенні цей спеціаліст виконує доручене йому дослідження вже як експерт у галузі хімії, фізики або чи будь-якої іншої галузі спеціальних знань, за результатами дослідження формулює висновок, який має характер доказу.

Сьогодні потреба у висококваліфікованих слідчих-криміналістах суттєво загрожується через значну плінність кадрів у правоохоронних органах, зумовлену різними об'єктивними і суб'єктивними причинами, що призводить до значної кількості недосвідчених співробітників, які щойно розпочали службу, а це негативно позначається на якості проведення досудових проваджень та ефективності діяльності органів досудового розслідування МВС України.

Нині середній стаж на посаді слідчого в органах внутрішніх справ не перевищує 3—5 років. Через постійний значний «відтік» співробітників не встигає сформуватися «кістяк» слідчих з достатнім досвідом розслідування кримінальних правопорушень.

За даними МВС України, щороку слідчі підрозділи залишають понад 1 тис. слідчих, що перевищує кількість фахівців, яких готують вищі навчальні заклади МВС України. Так, лише упродовж 2010 року з органів внутрішніх справ звільнено 810 слідчих (8,3 % штатної чисельності слідчих підрозділів), у тому числі за власним бажанням — 386 (46,6 %), за негативними мотивами — 96 (11,8 %), за

сімейними обставинами — 8 (0,9 %). При цьому 269 (33,2 %) звільнених слідчих у слідчих підрозділах не прослужили й трьох років [10, с. 154].

Слід зазначити, що рівень підготовленості молодих слідчих, які закінчили вищі навчальні заклади не за слідчою спеціальністю, як зазначають керівники слідчих підрозділів, вкрай низький. Сьогодні здобуття вищої юридичної освіти не свідчить про набуття у процесі навчання ґрунтовних юридичних знань, у тому числі і з криміналістики, що зумовлено безліччю як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, серед яких і рівень викладання, умови процесу навчання та багато інших. Зрозуміло, такий стан справ негативно позначається на якості досудового розслідування.

У зв'язку з набранням чинності новим КПК України на сьогодні слідчі підрозділи МВС України комплектуються із числа співробітників служби дільничних інспекторів міліції, оперативних підрозділів, а отже, особи, які виконують обов'язки слідчого, не мають досвіду слідчої практики, відтак розраховувати на належну ефективність їх роботи не доводиться — їм потрібен час і кваліфіковані наставники. У зв'язку з цим участь слідчого-криміналіста у провадженні окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій певною мірою сприймається як вкрай необхідний захід, спрямований на покращення ситуації, що склалася у слідчій практиці.

Таким чином, можна дійти висновку, що введення посад слідчих-криміналістів у слідчих підрозділах органів внутрішніх справ зумовлено необхідністю допомоги початківцям, які не мають значного досвіду роботи на посаді слідчого. Слідчий-криміналіст, маючи спеціальну криміналістичну підготовку і володіючи спеціальними знаннями у галузі криміналістики (криміналістичної техніки, тактики і методики розслідування злочинів), може надати компетентну ефективну підтримку слідчому у вирішенні завдань криміналістичного характеру, які потребують використання спеціальних знань. Мало того, володіючи ґрунтовними знаннями з криміналістики і маючи значний досвід роботи з криміналістичною технікою, знаючи криміналістичну тактику і методику розслідування злочинів, слідчий-криміналіст, по суті, є наставником-методистом для слідчих-початківців. Однак проблема полягає в тому, що сьогодні таких фахівців недостатньо, тому постає питання спеціальної підготовки таких кадрів. Вирішити це питання можна шляхом організації підготовки слідчих-криміналістів, а саме додаткового навчання груп слідчих у спеціальних навчальних закладах відповідних відомств, а також використання інших форм навчання. Крім того, у спеціалізованих відомчих вищих навчальних закладах необхідно створити систему підвищення кваліфікації слідчих-криміналістів з отриманням ними свідоцтва «Слідчий-криміналіст».

Таким чином, введення посади слідчого-криміналіста має на меті покращення якісного складу слідчих підрозділів органів внутрішніх справ, що надасть можливість підвищити ефективність розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів.

Проте для того, щоб слідчий-криміналіст мав чітко регламентовані законні повноваження, їх необхідно сформулювати і закріпити у відповідних статтях КПК України (як це викладено про слідчого та інших учасників кримінального судочинства). Тоді результати роботи, отримані під час розслідування кримінального провадження за його участю, будуть визнані судом та іншими учасниками кримінального судочинства законними і матимуть доказове значення. Чітка і повна

процесуальна регламентація діяльності учасників кримінального судочинства забезпечує їм на законній підставі можливість виконувати свої процесуальні повноваження, реалізовувати права і відповідально ставитися до своїх обов'язків.

Процесуальну діяльність слідчого-криміналіста у КПК України необхідно регламентувати з урахуванням специфіки його професійної підготовки для вирішення тих завдань розслідування у кримінальному провадженні, які потребують глибоких криміналістичних знань. Адже лише одного розділу у відомчому наказі, де визначено функції слідчого-криміналіста, замало для повноправної діяльності цього суб'єкта розслідування.

Процесуальну діяльність слідчого-криміналіста необхідно закріпити у тих самих статтях КПК України, в яких закріплено діяльність слідчого. Крім того, потрібно ввести окрему статтю, в якій визначити процесуальний статус слідчого-криміналіста у досудовому провадженні.

Список використаної літератури

1. Закон України від 19.04.2007 № 965 «Про внесення змін до статті 112 Кримінально-процесуального кодексу України» [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/965-16>.

2. Про організацію виконання вимог Закону України від 19.04.2007 «Про внесення змін до статті 112 Кримінально-процесуального кодексу України» № 965 : вказівка Генеральної прокуратури України і МВС України від 21.06.2007 № 61/611 [Електронний ресурс] / Офіційний Інтернет-портал Генеральної прокуратури України. — Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/file-downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=166650.

3. Наказ МВС України від 31.03.2008 № 160 «Про організацію діяльності органів досудового слідства Міністерства внутрішніх справ України».

4. Наказ МВС України від 15.06.2011 № 336 «Про проведення експерименту щодо апробації вертикальної системи підпорядкування слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://umddl.info/index.php?id=1314809946>.

5. *Федеральный Закон* от 2 декабря 2008 года № 226-ФЗ «О внесении изменений в Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации» [Электронный ресурс] / Официальный сайт компании «Консультант Плюс». — Режим доступа : <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.-cgi?req=doc;base=LAW;n=82158;dst=100012>.

6. *Уголовно-процессуальный кодекс* Российской Федерации от 18.12.2001 № 174-ФЗ [Электронный ресурс] / Официальный сайт компании «Консультант Плюс». — Режим доступа : http://www.consultant.ru/popular/upkrf/11_1.html#p99.

7. *Кримінальний процесуальний кодекс* України від 13.04.2012 [Електронний ресурс] // Голос України. — 2012. — № 90–91. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

8. Наказ МВС України від 09.08.2012 № 686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України» [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1769-12>.

9. Кузьмичов В.С. Криміналістика : навч. посіб. / В.С. Кузьмичов, Г.І. Прокопенко ; за заг. ред. В.Г. Гончаренка та Є.М. Моїсєєва. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — 368 с.

10. Татаров О.Ю. Удосконалення процесуального статусу слідчих як складова реформування системи кримінального судочинства / О.Ю. Татаров // Науковий вісник НАВС. — К., 2011. — № 4. — С. 154—163.

УДК 342.051 : 343.148

Д.В. Смерницький, кандидат юридичних наук,
начальник відділу Державного науково-дослідного
інституту МВС України

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВОЇ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В СИСТЕМІ МВС УКРАЇНИ

Розглянуто питання адміністративно-правового регулювання проведення наукової і науково-технічної експертизи результатів наукової діяльності в системі МВС України.

Ключові слова: наукова і науково-технічна експертиза, наукова і науково-технічна діяльність, науково-дослідна робота, дослідно-конструкторська робота.

Рассмотрены вопросы административно-правового регулирования проведения научной и научно-технической экспертизы результатов научной деятельности в системе МВД Украины.

In the article considered the questions of administrative and legal regulation of scientific and technical expertise of scientific results in the System of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Вирішення основних завдань підвищення економічного рівня суспільства, зростання виробництва, сільського господарства тощо неможливе без використання результатів науково-технічних досліджень. Передові, економічно розвинені країни постійно приділяють велику увагу розвитку науково-технічного прогресу і насамперед проведенню наукових досліджень і впровадженню у практичну діяльність їх результатів. Підтримка наукової і науково-технічної діяльності проводиться державою за багатьма напрямками, чи не найголовнішим з яких є забезпечення виділення бюджетного фінансування на проведення наукових досліджень. Зважаючи на те, що забезпечити фінансовою підтримкою всі напрями наукових досліджень неможливо, постає питання щодо визначення основних напрямів розвитку вітчизняної науки, які і стають пріоритетними для подальшої підтримки з боку держави.

Важливу роль у проведенні оцінки наукових досліджень, визначенні їх доцільності та пріоритетності для суспільства, відповідності сьогоденню, правильності вибраних шляхів, співвідношення витрачених зусиль і матеріальних витрат та отриманого результату відіграє наукова і науково-технічна експертиза.

З огляду на зазначене вбачається за доцільне проведення дослідження стосовно адміністративно-правового регулювання наукової і науково-технічної експертизи наукової діяльності на прикладі системи МВС України.

Актуальність дослідження полягає в необхідності аналізу вітчизняного нормативно-правового забезпечення регулювання наукової і науково-технічної експертизи наукової і науково-технічної діяльності.

Питання адміністративно-правового забезпечення наукової і науково-технічної діяльності розглядали у наукових працях Т.О. Коломоєць, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, М.Ф. Стахурський, Н.І. Золотарьова, В.В. Конопльов, С.О. Кузніченко, В.Ю. Шильник, С.Ю. Беньковський та інші. Водночас дослідження у цій сфері, враховуючи її актуальність, себе не вичерпали та потребують подальшого системного наукового аналізу.

Мета цієї статті — отримання нових наукових знань у сфері адміністративно-правового регулювання наукової і науково-технічної експертизи.

Надаючи пріоритетного сприяння розвитку науки як визначального джерела економічного зростання та невід'ємної складової національної культури й освіти, держава створює необхідні умови для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері науково-технічної діяльності, забезпечує використання досягнень науки і техніки для вирішення соціальних, економічних, культурних та інших завдань. Державне управління та регулювання наукової діяльності при цьому здійснюються згідно з принципами органічного поєднання науково-технічного, економічного, соціального та духовного розвитку суспільства, об'єднання принципів централізації та децентралізації управління наукової діяльності; дотримання вимог екологічної безпеки; визнання свободи творчої, наукової і науково-технічної діяльності; збалансованого розвитку фундаментальних і прикладних досліджень; використання досягнень світової науки, можливостей міжнародного наукового співробітництва; свободи розповсюдження наукової та науково-технічної інформації; відкритості для міжнародного науково-технічного співробітництва, забезпечення інтеграції української науки до світової у поєднанні із захистом інтересів національної безпеки [1, с. 461, 462].

Центральні органи виконавчої влади у сфері наукової та науково-технічної діяльності у межах своєї компетенції:

- здійснюють управління у сфері наукової та інноваційної діяльності та відповідають за рівень науково-технічного розвитку відповідних галузей;
- визначають напрями розвитку наукового і науково-технологічного потенціалу галузей, спрямовують і контролюють діяльність підпорядкованих їм наукових організацій;
- беруть участь у формуванні пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні, державних наукових і науково-технічних програм, а також державного замовлення;
- формують програми науково-технічного розвитку відповідних галузей та організують їх виконання;
- організують розроблення, освоєння та виробництво сучасної конкурентоспроможної продукції на основі використання нових високоефективних технологій, устаткування, матеріалів, інформаційного забезпечення;
- готують пропозиції щодо вдосконалення економічного механізму забезпечення науково-технічного розвитку відповідних галузей;
- здійснюють інші повноваження, передбачені законодавством України [2, с. 168].

Як зазначає Т.О. Коломоєць, нормативно-правова база державного управління у сфері науки визначає «правила гри» стосовно впливу держави на наукову галузь. Керуючись нормативно-правовими актами, суб'єкти адміністративно-правового регулювання у сфері науки виконують функції щодо державного регулювання зазначеної сфери. В умовах обмеження фінансування, коли держава не в змозі підтримувати всі наукові дослідження у повному обсязі (йдеться як про значні матеріальні витрати, так і про ефективність поділу бюджетних коштів), визначення пріоритетних наукових напрямів (колективів), які здатні забезпечити суттєві позитивні наукові результати чи можуть мати значну практичну користь, мають важливе значення для підтримки вітчизняної науки.

Це завдання вирішують за допомогою експертної діяльності, зокрема наукової та науково-технічної експертизи [3]. Проводиться така експертиза згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну експертизу», прийнятим 10 лютого 1995 року за № 51/95-ВР [4]. Цей Закон визначає правові, організаційні та фінансові основи експертної діяльності у науково-технічній сфері, а також загальні основи і принципи регулювання суспільних відносин у галузі організації та проведення наукової і науково-технічної експертизи з метою забезпечення наукового обґрунтування структури та змісту пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, наукових, науково-технічних, соціально-економічних, екологічних програм і проєктів, визначення напрямів науково-технічної діяльності, аналізу та оцінки ефективності використання науково-технічного потенціалу, результатів досліджень.

Відповідно до ст. 1 зазначеного Закону наукова і науково-технічна експертиза — це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів. Наукова і науково-технічна експертиза у сфері науково-технічних розробок і дослідно-конструкторських робіт, фундаментальних і прикладних досліджень, у тому числі на стадії їх практичного застосування (впровадження, використання тощо), проводиться науково-дослідними організаціями та установами, вищими навчальними закладами, іншими організаціями та окремими юридичними і фізичними особами, які акредитовані на цей вид діяльності.

Основними завданнями наукової і науково-технічної експертизи згідно зі ст. 2 Закону є:

- об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів експертизи;
- перевірка відповідності об'єктів експертизи вимогам і нормам чинного законодавства;
- оцінка відповідності об'єктів експертизи сучасному рівню наукових і технічних знань, тенденціям науково-технічного прогресу, принципам державної науково-технічної політики, вимогам екологічної безпеки, економічної доцільності;
- аналіз рівня використання науково-технічного потенціалу, оцінка результативності науково-дослідних робіт і дослідно-конструкторських розробок;
- прогнозування науково-технічних, соціально-економічних і екологічних наслідків реалізації чи діяльності об'єкта експертизи;
- підготовка науково обґрунтованих експертних висновків.

Аналізуючи ці норми, слід зазначити, що попри доволі повне їх викладення вони потребують доповнення нормами стосовно визначення та встановлення співвідношення матеріальних і економічних витрат на проведення наукових

досліджень і тих наукових методів і технологій, які було використано під час проведення досліджень, а також результатів досліджень. Це забезпечить під час проведення наукової і науково-технічної експертизи встановлення більш оптимальної схеми проведення конкретного наукового дослідження та отримання результату, який реально відповідає витраченим зусиллям і коштам.

Згідно зі ст. 4 Закону суб'єктами наукової і науково-технічної експертизи є замовники, організатори експертизи, а також експерти. Замовниками наукової і науково-технічної експертизи можуть бути органи державної влади і органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації, громадяни, зацікавлені у проведенні такої експертизи [4].

Організаторами наукової та науково-технічної експертизи є фізичні та юридичні особи, які на підставі доручення або договору із замовниками організовують та проводять експертизу і надають експертні висновки.

Експертизу можуть проводити:

- органи виконавчої влади у межах своєї компетенції;
- підприємства, установи та організації всіх форм власності, тимчасові творчі колективи, що здійснюють наукову і науково-технічну діяльність, спеціалізовані експертні організації;
- окремі експерти, групи експертів та експертні ради.

Об'єктами наукової та науково-технічної експертизи відповідно до ст. 5 Закону можуть бути:

- діючі об'єкти техніки (у тому числі військової) та промисловості, споруди, природні об'єкти тощо, стосовно яких виникає потреба отримати науково обґрунтовані експертні висновки;
- проекти, програми, пропозиції різного рівня, щодо яких необхідно провести науково обґрунтований аналіз і надати висновок про доцільність їх прийняття, впровадження, подальшого використання тощо [4].

Обов'язковій науковій і науково-технічній експертизі підлягають:

- державні цільові наукові і науково-технічні програми;
- міждержавні наукові та науково-технічні програми, що реалізуються на підставі міжнародних договорів України у межах її території;
- галузеві і міжгалузеві програми у сфері наукової та науково-технічної діяльності;
- інноваційні програми та проекти державного значення.

Аналізуючи встановлені Законом норми щодо суб'єктів та об'єктів наукової і науково-технічної експертизи, слід зазначити, що в МВС України наукову і науково-технічну експертизу повинні здійснювати Наукова рада МВС України та Управління професійної підготовки та освіти Департаменту кадрового забезпечення МВС України, створюючи відповідні експертні комісії для проведення експертизи наукової діяльності вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ і підприємств системи МВС України (з передбаченням у статутних документах науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів і підприємств системи МВС проведення наукової та науково-технічної експертизи для встановлення правової норми їх здійснення).

На сьогодні Наукова рада МВС України має всі підстави для проведення наукової і науково-технічної експертизи в системі МВС України. Так, пп. 2.1.10

Положення про Наукову раду МВС України (далі — Положення) як одне з основних її завдань передбачено проведення експертизи наукових і навчально-методичних праць за відповідними напрямками (спеціальностями) і освітньо-кваліфікаційними рівнями підготовки та схвалення рішень щодо надання підручникам і навчальним посібникам відомчого грифу «Схвалено для використання в навчально-виховному процесі» [5]. Також відповідно до п. 3.5 Положення до функцій цієї Ради належить проведення наукової експертизи проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ. Для вирішення окремих питань, що потребують поглиблених знань у відповідних галузях, Рада або секції Ради створюють експертні комісії з числа членів Ради, практичних працівників органів внутрішніх справ, наукових працівників науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів МВС України, а також (за погодженням) фахівців Національної академії наук України, Академії правових наук України, Міністерства освіти і науки України, інших центральних органів виконавчої влади, вищих навчальних закладів (п. 4.8 Положення).

У разі створення міжвідомчої системи забезпечення проведення наукових досліджень і науково-технічних розробок відповідно до Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів [6], затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 року № 649-р, оцінку наукової діяльності наукових установ правоохоронних органів можуть проводити створювані міжвідомчі експертні комісії. Доцільно створювати експертні комісії і у вищих навчальних закладах, наукових установах і на підприємствах МВС України, які займаються науковою та науково-технічною діяльністю, із залученням до їх складу професійних фахівців, що дозволить не тільки оцінити наукову діяльність установи, а й визначити шляхи її поліпшення. Результати та висновки проведеної наукової експертизи доцільно розглядати на вчених, наукових чи науково-технічних радах установ з прийняттям відповідних пропозицій. Роботу доцільно проводити на постійній плановій основі.

Водночас слід зазначити, що питання проведення наукової експертизи у відомчих нормативних документах визначено не повною мірою, зокрема, не чітко встановлено порядок проведення експертизи, визначено взаємодію суб'єктів експертизи та інші аспекти цієї роботи. Отже, потребує розробки та впровадження в практичну діяльність Положення про проведення наукової і науково-технічної експертизи у системі МВС України або доповнення Положення про організацію проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у системі МВС України відповідними нормами [7].

Для здійснення на постійній або професійній основі діяльності, пов'язаної з наданням експертних послуг, фізичні та юридичні особи, статутом яких передбачено таку діяльність, згідно зі ст. 7 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» повинні пройти державну акредитацію і отримати свідоцтво, яке підтверджує кваліфікацію його отримувача з питання організації та проведення наукової і науково-технічної експертизи [4].

Відповідно до зазначених норм ст. 7 цього Закону пропонується визначити у системі МВС України, закріпивши нормативно, перелік фізичних та юридичних осіб для надання послуг зі здійснення наукової та науково-технічної експертизи установ і підприємств, що не підпорядковуються МВС України, у сфері створення

засобів спеціальної техніки, озброєння, засобів бронезахисту, активної оборони тощо, а також у сфері проведення робіт із забезпечення боротьби зі злочинністю (юридичний, економічний, психологічний напрями). Такі заходи сприятимуть поліпшенню якості робіт, що виконуються в інтересах органів внутрішніх справ, забезпечать співробітництво виключно з провідними науковими установами у певній сфері наукових досліджень, дадуть змогу забезпечувати органи внутрішніх справ науковою продукцією високого рівня.

Відповідно до ст. 9 названого Закону наукова і науково-технічна експертиза проводиться у формі державної, громадської та іншої експертизи.

Державну наукову і науково-технічну експертизу згідно зі ст. 10 Закону проводять: органи виконавчої влади у сфері наукової і науково-технічної діяльності, а також за дорученням державних органів — підприємства, установи та організації, тимчасові експертні колективи, компетентні у відповідній галузі наукової і науково-технічної діяльності. Проведення державної наукової і науково-технічної експертизи є обов'язковим щодо державних цільових і міждержавних науково-технічних програм.

Громадську наукову і науково-технічну експертизу згідно зі ст. 11 Закону можна проводити у будь-якій сфері наукової і науково-технічної діяльності, що потребує врахування громадської думки, з ініціативи громадськості, об'єднань громадян, трудових колективів на основі договорів на проведення такої експертизи.

Інші наукові і науково-технічні експертизи згідно зі ст. 12 Закону можуть проводити наукові і науково-технічні установи, підприємства та організації різних форм власності і підпорядкування, а також спеціально створені експертні організації, статутна діяльність яких передбачає проведення таких експертиз, з ініціативи фізичних та юридичних осіб, зацікавлених в отриманні експертних висновків.

Висновок державної наукової і науково-технічної експертизи згідно зі ст. 24 Закону є обов'язковим для прийняття фізичними і юридичними особами до розгляду та врахування при обґрунтуванні структури і змісту пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, наукових і науково-технічних, соціально-економічних, екологічних програм і проєктів, реалізації наукової і науково-технічної діяльності, аналізі ефективності використання науково-технічного потенціалу.

Водночас висновки громадської та інших наукових і науково-технічних експертиз відповідно до ст. 25 Закону мають, як правило, рекомендаційний характер. Державні органи беруть їх до уваги разом з висновками державної наукової і науково-технічної експертизи при прийнятті рішень про реалізацію науково-технічних програм, проєктів, використання іншої науково-технічної продукції та розробок.

Отже, наукова експертиза наукової діяльності вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ та підприємств системи МВС України є державною і її висновки є обов'язковими до виконання.

Державне управління у сфері наукової і науково-технічної експертизи відповідно до норми, встановленої ст. 28 Закону, здійснюють центральні та місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади у межах своїх повноважень беруть участь в ініціюванні та реалізації наукової і науково-технічної експертизи, а також можуть виступати як її замовники або організатори експертизи.

Таким чином, МВС України не тільки забезпечує проведення наукової та науково-технічної експертизи галузевих установ, які займаються науковою

діяльністю, як зазначалось вище, а й повинно проводити експертизу установ, які співпрацюють з МВС України у галузі наукового забезпечення правоохоронної діяльності.

Проведення державної наукової і науково-технічної експертизи фінансується за рахунок державного бюджету, позабюджетних фондів або коштів замовника (ст. 31 Закону). При цьому кошти на проведення державної наукової і науково-технічної експертизи передбачаються у межах асигнувань на виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт і виділяються окремо. Експертиза, яку за дорученням державних органів проводить державна установа (організація), що перебуває на державному бюджеті, може фінансуватися і за рахунок бюджетних коштів, передбачених на утримання цієї організації.

Діяльність спеціалізованих державних експертних організацій, що здійснюють наукову і науково-технічну експертизу на замовлення фізичних і юридичних осіб на платних засадах, підлягає обов'язковій державній акредитації у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, уповноваженим Кабінетом Міністрів України.

Наукові організації Академії наук України, засновані на державній власності, вищі навчальні заклади, атестовані Міністерством освіти і науки України, провідні науково-технічні установи галузевих міністерств та інших центральних органів виконавчої влади можуть здійснювати спеціалізовану експертну діяльність без додаткової державної акредитації на підставі статутних положень, якими така діяльність передбачається.

Підбиваючи підсумки розгляду Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу», слід зазначити, що в Україні створено всі передумови для проведення наукової і науково-технічної експертизи. Що стосується проведення такої експертизи в системі МВС України та правоохоронних органах, то пропозиції повинні бути спрямовані на організацію цієї роботи у сфері наукової діяльності і передусім на забезпечення належного аналізу науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, наукових досліджень тощо, формулювання висновків щодо поліпшення цієї діяльності, поміркованого витрачання державних коштів та отримання дійсно високоефективних результатів наукової діяльності для впровадження їх у практичну діяльність органів внутрішніх справ.

Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [8] держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) у розмірі не менше ніж 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту України. Видатки на наукову і науково-технічну діяльність є захищеними статтями видатків Державного бюджету України. Як зазначає Т.О. Коломієць, ці норми чинного законодавства позитивно впливають на стан державного регулювання у сфері науки, оскільки зазначені відсотки не зменшуються залежно від політичних, соціально-економічних чи інших чинників. Згідно зі ст. 34 цього Закону бюджетне фінансування наукових досліджень здійснюється шляхом базового та програмно-цільового фінансування.

Базове фінансування виділяється для забезпечення:

– фундаментальних наукових досліджень;

– найважливіших для держави напрямів досліджень, зокрема в інтересах національної безпеки та оборони;

- розвитку інфраструктури наукової та науково-технічної діяльності;
- збереження наукових об'єктів, що становлять національне надбання;
- підготовки наукових кадрів.

Програмно-цільове фінансування проводиться на конкурсній основі для:

- науково-технічних програм і окремих розробок, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки;
- забезпечення проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок, які виконуються за державним замовленням;
- проектів, що виконуються у межах міжнародного науково-технічного співробітництва [3].

Отже, як видно з наведеного, метою наукової експертизи, крім дослідження, перевірки, аналізу та оцінки науково-технічного рівня об'єктів експертизи, є також і розробка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо фінансування наукових досліджень. Підтвердженням важливості економічної складової наукової експертизи та необхідності вибіркового спрямування коштів на проведення найважливіших для держави досліджень є і створення в Україні Державного фонду фундаментальних досліджень, нормативну базу діяльності якого становлять:

- Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [8];
- Указ Президента «Про Положення про порядок надання грантів Президента України для підтримки наукових досліджень молодих учених» [9];
- Указ Президента України «Про затвердження Положення про Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України» [10];
- постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2001 року № 1717 «Про Державний фонд фундаментальних досліджень» [11] тощо.

На окрему увагу заслуговує питання щодо державної реєстрації результатів наукової і науково-технічної діяльності. Державна реєстрація результатів наукової і науково-технічної діяльності (науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій) проводиться відповідно до законів України «Про інформацію» [12], «Про науково-технічну інформацію» [13], «Про державну статистику» [14], «Про державну таємницю» [15]; постанов Кабінету Міністрів України «Про державну реєстрацію науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій» [17], «Про державний облік засекречених науково-дослідних, дослідно-конструкторських розробок і дисертацій» [18] тощо, а також згідно з Порядком державної реєстрації та обліку відкритих науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій [19], який затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 27 жовтня 2008 року № 977, та аналогічним порядком стосовно науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій, які містять відомості, заборонені для відкритої публікації.

Питанню проведення державної реєстрації результатів наукової і науково-технічної діяльності слід приділяти належну увагу під час проведення наукової і науково-технічної експертизи, адже створення у державі належної інформаційної системи за напрямом наукових досліджень забезпечить швидкий та повноцінний доступ до проведених наукових досліджень. Крім того, центральному органу виконавчої влади доцільно вести загальну статистику проведених ним або на його замовлення наукових і науково-технічних досліджень та інформації щодо їх результатів з метою раціонального використання бюджетних коштів і проведення

не тільки наукової експертизи, а й аналізу рентабельності проведених досліджень і результатів впровадження у практичну діяльність наукових і науково-технічних розробок.

Список використаної літератури

1. *Битяк Ю.П.* Административное право Украины [Электронный ресурс] / Ю.П. Битяк. — Харьков, 2003. — Режим доступа : <http://www.pravoznavec.com.ua/books/1/45/13/#chapter>.
2. *Голосніченко І.П.* Адміністративне право України: основні поняття : навч. посіб. / Голосніченко І.П., Стахурський М.Ф., Золотарьова Н.І. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І.П. Голосніченка. — К. : ГАН, 2005. — 232 с.
3. *Адміністративне право України* [Електронний ресурс] : підручник / [за заг. ред. д.ю.н., проф. Т.О. Коломoeць]. — К. : Істина, 2008. — Режим доступу : <http://radnuk.info/pidrychnuku/admin-pravo/41-kolomoets/21727s-3html>.
4. *Про наукову і науково-технічну експертизу* : Закон України від 10 лютого 1995 року № 51/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1995. — № 9. — Ст. 56.
5. *Положення про Наукову раду МВС України* : наказ МВС України від 15 травня 2007 року № 154 / Нормативно-розпорядчі документи щодо наукової та науково-технічної діяльності ДНДІ МВС України. — К. : СПД «Чалчинська Н.В.», 2010. — 135 с.
6. *Концепція реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів* [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 року № 649-р. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.-cgi?nreg=649-2002-%F0>.
7. *Положення про організацію проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у системі МВС України* : наказ МВС України від 15 травня 2007 року № 154 / Нормативно-розпорядчі документи щодо наукової та науково-технічної діяльності ДНДІ МВС України. — К. : СПД «Чалчинська Н.В.», 2010. — 135 с.
8. *Про наукову і науково-технічну діяльність* : Закон України від 13 грудня 1991 року № 1977-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1992. — № 12. — Ст. 165.
9. *Про Положення про порядок надання грантів Президента України для підтримки наукових досліджень молодих учених* : Указ Президента України від 24 грудня 2002 року № 1210/2002.
10. *Про затвердження Положення про Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України* : Указ Президента від 8 квітня 2011 року № 437/2011.
11. *Про Державний фонд фундаментальних досліджень* : постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2001 року № 1717.
12. *Про інформацію* : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1992. — № 48. — Ст. 650.
13. *Про науково-технічну інформацію* : Закон України від 25 червня 1993 року № 3322-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1993. — № 33. — Ст. 345.
14. *Про державну статистику* : Закон України від 17 вересня 1992 року № 2614-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР) — 1992. — № 43. — Ст. 608.
15. *Про державну таємницю* : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1994. — № 16. — Ст. 93.
17. *Про державну реєстрацію науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій* : постанова Кабінету Міністрів України від 31 березня 1992 року № 162.
18. *Про державний облік засекречених науково-дослідних, дослідно-конструкторських розробок і дисертацій* : постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 1994 року № 155.
19. *Про затвердження Порядку державної реєстрації та обліку відкритих науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій* : наказ Міністерства освіти і науки України від 27 жовтня 2008 року № 977, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 6 квітня 2009 року за № 312/16328.

УДК 343. 985

А.В. Дроздов, преподаватель кафедры
криминалистики Академии МВД Республики Беларусь

РАЗВИТИЕ ПРАВОВЫХ ВЗГЛЯДОВ НА ПОНЯТИЕ И СОДЕРЖАНИЕ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Проанализированы теоретические представления о понятии криминалистического обеспечения расследования преступлений. Предложено уточненное содержание криминалистического обеспечения расследования преступлений и его авторское определение.

Ключевые слова: криминалистическое обеспечение расследования преступлений, технико-криминалистическое, тактико-криминалистическое, методико-криминалистическое обеспечение расследования преступлений.

Проаналізовано теоретичні уявлення про поняття криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. Запропоновано уточнений зміст криміналістичного забезпечення розслідування злочинів і його авторське визначення.

Analyzed are theoretical ideas on the forensic support of criminal investigation. Detailed content of the forensic support of criminal investigation and its author's definition are proposed.

В криминалистической литературе последних лет активно используется термин «криминалистическое обеспечение». Его исследованию посвящены работы С.Р. Акимова, К.В. Вишневецкого, Я.Я. Лозового, В.В. Овдиенко, А.П. Пацкевича, А.С. Рубиса, Э.О. Самитова, В.А. Талалаева, В.В. Хилюты, Е.В. Щегловой и других авторов, которые рассматривали различные аспекты данной проблемы [1—10]. В то же время сегодня существует необходимость изучения ряда вопросов, связанных с понятием и содержанием криминалистического обеспечения расследования преступлений. Данные аспекты проблемы определяют задачи и составляют предмет этого исследования.

Слово «обеспечение» в обыденной жизни встречается довольно часто и употребляется в разных значениях: материальное, медицинское, пенсионное обеспечение, обеспечение безопасности, законности, прав и свобод человека и гражданина, прав потерпевшего, подозреваемого, обвиняемого при проведении следственных действий и т. д. Различное понимание данного термина обусловлено тем, что в русском языке термин «обеспечение» имеет несколько значений и употребляется в различных ситуациях. Если обратиться к словарю В. Даля, то «обеспечивать, обеспечить» означает дать что-либо верное, снабдить всем

нужным, оградить от убытков, недостатка, нужды, от грозящей кому-то опасности и пр. [11, с. 577]. Толковый словарь русского языка С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой при разъяснении слова «обеспечение», во-первых, отсылает к смысловому значению глагола «обеспечить», которое означает: (кого-что, чем) снабдить чем-нибудь в нужном количестве (обеспечить сырьем, техникой); (кого-что) предоставить достаточные материальные средства к жизни (обеспечить свою семью, обеспеченная старость); (что) сделать вполне возможным (обеспечить успех); (кого-что от кого-чего) оградить, охранить. Во-вторых, он объясняет, что это то, чем обеспечивают кого-нибудь, что-нибудь [12, с. 427].

В криминалистике термин «обеспечение» рассматривается в достаточно расширенном значении: «снабдить чем-либо в нужном количестве». Словоупотребление «криминалистическое обеспечение» через призму прилагательного «криминалистическое» указывает на связь с данной наукой.

Впервые в научную лексику термин «криминалистическое обеспечение» введен В.Г. Коломацким в конце 70-х — начале 80-х годов прошлого века на кафедре организации расследования преступлений Академии МВД СССР, а в 1979 году подготовлена и издана лекция, в которой впервые дано определение криминалистического обеспечения. Впоследствии автор внес незначительные правки и в окончательном виде под криминалистическим обеспечением деятельности органов внутренних дел понималась система внедрения в практическую деятельность криминалистических знаний, воплощенных в умениях специалистов использовать научные, методические и тактические рекомендации, технико-криминалистические средства и технологии их применения в целях предотвращения, расследования и раскрытия преступлений [13, с. 61—77]. Поддерживая позицию В.Г. Коломацкого, Р.С. Белкин выделял понятие «криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования», наполняя его аналогичным содержанием, заменив, по сути, лишь систему «внедрения... знаний, воплощенных в умениях» системой «знаний и основанных на них навыков и умений» [14, с. 64]. Р.С. Белкин считал, что внедрение криминалистических рекомендаций относится к вопросам организации науки, поскольку такое распространение криминалистических знаний — это уже использование результатов развития науки [15, с. 121—122].

Сегодня формированием понятия «криминалистическое обеспечение расследования» занимаются различные авторы. А.Ф. Волинский, П.Т. Скорченко, А.С. Шаталов и др. выделяют технико-криминалистическое обеспечение [16; 17; 18]. Э.К. Горячев, И.В. Тишутина, В.Ю. Сокол и др. говорят о тактико-криминалистическом обеспечении [19; 20]. В.В. Матвиенко апеллирует методико-криминалистическим определением [21], О.А. Агеев и Н.А. Моисеев — криминалистическим обеспечением таких процессуальных действий, как задержание, предъявление для опознания [22; 23]. В.А. Афицинский, С.Н. Есин, Р.Г. Зорин и др. используют данный термин применительно к отдельным направлениям деятельности правоохранительных органов [24; 25; 26].

В.А. Волинский под технико-криминалистическим обеспечением расследования и раскрытия преступлений понимает «организационно-функциональную систему, направленную на создание условий постоянной готовности служб и подразделений органов внутренних дел к быстрому и эффективному решению

технико-криміналістических задач, и на практическую реализацию этих условий в целях получения, накопления, обработки криміналістически значимой информации и ее использования в процессе расследования и раскрытия преступлений» [16, с. 16].

Схожее определение предложено А.С. Шаталовым, который указывал, что это — деятельность, направленная на создание и практическую реализацию условий постоянной готовности органов внутренних дел к решению технико-криміналістических задач в процессе расследования и раскрытия преступлений [18, с. 22]. В определениях А.В. Волинского и А.С. Шаталова четко прослеживается два признака. Первый заключается в создании условий постоянной готовности технических средств и методов, второй — в создании условий для воплощения в жизнь этих средств и методов. Постоянная готовность предполагает работу на опережение преступной деятельности, что в некоторых случаях идет в разрез с практикой расследования отдельных видов и групп преступлений (в частности, некриміналізованные деяния не влечет заранее формирование знаний о нем).

Применительно к определению тактико-криміналістического обеспечения В.Ю. Сокол говорит о сложной организационно-функциональной системе, направленной на формирование и поддержание на уровне, отвечающем потребностям практики, постоянной готовности работников правоохранительных органов к систематическому использованию в практической деятельности арсенала тактических средств борьбы с преступностью (макроуровень, научно-дидактический уровень), а также на реализацию этой готовности в каждом конкретном случае для решения возникающих тактических задач (микроуровень, исполнительский уровень) [20, с. 11]. Анализ предложенной дефиниции позволяет утверждать, что для ее основы автор использовал определение технико-криміналістического обеспечения, сформированное В.А. Волинским.

Более широкое толкование термина «криміналістическое обеспечение» предложено Э.К. Горячевым и И.В. Тишутиной. По их мнению, это система, включающая научные разработки тактических приемов и рекомендаций, правовых, организационных и кадровых проблем, внедрение таких разработок в практику в целях формирования условий постоянной готовности правоохранительных органов к их использованию в процессе расследования и раскрытия преступлений [19, с. 28]. Анализируя данное определение, целесообразно отметить, что правовое и кадровое обеспечение имеет значение для расследования преступлений, однако в содержание криміналістического обеспечения входит не должно.

Криміналістическое обеспечение методики расследования отдельных видов преступлений — сложное, многоплановое комплексное понятие, главным содержанием которого является самостоятельная специфическая деятельность ученых-криміналістов и практиков по разработке новых и использованию известных научно-технических достижений, а также их внедрение в практику расследования преступлений с целью оптимального решения поставленных задач [21, с. 9]. Задача криміналістики заключается в научном обеспечении внедрения в практику криміналістических знаний, рекомендаций и т. д.

Ряд авторов в своих работах используют термин «криміналістическое обеспечение», не давая ему определения и не высказывая своего мнения по поводу

позиций на этот счет других исследователей. Изучая их работы, можно определить, что они вкладывают в содержание рассматриваемого определения.

Так, М.М. Колесникова [27], Г.Г. Нубаева [28], И.С. Сербин [29], В.А. Таталаев [9], Е.С. Тесленко [30], М.Р. Тусупов [31], В.В. Хилюта [8] анализируют криминалистическую характеристику, особенности расследования (в различных вариантах), связанные с возбуждением уголовных дел, обстоятельствами, подлежащими доказыванию, типичными следственными ситуациями, а также особенности тактики отдельных следственных действий. При этом Е.С. Тесленко, помимо перечисленного, выделяет информационную основу расследования [30]. В.А. Таталаев [9], Г.Г. Нубаева [28], И.С. Сербин [29] рассматривают также и уголовно-правовые аспекты расследования различных преступлений, М.Р. Тусупов — теоретическую [31], В.В. Хилюта — методологическую основу [8].

Анализ работ вышеуказанных авторов позволяет сделать вывод о том, что в ряде случаев предложенное ими содержание криминалистического обеспечения, не имеющее четко установленной структуры, смешивается с содержанием общепризнанной методики расследования преступлений. В связи с этим они дают повод для дискуссии о состоятельности криминалистического обеспечения как самостоятельной криминалистической категории.

В.В. Овдиенко определяет криминалистическое обеспечение расследования преступления как деятельность, в процессе которой формируются криминалистические знания, совершенствуются соответствующие методы и средства и вместе с тем разрабатываются отвечающие потребностям практики расследования и раскрытия преступлений меры по организации, правовому регулированию, методическому и программному обеспечению применения достижений криминалистики в указанных целях [4, с. 68].

Я.Я. Лозовой представил специфику понятия «криминалистическое обеспечение расследования преступлений, совершенных лицами, страдающими психическими расстройствами, либо в отношении таких лиц» как систему создания, совершенствования и использования правовых, тактико-криминалистических, технико-криминалистических, организационных и иных средств субъектами расследования и взаимодействующими с ними лицами в целях получения, фиксации, накопления, обработки, использования криминалистически значимой информации [3, с. 88]. При этом автор не указал, каким содержанием наполнены элементы, образующие структуру криминалистического обеспечения.

Э.О. Самитов под криминалистическим обеспечением понимает систему взаимосвязанных теоретических положений, технических средств, тактических приемов, комбинаций и операций, методических рекомендаций, направленных на создание условий их постоянной готовности к практической реализации правоохранительными органами в борьбе с преступностью [7, с. 125]. Как представляется, в определениях В.В. Овдиенко, Я.Я. Лозового и Э.О. Самитова отсутствует организационный аспект, характерный для любой деятельности, в том числе и для криминалистического обеспечения, которое имеет закономерную связь со всеми разделами криминалистики и включает в себя информационную, организационно-тактическую и техническую основу расследования.

Информационная основа расследования содержит систему научных положений по изучению исходной информации, диагностированию складывающейся

следственной ситуации, определению предмета доказывания по конкретному уголовному делу и определению направлений расследования. В случае неопределенности или недостаточности исходной информации криминалистическое обеспечение обязано содержать научно обоснованные рекомендации по использованию данных, находящихся в криминалистической характеристике преступлений определенного вида или группы, для ее пополнения. Эти положения, обеспечивающие обобщение криминалистически значимой информации, полученной при анализе исходных сведений, должны быть направлены на создание оснований для выдвижения общих и частных версий. Предмет доказывания и версии являются основаниями для выбора направлений расследования, которые определяют его задачи.

Организационно-тактическая основа расследования связана с его планированием по конкретному уголовному делу, систематизацией смежных задач и определением инструментария их решения (следственных действий, оперативно-розыскных и иных мероприятий). Далее назначаются исполнители каждого намеченного действия либо планируются мероприятия, устанавливается срок выполнения и формы контроля. Этот блок включает систему положений, направленных на постановку целей и задач проведения следственных действий и их планирование, что предполагает комплекс практических рекомендаций при проведении конкретного следственного действия в определенных условиях, месте и времени. Содержание тактики следственных действий должно иметь стройную систему логически связанных между собой умений следователя:

- воздействовать на участников следственного действия и руководить ими;
- получать достоверную криминалистически значимую информацию;
- пользоваться такой информацией для собирания доказательств и решения задач расследования;
- управлять процессами, составляющими содержание следственных действий;
- влиять на складывающуюся следственную ситуацию и другие умения следователя, направленные на всестороннее полное и объективное расследование преступления.

Тактика проведения следственных действий — это система умений и навыков следователя, которые в своей совокупности позволяют в полной мере решить поставленные задачи и достичь цели. Формирование и реализация умений осуществляются на основании:

- четкого понимания поставленных задач;
- правильного определения приемов и способов их решения; творческого применения этих приемов и способов с учетом складывающейся следственной ситуации и личности субъектов, участвующих в следственном действии.

Например, при осмотре места происшествия следователь реализует умения восприятия обстановки места происшествия. При этом перед ним стоят задачи, связанные с изучением обстановки места происшествия для определения объектов-следоносителей, механизма взаимодействия элементов структуры преступления (например, следообразующего, следовоспринимающего объектов) и обнаружения следов преступления, способа общественно опасного деяния и др.

Определяя далее технологии решения поставленных задач, следователь для изучения обстановки применяет методы наблюдения, измерения, сопоставления и др. Для обнаружения следов он использует физические, химические и иные методы (например, для обнаружения следов пальцев рук — дактилоскопические порошки, цианакрилат, следов пахнущего вещества, выделяемого человеком, — служебно-разыскную собаку и др.). Именно при таком применении технологий решения задач и возможностей следственно-оперативной группы у следователя проявляется творческий подход. При осмыслении задачи выбираются те способы ее решения, которые уместны для применения в конкретной следственной ситуации, в конкретных условиях и обстановке места происшествия.

Техническую основу расследования составляют технико-криминалистические средства и методы, отвечающие потребностям правоохранительных органов, а также своевременно внедренные в повседневную практику расследования и раскрытия преступлений достижения иных наук.

Вышеописанная трехзвенная структура криминалистического обеспечения представляет собой динамическую систему, меняющуюся с развитием науки и техники, обусловленную современными потребностями практической деятельности. Анализ аспектов проблемы формирования криминалистического обеспечения расследования преступлений позволил сформулировать авторское определение данной криминалистической категории. Как представляется, под криминалистическим обеспечением расследования преступлений (с учетом специфики каждого конкретного преступления) следует понимать систему взаимосвязанных информационных, организационно-тактических и современных технических положений, направленных на эффективное решение возникающих в ходе практической деятельности правоохранительных органов задач, связанных с предотвращением, выявлением, расследованием и раскрытием преступлений.

Список используемой литературы

1. *Акимов С.Р.* Криминалистическое обеспечение расследования криминальных банкротств : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Акимов Сергей Русланович. — Тюмень, 2006. — 218 с.
2. *Криминалистическое* обеспечение первоначального этапа расследования преступных взрывов : учеб. пособ. / [Вишневецкий К.В., Гаевой А.И., Гусев А.В., Михайлошин В.Н.] ; под ред. А.И. Натуры. — М. : Юрлитинформ, 2008. — 136 с.
3. *Лозовой Я.Я.* Криминалистическое обеспечение расследования преступлений, совершаемых с участием лиц с психическими расстройствами : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Я.Я. Лозовой. — Владимир, 2008. — 22 с.
4. *Овдиенко В.В.* Криминалистическое обеспечение расследования фальшивомонетничества : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В.В. Овдиенко. — М., 2008. — 22 с.
5. *Пацкевич А.П.* Криминалистическое обеспечение предварительного расследования. Общая часть : курс лекций / А.П. Пацкевич. — Минск : Акад. МВД, 2011. — 171 с.
6. *Рубис А.С.* Криминалистическое обеспечение деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью / А.С. Рубис. — Минск : БГУ, 2005. — 271 с.

7. *Самитов Э.О.* Криминалистическое обеспечение расследования истязаний : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Саммитов Эльдар Оскарлович. — Владимир, 2009. — 234 с.
8. *Хилюта В.В.* Криминалистическое обеспечение расследования преступлений против порядка осуществления экономической деятельности : пособие / В.В. Хилюта. — Гродно : ГрГУ, 2008. — 246 с.
9. *Талалаев В.А.* Криминалистическое обеспечение расследования хищений оружия, боеприпасов или взрывчатых веществ : монография / В.А. Талалаев. — Минск : Воен. акад. Респ. Беларусь, 2009. — 245 с.
10. *Щеглова Е.В.* Криминалистическое обеспечение расследования легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Щеглова Елена Викторовна. — М., 2009. — 159 с.
11. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. Даль. — М. : Русский язык, 1989. — Т. 2. — 780 с.
12. *Ожегов С.И.* Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеолог. выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. — 4-е изд., доп. — М. : Азбуковник, 2001. — 944 с.
13. *Коломацкий В.Г.* Криминалистическое обеспечение деятельности органов внутренних дел по расследованию преступлений / В.Г. Коломацкий // Криминалистика : в 3 т. — Т. 1. История общая и частные теории ; под ред. Белкина Р.С., Коломацкого В.Г., Лузгина И.М. — М. : Акад. МВД России, 1995. — 279 с.
14. *Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : учебник* / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Бородулин А.И. и др.] ; под ред. Т.В. Аверьяновой, Р.С. Белкина. — М. : Новый Юристь, 1997. — 400 с.
15. *Белкин Р.С.* Курс криминалистики : в 3 т. / Р.С. Белкин. — М. : Юристь, 1997. — Т. 1. — 404 с.
16. *Волынский В.А.* Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия преступлений (методологические, организационные проблемы) : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / В.А. Волынский. — М., 1991. — 164 с.
17. *Шаталов А.С.* Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений, совершенных в условиях массовых беспорядков : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А.С. Шаталов. — М., 1993. — 19 с.
18. *Скорченко П.Т.* Криминалистика. Техничко-криминалистическое обеспечение расследования преступлений : учеб. пособ. / П.Т. Скорченко. — М. : Былина, 1999. — 272 с.
19. *Горячев Э.К.* Тактико-криминалистическое обеспечение расследования преступлений / Э.К. Горячев, И.В. Тишутина. — М. : Юрлитинформ, 2006. — 128 с.
20. *Сокол В.Ю.* Тактико-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений (методологические и организационные аспекты) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В.Ю. Сокол. — Краснодар, 1998. — 22 с.
21. *Матвиенко В.В.* Криминалистическое обеспечение методики расследования преступлений : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В.В. Матвиенко. — К., 2000. — 22 с.
22. *Агеев О.А.* Криминалистическое обеспечение задержания лиц, подозреваемых в совершении преступлений в сфере экономики : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Агеев Олег Анатольевич. — М., 2011. — 234 с.
23. *Моисеев Н.А.* Криминалистическое обеспечение предъявления личности для опознания при расследовании преступлений / Н.А. Моисеев. — Белгород : Белгород. юрид. ин-т МВД России, 2009. — 147 с.
24. *Афицинский В.А.* Криминалистическое обеспечение деятельности по установлению личности неопознанного трупа : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид.

наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В.А. Афицинский. — Тюмень, 2009. — 22 с.

25. *Есин С.Н.* Криминалистическое обеспечение розыска лиц, скрывшихся от следствия и суда : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / С.Н. Есин. — М., 2009. — 30 с.

26. *Зорин Р.Г.* Криминалистическое обеспечение распознавания и использования негативных обстоятельств стороной защиты при формировании алиби — лжеалиби / Р.Г. Зорин // Вестник Казах. нац. ун-та им. Аль-Фараби. Серия юридическая. — 2011. — № 3. — С. 49—50.

27. *Колесникова М.М.* Криминалистическое обеспечение деятельности таможенных органов по выявлению, предупреждению и пресечению таможенных преступлений : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / М.М. Колесникова. — Иркутск, 2008. — 23 с.

28. *Нубаева Г.Г.* Криминалистическое обеспечение расследования насильственных действий сексуального характера : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Г.Г. Нубаева. — Алматы, 2010. — 29 с.

29. *Сербин И.С.* Криминалистическое обеспечение защиты коммерческой тайны / И.С. Сербин. — М. : Юрлитинформ, 2008. — 152 с.

30. *Тесленко Е.С.* Криминалистическое обеспечение предварительного расследования незаконного оборота боеприпасов и взрывчатых веществ периода Великой Отечественной войны : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Е.С. Тесленко. — Краснодар, 2011. — 22 с.

31. *Тусупов М.Р.* Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования хищений чужого имущества, совершаемых на вещевых рынках : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / М.Р. Тусупов. — Караганда, 2008. — 26 с.

УДК 343.983 : 343.148

Р.В. Іванюк, начальник сектору

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України в Івано-Франківській області*

В.Д. Юрчишин, кандидат юридичних наук, доцент,

*завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського факультету Національного
університету «Одеська юридична академія»*

СУЧАСНА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИСНОВКІВ ЕКСПЕРТА: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ І КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Досліджено проблему класифікації висновків експерта з точки зору криміналістичного (теоретичного та практичного) і кримінально-процесуального (теоретичного та практичного) аспектів.

Ключові слова: доказування, доказ, судова експертиза, висновок експерта, класифікація висновків експерта.

Исследована проблема классификации заключений эксперта с точки зрения криминалистического (теоретического и практического) и криминально-процессуального (теоретического и практического) аспектов.

The essay addresses the problems of classification of forensic reports from the viewpoint of Criminal Procedure and Forensic Science.

Відомо, що істину в цілому (як і окремі факти та обставини справи) встановлюють слідчий, прокурор і суд лише шляхом кримінально-процесуального доказування, під час якого виявляють, збирають, досліджують та оцінюють докази і на їх підставі приймають та обґрунтовують відповідні процесуальні рішення. Проблеми доказування посідають одне із центральних місць у науці кримінального процесу, що і визначає кримінально-процесуальний аспект класифікації висновків експерта. У теорії судової експертології та криміналістиці класифікації висновків експерта, на відміну від класифікації судових експертиз, не приділено належної уваги. У зв'язку з цим актуальним є комплексне дослідження сучасної класифікації висновків експерта з криміналістичної та кримінально-процесуальної точок зору.

Дослідженню окремих теоретичних питань стосовно висновків експерта (як теоретичних, так і практичних їх аспектів) присвятили увагу багато науковців: В.Д. Арсенєв, В.Є. Бергер, Л.П. Булига, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, В.К. Лисиченко, М.М. Михеєнко, Г.М. Надгорний, Ю.К. Орлов, І.Л. Петрухін, Є.Р. Росинська, А.Р. Шляхов та інші.

Водночас актуальним є дослідження сучасних криміналістичних і кримінально-процесуальних аспектів класифікації висновків експерта на підставі аналізу нормативно-правових актів національного і міжнародного законодавства та узагальнення поглядів науковців.

Як відомо, класифікацією об'єктів є їх систематизація за спільними ознаками (на відміну від систематизації знань у будь-якій науковій теорії, у тому числі і в судовій експертології, що складає її методологічну основу).

Стосовно класифікації висновків експерта на сьогодні існує багато неоднозначних думок науковців-криміналістів. До того ж, крім питань, щодо яких думки науковців майже збігаються (зокрема стосовно критеріїв класифікації висновків експерта), є й такі, що викликають багато дискусій.

У кримінально-процесуальному значенні найважливішим є поділ висновків експерта за ступенем їх визначеності — на категоричні та ймовірні.

Категоричні висновки — це висновки експертів, у яких формуються форми ствердження або заперечення тотожності. За своїм змістом вони поділяються на позитивні та негативні. Кожний висновок експерта має відповідати вимогам належності, достовірності, допустимості та достатності і по змозі бути категоричним. Як свідчить судово-слідча та експертна практика, здебільшого експерти надають обґрунтовані категоричні висновки, які становлять найбільшу доказову цінність для органів досудового розслідування та суду.

Однак на практиці через певні причини не завжди можна дійти таких висновків. Коли перед експертом ставиться питання про підтвердження якогось факту, то він, провівши дослідження і дійшовши стверджувального висновку, робить категоричний чи ймовірний позитивний висновок або надає відповідь на запитання органу дізнання, прокурора, слідчого чи суду про неможливість провести таке дослідження, і навпаки. У зв'язку з цим актуальним залишається питання про визначення доказової сили фактичних даних, що містяться у висновку експерта (залежно від форми, в якій його надають).

Безумовно, допустимість і доказове значення категоричних висновків (як позитивних, так і негативних) не викликає сумніву. Водночас ймовірні висновки не містять необхідної визначеності, а отже, можливі труднощі під час їх оцінки у процесі розгляду кримінальної справи. Тому проблема про їх допустимість і доказове значення залишається актуальною та дискусійною в юридичній літературі до сьогодні, незважаючи на всі спроби її вирішення.

В.Д. Арсеньєв, В.Г. Заблоцький, І.Л. Петрухін та деякі інші науковці стверджують, що ймовірні висновки не мають доказового значення у справі і їх надання є неприпустимим [1, с. 114; 2, с. 123; 3, с. 16; 4, с. 34]. Аналогічної думки дотримуються Ю.П. Дубягін і В.А. Михайлов, які вважають, що ймовірні висновки містять у собі припущення про факти і тому вони не можуть розглядатися як джерела доказів. Обґрунтуванням названої позиції стало й положення про неможливість покладення ймовірних висновків в основу вироку, викладене у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 16 травня 1971 року № 7 «Про судову експертизу в кримінальних справах» [5, с. 92—93]. При цьому у постанові від 30 травня 1997 року № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» Пленум Верховного Суду України лише звертає увагу на те, що не можна «переоцінювати доказового значення... ймовірних висновків» [6, с. 23].

Аналогічну позицію відстоюють В.Г. Гончаренко, Л.П. Булига та інші науковці, які зазначають, що такі висновки мають пошукове, гіпотетичне значення [7, с. 34; 8, с. 10].

Слушною є думка Б.В. Романюка, який стверджує, що факти об'єктивної дійсності можна пізнати, і під час проведення експертизи необхідно домагатися їх пізнання. Проте, коли у процесі об'єктивного дослідження через недостатність досліджуваного матеріалу, зміни, що відбулися в ознаках досліджуваних об'єктів, відсутність на цей період досконалих наукових розробок щодо методики пізнання певних предметів, явищ і процесів тощо, експерт не може надати категоричного висновку, він має право на ймовірний висновок. Таке пізнання є істинним, але недостовірним. Водночас категоричний висновок — це не завжди гарантія об'єктивного пізнання, адже об'єктивні факти існують незалежно від глибини і достовірності нашого пізнання [9, с. 158—159].

Інші науковці разом з категоричними також припускають можливість надання ймовірних висновків і вказують на їх позитивну роль у слідчій і судовій практиці [10, с. 519—521]. Б.І. Пінхасов та Є.Г. Архангельська зазначають, що для того, щоб ймовірний висновок експерта мав значення для слідчої та судової практики, він повинен відповідати всім вимогам, що висуваються до складання висновків експертизи [11, с. 13]. Науковці звертають увагу і на те, що ймовірні висновки потребують особливої критичної уваги [12, с. 30].

Є.Р. Росинська, заперечуючи доказове значення ймовірних висновків, вбачає їх практичну цінність у тому, що вони можуть мати орієнтовний, пошуковий характер, вказувати на версії, які необхідно перевірити [13, с. 45]. В.К. Лисиченко, В.В. Циркаль та інші науковці, поділяючи цю думку, вважають, що ймовірні висновки можуть бути корисними, якщо їх використовують в оперативних цілях для перевірки окремих слідчих версій та якнайшвидшого розслідування злочинів [14, с. 147; 15, с. 90].

Науковці, які наполягають на тому, що висновок експерта завжди повинен бути викладений у категоричній формі, відстоюють думку про те, що в іншому випадку експерт зобов'язаний повідомити про неможливість надати відповідь на поставлене перед ним запитання чи неможливість надання висновку [7, с. 34; 16, с. 119]. Попри суперечки слід погодитися з А.І. Вінбергом, який вважає, що ймовірні висновки потребують серйозної аргументації та ретельного аналізу фактичного матеріалу справи, а відмова від проведення дослідження з мотивів недостатності матеріалів для категоричного висновку може стати способом ухилення експерта від вирішення завдань, задля яких існує чинний інститут судової експертизи [17, с. 133]. Важливо вирішити завдання щодо правильного використання ймовірних висновків експерта для правосуддя, а не вилучати їх з кримінального судочинства.

Намагалися «примирити» зазначені точки зору стосовно проблем, пов'язаних із ймовірними висновками експерта, Ю.М. Жуков, І.Л. Перухін, М.К. Трешніков та інші науковці, які відстоювали думку про те, що хоча ймовірний висновок експерта і не має доказового значення, однак проміжні факти, викладені в описовій частині, можуть бути використані як непрямі докази [2, с. 106—107; 18, с. 12; 19, с. 714—715]. Намагаючись бути переконливими, прихильники цієї позиції зазначають, що відомості про схожість чи відмінність окремих ознак, які

містяться у висновку експерта, є непрямим підтвердженням стосовно факту тотожності [19, с. 714—715].

З такою позицією не можна погодитися з міркувань того, що встановити щонебудь побічно означає встановити через проміжний факт (факти), а схожість окремих ознак може призвести і до прямого, і до побічного доказування, при цьому не до достовірного, а до ймовірного, оскільки у разі непрямого доказування основне знання має достовірний характер, а те, що обґрунтовується, — ймовірний [20, с. 91]. Тим паче, що фактичну підставу для висновку експерта складають проміжні факти, які він встановлює у процесі дослідження і вказує в описовій частині висновку [21, с. 47]. Однак такі обставини самі по собі не можуть бути визнані доказом.

У цілому експертне дослідження складається з виявлення, аналізу та оцінки ознак об'єкта. Доказ не може вважатися таким, що сформувався, доки не будуть пройдені зазначені вище етапи. У такому випадку проміжні факти до їх тлумачення експертом не можуть отримати самостійного юридичного статусу. Вони здатні тільки підкріплювати, обґрунтовувати висновки експерта і можуть використовуватися судом тільки для оцінки цих висновків, але не окремо від них. У протилежному випадку суду довелося б взяти на себе функції експерта, що суперечило б вимогам законодавства.

Що ж до оцінки судом проміжних фактів як доказів, то слушною є позиція, висловлена Т.В. Сахновою, яка зазначає, що питання про доказове значення проміжних фактів у процесуальному аспекті ставити некоректно, можна говорити тільки про аналіз логічної конструкції висновку експерта. Отже, оцінка судом проміжних фактів є елементом оцінки обґрунтованості висновку [21, с. 223]. Як зазначає Є.Л. Драпкіна, саме логічний зв'язок більшого чи меншого ступеня ймовірності проходить шлях від проміжного факту до тезису [20, с. 88—89].

Слід зазначити, що, аналізуючи процесуальну значущість ймовірного висновку експерта, необхідно не тільки зосереджувати увагу на його походженні, теоретичному визначенні та співвідношенні з категоричним висновком, але й не забувати при цьому про роль суб'єктів доказування (слідчого, органу дізнання, прокурора, суду), яким належить давати оцінку висновку експерта.

На досудовому слідстві тільки слідчий має право оцінювати доказову силу висновку експерта, у тому числі і ймовірного. Саме він визначає, брати йому до уваги ймовірний висновок чи ні. Навіть категоричний висновок експерта згідно із чинним законодавством (ст. 101, 102 Кримінального процесуального кодексу України) не є обов'язковим для слідчого як доказ. Це також стосується й суду, який оцінює вже на стадії судового розгляду справи. Тому остаточно вирішуватиме питання про вірогідність висновку експерта та перевірятиме його правильність особа, яка проводить дізнання, прокурор, слідчий або суд у процесі оцінки доказів.

Слід враховувати і те, що основні причини надання ймовірних висновків криються не в недоліках експертної роботи суб'єктивного характеру чи некомпетентності або несумлінності окремих судових експертів. Вони мають об'єктивний характер і можуть бути наслідком неповноцінності об'єктів, що підлягають дослідженню, відсутності розробленої методики дослідження, неякісної підготовки слідчими або судами матеріалів, наданих на дослідження, недостатньої кількості порівняльних матеріалів тощо [13, с. 45; 14, с. 147].

Отже, зменшити кількість ймовірних висновків у бік збільшення достовірних можна не шляхом адміністративних заходів, що забороняють їх надання, а за рахунок вирішення складних проблем дослідження та подальшої успішної розробки експертних методик [17, с. 134]. Слід зазначити, що противники ймовірних висновків вважають (з певними застереженнями), що в окремих випадках такі висновки можуть мати місце в експертній практиці [22, с. 90].

Зрозуміло, що будь-який непрямий доказ свідчить про встановлюваний факт лише з певною часткою ймовірності, і ця обставина жодним чином не впливає на допустимість такого доказу. Навпаки, такий шлях доказування є найбільш поширеним. Ймовірний висновок експерта відрізняється від будь-якого непрямого доказу тільки одним: його надає не слідчий чи суд, як це відбувається у разі оперування звичайними непрямыми доказами, а експерт, оскільки такий висновок вимагає спеціальних знань [23, с. 42].

Таким чином, достовірно встановлені обставини, які посприяли формуванню ймовірного висновку, можуть бути використані як непрямий доказ, що повинен бути оцінений на підставі принципів оцінки доказів, передбачених законодавством, і відповідно до рішення органу дізнання, прокурора, слідчого або суду може бути покладений в основу рішень, що виносяться.

Безперечно, під час формулювання висновків суттєву роль відіграють не тільки логічні форми, але і статистичні закономірності та вірогідні оцінки, які виражаються кількісно, що дозволяє оцінювати ймовірний висновок з більшим чи меншим ступенем ймовірності. При цьому високий ступінь ймовірності факту, що встановлюється, дозволяє оцінити його в сукупності з іншими доказами, а не відкидати їх з формальних міркувань [17, с. 25]. Для того, щоб ймовірний висновок мав доказове значення для органу дізнання, слідчих, прокурорів і суддів, він повинен відповідати тим вимогам, які передбачені процесуальним законодавством для формулювання категоричних висновків.

Структура ймовірних висновків, як зазначають Б.І. Пінхасов та Є.Г. Архангельська, нічим не відрізняється від структури висновків, які формулюються в категоричній формі [11, с.13]. Але при цьому необхідно звернути увагу на деякі суттєві моменти, що можуть бути характерними саме для ймовірного висновку експерта. Експерт надає висновок за результатами ретельного дослідження вивчених об'єктів і в ньому зазначає (повинен зазначити) всі ознаки, на підставі яких він дійшов ймовірного висновку. Так, під час проведення почеркознавчих експертиз разом із сукупністю суттєвих ознак, що можуть обґрунтувати категоричний (позитивний чи негативний) висновок, експерт може виявити групу стійких ознак, що суперечать цьому висновку. При цьому під час подальшого дослідження він виявляє їх в обсязі, недостатньому для надання категоричного висновку, а знайти інші ознаки не вдається, наприклад, через стислість обсягу експертного дослідження. Ці обставини експерт і викладає під час формулювання висновку у ймовірній формі.

Залежно від того, на заперечення чи ствердження головного факту спрямовано ймовірний висновок експерта, він може бути позитивним або негативним.

Від ймовірних висновків потрібно відрізнити ті, в яких містяться категоричні твердження про збіг досліджуваних об'єктів за родовими ознаками (наприклад, за групою крові). Висновок про індивідуальну тотожність цих об'єктів буде лише

ймовірним. Але, оскільки відомості про збіжність родових ознак є достовірними, вони можуть бути використані як докази.

В юридичній літературі актуальною є дискусія щодо висновків, у яких сформульовано не саме існування, а можливість існування факту [24, с. 9—10; 25, с. 112—113]. З цього приводу В.І. Шиканов зазначає, що ймовірне судження (тобто S ймовірно P) за своєю логічною природою протиставляється достовірному судженню. У свою чергу судження про можливість (тобто S може бути P) висловлюється у категоричній формі і виражає достовірне знання [26, с. 118]. З процесуальної точки зору протиставляти ймовірність вірогідності не можна, оскільки ймовірне судження цілком може бути достовірним (як і категоричним), водночас судження про можливість можуть виявитися і недостовірними.

Отже, можна погодитися з думкою Г.М. Надгорного, який зазначає, що проблематичне судження та судження можливості відрізняються з точки зору обґрунтування думки, але з точки зору буття вони однакові. І перше, і друге не свідчать про справжнє існування факту. Схожість ролі ймовірних суджень і суджень можливості у судовому доказуванні зумовлено, з одного боку, особливостями останнього як процесу пізнання, а з іншого — загальними рисами можливості та ймовірності як категорій діалектики в їх гносеологічному аспекті. Можливість і ймовірність — категорії однієї якості, а різниця між ними виражається в кількісному аспекті [25, с. 112—113].

Зважаючи на те, що судження можливості не вважається доказом реального існування факту, перша частина такого висновку експерта (де позитивно встановлені певні факти) матиме самостійне доказове значення, а друга — судження можливості — виконуватиме функцію конкретизації виявлених експертом фактів. Наприклад, експерт уточнює спосіб нанесення підпису, але при цьому не виключає будь-якого іншого способу перенесення підпису на документ.

Висновки у формі судження можуть бути позитивними і негативними. Позитивний висновок у формі судження полягає у позитивному ствердженні про наявність обставин, які створюють таку можливість (наприклад, встановлення електрографічного способу нанесення підпису і власне оціночне судження експерта про можливість виконання підпису за допомогою лазерного принтера). Якщо висновок у формі судження можливості негативний, він набуває доказової сили, оскільки неможливість існування факту свідчить про його відсутність.

Таким чином, з процесуальної точки зору судження про можливість з позитивним значенням можна віднести до можливих висновків, а висновки про неможливість — до дійсних (неможливих).

В юридичній літературі висновки експерта за критерієм наявності або відсутності логічних союзів і за їх видами іноді поділяють на однозначні та альтернативні, умовні та безумовні [23, с. 33]. Окремі науковці — Є.Р. Росинська, А.З. Булига — пропонують лише визначення поняття таких видів висновків або просто згадують про їх існування [7, с. 34; 13, с. 44—45]. Р.Д. Рахунов взагалі виступає проти деяких видів висновків, наприклад, умовних [27, с. 214].

Однозначний висновок (виходячи з терміна «однозначний») передбачає лише одну відповідь, а альтернативний формулюється коли експерту у процесі експертного дослідження не вдалось знайти єдиного варіанта вирішення завдання, а

отже, наслідком такого висновку є наявність двох чи більше варіантів вирішення одного завдання у формі так званого роздільного судження («або-або»).

Коли правильність висновку залежить від достовірності якого-небудь факту, прийнятого як вихідного, він вважається умовним. Тобто такий висновок припускає залежність вирішення завдання від якої-небудь умови. Безумовний висновок жодних умов, від яких залежала б його справжність, не передбачає. Як видно, умовний і альтернативний висновки не мають загального критерію класифікації. Водночас слушною є думка С.С. Бичкової про необхідність їх розрізняти (коли надається кілька варіантів вирішення завдання залежно від певних умов, за різними підставами класифікації висновок буде і умовним, і альтернативним) [28, с. 140].

Крім того, залежно від повноти відповідей на поставлені запитання висновки можуть бути повними (вичерпними), які містять вичерпну (позитивну чи негативну) відповідь по суті питання, або частковими (невичерпними) [1, с. 112].

У судовій практиці існує також висновок про неможливість надання відповіді на поставлене перед експертизою запитання. Його нерідко плутають з так званою відмовою експерта від надання висновку або повідомленням про неприпустимість надання висновку [15, с. 89].

Так, згідно зі ст. 69 КПК України, якщо запитання, поставлене експерту, виходить за межі його компетенції або якщо наданих йому матеріалів недостатньо для надання висновку, експерт у письмовій формі повідомляє орган, що призначив експертизу, про неможливість надати висновок. Висновки про неможливість надання відповідей на поставлені запитання не можуть бути доказами у кримінальній справі, оскільки не містять жодних доказових фактів. Такі висновки виключають обов'язок слідчого або суду призначити повторну експертизу з цього самого питання та свідчать про необхідність пошуку інших джерел доказування з метою з'ясування обставин, з приводу яких були сформульовані запитання, що залишилися без відповідей.

Повідомлення про неприпустимість надання висновку також не містить фактичних даних, тому не може бути доказом у кримінальній справі. Необхідність його оформлення виникає, коли наданих матеріалів недостатньо або якщо у експерта немає відповідних знань. У цьому випадку орган дізнання, слідчий, прокурор або суд можуть надати необхідні матеріали чи призначити експертизу іншому експертові, який має необхідні спеціальні знання. Саме тому такі повідомлення не виключають можливості вирішення поставлених завдань.

Отже, висновки експерта з урахуванням криміналістичного та кримінально-процесуального аспектів можна класифікувати за такими підставами:

- за ступенем підтвердження: на категоричні та ймовірні;
- за якістю зв'язування: на позитивні або негативні;
- залежно від характеру відносин між наслідком і його підставою: на умовні та безумовні;
- за ступенем однозначності: на однозначні та альтернативні;
- залежно від повноти відповідей на поставлені слідчим або судом запитання: на повні (вичерпні) і часткові (невичерпні);
- за ступенем можливості: на можливі та дійсні (неможливі).

До зазначеної класифікації можна також віднести висновки первинної, повторної, додаткової, комісійної та комплексної експертизи.

Список використаної літератури

1. *Арсеньев В.Д.* Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела / В.Д. Арсеньев, В.Г. Заболоцкий. — Красноярск : Изд-во Красноярского университета, 1986. — 153 с.
2. *Петрухин И.Л.* Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / И.Л. Петрухин. — М. : Юрид. лит., 1964. — 267 с.
3. *Прасолова Э.М.* Теория и практика криминалистической экспертизы : учеб. пособ. / Э.М. Прасолова. — М. : Изд-во Ун-та дружбы народов, 1985. — 70 с.
4. *Тригулова А.Х.* Оценка результатов исследования и формулирование выводов как стадия экспертизы / А.Х. Тригулова // Теоретические проблемы и практика экспертных исследований : сбор. статей ; под ред. Б.И. Пинхасова. — Ташкент, 1983. — С. 29—34.
5. *Михайлов В.А.* Назначение и производство судебной экспертизы в стадии предварительного расследования : учеб. пособ. / В.А. Михайлов, Ю.П. Дубягин. — Волгоград, 1991. — 260 с.
6. *Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах* : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 / Судові експертизи в Україні : збір. нормат. актів. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — С. 23—29.
7. *Булыга А.З.* Анализ и оценка экспертных выводов в криминальных делах / А.З. Булыга // Тези виступів учасників конференції прокурорів-криміналістів, начальників управлень карного розшуку, НДЕКЦ УМВС областей та обласних бюро судово-медичної експертизи МОЗ України (14—15 берез. 2005 р.). — К. : Український центр духовної культури, 2005. — С. 27—36.
8. *Експертизи в судовій практиці* : навч. посіб. / [Гончаренко В.Г., Бергер В.Є., Булига Л.П. та ін.]. — К. : Либідь, 1993. — 197 с.
9. *Романюк Б.В.* Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Б.В. Романюк. — К. : НАВС України, 2002. — 196 с.
10. *Теория и практика судебной экспертизы* / [Галяшина Е.И., Молоков Э.П., Смотров С.А., Шашкин С.Б.]. — СПб. : Питер, 2003. — 704 с.
11. *Пинхасов Б.И.* Вероятные заключения эксперта-криминалиста и некоторые вопросы их оценки и использования / Б.И. Пинхасов, Е.Г. Архангельская // Вопросы судебной экспертизы : сбор. науч. трудов Ташк. ун-т им. В.И. Ленина ; под ред. Пинхасова Б.И. — Ташкент, 1983. — С. 11—16.
12. *Виноградов И.В.* Экспертиза на предварительном следствии / Виноградов И.В., Кочаров Г.И., Селиванов Н.А. — 2-е изд., переработ. и доп. — М. : Юрид. лит., 1967. — 248 с.
13. *Россинская Е.Р.* Судебная экспертиза в уголовном, гражданском, арбитражном процессе / Е.Р. Россинская. — М. : Право и закон, 1996. — 224 с.
14. *Кофанов А.В.* Теоретичні та практичні аспекти криміналістичного дослідження гласкоствольної вогнестрільної зброї : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Кофанов Андрій Віталійович. — К., 2000. — 197 с.
15. *Лисиченко В.К.* Использование специальных знаний в следственной и судебной практике / В.К. Лисиченко, В.В. Циркуль. — К. : КГУ, 1987. — 100 с.
16. *Шляхов А.Р.* Судебная экспертиза: организация и проведение / А.Р. Шляхов. — М. : Юрид. лит., 1979. — 166 с.
17. *Винберг А.И.* Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе / А.И. Винберг. — М. : Госюриздат, 1956. — 220 с.
18. *Жуков Ю.М.* Судебная экспертиза в советском гражданском процессе : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право, муниципальное право» / Ю.М. Жуков. — М., 1965. — 15 с.
19. *Теория доказательств в советском уголовном процессе* ; под ред. Н.В. Жогина. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Юрид. лит., 1973. — 735 с.
20. *Драпкина Е.Л.* Логико-вероятная характеристика заключения эксперта / Е.Л. Драпкина // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью : межвуз. сбор. науч. тр. ; ред. кол.: И.Н. Сорокотягин и др. — Свердловск : СЮИ, 1983. — С. 87—92.

21. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза / Т.В. Сахнова. — М. : Городец, 2000. — 368 с.
22. Михеенко М.М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М.М. Михеенко. — К. : Вища школа, 1984. — 134 с.
23. Орлов Ю.К. Заключение эксперта как источник выводного знания в судебном доказывании : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика, судебная экспертиза, оперативно-розыскная деятельность» / Ю.К. Орлов. — М., 1985. — 55 с.
24. Галкин В. Доказательственное значение экспертных выводов по уголовному делу / В. Галкин // Советская юстиция. — 1971. — № 19. — С. 9—11.
25. Надгорный Г.М. Некоторые логические и доказательственные аспекты выводов эксперта / Г.М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза. — 1970. — Вып. 7. — С. 109—115.
26. Шиканов В.И. О допустимости и доказательственном значении вероятных заключений экспертов / В.И. Шиканов // Советское государство и право. — 1963. — № 10. — С. 117—120.
27. Рахунов Р.Д. Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе / Р.Д. Рахунов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Госюриздат, 1953. — 264 с.
28. Бичкова С.С. Экспертиза в цивільному процесі України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Бичкова Світлана Сергіївна. — К., 2003. — 176 с.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.983

О.М. Брисковська, кандидат юридичних наук,
науковий співробітник наукової лабораторії з
проблем розкриття та розслідування злочинів
Національної академії внутрішніх справ

О.А. Осауленко, кандидат юридичних наук,
начальник кафедри кримінально-процесуальної діяльності
Навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів слідства та кримінальної міліції
Національної академії внутрішніх справ

ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗНИЩЕННЯМ, ПІДРОБКОЮ АБО ЗАМІНОЮ НОМЕРІВ, ВУЗЛІВ ТА АГРЕГАТИВ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ

Висвітлено актуальні проблеми проведення слідчого огляду під час розслідування злочинів, пов'язаних зі знищенням, підробкою або заміною номерів, вузлів та агрегатів транспортного засобу, запропоновано методичні рекомендації щодо тактики проведення на всіх його етапах.

Ключові слова: слідчий огляд, зміна маркування, ідентифікаційні номери, легалізація, транспортні засоби.

Освещены актуальные проблемы проведения следственного осмотра при расследовании преступлений, связанных с уничтожением, подделкой или заменой номеров, узлов и агрегатов транспортного средства, предложены методические рекомендации по тактике проведения осмотра на всех его этапах.

The issues of the day of lead through of investigation review are reflected at investigation of crimes, related to elimination, imitation or replacement of numbers, knots

and aggregates of transport vehicle, methodical recommendations are offered in relation to tactic of lead through of review and his stages.

Вжиті в останні роки правоохоронними органами України заходи щодо забезпечення розслідування незаконного заволодіння автотранспортом з подальшою його легалізацією залишаються недостатньо ефективними. І хоча спостерігається зниження кількості злочинних замахів на автотранспорт, однак рівень їх розслідування ще доволі низький. Підробка або знищення ідентифікаційних позначень транспортних засобів, збут кримінальних автомобілів перестають бути роботою кустарів-одинаків. Відбувається зміна кримінального світу: у своїй злочинній діяльності кримінальні структури використовують найсучасніші досягнення науки і техніки, комп'ютерні системи та новітні інформаційні технології, триває процес інтелектуалізації організованої злочинності. Фальсифікація, знищення номерів і збут транспортних засобів поставлені на потік і приносять кримінальному світу великі доходи [1, с. 3].

У процесі легалізації викрадених транспортних засобів кримінальний світ вдосконалює методи підробки. Під час обстеження автотранспорту нерідко трапляються випадки, пов'язані не тільки із заміною ідентифікаційного номера і заводської таблички, а й із зварюванням, перебиттям номерів або із заміною номерної деталі, номерів вузлів і агрегатів із залученням для цього слюсарів і використанням апаратів для автогенного чи газового зварювання, граверів і гравірувальних інструментів, матриць. Злочинці покривають місце зміни номерної панелі кузова твердими смолами для надання вигляду антикорозійної обробки, застосовують різноманітні прийоми такої обробки металевих деталей тощо.

Набув поширення метод використання автомобільного брухту, коли злочинці купують розбитий автомобіль, знімають з нього оригінальні заводські таблички та деталі з ідентифікаційними номерами і надалі переставляють ідентифікаційні ознаки на викрадений транспортний засіб [1, с. 7]. Зміни номерних позначень злочинці також маскують ремонтно-зварювальними роботами або використовують метод навмисного їх пошкодження корозією з метою приховування ознак змін.

Для зміни маркування транспортних засобів характерні такі ознаки, як:

– обрання відповідної марки, моделі автомобіля, кольору, технічного стану (коли транспортним засобом незаконно заволодівають «під замовлення» з подальшою його легалізацією);

– вибір місця відстою транспортного засобу, в якому злочинці намагаються підробити або замінити номери вузлів і агрегатів (автокооперативи, станції технічного обслуговування, гаражі, стоянки, ангари тощо);

– наявність особи, яка проводитиме зміну номерів двигуна, кузова, вварювання його частини, фарбування, а також особи, яка здійснюватиме підробку реєстраційних і розпорядчих документів;

– наявність посередників під час розукомплектування автомобіля та місць збуту агрегатів і запасних частин (коли транспортний засіб збиратимуть для легалізації із запасних частин зі заміненними номерами вузлів та агрегатів);

– наявність місць приховування частин і механізмів, які залишилися від розукомплектованих транспортних засобів;

– наявність корупційних зв'язків у судових, правоохоронних органах, експертних установах, організаціях, що реалізують конфіскований або безгосподарний автотранспорт [2, с. 11].

Викрадені транспортні засоби зі заміненними ідентифікаційними ознаками та фальшивими документами доволі часто повертаються на нову реєстрацію.

Без ретельної і кропіткої роботи дійти висновку про те, чи є особа, яка збуває транспортний засіб, добросовісним набувачем чи злочинцем, працівникам органів внутрішніх справ буває доволі складно.

Однією з найважливіших слідчих дій у розслідуванні справ щодо незаконного заволодіння транспортними засобами є його огляд. Загалом огляд — це слідча дія, яку проводить слідчий, прокурор з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення. Ця дія проводиться виключно у межах строків досудового розслідування (ст. 237 КПК України) [3; 4].

Методику проведення огляду транспортного засобу доцільно поділити на кілька етапів.

На першому етапі огляду транспортного засобу проводять зовнішній його огляд і перевірку відповідності наявних реєстраційних та ідентифікаційних позначень на частинах і деталях автомобіля, який досліджують, відомостям, що містяться у технічному паспорті транспортного засобу чи інших обліково-реєстраційних документах.

Зовнішній огляд слід починати з пошуку та фіксації слідів пальців рук, які може залишити особа, яка вчинила злочин.

Найефективніше пошук і фіксацію слідів проводять за відсутності сильного забруднення на поверхнях, які досліджують. Зазвичай потожирові сліди залишаються на боковому склі, ручках дверей, дзеркалах, приборах управління, пофарбованих поверхнях кузовних деталей, хромованих елементах декору транспортного засобу, виробах з полірованої шкіри, пластмаси, полірованих дерев'яних вставках. Як правило, пальцеві відбитки локалізовані на місці здійснення підробки або знищення номера, в місцях, де відбувається демонтаж деталей вузлів і агрегатів транспортного засобу, або біля органів управління транспортного засобу. Слід особливо обережно поводитися з предметами, що мають гладку поверхню, на якій можуть залишитися сліди пальців рук злочинця (різні банки, пляшки, паперова і плівкова упаковки, предмети із пластмаси, поліровані рукоятки інструментів тощо). Зважаючи на те, що збереження відбитків пальців на зовнішніх частинах транспортного засобу залежить від метеорологічних умов, огляд транспортного засобу необхідно проводити якомога швидше, а у разі потреби ставити транспортний засіб в укриття, щоб не пошкодити їх. Ефективно проведені зазначені вище дії є необхідною передумовою успішного проведення експертизи. Попри те, що ця обставина має важливе значення для розкриття злочину, її часто-густо ігнорують особи, які проводять огляд.

Слід зазначити, що інколи злочинці забувають або втрачають у транспортному засобі різні інструменти, пристосування, оснащення, упаковку та інші предмети, які використовували під час підробки чи знищення номерів. Тому необхідно ретельно оглянути салон, багажник, моторний відсік, кузов, відділення (сумку) для зберігання інструментів, нішу для зберігання запасного колеса та інші приховані порожнини стосовно виявлення таких предметів.

Зважаючи на те, що підрозділи-виробники змінюють місця і способи нанесення маркування, особа, яка проводить огляд, має встановити рік виготовлення транспортного засобу і місця нанесення маркування у цьому році, а також встановити відповідність кузовних деталей, вузлів і агрегатів року випуску транспортного засобу.

На другому етапі огляду транспортного засобу перевіряють комплектацію автомобіля, показання лічильника пробігу на спідометрі автомобіля, встановлюють ознаки наявності або відсутності слідів демонтажу на кріпленні панелі приладів і елементах обробки салону автомобіля, а також слідів зламування замків дверей, речового ящика, демонтажу протиугінних і блокувальних пристроїв, порушення цілісності колонки рульового колеса, педального вузла, частин замків, що обертаються, визначають відповідність ключів всім замкам і електронним системам автомобіля, наявність або відсутність знаків, що дублюють маркування, і «особливих прикмет».

Оглядаючи комплектацію транспортного засобу, слід звернути увагу на комплект ключів в автомобілі і визначити передбачену конструктивними особливостями кузова автомобіля їх працездатність, тобто плавне без затримок повертання ключа під час відкривання замків дверей, багажника і замка запалювання, а на транспортних засобах, обладнаних протиугінними системами, — вимикача запалювання і «центральної» замків дверей і кришки багажника.

На третьому (завершальному) етапі огляду транспортного засобу проводять огляд моторного відсіку та порівняння ідентифікаційних даних на блоці двигуна з даними у технічному паспорті та сервісній книжці. При цьому слід пам'ятати, що відповідно до національного законодавства США транспортні засоби, виготовлені у цій країні для внутрішнього ринку, можуть не мати номерів двигуна. Це пов'язано з тим, що у США діє система так званих обмінних фондів, що дозволяє оперативно і без оформлення замінити блок двигуна, який вийшов з ладу. Крім того, відмінною особливістю такого транспортного засобу є нестандартна для Європи головна світлотехніка у вигляді прямокутних моноблоків і кріплення, виконана не у звичній для Європи метричній, а у дюймовій системі.

Особливу увагу слід звернути на комплектування силового агрегата транспортного засобу коробкою перемикачів передач (механічною або автоматичною). Під час огляду силового агрегата і навісного устаткування звертають увагу не тільки на вид кріплення цих агрегатів і навісного обладнання, а й на маркування, що складається з ідентифікаційного номера комплектації і позначення року випуску.

Наявність слідів підтікання пально-мастильних та охолоджувальних речовин, виступання ізолюючого і герметизуючого матеріалів, перекося засобів ущільнення, наявність слідів впливу інструментів на вузли кріплення свідчать про пережаття вузлів, що з'єднуються під час демонтажу.

Під час огляду слід дослідити:

- геометричні параметри робочої поверхні маркувального майданчика блока двигуна у зоні розташування знаків маркування;
- елементи кріплення силового агрегата (двигуна і коробки передач) автомобіля до кузова і один до одного;
- зовнішній вигляд, геометричне зображення і технологію нанесення рельєфних знаків ідентифікаційного маркування номера і стилізованих емблем;

- зовнішній вигляд і технологію нанесення рельєфних знаків виробничого позначення;
- зовнішній вигляд і спосіб кріплення заводської ідентифікаційної таблички, її геометричні та кольорові параметри;
- структуру наявних кодованих маркувань;
- наявність або відсутність слідів демонтажу і повторного встановлення таблички;
- оригінальність зовнішнього вигляду заклепок односторонньої клепки;
- відповідність встановленого на підприємстві-виробнику кодового позначення виявленого кольору фарбування (з урахуванням можливої зміни відтінку кольору кузова під впливом різних експлуатаційних факторів) відповідним позначенням на заводській табличці.

Наявність на ділянці виробу, де проставляється заводський знак, будь-яких борозен, подряпин, зварних швів, незвична для всієї поверхні шорсткість або, навпаки, полірування, заглиблення унаслідок зняття шару матеріалу, імітація литої поверхні можуть свідчити про факт фальсифікації знаків. Додаткові штрихи у цифрах і буквах, їх здвоєність, незвичні розміри та конфігурація, нерівномірне розміщення одних знаків стосовно інших, викривлення рядків, асиметрія, незвичні за формою і розмірами маркувальні майданчики також можуть вказувати на те, що номер змінено.

Якщо підробку або знищення номерів проводили у гаражі, боксі, ангарі, на складі чи в іншому закритому приміщенні, потрібно ретельно оглянути не тільки приміщення, а й територію, що безпосередньо до нього прилягає.

При цьому огляд слід проводити у певній послідовності: від периферії до центру місця вчинення злочину. Насамперед потрібно оглянути місцевість, що прилягає до гаража, боксу чи іншого приміщення, а потім саме приміщення, оскільки його легше відгородити від доступу сторонніх осіб. На місцевості, що безпосередньо прилягає до приміщення, в якому вчинено злочин, можуть бути виявлені сліди взуття злочинців, коліс транспортного засобу, механізмів, обладнання для демонтажу вузлів, агрегатів та інших пристосувань для вчинення злочинного задуму, а також транспортні засоби та їх вузли і механізми, що є «донорами».

Необхідно також оглянути найближчі звалища, пустирі, обочини другорядних доріг, дахи гаражних боксів — там можна виявити кузовні деталі та їх фрагменти, кузови, шасі, рами транспортних засобів, номерні деталі двигуна, а також їх фрагменти зі слідами знищення або демонтажу номерних позначень.

За результатами огляду можна дійти висновку щодо рівня технічного оснащення осіб, які вчинили злочин, кількості осіб, які брали участь у вчиненні злочину, ступеня підготовки злочинців до втілення злочинного задуму, мети вчинення злочину [5, с. 163].

Важливе значення має місцезнаходження знаряддя вчинення злочину. Знищення ідентифікаційних номерів, номерів шасі, двигунів транспортних засобів, що знаходяться у місцях, доступ до яких не потребує трудомісткого демонтажу вузлів і агрегатів, можливе за допомогою простих знарядь (молотка, зубила, напилка тощо). Слід також зазначити, що у разі використання злочинцем для таких цілей випадкового знаряддя, він зазвичай залишає його на місці вчинення злочину.

Зовнішній вигляд знайдених знарядь свідчить, як правило, про ступінь «професіоналізму» злочинця, а за наявними на ньому клеймами і мітками можна встановити, хто і де виготовив інструмент, або де його взяли і кому він належить.

Знайдений засіб вчинення злочину порівнюють зі слідами, залишеними на маркувальній панелі транспортного засобу, кузова, шасі, рамі, двигуні. За результатами дослідження характеру взаємопов'язаних слідів можна визначити, одноосібно чи у співучасті вчинено злочин, відшукати відповідні сліди, які у подальшому можуть бути використані для встановлення конкретної особи.

Важливим є встановлення факту належності підозрюваному знайдених знарядь злочину, що досягається шляхом дослідження слідів пальців рук, виявлених на знарядді, а також за особливими прикметами знаряддя шляхом пред'явлення його для впізнання особам, які могли бачити його у підозрюваного або знати про належність його підозрюваному.

Відсутність на місці вчинення злочину знарядь його вчинення дозволяє припустити, що вони знаходяться у осіб, які вчинили злочин, і можуть бути знайдені пізніше. Цей факт також може свідчити про вчинення злочинного задуму кількома особами.

Огляд гаража, боксу чи іншого закритого приміщення, в якому вчинено підробку або знищення номера транспортного засобу, починають з оцінки обстановки всередині приміщення, після чого проводять детальний його огляд з метою виявлення речових джерел, що розкривають зміст окремих дій осіб, які вчинили злочинний задум.

Такий огляд зазвичай дозволяє встановити фрагменти маркувальних майданчиків, заводські таблички, елементи кріплення, клейма, пристосування для гравірування, інструменти, матеріали, обладнання для демонтажу деталей вузлів і агрегатів, переобладнання і змінення зовнішнього вигляду транспортного засобу.

Якщо транспортного засобу під час огляду у приміщенні немає, важливо уважно оглянути підлогу приміщення з метою виявлення доказів, що підтверджують факт перебування у ньому транспортного засобу і факт вчинення підробки або знищення його ідентифікаційних позначень. Це може бути малюнок протектора коліс, частки лакофарбового покриття, сліди пально-мастильних матеріалів, гальмівної рідини тощо (якщо проводився демонтаж вузлів і агрегатів) [6, с. 32; 7].

За одягом, залишеним злочинцем, або за предметами одягу можна встановити стать злочинця, його зріст, повноту, місце пошиття одягу, а інколи ініціали, ім'я та прізвище його власника (при цьому слід уважно дослідити вміст кишень, складок тощо).

Виявлені на одязі мітки, етикетки, нашивки та їх зміст, а також форму розташування плям, їх колір, розташування і конфігурацію розривів тканини і місця, де вона вирвана, вміст кишень фіксують у протоколі, детально описуючи. Усі речові джерела криміналістичної інформації правильно вилучають і упаковують для подальшого експертного дослідження.

Вагому допомогу особі, що проводить розслідування, під час огляду місця події у пошуку речових джерел може надати запрошений як фахівець експерт-криміналіст, який володіє спеціальними знаннями і навичками використання спеціальної криміналістичної техніки.

Часто приміщення, де підробляли або знищували номери, маленькі й тісні, і злочинець, переміщаючись у них, неминуче торкається стін, стелажів, устаткування, вузлів та агрегатів транспортного засобу тощо. А отже, на його одязі залишаються мікросліди забарвлення стін, частки, що відокремилися з поверхні різних предметів у результаті термічної або механічної обробки, частки пально-мастильних матеріалів, сліди шумоізоляційних і лакофарбових матеріалів, ворс з обшивки, чохлів, килимових покриттів і сидінь транспортного засобу тощо, що також повинно бути вилучено і досліджено.

Слід зазначити, що, як свідчить практика, після детального огляду приміщення інколи з'являється потреба знову повернутися до огляду навколишньої місцевості для перевірки окремих припущень, версій.

Набагато важче відшукати джерела речової інформації в ангарах, гаражах підприємств, організацій і установ, на складах, станціях технічного обслуговування і відкритих стоянках. У таких випадках особа, яка проводить розслідування, має справу з безліччю слідів, які не стосуються справи. Зокрема, під час огляду обладнаної відкритої стоянки, крім проведення зазначених дій, потрібно встановити: чи охоронялася стоянка, місцезнаходження сторожа, відстань від місця вчинення злочину до сторожа, наявність перешкод, що заважають спостереженню.

Під час огляду тимчасової стоянки (за відсутності на ній транспортного засобу) зусилля спрямовують на пошук доказів, що підтверджують перебування транспортного засобу у визначеному місці, звертаючи особливу увагу як на його прикмети, так і на прикмети правопорушника, що сприятиме розшуку гарячими слідами.

У разі потреби залучення понять для проведення огляду слід обирати технічно грамотних осіб, знайомих з основами будови транспортних засобів.

Протокол огляду транспортного засобу, крім загальних положень, характерних для будь-якого протоколу огляду, повинен містити такі дані:

- марку (модель) і колір транспортного засобу;
- номер державного реєстраційного знаку;
- ідентифікаційний номер;
- номер кузова, шасі, двигуна;
- комплектність і технічний стан транспортного засобу;
- наявність слідів пальців і рук та їх локалізацію;
- наявність або відсутність слідів демонтажу вузлів і агрегатів.

У протоколі огляду приміщення, де вчинено злочин, і огляду предметів, за допомогою яких його було вчинено, слід фіксувати опис речових джерел, виявлених під час огляду, а саме:

- розукомплектовані транспортні засоби, що були «донорами»;
- демонтовані панелі;
- клейма, пристосування для гравірування, інструменти, матеріали, обладнання, пристосування і механізми, що забезпечують демонтаж деталей вузлів і агрегатів, переобладнання і зміну зовнішнього вигляду транспортного засобу;
- фрагменти демонтованих маркувальних майданчиків, демонтовані заводські таблички;
- елементи кріплення ідентифікаційних табличок.

Огляд доцільно проводити із застосуванням безперервного відеозапису процесу проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Вагому інформацію про обставини, пов'язані із вчиненням злочину, які сприяють розслідуванню, надає спосіб його вчинення. Складність способу вчинення злочину вказує на мету, яку поставив перед собою суб'єкт злочину, на його професійні якості, навички, досвід, технічну оснащеність, місце вчинення злочину, а інколи — і на кількість осіб, які брали участь у його вчиненні.

Отже, слідчий огляд має вкрай важливе значення для розслідування злочинів, пов'язаних зі знищенням, підробкою або заміною номерів, вузлів та агрегатів транспортного засобу.

Список використаної літератури

1. *Взаємодія підрозділів карного розшуку та інших служб ОВС у розкритті незаконного заволодіння автотранспортом* : метод. реком. / [Чернявський С.С., Брисковська О.М., Канашиук А.В. та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джужі. — К. : НАВС, 2011. — 80 с.

2. *Організація і тактика боротьби підрозділів департаменту карного розшуку МВС України з легалізацією автотранспортних засобів, здобутих злочинним шляхом* : метод. реком. / [Брисковська О.М., Корнев О.М., Кравченко В.П. та ін.]. — К. : КНУВС, 2008. — 40 с.

3. *Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар* : у 2 т. / [Бандурка О.М., Блажівський Є.М., Бурдоль Є.П. та ін.] ; за заг. ред. Тація В.Я., Пшонки В.П., Портнова А.В. — Харків : Право, 2012. — Т. 1. — 768 с.

4. *Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар* / [за заг. ред. професорів Гончаренка В.Г., Нора В.Т., Шумила М.Є.]. — К. : Юстініан, 2012. — 1224 с.

5. *Брисковська О.М. Підготовчий етап вчинення незаконного заволодіння автотранспортними засобами* / О.М. Брисковська // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів : зб. наук. праць за матер. наук.-практ. конф. (Київ, 29 берез. 2012 р.). — К. : НАВС, 2012. — С. 161—164.

6. *Кошелев Л.И. Использование сведений о технологии окраски автомобилей при проведении оперативно-розыскных мероприятий* / Л.И. Кошелев, Ю.А. Горшенин. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1985. — Ч. 1.

7. *Кошелев Л.И. Справочно-информационный фонд сведений об автомобильных покрытиях как источник розыскной информации* / Л.И. Кошелев, Ю.А. Горшенин. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1985. — Ч. 2.

УДК.343.1+343.98

О.В. Баулін, кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ

А.О. Ляш, кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та процесу
Київського національного університету культури і мистецтв

ВИКОРИСТАННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Досліджено регулювання використання науково-технічних засобів під час досудового розслідування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України, запропоновано уточнення щодо визначення та класифікації таких засобів, надано відповідні рекомендації для впровадження у слідчу практику.

Ключові слова: новий Кримінальний процесуальний кодекс, науково-технічні засоби, досудове розслідування.

Исследовано регулирование применения научно-технических средств во время досудебного расследования согласно новому Уголовному процессуальному кодексу Украины, предложены уточнения по определению и классификации таких средств, даны соответствующие рекомендации для внедрения в следственную практику.

Adjusting of application of scientific and technical facilities is investigational during pre-trial investigation on the new Criminal judicial code of Ukraine, clarifications are offered for determination and classification of such facilities, the proper recommendations are given for investigation practice.

Реалізацію покладених на органи досудового розслідування завдань, зумовлених положеннями ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України), важко уявити без ефективного використання у сучасній слідчій практиці науково-технічних засобів.

У судочинстві механічні прилади, різна зброя та інструменти, а також відповідні знання представників певних професій (лікарів, ковалів, толмачів тощо) використовуються з часів шумерської, єгипетської, еллінської, римської та інших цивілізацій Старого світу. Техніка фізичних катувань, випробувань (ордалій), поєдинків представників сторін була відома ще державам раннього Середньовіччя, в яких об'єктивні докази винуватості особи не вважалися важливою умовою правосуддя, про що відомо з багатьох пам'яток права і трактів того часу (Саличеська правда, Кароліна, Руська правда, Молот відьом тощо). Але завдяки впливу просвітництва об'єктивність доказів стала необхідною для кримінального судочинства [1, с. 31].

Активно застосовувати техніку з метою розслідування злочинів почали у другій половині XIX ст. — на початку XX ст., коли з'явилася плеяда науковців, які присвячували свої дослідження проблемам пізнання злочину і пов'язували свою працю з діяльністю органів розшуку і кримінальної юстиції (Ганс Гросс [2], Рудольф Рейсс [3], М. С. Бокариус [4], В. І. Громов [5] та ін.).

Під впливом подальшого науково-технічного прогресу відбувається постійний розвиток теоретичних уявлень і законодавства, що регулює використання науково-технічних засобів у кримінальному судочинстві, а також практики їх застосування правоохоронними органами. Цей процес стосується усіх держав. Водночас є певні особливості цього процесу в Україні, пов'язані з набранням 20 листопада 2012 року чинності новим КПК України. Йдеться насамперед про проблеми у досудовому розслідуванні.

Мета цієї статті — оприлюднення висновків стосовно використання науково-технічних засобів у досудовому розслідуванні, до яких дійшли автори внаслідок аналізу наукових поглядів і положень нового кримінально-процесуального законодавства України, зокрема щодо необхідності уточнення поняття і класифікації зазначених засобів.

Незважаючи на те, що науково-технічні засоби перебувають на озброєнні слідчих понад століття і їх використання давно визначено загальним положенням досудового розслідування [6, с. 47—48; 7, с. 42—43], серед вчених досі немає єдиної думки стосовно визначення поняття науково-технічних засобів [8]. Свого часу доволі вдало його сформулював В.Г. Гончаренко, який під науково-технічними засобами у слідчій практиці розумів систему загальних технічних, пристосованих і спеціально розроблених приладів, апаратів, устаткування, інструментів, пристосувань, матеріалів і методів їх застосування з метою виявлення, фіксації, вилучення, дослідження доказів для найефективнішого проведення попереднього розслідування та запобігання злочинам [9, с. 10]. Таке визначення можна взяти за основу, тим паче, що український законодавець використовує сьогодні у мові закону лише термін «технічні засоби» (ст.ст. 27, 103, 104 тощо КПК України). Проте у сфері криміналістики і науки кримінального процесу науково-технічні засоби — це засоби, спеціально створені або пристосовані для вирішення завдань кримінального провадження, зробити які без наукових знань практично неможливо. За цих обставин науково-технічний засіб є однією з матеріальних форм втілення наукового знання, а отже, і вживання саме цього терміна є доречним [10, с. 227].

Головним при цьому є те, що зазначені засоби:

- значно підвищують результативність сприйняття слідчим інформації про обставини вчинення злочину;
- сприяють встановленню точних характеристик об'єктів пізнання;
- забезпечують точну фіксацію об'єктів, фактів та обставин, а також накопичення, обробку і видачу необхідної інформації, полегшують її вивчення.

Технічні засоби, які не здатні цього зробити і які можуть спотворити сприйняття слідчим та іншими учасниками кримінального провадження інформації або не забезпечити її збереження та об'єктивне дослідження, не слід використовувати у досудовому розслідуванні, оскільки не гарантують отримання об'єктивного, науково обґрунтованого результату фіксації процесуальної дії.

На відміну від КПК 1960 року, в якому про науково-технічні засоби закріплення доказів йшлося лише як про звуко-, відеозапис, фотографування і кінозйомку та визначався загальний порядок їх застосування при провадженні слідчих дій (частина четверта ст. 85, ст.ст. 851, 852), у новому КПК України законодавець, хоча і наводить конкретні технічні засоби фіксування доказів і процесуальних дій (фотографування (фотозйомка), аудіо-, відеозапис (абзац другий п. 4 частини шостої ст. 100, п. 3 частини другої ст. 103, частина перша ст. 136, частина сьома ст. 223, частина п'ята ст. 224 тощо)) та визначає загальний порядок їх застосування під час кримінального провадження (ст. 107), але залишає відкритим коло таких засобів. На це вказує відсутність їх переліку у ст. 107 КПК України і відсутність зазначення про інші технічні засоби та носії інформації у частині першій і другій ст. 99, частині четвертій ст. 241, ст. 256, частині першій ст. 269 КПК України. Такий підхід недаремно відстоював В.К. Лисиченко [11, с. 95], оскільки у слідчій практиці часто з'являлася потреба у використанні тих засобів, які не згадувалися у КПК 1960 року, а через їх ігнорування у законі щоразу виникало питання про допустимість і правомірність їх використання для фіксації доказів і обставин кримінального провадження. Дійсно, навести у законі вичерпний перелік усіх допустимих для доведення науково-технічних засобів неможливо через їх безперервне оновлення. Тому новації у цьому аспекті процесуального законодавства можна лише привітати. Водночас органам досудового розслідування слід мати на увазі, що регулюванню порядку дослідження звуко-, відеозаписів, на відміну від результатів використання інших технічних засобів, у новому КПК України окремо присвячено ст. 359, яка вказує на їх провідне значення у кримінальному провадженні. А порядок дослідження і використання результатів застосування інших технічних засобів має визначатися за правилами застосування кримінально-процесуального законодавства за аналогією, що не обходиться без прийомів логічного тлумачення норм кримінально-процесуального права, закріплених у ст.ст. 99, 100, 103, 107, 159, 223, 224, 241, 245, 256, 269, 359 тощо КПК України. Зокрема, це стосується кінозйомки, застосування якої передбачалося у ст. 852, частині шостій ст. 114 тощо КПК 1960 року, і яка до середини 80-х років минулого століття була доволі популярною під час фіксації результатів слідчих дій у кримінальних справах, які спричинили певний резонанс у суспільстві. Наприкінці 80-х років вітчизняні органи досудового розслідування перестали нею користуватися через поширення більш зручного для фіксації відеозапису. Проте не можна виключати потенційної можливості дослідження у майбутньому кінострічок під час кримінального провадження за новими обставинами, зважаючи на те, що перегляд судових рішень з метою реабілітації осіб часом не обмежено (частина четверта ст. 461 КПК України), а давнина не враховується у випадках вчинення певних злочинів проти миру та безпеки людства (частина п'ята ст. 49 КК). Отже, органи кримінальної юстиції України повинні бути до цього готовими.

Для глибшого розуміння суті науково-технічних засобів, що використовують у досудовому розслідуванні, потрібно розглянути їх основні класифікації. Так, залежно від особливостей правового регулювання використання окремих науково-технічних засобів у кримінальному судочинстві їх прийнято поділяти на такі, що:

- є формою кримінально-судових доказів;
- використовуються для складання кримінально-процесуальних актів;

– застосовуються під час провадження слідчих і судових дій з метою виявлення, закріплення, перевірки і дослідження доказів [12, с. 113].

У межах цієї класифікаційної системи виокремлюють ще дві групи:

- засоби демонстраційної техніки;
- засоби оргтехніки [12, с. 74].

Існує також поділ науково-технічних засобів на процесуальні та організаційні [13, с. 17—18]. При цьому процесуальними засобами вважають такі, порядок використання яких є врегульованим у КПК України, а організаційними — використання яких лише зумовлено необхідністю забезпечення реалізації норм КПК України, а порядок їх використання передбачено підзаконними нормативно-правовими актами і відомчою службовою документацією або рекомендовано за результатами наукових досліджень чи як передовий практичний досвід.

Безперечно, сьогодні є всі підстави для виокремлення ще однієї групи таких засобів, а саме організаційно-процесуальних, оскільки у КПК України визначено засади функціонування автоматизованої системи документообігу суду (далі — АСДС) та Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі — ЄРДР), детальні правила використання яких регламентовано у підзаконних нормативно-правових актах і з належним функціонуванням яких пов'язана можливість проведення слідчих та інших процесуальних дій і застосування заходів із забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування.

Поява нормативних положень, які визначають засади функціонування АСДС і ЄРДР, та їх правове значення для початку і розвитку кримінально-процесуальних відносин у КПК стало природним наслідком поширення інформаційних (комп'ютерних) технологій у кримінальному провадженні. Саме важливість впливу цих технологій на швидкість і об'єктивність результатів кримінально-процесуального доведення і зумовлює потребу їх регулювання за допомогою кримінально-процесуальних норм. А яскрава спрямованість АСДС і ЄРДР на забезпечення ефективного прокурорського нагляду, процесуального керівництва і судового контролю за додержанням законності у діяльності органів досудового розслідування дає підстави для утворення й відповідної нової групи науково-технічних засобів.

Зазначені класифікації свідчать про те, що виявлення, фіксація, вилучення, дослідження доказів не є єдиною метою використання науково-технічних засобів у досудовому розслідуванні. Ці засоби спрямовані на забезпечення більш широкого спектру завдань і мають на меті забезпечення ефективного провадження досудового розслідування.

Отже, під науково-технічними засобами, які застосовують у сучасному досудовому розслідуванні, слід розуміти систему загальних технічних, пристосованих і спеціально розроблених інформаційних технологій, а також приладів, апаратів, устаткування, інструментів, пристосовань, матеріалів і методів їх застосування з метою забезпечення найбільш ефективного проведення досудового розслідування.

За особливостями правового регулювання використання науково-технічних засобів у досудовому розслідуванні їх поділяють на такі, які:

- є процесуальними джерелами доказів (формою кримінально-процесуальних доказів);
- використовують для складання кримінально-процесуальних актів;

– застосовують під час провадження слідчих та інших процесуальних дій з метою виявлення, закріплення, перевірки і дослідження доказів;

– спрямовані на забезпечення ефективного прокурорського нагляду, процесуального керівництва і судового контролю за дотриманням законності у діяльності органів досудового розслідування.

Сучасні науково-технічні засоби за своїм функціональним призначенням можуть бути процесуальними (засоби фотографування, відеозапису тощо), організаційними (персональна комп'ютерна техніка, яка допомагає слідчому складати проекти кримінально-процесуальних актів) та організаційно-процесуальними (автоматизована система документообігу суду, Єдиний реєстр досудових розслідувань).

Оновлення теоретичних уявлень про поняття і класифікацію науково-технічних засобів, які використовують під час досудового розслідування, з одного боку, вказує на необхідність подальшого більш глибокого наукового дослідження нових класифікаційних груп зазначених засобів у їх співвідношенні з традиційними. Це важливо для збагачення правової теорії новими знаннями. З іншого боку, це є важливим і для слідчої практики, оскільки сприяє формуванню однакового розуміння в адвокатів, слідчих, прокурорів, суддів суті норм, що регулюють застосування цих засобів у досудовому розслідуванні, що є запорукою уникнення їх конфліктів у кримінальному провадженні.

Список використаної літератури

1. Кистяковский А.Ф. Общая часть уголовного судопроизводства / А.Ф. Кистяковский ; под. науч. ред. Баулина О.В., Карпова Н.С., Радецкой В.Я. — К. : Изд-во Семенко Сергея, 2005. — 118 с.

2. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Репринтное издание 1908 года / Г. Гросс ; науч. ред. В.В. Крылов. — М. : ЛексЭст, 2002. — 1088 с.

3. Рейсс Р.А. Научная техника расследования преступлений. Курс лекций, прочтенных в г. Лозанне профессором Рейссом чинам русского судебного ведомства летом 1911 года / Р.А. Рейсс ; под ред. С.Н. Трегубова. — СПб. : Сенат. тип., 1912. — 178 с.

4. Бокариус Н.С. Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании. Выпуск 3-й / Н.С. Бокариус // Изд. милиции и уг. розыска НКВД УССР. Репринтное издание 1925 г. — Харьков. — Киев : ДП «Нора-Друк», 2009. — 537 с.

5. Громов В.И. Дознание и предварительное следствие. Методика расследования преступлений. Осмотр места преступления. Сборник научных трудов / В.И. Громов. — М. : ЛексЭст, 2003. — 544 с.

6. Павлов Н.Е. Общие условия предварительного расследования (Сравнительное исследование) : учеб. пособ. / Н.Е. Павлов. — М. : Академия МВД СССР, 1982. — 64 с.

7. Дубинский А.Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел : учеб. пособ. / А.Я. Дубинский. — К. : КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1987. — 84 с.

8. Хараберюш І.Ф. Використання науково-технічних засобів в правоохоронній діяльності [Електронний ресурс] / І.Ф. Хараберюш // Часопис академії адвокатури України. — № 12 (2011'3). — Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2011-3/11hifvpd.pdf>.

9. Гончаренко В.И. Научно-технические средства в следственной практике / В.И. Гончаренко. — К., 1984. — 150 с.

10. Кравченко О.А. Загальні умови застосування спеціальних знань та науково-технічних засобів у кримінальному провадженні / О.А. Кравченко // Актуальні проблеми

застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.). — Харків : ХНУВС, 2012. — С. 227—229.

11. *Лисиченко В.К.* Зауваження та окремі пропозиції до проекту нового Кримінально-процесуального кодексу України / В.К. Лисиченко // Вестник Днепропетровского университета. Правоведение. — Днепропетровск, 1996. — Вып. 3. — С. 90—100.

12. *Элькинд П.С.* Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П.С. Элькинд. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. — 143 с.

13. *Макаров А.М.* Применение научно-технических средств при рассмотрении судами уголовных дел : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза» / А.М. Макаров. — М., 1979. — 24 с.

УДК 433.939

К.В. Калюга, кандидат юридичних наук,
старший експерт Науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру при ГУМВС України
в Запорізькій області

ТАТУЮВАННЯ ЯК КРИМІНАЛІСТИЧНА ОЗНАКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ

Проаналізовано найбільш розповсюджені види татуювання, насамперед кримінального, як найбільш наглядне для отримання криміналістично значущої інформації про особу злочинця, функції татуювання з точки зору міжособистісної та міжгрупової взаємодії, його локалізацію на тілі правопорушника залежно від складу, характеру злочинної діяльності, моди, національних і релігійних особливостей.

Ключові слова: кримінальне татуювання, функції татуювання, локалізація, татуювання-тавро.

Проанализированы наиболее распространенные виды татуировки, прежде всего криминальной, как наиболее наглядной для получения криминалистически значимой информации о личности преступника, функции татуировки с точки зрения межличностного и межгруппового взаимодействия, ее локализация на теле правонарушителя в зависимости от состава, характера преступной деятельности, моды, национальных и религиозных особенностей.

The essay addresses the problems of the forensic examination of tattoos on the bodies of criminals. It shows the correlation between the topography and design of tattoos and the nationality, religious beliefs, and criminal proclivities of their owners.

У криміналістичній науці вивченню символіки татуювань у осіб, які мають судимість за кримінальні злочини, приділено недостатньо уваги. Водночас малюнки, написи та їхнє традиційне розташування на тілі надають різну інформацію стосовно особи їх носія [1].

Татуювання у сучасному злочинному світі зберігає певні «історичні» традиції, що дозволяє не тільки визначити статус особи, особливі її риси, нахили, злочинну кваліфікацію, а й кримінальну спеціалізацію, злочинні та життєві вподобання тощо.

Одним із перших на поширення татуювань серед злочинців звернув увагу італійський лікар-психіатр Ч. Ломброзо (1835—1890 рр.), який вважав татуювання проявом атавізму та ознакою морально неповноцінних людей. Він вважав, що татуювання тісно пов'язане з розумовими здібностями їх носіїв, здебільшого природжених злочинців і повій. На його думку, «...татуювання... як фрак з орденами — що більше татуюваний, то більший авторитет має серед приятелів, тоді як не татуюваний не має впливу» [2].

Проблемою розшифрування злочинських татуювань займалися такі вчені, як В. Бурик, Ю. Дубягін, А. Капітанський, В. Литвин, В. Пилипчук, В. Пірижков та інші, які вважали кримінальне татуювання «наочним хронічним тавром судимості», а явище татуювання зараховували до формування злочинних типів особистості в місцях позбавлення волі. Звертаючи увагу на сувору «біографічність» татуювань, їх відповідність відомостям особової справи засудженого, вони вбачали наявність кореляційного зв'язку між зображенням татуювання, яке обирає засуджений, і психологією його особистості. На цій основі було створено відповідні альбоми зображень татуювань, довідники, схеми, трафарети, малюнки, фото тощо.

Опираючись на цю базу, доцільно кваліфікувати найбільш розповсюджені види татуювання з метою використання їх для збирання інформації стосовно особи злочинця, зокрема шляхом опитування свідків, очевидців, потерпілих, працівників лікувальних закладів.

Серед різноманіття видів татуювань найбільший інтерес з точки зору отримання криміналістично значущої інформації про особу злочинця становить так зване кримінальне татуювання (на відміну від побутового, пам'ятного, декоративного), адже саме воно пов'язане з його кримінальним минулим і криміногенною орієнтацією. Таке татуювання, як правило, наноситься під час відбування засудженим покарання у вигляді позбавлення волі.

За свідченням окремих дослідників [3, с. 151], татуювання мають понад 70 % правопорушників.

Основними елементами татуювань є:

- грецький хрест, що відображає кількість судимостей, строк позбавлення волі, а також несе свою головну релігійну функцію;
 - свастика (фашистський хрест) — знак невдоволення існуючим режимом (на статевому члені — знак сексуальної агресії);
 - крапка — тавро засуджених за певний вчинок у своїй групі, що наноситься силоміць (як засіб покарання використовується тавро);
 - ніж, кинджал, пістолет — знаряддя вчинення злочину, які вказують на злочинне спрямування;
 - шприц, карти, пляшка, келих, кістки — як супутні атрибути злочинного способу життя;
 - оголена жінка (найчастіше на хресті або близько до нього, над гробом, обвита змією) — факт страждання, що відбулося через жінку, схильність до гомосексуалізму; бюст жінки, ім'я жінки — страждання за певною жінкою (взагалі оголена жінка — це вияв сексуальної орієнтації);
 - птахи, змії, тигри, леви — агресивна орієнтація злочинця. Орел, що роздирає жінку, — ґвалтівник; орел на грудях — високий статус у злочинному світі (те саме і змія, що обвиває кинджал);
 - пейзаж і явища природи використовуються як з художньо-декоративною метою, так і з метою вияву певних ідей (сонце, що сходить над морем, виражає прагнення до волі; пальми на безлюдному острові — ізолювання; надгробник, дзвони, куполи та хрести — строк ув'язнення);
 - дзвоник, ґрати, колюча проволочка — ізоляція.
- Крім того, доволі поширено словосполучення «рятуйте наші душі».

Татування наносять на всі частини тіла, але перевага надається рукам — від плечей до пальців.

Національні особливості відображаються не у змісті, а в символіці та орнаменті, які використовуються для розкриття принципів кримінальної субкультури. Так, особи, які мешкають на березі моря, як символи використовують зображення хвиль, сходу сонця над хвилями, чайки, а ті, що мешкають у горах, — орлів, верхівки гір, фортеці на скелі тощо.

У кримінальній ієрархії за татуванням можна точно визначити статус особи у кримінальному осередку. Так, особам високого статусу наносяться почесні відзнаки, які називаються «регалками». Низькостатусним підліткам, особливо з числа пригноблених («опущених», «смітників» тощо), татування наносяться силоміць. Це — татування-тавро (на кримінальному жаргоні — «нахабки», «ганебні»).

Отже, татування може бути і засобом заохочення, нагородою тим, хто відзначився, і засобом деперсоналізації тих, хто завинив.

Нерідко татування використовують з метою ототожнення злочинної діяльності з героїчними та найпрестижнішими у суспільстві професіями (льотчика, моряка, геолога та іншими), для чого використовують традиційні атрибути героїчних професій: у моряків, наприклад, маяк, якор, рятувальний круг, вітрильник, каравела, альбатрос, красуня у тільнику та безкозирці.

Таким чином, татування — не випадкове явище у кримінальних групах. Воно виконує різноманітні функції міжособистісної та міжгрупової взаємодії, компенсуючи втрачені цінності у зв'язку з відторгненням осіб від суспільства або ізоляцією у місцях позбавлення волі.

Аналіз локалізації татувань на тілі правопорушника залежно від їхнього складу, характеру злочинної діяльності, моди, національних і релігійних особливостей дозволяє сформулювати таку класифікацію:

- за формою передачі (символи, цифри, абрєвіатури, тексти, малюнки);
- за змістом (сигнально-виокремлювальні, стратифікаційно-статусні, особистісно-встановлювальні, політичні, міфологічні, культурні, антирелігійні, тюремні, еротичні, декоративні, гумористичні, сентиментальні, професійні й таврування);
- за особистісною значущістю («регалки» (від «регалії») — почесні відзнаки для «еліти»; «партачки» (від «партачити») — «саморобки» низької якості; «нахалки» — таврування, нанесені нахабно, тобто із застосуванням насилля);
- за локалізацією на тілі (на відкритих ділянках, на прихованих під одягом ділянках, на інтимних частинах тіла, по всьому тілу);
- за ступенем впливу на суб'єкта сприйняття (ті, що легко запам'ятовуються, ті, що важко запам'ятовуються);
- за розмірами (малоформатні, великомасштабні);
- за способами нанесення (одноразові та такі, що наносяться багаторазово, ті, що наносяться «вручну» та за допомогою трафаретів);
- за кількістю (одиночні, численні, суцільні);
- за ступенем стійкості (стійкі, нестійкі).

Як уже зазначалось, існує певна залежність між характером кримінальної діяльності та татуваннями, які наносяться. При цьому насильницькі татування зазвичай наносяться тим особам, які: програли в карти і не віддали вчасно борги, крадуть у своїх («пацюки»), засуджені за зґвалтування неповнолітніх, розбещують

неповнолітніх. Також насильницькі татуювання наносяться гомосексуалістам і «стукачам».

Татуювання також використовують і як талісман — знак, що рятує від неприємностей [3, с. 151—189].

Наявність у особи кримінального татуювання дозволяє припустити, що ця особа раніше вчинила злочин і була засуджена до позбавлення волі. Залежно від малюнка татуювання та його змістового значення можна отримати таку інформацію про його носія:

- відомості персонографічного характеру — дата народження, рік ув'язнення, рік звільнення з місць позбавлення волі, інформація про місцевість, де особа відбувала покарання, номери виправно-трудоустанов (далі — ВТУ);

- відомості про злочинну діяльність — кількість судимостей, строк позбавлення волі, вид режиму та ВТУ, склад злочину (хуліганство, крадіжка, пограбування тощо), злочинна спеціалізація та кваліфікація, спосіб і місце вчинення злочинів, статус у злочинній ієрархії, належність до певного злочинного угруповання;

- причини злочинного способу життя;

- наявність негативних звичок (алкоголік, наркоман);

- сексуальна орієнтація;

- ставлення до оточення, адміністрації ВТУ, держави, закону та правоохоронних органів;

- особистісні установки — злісне порушення режиму утримання, схильність до втечі з ВТУ, припинення чи продовження злочинної діяльності;

- особисті якості (сильний, жорстокий, незалежний);

- психологічний стан (скорбота, надія, безвихідь);

- віросповідання.

Таким чином, татуювання, на відміну від інших особливих прикмет, є джерелом доволі великого обсягу криміналістично значущої інформації, завдяки якій можна отримати відомості не тільки про фізичні властивості особи, а й про біологічні, соціальні, психологічні та психічні властивості носія татуювання.

Наявність такої інформації про особу злочинця має велике практичне значення для розкриття злочинів, висунення відповідних слідчих версій, профілактичної діяльності та реалізації одного з основних завдань кримінального покарання — виправлення та перевиховання засуджених. Крім того, правильне використання працівниками правоохоронних органів інформації, яка певною мірою характеризує особу злочинця, може допомогти спрогнозувати майбутню його поведінку у конкретній ситуації (наприклад, у процесі проведення певної слідчої дії, відбування покарання у місцях позбавлення волі та після звільнення).

Безпосередніми джерелами відомостей про наявність певного татуювання у злочинця можуть бути його матеріальні та ідеальні сліди у навколишньому середовищі (ідеальні сліди залишаються в пам'яті людей, які бачили ці татуювання, а носієм матеріальних слідів є злочинець, на шкірі якого виконано татуювання).

Відомості про наявність татуювання та його зміст у підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного можуть бути отримані під час попереднього розслідування та судового розгляду кримінальної справи процесуальним чи непроцесуальним способами.

Процесуально такі відомості отримують під час допитів потерпілих і свідків, які бачили татуювання, підозрюваного, обвинуваченого та їх огляду, що проводиться з дотриманням вимог ст. 241 нового Кримінального процесуального кодексу України, огляду трупа, судово-медичної експертизи. Відомості про татуювання заносять до протоколу відповідної слідчої дії з обов'язковою фіксацією точного розташування татуювань на поверхні тіла людини, їх форми, розмірів (малюнків, символів), кольору, змісту текстів, дат тощо.

Наявність і характер татуювання у підозрюваних чи обвинувачуваних під час допитів свідків і потерпілих з'ясовуються шляхом формулювання запитань, найтипівшими з яких можуть бути такі.

Коли, за яких обставин свідок або потерпілий бачив татуювання на тілі підозрюваного чи обвинувачуваного?

В яких місцях тіла підозрюваного чи обвинувачуваного розташовувалися татуювання?

Які відомості про татуювання запам'ятав свідок або потерпілий (розмір, форму малюнка, зміст тексту, дату, колір та інші індивідуальні особливості)?

Для одержання точнішої та об'єктивнішої інформації про татуювання під час допитів і опитувань часто застосовують довідкову літературу, а в окремих випадках запрошують художника, який за свідченнями рідних, близьких, а також співробітників правоохоронних органів фіксує графічну інформацію про особливості малюнка, тексту чи абрєвіатури татуювання.

Для об'єктивізації показань свідків інформацію про татуювання доцільно одержувати від кожного свідка окремо і в разі розбіжностей скоригувати отримані дані, провівши спільний аналіз з допитуваними. Якщо можливо, опис татуювань слід доповнювати точнішим і об'єктивнішим методом фіксації — фотографуванням і відеозаписом.

Непроцесуальним методом відомості про наявність татуювання та його зміст слідчий (або інший працівник правоохоронних органів) може отримати під час безпосереднього спостереження (якщо татуювання нанесено на відкритих ділянках шкіри), бесід з родичами, близькими чи знайомими, проведення оперативно-розшукових заходів. Відомості про наявність татуювання у певної особи можна отримати також з медичних та інших документів, даних криміналістичного обліку. Якщо факт наявності татуювання у певної особи, зазначений у медичному чи іншому документі, має доказове значення у кримінальній справі, слідчий повинен проглянути цей документ, скласти протокол і долучити його оригінал або копію до справи.

Слід зазначити, що отримання та використання криміналістично значущої інформації про особливості особи злочинця відбувається незалежно від його бажання. Як відомо, попереднє розслідування у кримінальній справі, як правило, здійснюється в умовах конфлікту між слідчим та особою, що вчинила злочин і всіма можливими засобами протидіє встановленню слідчим об'єктивної істини у справі, у тому числі й отриманню необхідного обсягу криміналістично значущої інформації (шляхом відмови надання показання або перекручування фактів, викладення їх на свою користь). А отже, за відсутності інших джерел у таких випадках ступінь інформованості слідчого залежить від бажання та особистих міркувань злочинця.

Інша ситуація складається у разі отримання інформації про особу злочинця за допомогою дослідження малюнка татуювання на його тілі. За наявності відомостей,

що на тілі підозрюваного чи обвинуваченого є татуювання, слідчий може примусово провести огляд і отримати необхідні відомості через тлумачення малюнка татуювання, попри його небажання надавати таку інформацію.

Зрозуміло, що отримати криміналістично значущу інформацію про особу носія татуювання з його малюнка можна тільки за допомогою дешифрування, тобто встановлення його смислового навантаження. Наприклад, татуювання у вигляді еполета з білим черепом зі схрещеними кістками та абрєвіатурою (рис.) може означати своєрідну відзнаку того, що його носій у злочинному середовищі належить до категорії так званих злочинних авторитетів у тюремній ієрархії, лагерної еліти. Наявність еполетів посвідчує право на застосування сили («еполети» зазвичай відображають знаки доблесті, щось на зразок орденів або медалей; наколюють їх під час непокори, бунтів, передусім з ідейних міркувань).

Власники таких татуювань, як правило, характеризуються прагненням до порушень режиму утримання, а отже, у разі виявлення в ув'язнених таких еполетів їх відразу заносять до списку потенційних заколотників.

Черепи та схрещені кістки татуюють на плечі та передпліччі, як правило, жорстокі, агресивно налаштовані особи (при цьому череп — це символ злочинців, які прагнуть влади).

Що стосується абрєвіатури, то їхнє тлумачення не є чимось непорушним і незмінним. Воно може бути вільним. Багато скорочень трактуються по-різному. Справжнє значення текстових скорочень достеменно знає лише їхній власник.

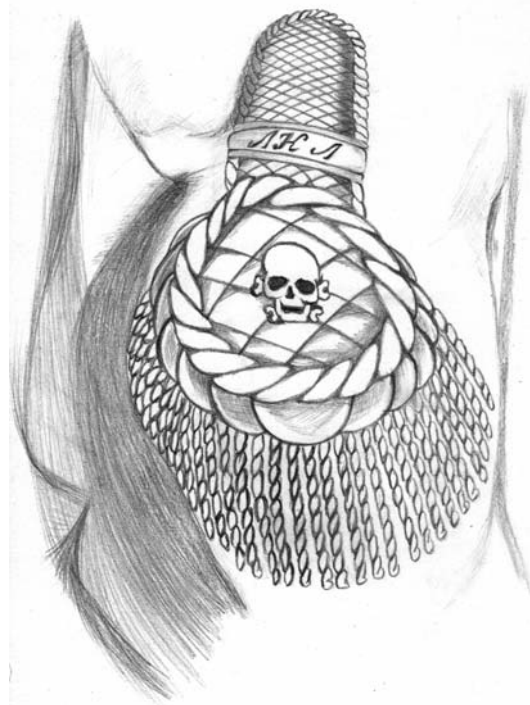

Рис. Татуювання у вигляді еполета з білим черепом зі схрещеними кістками та абрєвіатурою

Завдяки тому, що татуювання — це штучне порушення шкіряного покриву за допомогою колючих (ріжучих) інструментів з подальшим введенням у шкіру фарбувальних речовин для отримання стійких малюнків або інших зображень, воно може бути не лише ідентифікуючою ознакою особи, а й ознакою рельєфу поверхневого шару шкіряного покриву.

На жаль, татуювання доволі довго використовувалось переважно з метою ідентифікації, впізнання, хоча якщо розкодувати його зміст, воно може багато розповісти про смаки їхнього носія, виказати певні бібліографічні відомості.

Як свідчить аналіз татуювання, трафарети (тобто малюнки), за якими роблять татуювання, постійно змінюються, тому однозначне їхнє розшифрування, як правило, неможливе. Однак їх вивчення упродовж тривалого часу дозволило вичленувати загальні ознаки, ознайомлення з якими буде надійним підґрунтям для відповідного орієнтування працівників правоохоронних органів [2].

Список використаної літератури

1. *Лозовский В.* Как выжить и провести время с пользой в тюрьме. Татуировки [Электронный ресурс] / В. Лозовский. — Режим доступа : <http://www.tyurem.net/mytext/how/039.htm>.
2. *Татуировки.* История возникновения и проникновения в преступный мир [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.wowanium.narod.ru/tatu.html#01>.
3. *Пирожков В.Ф.* Криминальная психология / В.Ф. Пирожков. — М. : Ось-89, 2001. — 704 с.

УДК 343.985.004

О.В. Лускатов, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Т.О. Лускатова, слідчий Кіровського районного відділу
Дніпропетровського міського управління УМВС України
в Дніпропетровській області

ВИКОРИСТАННЯ ОКРЕМИХ НЕТРАДИЦІЙНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ОТРИМАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Розглянуто позиції науковців щодо можливості та доцільності застосування окремих видів нетрадиційних засобів для отримання криміналістично значущої інформації, наведено результати анкетування працівників правоохоронних органів із зазначеної проблематики.

Ключові слова: інтуїція, криміналістично значуща інформація, нетрадиційні засоби, гіпноз, поліграф.

Рассмотрены позиции ученых относительно возможности и целесообразности использования отдельных видов нетрадиционных средств для получения криминалистически значимой информации, приведены результаты анкетирования работников правоохранительных органов по указанной проблематике.

Considered the position of the scholars concerning the feasibility of using certain types of non-traditional means of obtaining important information for the investigation, the results of questioning law enforcement officials on this issue.

Дослідженню проблеми допустимості у кримінальному судочинстві та з'ясуванню можливостей, які надають для розслідування результати використання окремих видів нетрадиційних засобів отримання криміналістично значущої інформації, приділяли увагу вчені-криміналісти Р.С. Бєлкін, В.П. Бахін, В.К. Весельський, В.О. Коновалова, Н.С. Карпов, О.М. Ларін, М.А. Селиванов, В.М. Стратонов, М.С. Строгович, В.М. Тертишник, В.Ю. Шепітько та інші. Проте зазначені питання і досі залишаються дискусійними, дослідження тривають, що й зумовлює актуальність теми статті.

Метою статті є узагальнення позицій вчених щодо використання окремих видів нетрадиційних засобів, зокрема поліграфа та гіпнозу, для отримання криміналістично значущої інформації, у тому числі й шляхом припущень інтуїтивного характеру, а також висвітлення результатів анкетування стосовно усвідомлення можливостей та ефективності застосування різних видів зазначених засобів.

Як відомо, в основі розслідування будь-якого злочину завжди є факти у вигляді інформації, первісно отриманої з матеріальних джерел чи від осіб-очевидців

злочину, зміст, якісний і кількісний склад якої поступово розширюється завдяки досвіду слідчого, помноженому на його логіку та здатність аналітично мислити. Однак, як зазначає Еріх Анушат (характеризуючи категорію «інтуїція»), мабуть, у багатьох криміналістів під час ознайомлення з будь-якою справою зовсім випадково з'являється певна думка щодо суті справи чи особи, яка вчинила злочин, до того ж без будь-якої вагомої причини, яка б могла призвести до такого припущення (і слід зазначити, що така думка іноді буває правильною) [2, с. 68].

Не вдаючись до аналізу поняття «інтуїція» (тим паче, що з цього приводу науковці висловлюють різні позиції), доцільно визначити, якою мірою його можна розглядати у розрізі криміналістично значущої інформації і чи пов'язано воно з отриманням такої інформації шляхом використання окремих видів нетрадиційних засобів [12, с. 180—188].

Р.С. Белкін до криміналістично значущої інформації відносить будь-яку інформацію, що використовується для вирішення криміналістичних завдань, незалежно від її виду та джерел. Він наголошує, що з точки зору засобів, завдань і цілей доказування інформація може бути тільки доказовою чи орієнтувальною [3, с. 237].

На думку В.В. Бірюкова, поняття криміналістично значущої інформації охоплює широке коло відомостей, які можна використати у розслідуванні, а саме:

- відомості про подію злочину і характер взаємодії об'єктів, а також ті, які можна використати під час розслідування інших злочинів;
- відомості про об'єкти, які стосуються злочинної події, зібрані поза їх зв'язком зі злочином і набувають криміналістичного значення у разі їх використання під час розслідування;
- інформація як сукупність нормативно-правових, криміналістичних та інших знань (у тому числі й з оперативно-розшукової діяльності), якими керується суб'єкт розслідування для виявлення та використання зазначеної вище інформації [4, с. 16—18].

На думку науковця, криміналістично значуща інформація лежить в основі встановлення об'єктивної істини під час розслідування події злочину [5, с. 223].

Слушною є думка науковців, що криміналістично значуща інформація — доволі широке поняття, яке співвідноситься як ціле з такими окремими категоріями, як процесуальна, оперативна, доказова інформація, і містить відомості, що їх можна використати для розслідування злочину. Зрозуміло, що відомості, отримані інтуїтивно, не є об'єктивними, і тому виключно на них не можна спиратися під час збирання доказів. Проте, якщо такі відомості відповідають наявній у справі інформації, отриманій процесуальним шляхом, вони здатні розширити коло криміналістично значущої інформації, частина якої у подальшому (за умов процесуального закріплення) може трансформуватися у доказову.

У криміналістичній літературі нетрадиційними засобами називають біолокацію, біоритмологію, гіпноз, голографію, дерматогліфіку, кінесику, одорологію, поліграф, телепатію, яснобачення тощо.

З метою з'ясування поінформованості працівників правоохоронних органів щодо видів нетрадиційних засобів та їх можливостей, а також ступеня і напрямів використання ними цих засобів у практичній діяльності та оцінки їх ефективності було проведено анкетування.

Під час дослідження було опитано представників таких підрозділів:

- досудового слідства — 30 % анкетованих;
- оперативних — 34 %;
- експертних — 9 %;
- інших — 27 %.

Більшість респондентів (86 %) у цілому обізнані з нетрадиційними засобами. При цьому ступінь їх поінформованості щодо різноманіття нетрадиційних засобів становить:

- щодо біолокації — 17 % опитаних респондентів;
- голографії — 6 %;
- одорології — 43 %;
- яснобачення — 49 %;
- біоритмології — 9 %;
- дерматогліфіки — 9 %;
- поліграфа — 63 %;
- гіпнозу — 49 %;
- кінесики — 14 %;
- телепатії — 31 %.

Більшість анкетованих респондентів (74 %) у цілому обізнана і з можливостями застосування різних видів нетрадиційних засобів, зокрема:

- біолокації — 11 %;
- голографії — 0 %;
- одорології — 40 %;
- яснобачення — 31 %;
- біоритмології — 3 %;
- дерматогліфіки — 3 %;
- поліграфа — 57 %;
- гіпнозу — 43 %;
- кінесики — 11 %;
- телепатії — 23 %.

Водночас під час розслідування та розкриття злочинів використання нетрадиційних засобів не набуло широкого розвитку. У практичній діяльності їх використовували лише 17 % респондентів, у тому числі: одорологію — 3 %, яснобачення — 9 %, поліграф — 9 %, кінесику — 6 %.

Однак 49 % опитаних відомо про використання нетрадиційних засобів під час розслідування злочинів іншими співробітниками.

Як свідчить опитування, нетрадиційні засоби використовували з метою:

- встановлення особи злочинця — у 31 % випадків;
- встановлення місцезнаходження злочинця або інших осіб — 20 %;
- встановлення місцезнаходження об'єктів (трупа, викрадених речей, слідів злочинця тощо), що мають значення для розслідування, — 31 %;

- отримання показань — 9 %;

- отримання відомостей, що характеризують особистість підозрюваного, потерпілого, свідка тощо, — 6 %.

За даними респондентів, нетрадиційні засоби використано під час розслідування:

- вбивств — 34 %
- зґвалтувань — 9 %;
- крадіжок — 14 %;
- грабежів — 9 %;
- розбоїв — 10 %;
- шахрайств — 7 %;
- тероризму — 4 %;
- бандитизму — 3 %;
- злочинів у сфері обігу наркотичних засобів — 5 %;
- незаконного заволодіння транспортними засобами — 2 %.

Таким чином, зазначені вище результати анкетування свідчать, що працівники правоохоронних органів найбільш обізнані з можливостями застосування для розслідування злочинів гіпнозу, одорології та поліграфа, їх же вони вважають і найефективнішими нетрадиційними засобами. Не дивно, що саме цим засобам науковці приділяють найбільшу увагу. При цьому серед науковців є як прихильники, так і противники їх застосування.

Зокрема, автори відомого підручника Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, Є.Р. Росинська досліджують технічний, тактичний, процесуальний, етичний та інші аспекти застосування одорології та поліграфа [1, с. 387—397]. Цим питанням приділяє увагу і В.О. Волинський, зазначаючи, що на сьогодні достовірність отриманої за допомогою поліграфного тестування інформації коливається від 75 % до 95 % (згідно з різними джерелами) і стосовно технічного, тактичного та етичного аспектів його застосування чаша наукових терезів схиляється на користь поліграфа. Проте його використання у межах кримінально-процесуального законодавства залишається проблематичним [9, с. 283—285].

В.К. Весельський, узагальнюючи думки науковців щодо використання нетрадиційних засобів, зокрема гіпнозу і поліграфа, наводить також приклад щодо використання біоритмології слідчим М.М. Китаєвим [7, с. 13—19]. Крім того, вчений зазначає, що говорити про використання поліграфа у процесуальній діяльності ще зарано, але у майбутньому накопичені емпіричні відомості щодо його застосування в оперативно-розшуковій діяльності дозволять повернутися до питання про можливість його впровадження у процес розслідування злочинів за умов чіткої регламентації поліграфного тестування [8, с. 25].

Н.С. Карпов наводить результати опитування суддів, згідно з якими 78 % респондентів мають лише загальну уяву щодо поліграфа, 22 % про нього взагалі не знають, і жоден з опитаних нічого не знає про методіку тестування за допомогою цього засобу. Водночас 90 % респондентів вважають за можливе використання поліграфа під час розслідування злочинів. Науковець висловлюється за офіційне визнання допустимості та правомірності застосування поліграфа. Позитивну оцінку автор надає і застосуванню гіпнозу для отримання інформації, значущої для розкриття злочину [11, с. 21—22].

На думку В.О. Коновалової та В.Ю. Шепітька, слідчим і суддям необхідно захищати застосування у практичній діяльності прийомів, які передбачають вплив на психіку людини за допомогою екстрасенсорики, гіпнозу тощо. Проте автори зазначають, що проведене ними опитування слідчих прокуратури та МВС України дозволило дійти висновку, що 9 % опитаних співробітників намагаються використовувати

прийоми, які базуються на впливі екстрасенсорики, магнітних бур, гіпнозу, і при цьому сподіваються на позитивні результати [13, с. 143].

На думку В.М. Тертишника, використання поліграфа дозволяє отримати інформацію від осіб, наділених певним процесуальним статусом і відповідними правами, проти їх волі, що рівнозначно отриманню інформації шляхом обману чи насильства і суперечить моральним засадам кримінального судочинства. Він також виступає проти застосування у доказуванні гіпнозу, екстрасенсорики та інших нетрадиційних методів [18, с. 37]. Категорично проти використання гіпнозу під час провадження слідчих дій виступають й інші вчені [6, с. 279—281].

Водночас В.М. Стратонов та І.М. Мінько більш толерантно ставляться до можливості застосування гіпнозу, поділяючи думку психологів, які висловлюються за доцільність його використання під час допиту потерпілих, які зазнали психологічної травми. При цьому вчені наводять низку історичних фактів і досвід сучасної міжнародної практики застосування гіпнозу під час розслідування злочинів [17, с. 127—129].

Доцільним і допустимим вважають застосування гіпнозу А. Кавалієрис і Л. Маканс, посилаючись на закордонний досвід опитування потерпілих і свідків під гіпнозом для отримання незамінної для розкриття злочину інформації [10, с. 62].

На думку О.В. Крючкової, коли за певних причин слідчий не може отримати правдивих показань, слід звертатися до нових засобів отримання відомостей. Автор переконаний, що можна допустити допит під гіпнозом, але лише як джерело оперативної, а не процесуальної інформації [14, с. 44—47]. Схожу позицію займає і Е.С. Мальцева, яка, посилаючись на сучасну статистику щодо кількості кримінальних справ, пов'язаних із застосуванням наркотичних, психотропних та інших хімічних речовин, які пригнічують функцію пам'яті, вважає доволі актуальною проблему амнезії у потерпілих та її подолання в інтересах розкриття злочину. На її думку, для досягнення об'єктивності необхідно дані, отримані за допомогою гіпно-репродукції, підтверджувати свідченнями та фактами, встановленими звичайним порядком під час розслідування [15, с. 31—32].

Т.Ф. Моїсеєва визнає безсумнівною значущість проведення психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа під час розслідування злочинів для отримання переважно орієнтувальної інформації [16, с. 26].

Отже, стислий огляд думок науковців свідчить, що навіть серед прихильників гіпнозу і поліграфа переважає думка, що завдяки використанню цих засобів під час розслідування можна отримати інформацію лише оперативного чи орієнтувального характеру, яку варто застосовувати у процесі розслідування як криміналістично значущу.

Слід зазначити, що інформація, отримана завдяки застосуванню гіпнозу чи поліграфа, певною мірою має інтуїтивний характер.

Відомості, отримані від окремого джерела (людини) за допомогою інструментальної детекції чи гіпно-репродукції, суб'єктивно оцінюються та розшифровуються дослідником. У першу чергу це стосується використання поліграфа. Тому навіть якщо вважати методики проведення вимірювань за його допомогою більш-менш досконалими, процес оцінювання результатів поліграфістом щоразу матиме суб'єктивний характер, адже він має враховувати, що:

– по-перше, кожна людина індивідуальна і індивідуально реагує на певний подразник-запитання;

– по-друге, обставини події, щодо яких від людини воліють отримати інформацію, завжди у чомусь відмінні від обставин інших подій, навіть і доволі схожих, що унеможлиблює повну типізацію всіх запитань (окремі з них матимуть індивідуальний характер);

– по-третє, люди по-різному можуть розуміти зміст запитань (навіть повністю ідентичних).

Отже, на цей час потенційно неможливо створити ідеальну методику розшифрування результатів інструментальної детекції, а отже, «білі плями» у ній будуть заповнюватися знаннями, отриманими дослідником на інтуїтивному рівні.

Попереджають про небезпеку використання поліграфа у правоохоронній діяльності В.О. Коновалова та М. Панов, обґрунтовуючи це тим, що відмова від наукових постулатів формування внутрішнього переконання може призвести до їх заміни інтуїтивними припущеннями, які легко можна використовувати у неординарних корисних цілях [12, с. 188].

Застосування гіпнозу також пов'язано з інтуїтивними якостями дослідника. З одного боку, від суб'єкта, який піддається впливу гіпнозу, інформація про подію чи окремі її обставини зазвичай надходить у готовому для безпосереднього сприйняття вигляді, тобто на поставлене запитання він надає більш-менш детальну відповідь. З іншого боку, цей суб'єкт не здатний послідовно і логічно розповісти про обставини, які цікавлять слідство, і у такому випадку його розповідь ініціюють шляхом постановки уточнюючих запитань (приблизно так, як це робив би слідчий під час звичайного допиту). Зважаючи на необізнаність дослідника з обставинами події, під час формулювання запитань він може користуватися інтуїтивними припущеннями.

Підсумовуючи зазначене, слід наголосити на позитивному в цілому ставленні працівників правоохоронних органів до використання нетрадиційних засобів, що зумовлено розумінням того, що будь-яка криміналістично значуща інформація здатна наштовхнути на пошук слідів, встановлення особи злочинця та обставин події.

Список використаної літератури

1. *Криміналістика* : учебник для вузов / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.] ; под ред. Р.С. Белкина. — М. : НОРМА-ИНФРА М, 2001. — 990 с.
2. *Анушат Эрих*. Искусство раскрытия преступлений и законы логики / Эрих Анушат. — К., 1997. — 78 с.
3. *Белкин Р.С.* Криміналістика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криміналістики / Р.С. Белкин. — М. : НОРМА-ИНФРА М, 2001. — 240 с.
4. *Бірюков В.В.* Криміналістично значима та оперативно-розшукова інформація. Їх зміст та співвідношення / В.В. Бірюков // Вісник Луганського університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. — 2008. — Спец. вип. № 1. — Ч. 2. — С. 14—22.
5. *Бірюков В.В.* Криміналістически значимая информация в процессе расследования / В.В. Бірюков // Вісник ЛІВС МВС України. — 2001. — № 2. — С. 219—223.
6. *Вакулик О.А.* Нетрадиційні методи допиту / О.А. Вакулик // Криміналістика у протидії злочинності : тези доповідей наук.-прак. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). — К. : Хай-Тек Прес, 2009. — 532 с.

7. *Весельський В.К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : монографія / В.К. Весельський. — К. : НВТ «Правник», 1999. — 126 с.

8. *Весельський В.К.* Поліграф у діяльності по розкриттю та розслідуванню злочинів / В.К. Весельський // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів у сучасних умовах : тези доп. міжн. наук.-практ. конф. — К. : НАВСУ, 2001. — Ч. II.

9. *Волынский В.А.* Криминалистическая техника: наука–техника–общество–человек / В.А. Волынский. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. — 311 с.

10. *Кавалиерис А.* О возможностях использования гипноза при опросе потерпевших и свидетелей-очевидцев / А. Кавалиерис, Л. Маканс // Вестник криминалистики. — 2009. — Вып. 1 (29).

11. *Карпов Н.* Исчерпаны ли возможности нетрадиционных средств и методов / Н.Карпов // Закон и жизнь. — 2004. — № 11. — С. 18—22.

12. *Коновалова В.* Інтуїція: поняття і роль у судочинстві / В. Коновалова, М. Панов // Вісник Академії правових наук. — 1999. — № 1 (6). — С. 180—188.

13. *Коновалова В.Е.* Криминалистическая тактика: теории и тенденции : учеб. пособ. / В.Е. Коновалов, В.Ю. Шепитько. — Х. : Гриф, 1997. — 256 с.

14. *Крючкова О.В.* Про можливість застосування гіпнозу як методу впливу на допитуваних / О.В. Крючкова // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів у сучасних умовах : тези міжн. наук.-практ. конф. — К. : НАВСУ, 2001. — Ч. II.

15. *Мальцева Е.С.* Суггестия или «следственный гипноз» / Е.С. Мальцева // Следователь. — 2006. — № 4. — С. 31—32.

16. *Моисеева Т.Ф.* Проблемы использования полиграфа в судебной экспертизе / Т.Ф. Моисеева // Про актуальні питання судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів : матер. міжн. наук.-практ. конф. / [упоряд. Іщенко А.В., Барташук С.С., Дерій Р.М., Житник Н.С.] ; за заг. ред. І.П. Красюка, В.С. Печнікова. — К. : ТОВ «Еліт Прінт», 2010. — С. 24—27.

17. *Стратонов В.М.* Гіпноз як нетрадиційний метод у криміналістиці: проблеми, перспективи / В.М. Стратонов, І.М. Мінько // Актуальні проблеми сучасної криміналістики : матер. наук.-практ. конф. : у 2 ч. (Сімферополь — Алушта, 19—21 верес. 2002 р.) — Сімферополь : Доля, 2002. — Ч. 2. — С. 126—128.

18. *Тертышник В.М.* Теория доказательств : учеб. изд. / В.М. Тертышник, С.В. Слинко. — Харьков : Арсис, 1998. — 256 с.

УДК 343.983.2. : 343.711 : 62-777

С.Л. Форотинський, начальник відділу

Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при ГУМВС України в Київській області

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ДОДАТКОВОГО МАРКУВАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ МЕТОДОМ «ДАТАДОТ» З МЕТОЮ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ЗАВОЛОДІННЮ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

Розглянуто питання щодо актуальності впровадження додаткового маркування транспортних засобів методом «ДатаДот» з метою посилення протидії незаконному їх заволодінню.

Ключові слова: маркування транспортних засобів, ідентифікація, метод «ДатаДот», індивідуальний код.

Рассмотрены вопросы об актуальности внедрения дополнительной маркировки транспортных средств методом «ДатаДот» с целью усиления противодействия незаконному их овладению.

The essay highlights the necessity of implementation of additional marking of vehicles using DataDot technology with the aim of decreasing the number of car thefts.

Однією з нагальних проблем, що постала перед органами внутрішніх справ України, є боротьба зі злочинами у сфері обігу автотранспорту, найпоширенішими з яких залишається незаконне заволодіння транспортними засобами (далі — ТЗ) з метою їх подальшої легалізації [1]. Злочинці змінюють маркувальні позначення ТЗ і виготовляють фальшиві реєстраційні документи, ідентичні документам на автомобілі, які взяті на облік на законних підставах. Так легалізуються викрадені транспортні засоби та ті, які незаконно ввезені на територію України. Цей вид злочинності має організаційний, міжрегіональний і міжнародний характер.

Як один зі шляхів боротьби з викраденням ТЗ у світі широко використовують різноманітні технології їх додаткових маркувань.

Упровадження додаткового маркування ТЗ з використанням сучасних технологій забезпечує їх додатковий захист від протиправних посягань і сприяє виявленню їх справжніх власників.

Слід зазначити, що виявлення викрадених ТЗ є одним із важливих завдань їх державного огляду та реєстрації. Відповідно до вимог п. 14 Правил державної реєстрації та обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих

на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів та мотоколясок, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.98 р. № 1388, проводять заходи щодо визначення дійсних ідентифікаторів ТЗ і справжніх їх власників з метою відпрацювання технології нанесення дублюючих ідентифікаційних номерів на складові частини ТЗ.

Маркування складових частин ТЗ і ведення реєстру промаркованих ТЗ здійснюються за бажанням власника нового або вже зареєстрованого ТЗ чи у разі реалізації ТЗ у кредит, лізинг, розстрочку.

Крім того, маркування слід обов'язково проводити у таких випадках:

- після повернення власникові ТЗ, що було незаконно викрадене, пошкоджене або з якого були видалені ідентифікаційні номери («клон», «двійник»);
- у разі ненанесення заводом-виробником ідентифікаційного номера на невід'ємні металеві складові частини кузова ТЗ під час його виготовлення (кузов, шасі, двигун та інші складові частини).

Ідентифікаційне маркування ТЗ наноситься за наявності реєстраційних документів або видатково-митної декларації та довідки-рахунка. Маркування на платній основі проводять технічні спеціалісти, які співпрацюють з реєстраційно-екзаменаційними підрозділами Державтоінспекції, виконуючи роботи в межах Державного технічного огляду, або станціями технічного обслуговування автомобільних імпортерів і дилерів.

Сучасні технології надають можливість маркувати та доволі швидко ідентифікувати марковані ТЗ за допомогою так званого методу «ДатаДот». Основою системи маркування «ДатаДот» є мікродиски або так звані мікрокрапки, які знаходяться в спеціальному клеї. Мікродиски виконані з міцного синтетичного матеріалу або металу і несуть у собі певну інформацію — індивідуальний код (рис.), який складається з букв і цифр. Такий код є індивідуалізованим і розміщується у базі даних разом з ідентифікаційними даними автомобіля. Діаметр мікрокрапки — до 1 мм, товщина — до 0,1 мм. Інформація на мікрокрапки наноситься на заводі-виробнику маркувальних комплектів і її не можна продублювати. Клеєм є безбарвний полімер, який світиться в ультрафіолетовому світлі.

Рис. Збільшене зображення нікелевого диска із зображенням ідентифікаційного коду маркованого об'єкта

Мікрокрапки, розташовані на поверхні ТЗ, жодним чином не впливають на подальшу його експлуатацію та не мають щодо неї жодних обмежень. Наявність на агрегатах і запчастинах маркування також жодним чином не обмежує права власності справжнього власника ТЗ або його складових частин, доки вони (ТЗ або його складові частини) не зазнають протиправних дій і не потраплять до переліку викрадених.

Маркування на кожний конкретний ТЗ наноситься за загальною технологічною картою з рекомендованими місцями нанесення ідентифікаторів-мікрокрапок (таких місць на будь-якому ТЗ — 40—43).

Відповідальність за достовірність і повноту маркування ТЗ доцільно покласти на установи, які проводять роботи з нанесення мікрокрапок.

За результатами маркування власнику ТЗ установа, яка його проводила, видає сертифікат достовірності, дані про маркування заносяться до електронного реєстру промаркованих ТЗ.

Сертифікат достовірності підтверджує нанесення маркування «ДатаДот» на конкретний ТЗ з метою подальшої ідентифікації як його, так і його окремих вузлів і агрегатів шляхом звіряння з інформаційно-пошуковою базою даних. Сертифікат достовірності має лицьовий і зворотний боки. Лицьовий бік сертифіката достовірності містить таку інформацію про промаркований ТЗ:

- ідентифікаційний номер (VIN);
- марка, модель;
- рік випуску;
- номер двигуна;
- номер шасі (рами).

Зворотний бік сертифіката достовірності містить інформаційні поля про маркування і маркувальника:

- персональний ідентифікаційний номер (ПІН);
- організація;
- юридична адреса організації;
- виконавець;
- дата маркування;
- порядковий номер сертифіката достовірності.

Після проведення маркування ТЗ його власник звертається до ДАІ МВС України для внесення відповідної інформації до бази даних зареєстрованих ТЗ інтегрованого національного банку даних про ТЗ. При цьому реєстраційно-екзаменаційними підрозділами ДАІ до графи «Особливі відмітки» свідоцтва про реєстрацію ТЗ чи тимчасового реєстраційного талона ТЗ вноситься запис: «марковано ДатаДот PIN».

Розгляд наданих власником ТЗ матеріалів і внесення запису в реєстраційний талон проводяться після сплати коштів згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 р. (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 26.10.2011 р. № 1098 «Про деякі питання надання підрозділами Міністерства внутрішніх справ та Державної міграційної служби платних послуг»).

Упровадження обов'язкового захисного маркування за методом «ДатаДот» дозволить:

- зменшити кількість випадків незаконного заволодіння ТЗ (на 50—70 % загальної кількості таких випадків на цей час);
- покращити ситуацію з визначення справжнього власника знайдених ТЗ (до 90 % загальної кількості виявлених промаркованих ТЗ, стосовно яких було вчинені злочинні дії);
- поступово зменшити кількість «автомобілів-двійників» (до їх повної ліквідації);
- зменшити рівень корупції у сфері використання ТЗ;
- отримати додатковий інструмент управління ризиками у сфері страхування, автокредитування (зменшити ризики незаконного заволодіння ТЗ, отримати мож-

лівість однозначної ідентифікації ТЗ і пришвидшити встановлення його власника тощо);

– скоротити нелегальний імпорт та виробництво ТЗ з нерозмитнених комплектуючих і, як наслідок, збільшити надходження до бюджету України.

Список використаної літератури

1. *Прохоров-Лукін Г.В.* Встановлення фактичних даних про автомобілі методами криміналістичних експертиз / Г.В. Прохоров-Лукін. — К., 2000.

2. *Граціанов А.І.* Комплексне дослідження транспортних засобів при розкритті злочинів, пов'язаних з викраденням автотранспорту, та його розвиток / А.І. Граціанов // Криміналістичний вісник. — 2009. — № 1 (11). — С. 188—194.

3. *Нагайцев А.А.* Исследование маркировочных обозначений легковых автомобилей зарубежного производства : учеб. пособ. / А.А. Нагайцев. — М. : ЭКЦ МВД ; БИНОМ, 1999. — 264 с.

УДК: 343.98 : 343.711

В.С. Михайленко, інспектор Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при ГУМВС України в Дніпропетровській області

М.М. Єфімов, викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК

Розглянуто деякі аспекти розслідування крадіжок, акцентовано увагу на ролі і значенні спеціальних знань під час їх розслідування та розкриття.

Ключові слова: крадіжка, спеціальні знання, експертиза, слідчі дії.

Рассмотрены некоторые аспекты расследования краж, акцентировано внимание на роли и значении специальных знаний в процессе их расследования и раскрытия.

The scientific article is devoted illumination of some aspects of the investigation of the thefts. The authors have concentrated the attention on the meaning of special knowledge's in a process of investigation of the thefts.

Як відомо, розслідування будь-яких злочинів, у тому числі і крадіжок, потребує спеціальних знань. Водночас базових знань слідчого у галузі криміналістики, судової медицини, психіатрії та інших наук зазвичай недостатньо для виконання завдань, що виникають під час розслідування.

Якщо звернутися до статистики, то серед загальної кількості злочинів майже половина припадає на крадіжки. При цьому доволі великий відсоток становлять крадіжки, яких не розкривають. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ, у 2009 році було зареєстровано 175876 фактів крадіжок, з яких не розкрито 67,5 %, у 2010 році — 274755 (з яких не розкрито — 61,6 %), у 2011 році — 277598 (з яких не розкрито — 63,2 %), а за перше півріччя 2012 року — 133462 (з яких не розкрито — 42,5 %). З огляду на зазначені статистичні дані можна стверджувати, що злочини цієї категорії є доволі поширеними і такими, що складно розкриваються. Однією з причин такого стану справ є недосконалість методики їх розслідування, у тому числі й щодо використання спеціальних знань.

Дослідженню ролі і місця спеціальних знань під час розслідування та розкриття злочинів приділили увагу такі відомі вчені, як Т.В. Авер'янова, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.В. Дулов, В.С. Кузьмичов, Є.Д. Лук'янчиков, П.Д. Нестеренко, М.І. Порубов, М.В. Салтевський, О.Г. Філіппов, М.Г. Щербаковський та інші. Дослідження щодо використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок проводили М.М. Баранов, В.П. Борисов, В.Є. Жарський, С.С. Степичев. Проте в

роботах зазначених вчених не приділено достатньої уваги питанням використання новітніх технологій і сучасних методів під час розслідування та розкриття таких злочинів.

Отже, метою цієї статті є виокремлення спеціальних знань, що використовують під час розслідування крадіжок, а також визначення кола експертиз, які призначають під час цього розслідування, та особливостей їх проведення.

Досліджуючи питання щодо використання спеціальних знань під час розслідування категорії злочинів, про які йдеться, передусім доцільно визначитися з поняттям «спеціальні знання». Визначенню цього поняття приділили увагу багато науковців. Наприклад, на думку Г.І. Грамовича, «спеціальними у кримінально-процесуальному значенні будуть систематизовані наукові знання, вміння та навички в окремій галузі людської діяльності (у тому числі знання в галузі матеріального і процесуального права), що одержані в результаті цілеспрямованої професійної підготовки та досвіду роботи, використовуються з метою збирання доказової та орієнтуючої інформації про злочинне діяння, сприяють розробці технічних засобів і прийомів роботи з доказами та встановленню вагомих обставин, що мають значення для справи» [2, с. 12].

Проте більш вдалим визначенням цього поняття, що відображає його юридичну складову, є визначення В.К. Лисиченка та В.В. Циркаля: «...це не загальновідомі в судочинстві наукові, технічні та практичні знання, набуті у результаті професійного навчання чи роботи за певною спеціальністю особою, яку залучили як спеціаліста чи експерта з метою допомоги слідчому чи суду при з'ясуванні обставин справи або надання висновків з питань, для вирішення яких потрібне їх використання» [4, с. 22]. Зрозуміло, що ті чи інші спеціальні знання з метою розкриття та розслідування злочинів і запобігання їм використовують відповідні суб'єкти.

Загалом у кримінально-процесуальному законодавстві України як суб'єкти використання спеціальних знань чітко визначені їх безпосередні носії — слідчий, спеціаліст, експерт. При цьому слідчий може використовувати спеціальні знання як безпосередньо, так і опосередковано.

Опосередкованість використання спеціальних знань пов'язана зі зміною характеру функцій слідчого. Якщо під час проведення загального обсягу слідчих дій слідчий є особою, що здійснює дії, як зазначають А.В. Дулов і П.Д. Нестеренко, то під час проведення експертиз слідчий переважно виконує функції організації, контролю та фіксації, вчиняючи певні дії [3, с. 249].

Спеціальні знання під час розслідування крадіжок використовують у таких формах:

- безпосередньо слідчим під час досудового розслідування;
- проведення судових експертиз;
- участь спеціаліста під час проведення слідчих дій.

Особливо важливе значення для розслідування злочинів, у тому числі і зазначеної категорії, має використання спеціальних знань слідчим або спеціалістом під час огляду місця події та проведення судових експертиз.

Огляд місця події під час розслідування крадіжок пов'язаний з необхідністю особливо ретельного вивчення місця проникнення у приміщення (чи сховище), де можуть знаходитися сліди рук, знарядь зламу, взуття, окремі волокна тканини від одягу злочинця або загублені ним предмети.

У разі крадіжки з продовольчих магазинів, дачних будиночків слід обов'язково виявляти наявність слідів перебування злочинців, а саме: слідів зубів на таких продуктах, як шоколадні цукерки, сир, масло, яблука тощо.

Слід також мати на увазі, що, долаючи перепони, злочинці іноді з необережності ушкоджують руки, і за плямами крові, виявленими у цих місцях, можна у подальшому встановити її групу. Інформативне значення має і потожирова речовина на пальцях, сліди яких після вилучення надають на експертизу.

Судові експертизи під час розслідування справ, порушених за ознаками ст. 185 КК України, можуть призначатися як на початковому, так і на наступних етапах розслідування. Результати вивчення кримінальних справ свідчать, що з моменту порушення кримінальних справ упродовж 5 днів експертизи призначали у 34 % випадків, упродовж 5—15 днів — у 37 %; упродовж місяця — у 24 %; у термін понад місяць — у 5 %. Таким чином, як свідчить аналіз, переважну більшість експертиз слідчі призначають після 5 днів з дня порушення кримінальної справи. Наслідком таких рішень є можлива втрата слідів, часу тощо, що може суттєво впливати на ефективність розслідування кримінальної справи.

Водночас не можна забувати і про терміни проведення експертиз. Вони залежать, на думку І.В. Пирога, від таких факторів [6, с. 273]:

- «...складність дослідження...»;
- навантаження експертів;
- наявність необхідного обладнання;
- кількість та якість наданих для дослідження об'єктів, матеріалів і поставлених експерту запитань;
- середній час, витрачений на проведення такого виду дослідження;
- ступінь розроблення методики проведення таких експертиз».

Тобто існує безліч суб'єктивних і об'єктивних факторів, від яких залежить якість і час проведення експертиз (не враховуючи затримки з їх призначенням).

Розслідування крадіжок пов'язано з необхідністю проведення різних експертиз. На думку М.В. Салтевського, ці експертизи можна поділити на дві групи [8, с. 480]:

- призначені для ідентифікації злочинця, знарядь злочину, взуття, транспортних засобів (або їх частин), дослідження способу подолання перешкод, укриття сховищ (дактилоскопічна, трасологічна експертизи тощо);
- призначені для дослідження викраденого майна (експертиза матеріалів, речовин і виробів, товарознавча, молекулярно-генетична, імунологічна, цитологічна експертизи тощо).

Трасологічна експертиза вирішує діагностичні та ідентифікаційні завдання і проводиться з метою ототожнення особистості обвинувачуваного або підозрюваного за слідами рук, ніг (взуття), а також різних знарядь (за їх слідами), що застосовувалися під час вчинення злочинів. На вирішення експертизи, зокрема, виносять запитання стосовно того, чи залишені сліди, вилучені на місці події і надані на дослідження, певним предметом (наприклад, взуттям, інструментом тощо) і яким є механізм їх утворення [9, с. 154].

У таких випадках може йтися як про ідентифікацію, так і про групофікацію слідів (хоча об'єкти, надіслані на експертизу, можуть і не мати спільних ознак взагалі).

Характерним прикладом є злочин, вчинений 25.05.2011 р., коли зі складу в м. Дніпропетровську було викрадено кабель КГЗ 3х6+1х4 завдовжки 80 м. Результати експертизи двох вилучених на місці події фрагментів кабелю і ножівки по металу та пасатижів, вилучених у гр. В., затриманого під час оперативно-розшукових і слідчих дій, довели, що фрагменти кабелю розпилено ножівкою, схожою з вилученою у гр. В., і того самого ступеня зносу. Водночас ідентифікувати подані на експертизу об'єкти не було можливим, зважаючи на таку обставину: матеріал досліджуваних фрагментів кабелю та його зовнішньої оболонки еластичний, а жили в середині кабелю щільно не фіксуються, що і перешкодило утворенню стійких окремих слідоутворюючих ознак.

Дактилоскопична експертиза у справах про крадіжки обов'язково передбачає перевірку виявлених слідів за дактилообліками (її результати можуть бути як позитивними, так і негативними, зокрема через відсутність відбитків чи відтисків слідів у базі даних).

Експертиза матеріалів, речовин і виробів дозволяє встановити спільну родову (групову) належність порівнюваних об'єктів. Зокрема, за допомогою цієї експертизи, як зазначають вчені, у тому числі і Б.В. Романюк, можна встановити однорідність (чи неоднорідність) викрадених речовин (наприклад, фарб, продуктів), виявлених у підозрюваних осіб, і зразків, вилучених під час огляду, обшуку, виїмки [7, с. 112]. Таку експертизу було проведено під час розслідування крадіжки з господарського магазину м. Харкова, що сталася в ніч з 22-го на 23-тє листопада 2008 року, коли невідомі особи таємно викрали 15 рулонів тканини. Пізніше, 04.12.2008 р., на складі у м. Песочин було знайдено 5 рулонів тканини, схожих за зовнішнім виглядом на рулони тканини, які зникли з магазину. Експертиза мала відповісти на запитання щодо наявності спільної родової (групової) належності фрагментів тканини, вилучених зі складу, і фрагмента тканини, вилученого з господарського магазину. Результати експертизи засвідчили наявність спільної групової належності цих тканин.

Об'єктами товарознавчої експертизи є промислові та продовольчі товари, цінники, ярлики тощо. У межах експертизи експерт вирішує питання про належність предметів до певного виду товару, їх сорт, якість, вартість, місце та час виготовлення, відповідність стандарту тощо [5, с. 653].

Важливе значення у разі призначення будь-якої експертизи, у тому числі у справах про крадіжки, має правильне формулювання запитань, що, як доречно зазначає М.Г. Щербаківський, вимагає від слідчого, дізнавача, судді високої професійної майстерності. При цьому доцільним є залучення експертів як обізнаних осіб для надання допомоги (у формі консультації) у правильному формулюванні запитань (визначенні предмета експертизи), переліку необхідних об'єктів [10, с. 985].

Використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок можливе не тільки шляхом отримання слідчим від експерта (спеціаліста) відповідного документа, а й шляхом допиту цієї особи. Проте, як зазначає Г.А. Абдумаджидов, допит експерта не повинен підміняти собою експертизи (дослідження) [1, с. 160]. А отже, неприпустимо на допиті ставити перед експертом нові запитання, які потребують додаткового дослідження.

Про доцільність призначення експертиз у справах про крадіжки свідчать результати вивчення кримінальних справ, порушених за ознаками злочину, передбаченого

ст. 185 КК України, якими встановлено, що завдяки експертним дослідженням викрито злочинців у вчиненні конкретних діянь — у 17 % справ; одержано відомості про особливості вчинення злочину — у 7 %. Зрозуміло, що розширення спектра експертних досліджень під час розслідування злочинів досліджуваної категорії суттєво збільшить цей показник.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що успіх у розслідуванні справ про крадіжки багато в чому залежить від експертних досліджень, при цьому не лише тих, які зазвичай призначають у таких справах, а й інших, про які зазначено вище. І навпаки — недооцінка ролі експертних досліджень під час розслідування крадіжок і недостатня обізнаність працівників слідчих органів з досягненнями експертної практики негативно позначаються на розслідуванні таких справ.

Список використаної літератури

1. Абдумаджидов Г.А. Расследование преступлений. Процессуально-правовое исследование / Г.А. Абдумаджидов. — Ташкент : Узбекистан, 1986. — 191 с.
2. Грамович Г.И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособ. / Г.И. Грамович. — Минск : МВШ МВД СССР, 1987. — 66 с.
3. Дулов А.В. Тактика следственных действий / А.В. Дулов, П.Д. Несторенко. — Минск : Вышэйша школа, 1971. — 272 с.
4. Лисиченко В.К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике / В.К. Лисиченко, В.В. Циркаль. — К., 1987.
5. Сафонов Г.Н. Настольная книга следователя / Г.Н. Сазонов. — М. : Гос. изд. юрид. лит., 1949. — 874 с.
6. Пиріг І.В. Теоретичні основи експертної діяльності органів внутрішніх справ : монографія / І.В. Пиріг. — Дніпропетровськ : Дніпроп. ДУВС ; Ліра ЛТД, 2011. — 312 с.
7. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія / Б.В. Романюк. — К. : НАВСУ, 2002. — 196 с.
8. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М.В. Салтевський. — К. : Кондор, 2005. — 588 с.
9. Филиппов А.Г. Возможности повышения эффективности судебных экспертиз в расследовании преступлений / А.Г. Филиппов // Труды высшей школы МВД СССР. — 1972. — Вып. 34. — С. 152—159.
10. Щербаковський М.Г. Про недопустимість призначення судової експертизи для рішення правових питань / М.Г. Щербаковський // Форум права. — 2010. — № 4. — С. 982—985.

УДК 343.985 : 343.147 : 343.711

Е.В. Кринична, старший експерт

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України на Донецькій залізниці*

ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ЗА ФАКТАМИ РОЗКРАДАННЯ ВАНТАЖІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

Розглянуто та проаналізовано особливості проведення огляду місця події на залізничному транспорті за фактами розкрадання вантажів з рухомого складу, зумовлені специфікою роботи залізничного транспорту.

Ключові слова: огляд місця події, розкрадання вантажу, рухомий залізничний склад.

Рассмотрены и проанализированы особенности проведения осмотра места происшествия на железнодорожном транспорте по фактам хищения груза с подвижного состава, обусловленные спецификой работы железнодорожного транспорта.

Considered and analyzed characteristics of the crime scene on the railroad on the facts of the cargo theft, from rolling stock due to the specific character of railway transport.

Крадіжки вантажів на залізничному транспорті становлять переважну більшість серед інших злочинів проти власності. Так, за п'ять місяців 2012 року на об'єктах Донецької залізниці з 562 зареєстрованих злочинів проти власності 531 становили крадіжки (94,4 %).

Зростання злочинності, що видозмінюється відповідно до соціально-економічних змін у державі, спонукає до пошуку нових форм і методів розслідування злочинів, у тому числі злочинів зазначеної категорії [1].

На сучасному етапі розвитку суспільства перед перевізниками постали важливі завдання, пов'язані передусім з якістю послуг, що надаються, однією зі складових якої є забезпечення збереження вантажів, що перевозяться. Виконання цього завдання покладено на керівників підприємств, установ і організацій залізничного транспорту та підрозділів воєнізованої охорони. Значною мірою його виконання залежить і від діяльності органів внутрішніх справ на залізницях.

Проблемі боротьби з розкраданням вантажів з рухомого складу залізничного транспорту присвячено роботи С.І. Винокурова, В.Л. Єгорова, П.П. Мозгового, Ю.В. Приходька та інших [2]. Проте у спеціальній криміналістичній літературі висвітлено недостатньо інформації щодо особливостей проведення огляду місця події у справах про розкрадання вантажів на залізничному транспорті. Водночас існуючі у цій сфері проблеми, які повсякчас виникають у працівників органів внутрішніх справ під час розслідування зазначеної категорії злочинів, свідчать про

необхідність узагальнення та подальшого дослідження цих питань, враховуючи специфіку роботи залізничного транспорту і те, що огляд місця події є однією з найважливіших слідчих дій, від якої залежить успіх розслідування злочинів.

Складність у встановленні факту вчинення крадіжки вантажу та проведенні огляду місця події зумовлена специфікою роботи залізничного транспорту, що істотно перешкоджає визначенню точного місця викрадення вантажу, слідів злочину та особи злочинця, а саме:

- значною протяжністю території залізниці;
- швидким пересуванням вантажів;
- безперебійним графіком роботи [3, с. 2].

Неможливо також не враховувати і специфіку обстановки, в якій вчиняють крадіжки вантажів, що зумовлюється як специфічними умовами роботи залізничного транспорту, так і недоліками в його роботі. До того ж недоліки в роботі галузевих служб залізниці злочинці використовують як сприятливі обставини для вчинення такої категорії злочинів. Це насамперед:

- низький рівень охорони вантажів (або взагалі її відсутність) від проникнення до них сторонніх осіб у місцях стоянок і під час руху;
- використання залізницею старого ресурсу рухомого складу та вагонів, що перебувають у незадовільному технічному стані;
- порушення правил завантаження вантажу [4].

За статистикою розкрадання вантажу найчастіше здійснюють у вантажних парках, на перегонах, у місцях зупинок рухомого складу, рідше — у парках формування рухомого складу і на території депо. Сприятливими умовами в усіх випадках є можливість вільного доступу до рухомого складу та вантажу, що дозволяє злочинцям (іноді у змові із залізничниками) здійснювати крадіжки у будь-який час доби. Переважну більшість крадіжок вчиняють на об'єктах інфраструктури великих транспортних вузлів.

У разі вчинення крадіжки об'єктами огляду стають ділянки місцевості, які прилягають до залізничних колій, і рухомий залізничний склад. У переважній більшості випадків (2/3) оглядають не саме місце вчинення злочину, а об'єкт злочинного посягання — вагон з вантажем, що перевозиться залізничним транспортом. А отже, місце вчинення злочину може перебувати на значній відстані від місця огляду.

На сьогодні на Донецькій залізниці зловмисників здебільшого цікавлять вантажі, які перевозять у піввагонах, цистернах і на відкритих платформах. Предметом посягання найчастіше стає продукція паливно-енергетичної (вугілля, паливо, бензин), металургійної (кольоровий метал, чорний метал, чавун, металобрухт), металообробної (листова сталь, труби, мідний дріт) промисловості та продукція сільського господарства [3, с. 2].

Спосіб, який зловмисники обирають для вчинення крадіжок, залежить від вантажу, на який вони посягають, і категорії осіб, які цим займаються (передусім це особи, які за родом своєї діяльності мають спеціальні знання про правила завантаження та перевезення вантажів). Вчинення серії злочинів однаковим способом може свідчити про причетність до них однієї особи (чи групи осіб).

Розкрадання вантажів з відкритих платформ, піввагонів здебільшого вчиняють шляхом так званого вільного доступу, що не потребує застосування технічних

засобів для подолання перешкод. Проте й існування перешкод (запірно-пломбувальних пристроїв (далі — ЗПП), кузовів вагонів, люків і дверей) не зупиняє злочинців. При цьому для подолання таких перешкод, як ЗПП, злочинці вдаються до розпилювання їх корпусу, зламу твердого стрижня, хімічного травлення деталей стопорного пристрою тощо. Серед способів руйнування кузова вагона чи контейнера (тари) найчастіше трапляються такі: розпилювання чи просвердлювання бічної стінки, підлоги, даху вагонів, цистерни; прорубування підлоги критого вагона; порушення цілісності тари. Вантажно-розвантажувальні отвори (двері, люки) розкривають шляхом віджимання дверей вагона (контейнера), розпилювання вушок дверних накладок, пролому ґрат верхнього люка, зняття кришки верхнього люка тощо [3, с. 5].

З урахуванням зазначених вище чинників для проведення оглядів місць вчинення таких злочинів спеціаліст-криміналіст повинен мати знання:

- конструктивних особливостей і призначення конкретного типу вагонів вантажного парку;
- вимог до завантаження вагонів залежно від виду вантажу, особливостей перевізного процесу та обробки вантажу (маркування);
- правил техніки безпеки під час перебування на території вантажних залізничних парків і на залізничних коліях [5; 6].

Огляд вагонів проводять за загальними правилами із застосуванням судової фотозйомки з обов'язковою прив'язкою до станційних, колійних або сигнальних знаків (кілометрові та пікетні стовпи, світлофори, опори тягових електромереж тощо), зображенням загального виду вагона, номера, найменування підприємства-власника та інших позначень на поверхні вагонів.

Під час огляду внутрішньої частини вагона встановлюють і фіксують повноту й особливості його завантаженості, а за наявності вільного простору — його розміри (під час огляду навалочних чи насипних вантажів вимірюють висоту завантаження, фіксують наявність або відсутність «воронок»). Також фіксують вид вантажу, наявність на ньому транспортних і спеціальних маркувальних позначень, звертають увагу на розташування наскрізних пошкоджень, що є на вагоні, стан їх країв, встановлюють і фіксують габарити вантажу, можливість його вилучення через ці отвори, наявність, вид і матеріал предметів, які було використано як маскування виявлених пошкоджень. Під час огляду цистерн досліджують їх зовнішню поверхню, завантажувальні люки та зливні пристосування, фіксують виявлені отвори, їх діаметр, наявність слідів зламу.

Ретельно оглядаючи ЗПП ще до будь-яких маніпуляцій з ними, фіксують їх положення, визначають їх тип за конструкцією та за призначенням, звертаючи увагу на наявність чи відсутність контрольних знаків [7]. Основною частиною огляду ЗПП є зовнішній огляд поверхні їх деталей з метою встановлення наявності чи відсутності пошкоджень на пломбувальному тросі та корпусі.

Під час огляду тарних вантажів визначають і фіксують вид упаковки, встановлюють наявність чи відсутність слідів перебивання цвяхів, розриву, розпилювання, вм'ятин. На стінках дерев'яної тари фіксують виявлені проломи, місця відривання дощок, місцезнаходження втулок, наявність прокладок [3, с. 19]. Також слід звернути увагу на підлогу, на якій можуть бути виявлені сліди взуття, ґрунту, забуті речі, сліди біологічного походження.

У разі можливості огляду підлягають прилеглі ділянки місцевості, уважно досліджують всі елементи залізничного полотна: основний майданчик, укiс, насапи, кювети, канали, лісопосадки, — тобто місця, де можуть бути виявлені такі сліди:

- залишки вантажу, його упаковки і кріплення;
- ЗПП, предмети і речі, залишені злочинцями;
- матеріально-фіксовані відображення — сліди знарядь зламу перешкод, сліди рук, взуття і транспортних засобів.

Таким чином, специфічними слідами, властивими цій категорії злочинів, є сліди зламу ЗПП, стін, підлоги, даху і дверей вагонів, в'язальних і пакувальних засобів. До них належать сліди тиску, ковзання, розпилювання, свердління, розрізу. Окрему групу слідів зламу складають термічні та хімічні сліди подолання перешкод.

Крім того, на місцях вчинення крадіжок можуть залишатися мікрооб'єкти, виявлення яких дасть змогу встановити факт перебування на цьому місці злочинця.

Отже, ретельний огляд місця події за фактом розкрадання вантажів на залізничному транспорті з урахуванням особливостей його проведення надасть змогу виявити, зафіксувати та вилучити достатню кількість слідової інформації, яка у сукупності не тільки сприятиме висуненню версій щодо встановлення особи злочинця, а й створить надійну доказову базу в подальшому.

Список використаної літератури

1. Курбатова М.И. Особенности расследования краж грузов из подвижного состава железнодорожного транспорта: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Курбатова Марина Ивановна. — Омск, 2003. — 248 с.

2. Шишов Е.Е. Использование специальных познаний при расследовании краж грузов из подвижного состава железнодорожного транспорта: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Шишов Евгений Евгеньевич. — Волгоград, 1999. — 227 с.

3. Методичні рекомендації по документуванню, розкриттю та розслідуванню злочинів, пов'язаних з крадіжками вантажів, а також з грабежами та розбоями. — Донецьк, 2011. — 44 с.

4. Бондар М.Б. Особливості огляду місця події за фактами розкрадання сипучих вантажів з вагонів-хоперів / М.Б. Бондар, О.В. Матвеевський // Криміналістичний вісник. — 2011. — № 1 (15). — С. 142—147.

5. Методические рекомендации оперативному уполномоченному уголовного розыска, ведущему борьбу с преступными посягательствами на грузы, перевозимые железнодорожным транспортом. — М., 1985. — 132 с.

6. Правила перевозок грузов / Министерство путей сообщения СССР. — М. : Транспорт, 1985. — 383 с.

7. Ігнат'єв І.В. Контрольні пломби та запірно-пломбувальні пристрої : довідник / Ігнат'єв І.В., Павленко О.С., Прокопович Р.О. — К. : ВПЦ ГШ МВС України, 2007. — 58 с.

УДК 343.148.33

А.И. Тимошенко, младший научный сотрудник

Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при ГУМВС Украины в Харьковской области

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОДРОСТКОВОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Рассмотрены некоторые психологические особенности преступности среди несовершеннолетних. Приведены отдельные примеры жестокости среди девочек и ее возможные причины. Проанализирована значимость в жизни подростков виртуальной реальности. Отмечены типичные ошибки при рассмотрении дел данной категории. Определены перспективные пути усовершенствования методов сбора информации о личности несовершеннолетних правонарушителей и потерпевших.

Ключевые слова: подросток, преступность, жестокость, социальная сеть.

Розглянуто деякі психологічні особливості злочинності серед неповнолітніх. Наведено окремі приклади жорстокості серед дівчаток та її можливі причини. Проаналізовано значущість у житті підлітків віртуальної реальності. Зазначено про типові помилки під час розгляду справ цієї категорії. Визначено перспективні шляхи вдосконалення методів збирання інформації про особу неповнолітніх правопорушників і потерпілих.

The publication considers some of the psychological characteristics of juvenile delinquency. Some examples of cruelty among girls and its possible causes are considered. The significance in the lives of teen's virtual reality is analyzed. Typical errors are noted in cases of this category are presented. Perspective ways to improve methods of collecting information about the identity of juvenile offenders and victims are considered.

Как показывает юридическая практика, проблема подростковой преступности всегда существовала наряду с асоциальной деятельностью совершеннолетних лиц в силу причин, характеризующих особое положение ребенка как личности в окружающем мире. Еще М.М. Коченов справедливо указывал: «Двойственность положения подростка в жизни, противоречие между его отношением к себе как к взрослому или почти взрослому человеку и представлением о нем учителей, родителей, знакомых как о ребенке, что уже не всегда соответствует субъективно достигнутому подростком уровню психического развития, таит опасность формирования проявлений у подростка отрицательных свойств личности» [1, с. 86]. Так или иначе, нельзя не согласиться с утверждением о том, что ребенок или подросток — маленький взрослый, которому свойственны переживания гнева, обиды, зависти, ревности и т. д. Однако не до конца сформированному, не окрепшему в личностном плане человеку сложнее сознательно регулировать степень влияния данных чувств на собственную личность, особенно если они сопряжены с корыстным

мотивом. Отсюда катастрофический рост подростковой и детской преступности. Со времен последних лет СССР и до нашего времени преступность «помолодела» в среднем на два-три года.

Существенным здесь является не столько статистическая сторона соотношения возрастных категорий преступления, сколько психическая. В настоящее время без учета особенностей психологического компонента совершенного преступления не мыслится ни одно расследование уголовного дела. В поиске ответа на вопрос, почему и зачем было совершено то или иное преступление, прокурор, следователь или дознаватель невольно оперируют прежде всего понятиями психологическими. Причем в первую очередь психологический компонент проявляется в субъективной стороне, где немаловажную роль играет мотивационная составляющая преступления. Здесь наблюдается широкая вариативность мотивов — от корыстных до садистских. К великому сожалению, часто в преступлениях, совершенных подростками, наблюдается полимотивированность, что ведет к росту жестокости и среди социально благополучных детей.

Характерным является пример из следственной практики, когда в середине учебного года несовершеннолетняя гр. В. (ученица 9-го класса престижной гимназии) услышала от постороннего лица, что несовершеннолетняя гр. А. (ученица другого учебного заведения) сказала, что у ее подруги, несовершеннолетней гр. Г., «лошадиная фигура». В ответ гр. В. совместно с гр. Г. заранее разработали план совершения мщения в отношении гр. А., реализуя который, назначили гр. А. встречу, пригласив на нее своих знакомых (как женского, так и мужского пола). Место встречи было выбрано в районе жилых домов и заброшенной стройки. На встрече гр. А. прилюдно извинилась перед гр. Г. Несмотря на это, гр. В. и гр. Г. стали жестоко избивать гр. А., несмотря на ее неоднократные извинения и просьбы оставить ее в покое. Находящиеся рядом сверстники потребовали прекратить избиение, на что гр. В. и гр. Г. не реагировали и наносили гр. А. удары, в том числе и ногами, до потери ею сознания. Не удовлетворившись содеянным и продолжая угрожать гр. А. избиением, гр. В. и гр. Г. попытались даже склонить находившихся рядом ребят к интимному контакту, но те, к счастью, не согласились. Заставив гр. А. раздеться, «подруги» продолжили избиение и издевательства, снимая все происходящее на мобильный телефон. Гр. А. чудом удалось вырваться из этого ада.

Как видно из приведенного примера, данный деликт был совершен несовершеннолетними лицами женского пола. Учитывая, что это не единственный случай в следственной практике, такое положение дел заставляет задуматься о причинах подростковой жестокости и особой психологической изощренности способа совершения преступления, свойственной далеко не каждому преступнику зрелого возраста. Более того, жестокость среди девочек школьного возраста остается (с научной точки зрения) мало изученной проблемой, а в прессе все чаще появляются репортажи о садистских издевательствах девочек над своими сверстницами. Как показывает практика, женскую жестокость от мужской отличает стремление девочек-правонарушительниц максимально сильно унижить объект издевательства, применение же физической силы здесь играет второстепенную роль. Нимфетки прибегают к разнообразным способам унижения личности другого человека, а физическая агрессия приобретает инструментальный характер.

В основе таких действий зачастую лежат глубинные внутриличностные переживания подростка, на поверхности же лежит, как правило, малозначительный повод, который окружающие и принимают за истинный мотив преступления. К таким мотивам, как ни странно, относится ревность, борьба за признание окружающими (конкуренция). Родителям и учителям сложно поверить в то, что их детьми могут двигать столь «взрослые» мотивы, что значительно ослабляет воспитательный процесс. При этом не стоит забывать, что подросток, занимающий определенную позицию в семье, достаточно умело способен манипулировать родительскими чувствами, что может детерминировать чувство безнаказанности, которое подкрепляется правовыми нормами, смягченными в отношении лиц, не достигших определенного возраста [2].

Понятно, что подростковая преступность требует применения эффективных методов борьбы с ней. Подход чиновников, уполномоченных сотрудников органов внутренних дел и социальных служб к проблеме раскрытия и профилактики преступности среди несовершеннолетних часто ограничен формальностью, стандартностью методов, отрывом их от реалий современности, базирующихся на развитии науки и техники, внедрении их достижений в жизнь.

Исходя из этого, первое и самое основное, на что стоит обратить внимание следственных органов в расследовании дел, связанных с подростковыми преступлениями, это значительная роль компьютерных и интернет-технологий в жизни современных школьников. Здесь немаловажную роль играют социальные сети («В контакте», «Одноклассники», «Facebook» и т. д.). При этом следует также учитывать и определенную возрастную дифференциацию при выборе той или иной социальной сети (как свидетельствует статистика, подростки отдадут предпочтение сети «В контакте», в то время, как лица зрелого возраста предпочитают сеть «Одноклассники») [3].

Аккаунт, созданный подростком, представляет собой целый мир чувств, переживаний, событий, не говоря уже о круге общения, который в реальной жизни зачастую является закрытым для родителей, учителей и тем более посторонних лиц. Поэтому когда информации о личности несовершеннолетнего делинквента недостаточно или она носит противоречивый характер, стоит обратить внимание на его «страничку» в социальной сети. Зачастую странички подростков представлены в открытом доступе и по их содержанию вполне можно уточнить необходимые моменты.

Подтверждением тому является пример из следственной практики, когда несовершеннолетняя гр. Ж. совместно с несовершеннолетними гр. К. и гр. Н. решили проучить свою одноклассницу гр. Б. Собравшись вечером на школьном дворе в неучебное время, гр. Ж., гр. К. и гр. Н. пригласили гр. Б. разобраться в сути возникшего накануне конфликта. В ходе данного «разговора» в отношении гр. Б., по ее словам, использовалось физическое насилие со стороны гр. Ж., гр. К. и гр. Н., следы которого на момент судебно-медицинского освидетельствования отсутствовали. Однако на теле гр. Б. были обнаружены термические ожоги, появление которых сама потерпевшая объясняла неправомерными действиями гр. Ж., гр. К., гр. Н. (тушением зажженных сигарет о ее тело). Вывод заключения судебно-медицинской экспертизы был неоднозначным относительно сроков появления данных термических следов. На допросе юные правонарушительницы

упорно отказывались признавать данный факт, более того, настаивали на том, что вообще не курят. Родители также были уверены в истинности показаний дочерей. В результате было принято решение дополнительно изучить личности несовершеннолетних подозреваемых и потерпевшей. С этой целью были изучены данные, представленные в свободном доступе на аккаунтах девочек. Следствие удивил тот факт, что школьницы не только не стеснялись «выкладывать» в свободный доступ для всех пользователей сети собственные фотографии с сигаретами и бутылками пива, но и открыто переписывались о том, как следует посильнее наказать «обидчицу». Таким образом, дополнительное изучение личностей подростков способствовало принятию правомочного юридического решения по делу.

Однако следует отметить, что при изучении данных, представленных в учетных записях пользователей социальных сетей, нужно проявлять осторожность, поскольку информация может быть сознательно искажена пользователем и в некоторых аспектах не соответствовать действительности. Поэтому большое внимание следует уделять мультимедийным данным (фото, видео), а не текстовым, составленным самим пользователем.

Кроме того, следственным органам следует обратить внимание на характер допроса несовершеннолетних правонарушителей и потерпевших. Здесь немаловажным является фиксация речи подростка исключительно на его языке. Это связано с тем, что подросток часто не владеет определенными терминами и понятиями, которые использует в своей речи взрослый человек. Так, в протоколах допроса 13-летней гр. Ю. по обвинению 53-летнего гр. К. в изнасиловании с использованием беспомощного состояния жертвы потерпевшей было указано: «Гр. К. ввел свой половой орган мне во влагалище». Для установления истины по делу была назначена судебно-психологическая экспертиза на предмет того, способна ли была потерпевшая, исходя из уровня ее умственного развития, правильно понимать характер и значение совершаемых с нею действий, а также оказывать сопротивление. Изучив материалы дела, эксперты пришли в замешательство вследствие сопоставления данных протоколов допросов и содержания психологически-ориентированного опроса, так как в ходе него потерпевшая не употребила ни одного из вышеприведенных терминов, а замещала их соответствующими ее уровню развития словами «писа», «писюн». Однако выражения явно более зрелой личности были зафиксированы в протоколе допроса и закреплены подписью матери потерпевшей. Дело «спас» несчастный случай — обвиняемый скончался вследствие сердечного приступа до окончания досудебного следствия.

В этой связи необходимо отметить, что дословную фиксацию в протоколах допросов как несовершеннолетних, так и совершеннолетних лиц, следует опускать лишь в том случае, когда нецензурные высказывания, слова-паразиты и портящие «юридический вид» процессуального документа выражения напрямую не относятся к субъективной стороне преступления, то есть не несут никакого юридического значения. Также следует воздержаться от дублирования текста в различных протокольных документах, в частности при оформлении протоколов допроса лица в качестве подозреваемого и в качестве обвиняемого. Ошибки, которые могли быть допущены допрашивающим лицом в одном документе и продублированы во всех последующих, выглядят несколько комично, не говоря уже о правовой стороне данного вопроса.

Содержание данной публикации не претендует на исключительность представленных выше суждений, а является лишь субъективным взглядом автора статьи на проблему преступности среди несовершеннолетних. Однако изложенные предложения могут послужить ценной подсказкой для работников органов внутренних дел, чья деятельность непосредственно связана с расследованием и профилактикой преступлений, совершаемых подростками.

Список використаної літератури

1. *Коченов С.С.* Судебно-психологическая экспертиза / С.С. Коченов. — М. : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1977. — 180 с.
2. *Кримінальний кодекс України* : станом на 1 січня 2008 року. — Харків : Одиссей, 2008. — 272 с.
3. *Москвина В.* Пользователи социальных сетей / В. Москвина // Информационные технологии. — 2010. — № 2 (10). — С. 35—38.

УДК 343.982

Р.О. Пиняга, здобувач наукової лабораторії
з проблем розкриття та розслідування злочинів
Національної академії внутрішніх справ

ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАНЯТТЯМ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ

Розглянуто особливості призначення окремих видів судових експертиз під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із заняттям гральним бізнесом.

Ключові слова: азартна гра, гральний бізнес, злочини, пов'язані з гральним бізнесом, судова експертиза, експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів.

Рассмотрены особенности назначения отдельных видов судебных экспертиз во время досудебного расследования преступлений, связанных с занятием игровым бизнесом.

The article considers the peculiarities of destination of individual types of forensic examinations during the pre-trial investigation of crimes connected with doing business.

Упродовж останнього десятиліття в Україні сформовано та якісно видозмінено новий вид незаконної підприємницької діяльності — гральний бізнес.

Високий рівень латентності кримінальних правопорушень, пов'язаних із заняттям гральним бізнесом, зумовлений недостатньо ефективним застосуванням вимог чинного кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за ці злочини. У результаті неналежного методичного забезпечення досудового розслідування цих протиправних діянь на шляху протидії їм перед органами внутрішніх справ постає низка проблем.

За таких умов важливого значення набуває розроблення методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із заняттям гральним бізнесом, особливе місце в якій відводять використанню спеціальних знань, що обумовлено насамперед специфікою грального обладнання (гральні автомати та комп'ютерна техніка). Крім того, особи, які вчиняють злочини, пов'язані із заняттям гральним бізнесом, нерідко заперечують свою причетність до нього. Відтак важливим процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні відповідно до частини другої ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) є висновки експертів.

У теорії кримінального процесу та криміналістики загальні положення використання спеціальних знань під час розслідування злочинів досліджували В.Д. Арсеньєв, Л.Є. Ароцкер, Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, Є.І. Зуєв, В.К. Лисиченко, В.М. Махов, О.Р. Ратінов, Б.В. Романюк, М.О. Селиванов, О.О. Ейсман та

інші вчені. Криміналістичні аспекти використання спеціальних знань у розслідуванні економічних злочинів висвітлювали А.Ф. Волобуєв, О.М. Дьячков, В.В. Лисенко, Г.А. Матусовський, П.В. Цимбал, С.С. Чернявський та інші фахівці. Однак специфіка призначення судових експертиз під час розслідування злочинів, пов'язаних із заняттям гральним бізнесом (ст.ст. 2032, 176, 190, 209, 304, 364 тощо Кримінального кодексу України, далі — КК України), залишилася поза межами ґрунтовного наукового розроблення.

Мета статті — дослідження особливостей призначення окремих видів судових експертиз під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із заняттям гральним бізнесом.

Відповідно до положень нового КПК України експерт проводить експертизу за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого, судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (частина перша ст. 242 КПК України).

Розслідування злочинів цієї категорії потребує передусім призначення експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, об'єктів інтелектуальної власності, телекомунікаційних систем і засобів, почеркознавчої, товарознавчої, судово-психіатричної та інших видів судових експертиз.

Головними завданнями *експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів* є:

- установлення технічного стану комп'ютерно-технічних засобів;
- установлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення;
- виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях;
- установлення відповідності програмних продуктів певним параметрам.

На вирішення експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів можна виносити такі запитання:

Чи міститься на наданому носії інформація стосовно ... (зазначити, яка інформація цікавить)? Якщо міститься, то яка саме?

Чи містить носій досліджуваного комп'ютера інформацію про певні (зазначити які саме) дії користувача?

Чи були спроби знищення зазначеної інформації?

Чи зазнавав досліджуваний накопичувач певних процедур з метою знищення інформації?

Чи створено зазначену інформацію на цьому комп'ютері чи перенесено з іншого носія?

У який спосіб (зазначити яку саме) перенесено до досліджуваного комп'ютера (носія)?

Яку технологію та хронологію створення електронного документа застосовано (зазначити електронний документ та певний зміст)?

Яка дата та час створення (друку, видалення, занесення тощо) файлів, що містять інформацію стосовно... (зазначити зміст)?

Чи містить накопичувач інформації досліджуваного комп'ютера певне (зазначити яке саме) програмне забезпечення?

У який спосіб і коли це програмне забезпечення встановлено?

Які технічні несправності має надане комп'ютерне обладнання або його окремі блоки та пристрої, і як ці несправності впливають на роботу обладнання у цілому?

Чи можна за допомогою цього програмного продукту реалізувати функції, передбачені технічним завданням на його розробку?

Чи можливе вирішення певного завдання за допомогою цього програмного продукту?

Для дослідження інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, експертові надають відповідний комп'ютерний носій, а також комп'ютерний комплекс, до складу якого входить досліджуваний носій.

Якщо дослідженню підлягає лише комп'ютерний носій і перед експертом ставлять запитання стосовно дат і часу певних дій користувача, йому надають інформацію щодо показання годинника реального часу комп'ютера, з якого вилучено носій.

Для встановлення відповідності програмного продукту певним параметрам, а також його вартості експертові надають носій з копією досліджуваного програмного продукту та еталонну (дистрибутивну) копію програмного продукту, що реалізується на вітчизняному ринку програмних засобів (у разі відсутності дистрибутивної копії програмного продукту не слід відмовлятися від призначення експертизи, оскільки в окремих випадках її можна провести за наявності копії програмного продукту).

Для дослідження технічного стану і визначення вартості комп'ютерно-технічних засобів експертові, крім комп'ютерної техніки, надають також технічну документацію на неї.

Щоб визначити, які саме об'єкти слід надавати експертові у кожному конкретному випадку, а також як їх відбирати для дослідження, доцільно отримати попередню консультацію експерта (спеціаліста) у галузі комп'ютерної техніки [1].

Загалом експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів дозволяє встановити, в якому стані перебуває виявлене обладнання і чи можна визнати його гральним. Як приклад: згідно з висновком комп'ютерно-технічної експертизи встановлено, що всі гральні пристрої, вилучені працівниками міліції у нежитловому приміщенні, перебувають у справному стані, придатні для використання та відрізняються від гральних автоматів лише відсутністю купюроприймача та купюроотримувача, а також емуляції у програмному забезпеченні використання одиниці часу замість аналога грошей. Допитаний у цій справі у судовому засіданні судовий експерт пояснив, що вилучені у підсудного відеоатракціони є нічим іншим, як звичайними гральними автоматами, за винятком деяких змін у конструкції та програмному забезпеченні пристрою. Алгоритм гри аналогічний алгоритму гри на гральних автоматах. Такі пристрої виготовляють виключно спеціалізовані підприємства, а встановлені на них ігрові плати використовують лише у гральних автоматах, на яких відбуваються азартні ігри [2].

Під час організації та проведення азартних ігор нерідко трапляються випадки використання неліцензійного програмного забезпечення, а отже, доцільно *призначати експертизу об'єктів інтелектуальної власності*, основним завданням якої є визначення властивостей об'єктів інтелектуальної власності, до яких належать об'єкти промислової власності, об'єкти авторського права і суміжних прав.

Під час дослідження об'єктів промислової власності вирішують питання щодо властивостей таких об'єктів, а саме: винаходів і корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, знаків для товарів і послуг (торговельних марок), комерційних найменувань, географічних зазначень походження товару, топографії інтегральних мікросхем, сортів рослин, порід тварин тощо.

Під час дослідження об'єктів авторського права та суміжних прав вирішують питання щодо властивостей комп'ютерних програм, які використовують у гравальному бізнесі.

Окрему групу становлять економічні дослідження об'єктів інтелектуальної власності, зокрема, визначення вартості зазначених вище об'єктів інтелектуальної власності та розрахунок збитків, завданих у результаті порушення прав на них [1].

У випадку організації азартних ігор з використанням мережі Інтернет може виникнути потреба у призначенні експертизи телекомунікаційних систем і засобів. Слід також враховувати, що організатори гравального бізнесу часто-густо отримують або передають інформацію щодо організації та проведення азартних ігор, а також отримання незаконного прибутку через транспортні телекомунікаційні мережі.

Головними завданнями експертизи телекомунікаційних систем і засобів є:

- визначення характеристик і параметрів телекомунікаційних систем і засобів;
- встановлення фактів і способів передачі (отримання) інформації у телекомунікаційних системах;
- встановлення фактів і способів доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій;
- визначення якості телекомунікаційних послуг;
- встановлення технічного стану телекомунікаційних систем і засобів;
- встановлення типу, марки, моделі та інших класифікаційних категорій телекомунікаційних систем і засобів;
- дослідження алгоритмів обробки інформації та її захисту у сфері телекомунікацій тощо.

Об'єктами експертизи телекомунікаційних систем і засобів є телекомунікаційні системи, засоби, мережі та їх складові частини, а також інформація, яку за їх допомогою передають, приймають та обробляють.

Орієнтовний перелік запитань для цієї експертизи такий:

Які тип, марка, модель телекомунікаційного засобу (системи)?

Чи у робочому стані перебуває телекомунікаційний засіб (об'єкт)?

Які характеристики підключень до мережі має телекомунікаційний засіб?

Чи змінював користувач телекомунікаційної мережі налаштування окремих пристроїв, у який час, які їх значення?

Який загальний характер підключень до телекомунікаційної мережі мав об'єкт (телекомунікаційна система, засіб)?

За допомогою яких програмних засобів виконували підключення до телекомунікаційної мережі?

Яка топологія апаратних засобів, об'єднаних у телекомунікаційну систему?

Чи відповідає телекомунікаційний засіб (система) технічній документації?

Які технічні характеристики (параметри) має телекомунікаційний засіб (система)?

Чи мав місце факт доступу до телекомунікаційної системи та в який спосіб?

Чи мало місце використання ресурсів та інформації у телекомунікаційній системі та в який спосіб?

Чи мав місце факт передачі (отримання) інформації у телекомунікаційній системі та в який спосіб?

Чи є ознаки втручання у роботу телекомунікаційної системи?

Чи могли апаратні засоби об'єднуватися у телекомунікаційну мережу та за якими ознаками?

Які шляхи маршрутизації даних у телекомунікаційній системі?

Чи можливе використання телекомунікаційного засобу (обладнання) для вказаних цілей? [1].

Під час розслідування злочинів, пов'язаних із гральним бізнесом, виникає потреба у призначенні *почеркознавчої експертизи*. Здебільшого це відбувається у випадку, коли організатор грального бізнесу заперечує свою причетність до злочину (звичайно, він може безпосередньо не проводити азартні ігри і не забезпечувати доступ до них, однак може забирати виручку грального закладу і робити відповідні позначки у документах тіншової бухгалтерії).

Так, в описаному вище прикладі для доведення факту виконання підпису гр. К., підозрюваного у занятті гральним бізнесом, у зошиті приймання-передачі готівки було призначено судову почеркознавчу експертизу, за результатами якої встановлено, що рукописний запис у зошиті приймання-передачі готівки «забрав — 1000» і підпис виконано гр. К. [2].

Головним завданням почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (буквених та цифрових), і підпису. У межах експертизи вирішують і певні неідентифікаційні завдання (встановлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або у незвичайному стані виконавця, навмисно зміненим почерком, з наслідуванням (імітацією) почерку іншої особи; визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо).

Орієнтовний перелік запитань, що ставляться перед експертом такий:

Чи виконано рукописний текст (рукописні записи) певною особою?

Чи виконані кілька рукописних текстів (рукописних записів) однією особою?

Чи виконано рукописний текст навмисно зміненим почерком?

Чи виконано рукописний текст у незвичних умовах під впливом «збиваючих» факторів (природних, штучних)?

Чи перебувала особа, яка виконала рукописний текст, у незвичайному стані?

Чи володіє особа, яка виконала рукопис, навичками написання спеціальними шрифтами?

Аналогічні запитання можуть ставити і щодо виконавців підписів:

Особою якої статі виконано рукописний текст?

До якої групи за віком належить виконавець рукописного тексту?

Чи виконано підпис тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою?

Чи виконано підпис у незвичних умовах під впливом «збиваючих» факторів (природних, штучних)?

У виняткових випадках, коли експертові не можуть бути надані оригінали досліджуваних документів, експертизу можна проводити за фотознімками та іншими

копіями документів, долученими до справи в установленому законом порядку. Про проведення експертизи за такими матеріалами має бути вказано у постанові (ухвалі) про її призначення. Почеркознавчі дослідження за копіями об'єктів дослідження можуть бути проведені лише після вирішення експертами у галузі технічного дослідження документів питання про відсутність монтажу. У таких випадках можуть ставити такі запитання:

Чи виконано певною особою рукописний текст (рукописні записи) у документах, електрофотографічні копії яких надано на дослідження?

Чи виконано підпис, зображення якого міститься в електрофотографічній копії документа, тією особою, від імені якої він зазначений?

Для проведення досліджень слідчий (суддя) повинен надати експертові вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку (цифрових записів, підпису) особи, яка підлягає ідентифікації. Як відомо, вільними зразками є рукописні тексти і записи (буквені та цифрові), підписи, достовірно виконані певною особою до порушення кримінальної (відкриття цивільної чи господарської) справи і не пов'язані з її обставинами; умовно-вільними — зразки почерку, виконані певною особою до виникнення справи, але пов'язані з обставинами цієї справи, або виконані після виникнення справи, але не у зв'язку з її обставинами; експериментальними — такі, що виконані за завданням слідчого (судді) у зв'язку з призначенням цієї експертизи [1].

Товарознавчі експертизи зазвичай призначають для дослідження грального обладнання, яке не містить програмного забезпечення та не використовує комп'ютерних технологій (гральні столи, рулетки, фішки, гральний набір для покеру тощо) [3, с. 93—98].

Зважаючи на те, що гральний бізнес характеризується своєю транскордонністю і його організатори співпрацюють з організаторами грального бізнесу за кордоном та отримують від них інформацію про нове гральне обладнання, яке раніше не використовувалось на території України, слідчому самостійно складно встановити, чи є вилучене обладнання гральним і чи дозволяє воно одночасно робити ставку, проводити гру та визначати її результат і виплачувати виграш, а також для якого виду азартних ігор воно може використовуватися і механізм його використання (механізм розіграшу, запланований розмір виграшу тощо). Для вирішення цих питань і призначають товарознавчу експертизу. Проведення такої експертизи також надає можливість встановити виробника грального обладнання та/або постачальника, що у подальшому дозволяє слідчому встановити осіб, які сприяли вчиненню злочину чи брали участь у його організації.

Головними завданнями товарознавчої експертизи є:

– визначення належності товарів до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність, визначення серійного номера тощо);

– визначення якісних змін характеристик товарної продукції, переробки, переобладнання товару з метою його використання у незаконній діяльності (передбачення можливості приймати гроші чи виплачувати виграш);

– з'ясування причин якісних змін товарної продукції (мають виробничий характер, виникли під час транспортування, зберігання, незаконного переобладнання у процесі експлуатації);

– установа способу виробництва продукції (промисловий чи саморобний), підприємства-виробника, країни-виробника;

– визначення виробника товару чи постачальника, перевірка законності нанесення серійних номерів, клейма чи інших маркувань, які надають можливість його ідентифікувати [3, с. 93—98].

З огляду на те, що азартні ігри мають здатність формувати стійку психічну залежність у гравців — лудоманію, яка визнана Всесвітньою організацією охорони здоров'я психічною хворобою з присвоєнням їй міжнародного коду F 63.0 і віднесена до розладів звичок і потягів, як зазначає З. Топорецька, існує потреба у призначенні *судово-психіатричної експертизи*, яка дозволяє встановити, чи є у гравця психічна хвороба, спричинена азартними іграми (залежність від азартних ігор), і чи вплинула вона на його участь в азартних іграх або вчинення ним інших злочинів.

Отже, завданнями судово-психіатричної експертизи є:

– встановлення наявності у гравця психічної залежності від азартних ігор;

– встановлення ступеня залежності від азартних ігор у гравця і його здатності керувати своїми діями.

Потреба призначення такої експертизи існує під час розслідування фактів зайняття гральним бізнесом для встановлення обставин, які впливають на тяжкість призначеного покарання (наприклад, наявність значної кількості гравців-лудоманів чи участь в азартних іграх неповнолітніх гравців), а також під час розслідування злочинів, вчинених гравцями, як правило, з метою продовження гри (крадіжок, грабежів, розбоїв, шахрайства тощо) [3, с. 93—98].

Отже, зазначені вище експертизи, проведені у межах розслідування злочинів, пов'язаних із заняттям гральним бізнесом, дозволяють не тільки встановити відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, а й надати висновки з питань, які виникають під час кримінального провадження, що є важливими процесуальними джерелами доказів, особливо у випадках, коли підозрюваний відмовляється свідчити або надає неправдиві свідчення.

Список використаної літератури

1. *Інструкція* про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

2. *Вирок* Камінь-Каширського районного суду Волинської області у кримінальній справі № 0304/557/12. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24384136>.

3. *Топорецька З.* Призначення судових експертиз при розслідуванні незаконного зайняття гральним бізнесом / З. Топорецька // *Юридична Україна*. — 2012. — № 10. — С. 93—98.

УДК 343.98:343.359.3 +343.148

М.А. Федосєєв, здобувач кафедри
криміналістичних експертиз Навчально-наукового
інституту підготовки слідчих і криміналістів
Національної академії внутрішніх справ

ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ І ДОКУМЕНТІВ, ЩО ЇХ СУПРОВОДЖУЮТЬ, ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ПЕРЕМІЩЕННЯМ АВТОТРАНСПОРТУ ЧЕРЕЗ МИТНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

Розкрито окремі особливості призначення та проведення комплексного дослідження транспортних засобів і документів, що їх супроводжують, під час кримінальних проваджень щодо злочинів і правопорушень, пов'язаних з незаконним переміщенням автотранспортних засобів через митний кордон України.

Ключові слова: автотранспортний засіб, ідентифікаційний номер, криміналістичне дослідження, маркувальні позначення, супровідні документи.

Раскрыты некоторые особенности назначения и проведения комплексного исследования транспортных средств и их сопроводительных документов при осуществлении уголовных производств в отношении преступлений и правонарушений, связанных с незаконным перемещением автотранспортных средств через таможенную границу Украины.

The some peculiarities of designation and conducting of complex researches of vehicles and its registration documents according criminal proceedings which are connected with crimes and offences related with illegal moving of vehicles across custom border of Ukraine is presented in this article.

Організована злочинна діяльність, пов'язана з незаконним переміщенням автотранспортних засобів через митний кордон України, має комплексний характер, а тому процес доведення кожного епізоду протиправної поведінки передбачає проведення доволі великої кількості судових експертиз. Це пов'язано з тим, що правопорушники, які займаються незаконним переміщенням автотранспорту через митний кордон з подальшою його легалізацією та збутом на території України, вчиняють протиправні дії у різних сферах правовідносин, зокрема, у митній, податковій, зовнішньоекономічній, обліково-реєстраційній тощо. Враховуючи масштаби такої злочинної діяльності, можна впевнено стверджувати, що протиправного впливу правопорушників зазнає багато речей матеріального світу, які як

слідосприймаючи об'єкти залишають на собі сліди заборонених законом дій. А отже, слідчий для повного й об'єктивного доведення під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним переміщенням автотранспорту через митний кордон України, має знайти, вилучити та дослідити за допомогою спеціалістів низку різних за природою предметів злочинної активності (документів, обладнання, спеціальної та комп'ютерної техніки, печаток, транспортних засобів та їх частин тощо). У зв'язку з цим на практиці виникає чимало проблем, мінімізувати які значною мірою допоможе знання тактики, методики та процесуального порядку призначення і проведення судових експертиз.

На відміну від наукових досліджень проблем використання спеціальних знань у формі криміналістичних експертиз, яким присвячено праці багатьох видатних учених України та зарубіжжя, питання призначення та проведення експертних досліджень у межах розслідування багатоепізодних злочинних діянь, пов'язаних з незаконним переміщенням автотранспортних засобів через митний кордон, на науковому рівні практично не розглядалось, що пояснюється міжгалузевим і комплексним характером цієї проблематики. Певні наукові напрацювання з питань використання спеціальних знань під час розслідування окремих елементів (епізодів) такої злочинної діяльності можна знайти у працях А.І. Граціанова, Є.В. Додіна, Л.В. Калаянної, М.І. Костіна, І.П. Красюка, Г.В. Прохорова-Лукіна, А.В. Старушкевича, С.М. Сухова, О.В. Чеснокової та інших вчених. Проте незначна кількість таких наукових досліджень лише загострює актуальність розроблення комплексних методик з призначення та проведення експертиз, у тому числі й для підвищення ефективності протидії злочинам, пов'язаним з незаконним переміщенням автотранспортних засобів через митний кордон України. Адже у роботі оперативних і слідчих підрозділів правоохоронних органів, які розслідують кримінальні правопорушення і протидіють їм, використання різних спеціальних знань, зокрема проведення криміналістичних експертиз, має важливе значення. До того ж за останні роки помітно підвищився рівень оснащення як правопорушників, так і членів організованих злочинних угруповань, які, використовуючи новітні технічні засоби і технології, професійно змінюють або підробляють ідентифікаційні номери та номерні знаки автомобілів, автобусів, причепів, фальсифікують реєстраційні та інші документи (довідки, акти, вантажно-митні декларації тощо), вчиняють інші злочини і правопорушення і тому в непоодиноких випадках не виявляються правоохоронними органами. За цих умов надзвичайно гостро постає потреба максимально повного використання можливостей експертно-криміналістичних підрозділів, досягнень науки і техніки, міжнародного досвіду для забезпечення слідства достатнім обсягом доказової інформації, що у сукупності може бути основою обвинувачення.

Як свідчить практика, під час розслідування злочинів слідчі активно використовують спеціальні знання у формі судової експертизи, що не лише дозволяє отримати відповіді на невіршені питання, а й сприяє передусім об'єктивності процесу доведення.

На особливій ролі експертних досліджень наголошували І.В. Гора та В.А. Колесник, зазначаючи, що результативність їх застосування підвищується, коли слідчий розуміє необхідність їх призначення та можливості різних видів експертиз, чітко уявляючи шляхи використання отриманих результатів. Для цього потрібна висока професійна підготовка, насамперед правова і криміналістична, щоб слідчі

увяляли всі регулятивні властивості правил, якими законодавець встановлює процесуальну форму проведення експертизи, знали види експертиз і сучасні можливості експертних установ і підрозділів [1, с. 2].

Серед комплексу судових експертиз, призначення яких передбачає розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним переміщенням автотранспортних засобів через митний кордон України, обґрунтованим і практично підтвердженим є блок судових експертиз, що містить трасологічну, автотехнічну, дактилоскопічну, почеркознавчу, товарознавчу, бухгалтерську, фоно- та відеофоноскопичну експертизи, експертизу матеріалів, речовин і виробів, судово-технічну експертизу документів тощо. Проте цей перелік є доволі орієнтовним і може варіювати залежно від кількості епізодів злочинної діяльності, механізмів реалізації незаконних схем тощо.

Враховуючи, що основними предметами протиправної діяльності, пов'язаної з незаконним переміщенням автотранспортних засобів через митний кордон України, є автомобіль, автобус або причіп, а також документи, що їх супроводжують (свідоцтво про реєстрацію, довідка-рахунок, акт приймання-передавання тощо), найбільш значущими експертизами, які обов'язково призначають під час розслідування злочинів цієї категорії, є судово-трасологічна експертиза транспортного засобу або його агрегатів і судово-технічна експертиза документів.

Автотранспортний засіб — складна технічна система, тому правильне виявлення, вилучення (фіксація) та дослідження криміналістично-значущої доказової інформації з цього об'єкта забезпечуються лише кваліфікованим спеціалістом у галузі автотехніки, трасології тощо. Мало того, транспортний засіб як об'єкт права власності та джерело підвищеної небезпеки повинен мати й відповідні документи, що його супроводжують, видані заводом-виробником, органом державної реєстрації та іншими уповноваженими суб'єктами, які разом з транспортним засобом фактично становлять єдине ціле, а тому, як правило, подаються на дослідження разом. Зазначені обставини вимагають від експерта-криміналіста володіння комплексними спеціалізованими знаннями та методиками у сфері досліджень автомобільних транспортних засобів та обліково-реєстраційних документів.

Слушну думку з цього приводу висловлює О.В. Чеснокова, зазначаючи, що розвиток автомобільної промисловості і високий рівень підготовки та оснащеності різних кримінальних угруповань разом з обізнаністю щодо структури й особливостей маркування транспортних засобів часто не дозволяють експерту шляхом дослідження маркувальних позначень, нанесених на кузові, встановити зміст ідентифікаційного номера транспортного засобу. До того ж злочинці добре орієнтуються у маскуванні автомобілів, перейшовши в останні роки від простого перебивання маркувальних номерів на кузові (шасі) до використання з цією метою комп'ютерних технологій (наприклад, внесення змін до змісту ідентифікаційного номера електронних блоків управління транспортних засобів) [2, с. 4—5].

З огляду на це суттєво підвищується роль експертних досліджень, спрямованих на встановлення первинних ідентифікаційних номерів транспортних засобів, фактів їх зміни або знищення та фальсифікації відповідних документів, що їх супроводжують і засвідчують факт реєстрації автотранспорту в підрозділах реєстраційно-екзаменаційної роботи (далі — ПРЕР) ДАІ чи право власності на них. Такі дослідження проводять експерти з комплексного дослідження транспортних

засобів (далі — КДТЗ) і документів, що їх супроводжують, підрозділів Експертної служби МВС України [3, с. 189].

Методиками проведення цього виду експертних досліджень володіють і фахівці науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України.

Єдиний науково-методичний підхід до експертної практики, на думку Е.Б. Сімакової-Єфремян, Т.Є. Балиняна та Л.М. Деречі, забезпечується вимогами Закону України «Про судову експертизу», постанови Кабінету Міністрів України від 2 липня 2008 року № 595 «Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз», наказу Міністерства юстиції України від 2 жовтня 2008 року № 1666/5 «Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз» [4, с. 151].

Зазвичай слідчі або прокурори залучають експертів з КДТЗ разом з документами, що їх супроводжують, на заключному етапі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним переміщенням автотранспортних засобів через митний кордон України та з їх подальшою легалізацією, коли вже зібрано більшість доказів, знайдено, оглянуто та вилучено предмети злочинної діяльності (автомобіль, автобус, причіп, документи на них), визнано та долучено їх до матеріалів кримінального провадження як речові докази. Крім того, враховуючи, що легалізація незаконно ввезеного на митну територію України автотранспорту шляхом його реєстрації в ПРЕР ДАІ на підставі підроблених документів і змінених первинних ідентифікаційних номерів кузова і маркувальних знаків є прикінцевим етапом комплексної багатоепізодної злочинної діяльності, доведення фактів знищення, підроблення або заміни номерів вузлів і агрегатів автотранспорту та фальсифікації відповідних документів також відбувається після проведення всіх початкових слідчих дій.

КДТЗ і документів, що їх супроводжують, дозволяє не тільки встановити факт зміни номерів транспортного засобу та підробки документів, що їх супроводжують, а й визначити спосіб підроблення або зміни первинних позначень, відповідність нанесення номерів вимогам заводу-виробника та способів друку документів наявним зразкам, встановленим стандартам і вимогам тощо. Для отримання найбільш повного висновку експерта слідчий має правильно формулювати питання, для з'ясування яких і призначається цей вид експертизи.

Зокрема, з урахуванням методичних рекомендацій та обставин кримінального провадження у постанові про призначення судової експертизи з КДТЗ доцільно формулювати такі запитання:

Чи зазнав зміни номер кузова (шасі, рами, двигуна тощо) на цьому транспортному засобі?

Якщо зазнав, то в який спосіб знищено або змінено номер кузова (шасі, рами, двигуна тощо) на цьому транспортному засобі?

Яким був первинний номер кузова (шасі, рами, двигуна тощо) на об'єкті дослідження?

Чи нанесено номер об'єкта дослідження (кузова, шасі, рами, двигуна тощо) із застосуванням конкретних засобів?

Якщо є відомості про можливі зміни номера кузова (шасі, рами, двигуна тощо) автотранспортного засобу в умовах спеціально уповноваженого ремонтного підприємства, ставлять такі запитання:

В який спосіб нанесено ідентифікаційний номер?

Чи характерний такий спосіб для нанесення ідентифікаційного номера під час виконання ремонтних робіт на спеціально уповноважених ремонтних підприємствах?

Відповідно до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», факт і спосіб зміни номерів і рельєфних зображень, у тому числі на автотранспортних засобах, встановлюються у межах проведення експертизи рельєфних знаків [5].

Дослідження документів, що супроводжують автотранспортні засоби, та вирішення питань стосовно технічних прийомів і способів їх виготовлення, а також внесення до них змін вирішуються у розрізі техніко-криміналістичної експертизи документів.

Отже, залежно від особливостей об'єктів, поданих на КДТЗ, можна виокремити такі основні його етапи:

- загальний огляд транспортного засобу;
- дослідження ідентифікаційних номерів та інших маркувальних позначень;
- дослідження дублюючих кодових табличок;
- дослідження номерної панелі (номерного майданчика) та прилеглої до неї території;
- дослідження лакофарбового покриття;
- дослідження номерів двигуна та інших агрегатів, зазначених у документі про призначення експертизи (залучення експерта);
- дослідження електронних блоків управління та інших носіїв даних.

Враховуючи, що будь-яке експертне дослідження є складним багатоетапним процесом, техніко-криміналістична експертиза документів, що супроводжують автотранспортний засіб, також проходить низку ключових стадій, спрямованих на:

- встановлення відповідності інформації, що міститься у документах, даним, отриманим у результаті дослідження транспортного засобу;
- встановлення відповідності бланків чинним стандартам і вимогам;
- встановлення наявності відповідних реквізитів і ступенів захисту бланків документів;
- перевірку відбитку печатки та підпису уповноваженої особи тощо.

З огляду на те, що під час дослідження експерт працює з великим обсягом інформації, яку йому необхідно правильно оцінити та обробити у стислі строки, особливого значення набуває питання забезпечення його сучасними техніко-криміналістичними засобами, науково-методичними і довідковими матеріалами.

До питань законодавчого, методичного та технічного забезпечення експертів з комплексного дослідження транспортних засобів неодноразово звертався у своїх працях А.І. Граціанов, зауважуючи, що з метою розширення інформаційно-довідкової бази ще у вересні 2007 року з німецькими колегами досягнуто домовленості щодо надання допомоги в ідентифікації автомобілів виробництва Німеччини за системою «FADA»: перевірка запитів українських експертів за базами

даних автомобілів німецького виробництва — BMW, Audi, Mercedes, Volkswagen. Крім того, у 2008 році від адміністратора бази даних «CARFAX» було отримано дозвіл на доступ до реєстраційних операцій з транспортними засобами, зареєстрованими у США (база даних «CARFAX» наповнена різноманітною інформацією (понад 5 млрд звітів) про операції з транспортними засобами у Північній Америці). Звіти бази даних містять важливі відомості про історію автомобіля, а саме: штат реєстрації, показники спідометра, тип власності, тип документа власності та його номер тощо [3, с. 193].

Варто додати, що співпраця правоохоронних органів України, зокрема експертних підрозділів, з науково-дослідними установами та виробничими підприємствами дозволила налагодити виробництво спеціально розроблених для КДТЗ приладів та іншої криміналістичної техніки (пристроїв електрохімічного травлення, апаратних комплексів, дефектоскопів, сканерів, товщиномірів тощо). Пріоритетним напрямом криміналістичного забезпечення експертів з КДТЗ і документів, що їх супроводжують, є впровадження в практичну діяльність спеціалізованих програм для ідентифікації номерів агрегатів, створення і розширення автоматизованих інформаційно-пошукових систем, баз даних та обліків автотранспорту зі зміненними або знищеними ідентифікаційними номерами, маркувальними позначеннями та підробленими правовстановлюючими документами.

З викладеного видно, що КДТЗ і документів, що їх супроводжують, є основою, невід'ємною та безальтернативною частиною процесу розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним переміщенням автотранспортних засобів через митний кордон України. Цей вид комплексної судової експертизи дозволяє найповніше та ґрунтовніше вирішити низку питань щодо легітимності походження транспортного засобу та документів, що його супроводжують, а отже, й правильно спрямувати перебіг розслідування при кримінальному провадженні.

Список використаної літератури

1. *Гора І.В.* Криміналістичні експертизи та дослідження, що проводяться у системі правоохоронних органів України : наук.-практ. посіб. / І.В. Гора, В.А. Колесник. — К. : Вид-во Академії СБУ, 1999. — 80 с.

2. *Чеснокова Е.В.* Экспертное исследование маркировочных обозначений на транспортных средствах по делам, связанным с их незаконным завладением : автореферат дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-разыскная деятельность» / Е.В. Чеснокова. — М., 2007. — 26 с.

3. *Граціанов А.І.* Комплексне дослідження транспортних засобів при розкритті злочинів, пов'язаних з викраденням автотранспорту, та його розвиток / А.І. Граціанов // Криміналістичний вісник. — 2009. — № 1 (11). — С. 188—194.

4. *Сімакова-Єфремян Е.Б.* Про критерії оцінювання методик проведення судових експертиз в Україні / Сімакова-Єфремян Е.Б., Балинян Т.Є., Дереча Л.М. // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — 2010. — Вип. 10. — С. 151—161.

5. *Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень* : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 // Офіційний вісник України. — 1998, грудень. — № 46. — С. 172.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

УДК 343.982.327:677.014.84:677.014.62

Г.О. Скрипко, кандидат технічних наук,
провідний експерт Науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру при
УМВС України в Миколаївській області

В.В. Приступа, головний експерт
Державного науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПОЛІЕФІРНИХ ВОЛОКОН ЗА ОЗНАКАМИ, ВСТАНОВЛЕНИМИ МЕТОДОМ ІЧ-СПЕКТРОСКОПІЇ

Наведено аналіз ІЧ-спектрів 26 зразків поліефірних волокон і ниток різних текстильних матеріалів, а також ідентифікаційні ознаки, за якими можна проводити їх ідентифікацію.

Ключові слова: поліефірні волокна, ІЧ-спектроскопія, інтерферограма, область спектра, характеристичні смуги поглинання, функціональна група, ідентифікаційні ознаки, інтенсивність, хвильове число.

Представлен анализ ИК-спектров 26 образцов полиэфирных волокон и нитей различных текстильных материалов, приведены идентификационные признаки, по которым можно проводить их идентификацию.

An analysis of infrared spectra of 26 examples of polyester fibers and yarns, that were selected from different textile material assortment is submitted in the article. Identification features were determined during analysis. Due to these features an identification of polyester fibers and yarns can be done inside a type. Intensity of characteristic strips of absorption and their shift relative to the mode numbers, which are correspond to them were also referred to mentioned features.

Ефективним методом діагностики волокон за видом волокноутворюючого полімеру та їх ідентифікації на сьогодні є ІЧ-спектроскопія [1]. Можливість застосування методів ІЧ-спектроскопії для дослідження волокон пов'язана з тим, що спектр, отриманий у вигляді інтерферограми, відображає молекулярну будову

волоконотворюючого полімеру, яка є індивідуальною для кожної високомолекулярної сполуки [2; 3].

Для визначення характеру змін у молекулярній будові полімеру внаслідок його фізичної модифікації або старіння спектр, отриманий одним із методів ІЧ-спектроскопії, необхідно інтерпретувати. Розшифрування ІЧ-спектра базується на визначенні кореляційного зв'язку між смугами поглинання в отриманому спектрі та функціональними групами макромолекули.

ІЧ-спектр, що характеризує молекулярну будову одного з найпоширеніших поліефірних (далі — ПЕ) волокон — поліетилентерефталату (далі — ПЕТ), наведено на рис. 1 [1].

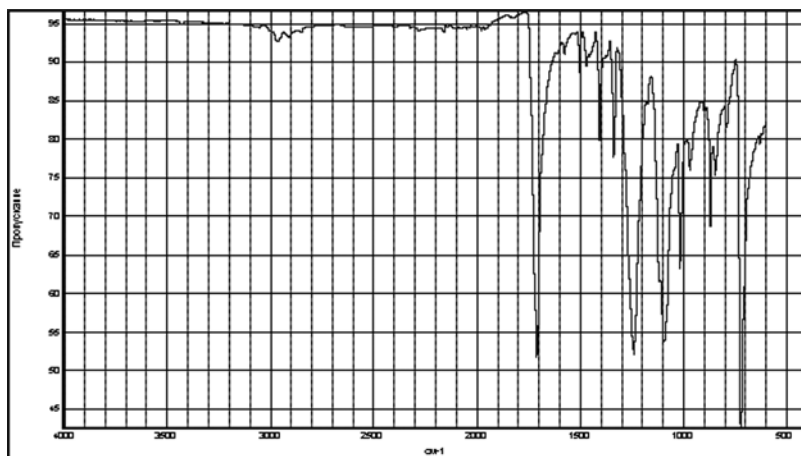
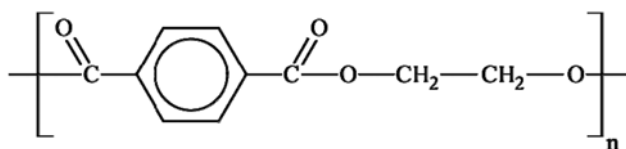

Рис. 1. ІЧ-спектр поліетилентерефталату

Структурна формула ПЕТ, як довели результати досліджень [4], має такий вигляд:

На підставі аналізу літературних джерел [2; 5; 6] проведено інтерпретацію смуг поглинання у середній області ІЧ-спектра (4000 cm^{-1} — 600 cm^{-1}).

Як доводить аналіз області спектра 2000 cm^{-1} — 600 cm^{-1} , вона містить велику кількість смуг поглинання. До найінтенсивніших з них належать чотири, які відповідають хвильовим числам 1710 cm^{-1} , 1245 cm^{-1} , 1100 cm^{-1} , 725 cm^{-1} .

Згідно з інтерпретацією спектра ПЕТ за Г. Міллером та Ю. Віллісом [5], а також довідковими даними [7] і діаграмами Н.Б. Колтупа [2] смуга спектра при 1710 cm^{-1} перебуває в області валентних коливань, характеристичних для коливань карбонільної групи $\text{C}=\text{O}$. Смуги з частотою поглинання близько 1245 cm^{-1} , 1100 cm^{-1} інтерпретуються як внутрішньоплощинні деформаційні коливання карбонільної групи у поєднанні з групою $-\text{CH}_2-\text{O}-$. Смуга поглинання в області 725 cm^{-1} належить до позаплощинних деформаційних коливань групи — CH бензолового кільця.

Крім зазначених смуг поглинання, в аналізованій області спектра ПЕТ помічено низку менш інтенсивних, але чітко виражених смуг з частотою поглинання 1475 см^{-1} , 1340 см^{-1} , 975 см^{-1} , 850 см^{-1} . Зазначені смуги інтерпретовані з коливаннями групи $-\text{O}-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{O}-$, яка у кристалічній області має транс-конфігурацію. У цій області також спостерігаються доволі слабкі смуги з хвильовими числами 1450 см^{-1} , 900 см^{-1} , що відповідають цис- (гош-) конфігурації етиленгліколевого угруповання в аморфних ділянках полімеру.

Наявність у спектрі смуг, пов'язаних з кристалічним і аморфним станом полімеру, підтверджують отримані К. Вардом дані про те, що молекула поліетилентерефталату здатна до обертальної ізомерії [5]. Це зумовлює існування двох ротаційних ізомерів, а саме цис- (гош-) і трансізомерів внаслідок різної конфігурації групи $-\text{O}-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{O}-$ [6].

Для повнішого уявлення про ІЧ-спектр ПЕТ у середній області (4000 см^{-1} — 600 см^{-1}) необхідно провести інтерпретацію смуг, що відповідають коливанням, які спостерігаються у межах хвильових чисел 1410 см^{-1} , 1020 см^{-1} , 875 см^{-1} .

Відповідно до даних, наведених М.С. Кулігіною [5], смуги поглинання при хвильових числах 1410 см^{-1} і 875 см^{-1} належать до деформаційних коливань зв'язку $\text{C}-\text{H}$ у групі CH_2 , а при 1020 см^{-1} — пов'язані з функціональною групою $=\text{C}-\text{O}-\text{C}$.

Крім названих вище в ІЧ-спектрі ПЕТ смуг поглинання, важливо зазначити ще про дві слабо інтенсивні, дуже вузькі смуги — 1580 см^{-1} і 1500 см^{-1} , які інтерпретуються як «пульсаційні» коливання груп $\text{C}=\text{C}$ бензольного кільця [7; 2].

У діапазоні 4000 см^{-1} — 2000 см^{-1} ІЧ-спектра ПЕТ (рис. 1) спостерігається незначна кількість слабо інтенсивних смуг поглинання, зокрема у межах хвильових чисел 3000 см^{-1} — 2800 см^{-1} і 3420 см^{-1} .

Смуга з піком хвильового числа 2970 см^{-1} належить до коливань $\text{C}-\text{H}$ груп бензольного кільця [7; 2], а смуга при 3420 см^{-1} зумовлює коливання $\text{C}-\text{H}$ груп, що пов'язані водневими зв'язками [5].

Отриманий кореляційний зв'язок смуг поглинання ІЧ-спектра відносно функціональних груп, що входять до складу елементарної ланки ПЕТ, дозволяє під час наукового дослідження виявити ознаки, які вказують на факт фізичної модифікації або старіння полімеру в межах одного виду.

Метою наукової роботи, висвітленню якої присвячено цю статтю, є виявлення ідентифікаційних ознак, які дозволяють проводити ідентифікацію поліефірних волокон (ниток) усередині виду, використовуючи метод ІЧ-спектроскопії.

Для отримання ІЧ-спектрів поліефірних волокон і ниток застосовано комплекс Nicolet iS10 (свідоцтво про повірку робочого засобу вимірювальної техніки від 04.03.2011 р. № 37/0653, видане ДП «Укрметртестстандарт»).

Досліджування проводили за таких умов:

- діапазон реєстрації спектра — $4000-650\text{ см}^{-1}$;
- роздільна здатність — 4 см^{-1} ;
- кількість сканів — 32.

Реєстрацію спектрів проводили у режимі порушеного повного внутрішнього відбивання (далі — ППВВ) на приставці ППВВ з кристалом ZnSe .

Як об'єкти дослідження застосовано 26 зразків з текстильних полотен з гладкою та ворсовою поверхнею, матеріалу готових виробів і виробів, що мають знос.

Порівняльний аналіз отриманих ІЧ-спектрів об'єктів дослідження зі спектром поліетилентерефталату (рис. 1) дозволив дійти висновку, що вони є аналогічними спектру ПЕ волокон (ниток). Однак в окремих спектрах спостерігалось відхилення за такою ознакою, як інтенсивність характеристичних смуг поглинання та їх зміщення стосовно хвильових чисел, яким вони відповідають.

Так, більшість спектрів досліджених об'єктів повністю збігаються зі спектром немодифікованого ПЕТ (рис 1). Це стосується волокон, які використовують для створення суміжної бавовно-поліефірної пряжі, волокон ворсу текстильних матеріалів з торговельними назвами «Полар», «Фліс», «Велсофт», ниток профільованих із січенням «трикутник», які застосовують для виробництва тканин сорочкового та платтяного асортименту.

Водночас порівняння ІЧ-спектра ПЕТ зі спектрами, отриманими з волокон ворсу матеріалів торговельних марок «Велюр», «Бархат», «Махрова», довело, що вони відрізняються за інтенсивністю окремих смуг поглинання як від спектра немодифікованого ПЕТ (рис. 1), так і між собою (рис.2). Зокрема, в ІЧ-спектрі трикотажу «Велюр» спостерігається зменшення інтенсивності смуг поглинання при хвильових числах 1340 см^{-1} і 975 см^{-1} та одночасне збільшення інтенсивності смуг при 875 см^{-1} , що свідчить про ослаблення коливань групи $-\text{O}-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{O}-$ у кристалічній області трас-конфігурації та збільшення деформаційних коливань зв'язку $\text{C}-\text{H}$ у групі CH_2 . У спектрі трикотажу «Махрова» виявлено незначне збільшення інтенсивності валентних коливань в області хвильових чисел $3500-1700\text{ см}^{-1}$, а саме: 3420 см^{-1} , що зумовлено валентними коливаннями $\text{C}-\text{H}$ груп, пов'язаних водневими зв'язками [5], та 2970 см^{-1} , що зумовлено коливаннями $\text{C}-\text{H}$ груп бензольного кільця [2; 7]. У спектрі трикотажу «Бархат» спостерігається збільшення як інтенсивності валентних коливань при хвильових числах 3420 см^{-1} та 2970 см^{-1} , так і деформаційних коливань в області хвильових чисел $1340-850\text{ см}^{-1}$, що свідчить про збільшення угруповань етиленглікольних груп $(-\text{O}-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{O}-)$ у трас-конфігурації.

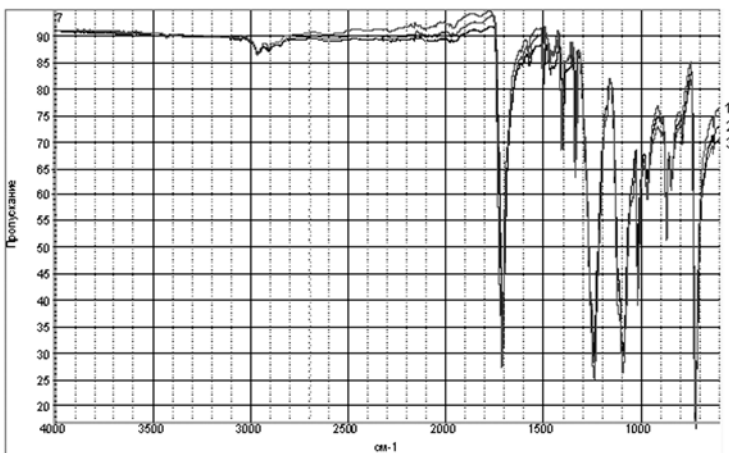

Рис. 2. ІЧ-спектри:

- 1 — волокон ворсу трикотажу «Велюр»; 2 — волокон ворсу трикотажу «Бархат»;
3 — волокон ворсу трикотажу «Махрова»

Порівняння ІЧ-спектра ПЕТ зі спектром, отриманим з нематованих профільованих (січення «трикутник») ниток костюмної тканини, виявило зменшення деформаційних коливань при хвильових числах 875 см^{-1} і 850 см^{-1} , що свідчить про ослаблення коливань етиленглікольних груп у кристалічній області полімеру.

Водночас порівняння ІЧ-спектрів основних нематованих і сильно матованих профільованих ниток уток з одного зразка платтяного тканини довело, що вони не відрізняються.

Порівняння ІЧ-спектрів ниток, що мають різний ступінь крутіння, виявило:

- збільшення інтенсивності смуги 3420 см^{-1} та зміщення її у бік менших хвильових чисел — до 3330 см^{-1} , що зумовлено валентними коливаннями С–Н груп, пов'язаних водневими зв'язками [5];

- збільшення інтенсивності смуги 2970 см^{-1} , що зумовлено валентними коливаннями С–Н груп бензольного кільця [2; 7];

- зменшення інтенсивності смуг 1710 см^{-1} і 1245 см^{-1} (валентні та деформаційні коливання групи С=О), 1410 см^{-1} і 875 см^{-1} (деформаційні коливання групи CH_2), 1340 см^{-1} , 975 см^{-1} , 850 см^{-1} (деформаційні коливання етиленглікольних груп) (рис. 3).

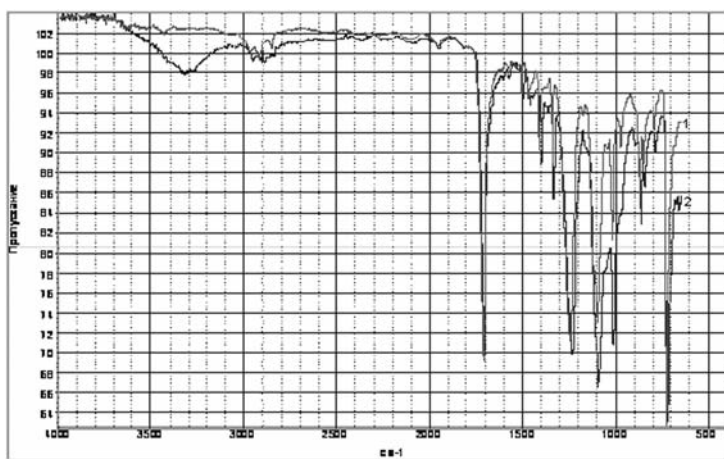

Рис. 3. ІЧ-спектри:

- 1 — ниток слабо кручених, нематованих, профільованих;
- 2 — ниток сильно кручених, матованих, профільованих

В ІЧ-спектрі, отриманому з текстурованих ниток, спостерігається збільшення інтенсивності валентних коливань при хвильових числах 3420 см^{-1} і 2970 см^{-1} і зменшення деформаційних коливань при хвильових числах 1410 см^{-1} , 1340 см^{-1} , 1245 см^{-1} (групи CH_2 , $-\text{O}-\text{CH}_2-\text{CH}_2-\text{O}-$, С=О).

Смуга поглинання 3420 см^{-1} ІЧ-спектра волокон тканини, що мала певний знос, зміщується у бік менших хвильових чисел — до 3330 см^{-1} разом зі збільшенням її інтенсивності. Також спостерігається збільшення інтенсивності смуги при 2970 см^{-1} , зменшення інтенсивності смуг при 1710 см^{-1} , 1245 см^{-1} , 1410 см^{-1} , 875 см^{-1} , 1340 см^{-1} , 975 см^{-1} , 850 см^{-1} , що свідчить про розорієнтацію структурних елементів полімеру (рис 4).

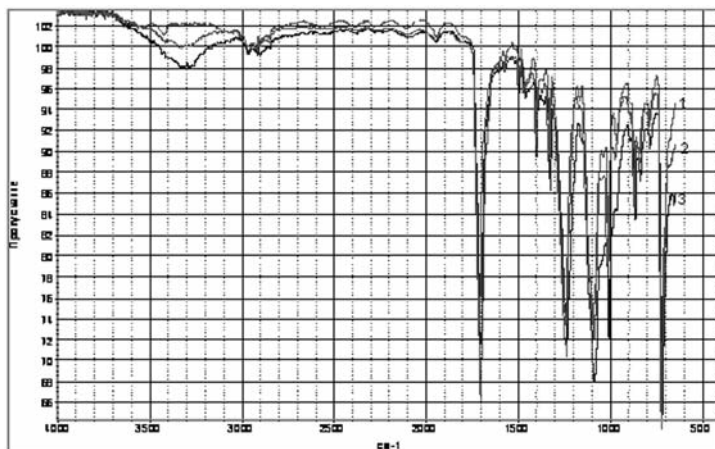

Рис. 4. ІЧ-спектри:

1 — ниток текстурованих; 2 — ниток кручених; 3 — волокон, що мають знос

В ІЧ-спектрі, отриманому з мікрОВОЛОКОН (мікрофібри), порівняно зі спектром ПЕ ниток, спостерігаються збільшення інтенсивності в області хвильових чисел 3600—2500 cm^{-1} і зміщення піку 3400 cm^{-1} вправо до 3300 cm^{-1} , піку 2970 cm^{-1} до 2920 cm^{-1} , зменшення інтенсивності смуги при 1710 cm^{-1} та поява нових смуг поглинання при 1640 cm^{-1} та 1540 cm^{-1} , а також зменшення інтенсивності смуг в області хвильових чисел 1410—850 cm^{-1} .

Виявлені під час аналізу відмінності в ІЧ-спектрах досліджених об'єктів дозволяють припустити, що зменшення інтенсивності смуг поглинання при хвильових числах 1340 cm^{-1} , 975 cm^{-1} , 850 cm^{-1} свідчить про зменшення угруповань етиленглікольних груп у кристалічній області полімеру. Крім того, зменшення інтенсивності при хвильових числах 1245 cm^{-1} (деформаційні коливання групи С=О), 1410 cm^{-1} та 875 cm^{-1} (деформаційні коливання групи СН₂) спостерігається одночасно зі збільшенням інтенсивності смуг поглинання при 3420 cm^{-1} , зумовлених валентними коливаннями водневих зв'язків, та при 2970 cm^{-1} , які відповідають валентним коливанням С–Н груп бензольного кільця. При значному збільшенні (понад 4 %) інтенсивності смуг поглинання спостерігається зміщення хвильових чисел 3420 cm^{-1} , 2970 cm^{-1} у бік менших значень — 3330—3300 cm^{-1} , 2920 cm^{-1} відповідно. Згідно з теорією І. Деханта про зв'язану воду [3] збільшення валентних коливань С–Н груп в області хвильових чисел 3330—3300 cm^{-1} , 2920 cm^{-1} вказує на збільшення в структурі полімеру водневих зв'язків з водою.

Отже, аналіз ІЧ-спектрів відібраних зразків ПЕ волокон і ниток дозволив дійти таких висновків:

- метод ІЧ-спектроскопії дозволяє виявити наявність фізико-механічного впливу на волоконноутворюючий полімер під час технологічного процесу (фізична модифікація) або зносу;

- ознакою, за якою можна проводити ідентифікацію, є інтенсивність характеристичних смуг поглинання та їх зміщення відносно хвильових чисел, що їм відповідають у спектрі немодифікованого поліетилентерефталату;

- ІЧ-спектри ПЕ текстурованих ниток з ознаками крутіння, мікрониток і ниток,

що мають знос, відрізняються як від спектра немодифікованого поліетилентерефталату, так і між собою за встановленими ідентифікаційними ознаками;

– ІЧ-спектри фізично-модифікованих внаслідок матування та профілювання волокон і ниток не відрізняються від спектра немодифікованого поліетилентерефталату, що пояснюється незначним впливом зазначених технологічних процесів на надмолекулярну та молекулярну будову полімеру.

Список використаної літератури

1. Бердочник О.В. Дослідження мікрооб'єктів волокнистої природи за допомогою ІЧ-спектрометричного комплексу AVATAR 360 — CONTINUUM : метод. реком. / Бердочник О.В., Лінючев Г.В., Приступа В.В. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2003. — 26 с.
2. Идентификация органических соединений / [Шрайнер Р., Фиозов Р., Кертин Д., Морри Г.]. — М. : Мир, 1983. — 704 с.
3. Инфракрасная спектроскопия полимеров : монография / [Дехант И., Данц Р., Киммер В., Шмольке Р.]. — М. : Химия, 1976. — 472 с.
4. Рязов А.Н. Технология производства химических волокон / Рязов А.Н., Груздев В.А., Бакшеев И.П. — М. : Химия, 1980. — 448 с.
5. Кулигина М.С. Действие света и атмосферных условий на ткани из смеси полиэфирных и целлюлозных волокон : дис. ... кандидата техн. наук : 05.19.03 / Кулигина Майя Степановна. — М., 1968. — 134 с.
6. Петухов Б.В. Полиэфирные волокна / Б.В. Петухов. — М. : Химия, 1976. — 271 с.
7. Гордон А. Спутник химика / А. Гордон, Р. Форд. — М. : Мир, 1976. — 271 с.

УДК 343.983.2 : 615.78

Ф.Н. Кахановский, старший научный сотрудник

*Научно-исследовательского экспертно-криминалистического
Центра при ГУМВД Украины в г. Киеве*

В.С. Москаленко, судебный-медицинский эксперт

Главного бюро судебно-медицинской экспертизы МЗ Украины

О.А. Посильский, кандидат химических наук,

начальник отдела специальных видов исследований

*Научно-исследовательского экспертно-криминалистического
Центра при ГУМВД Украины в г. Киеве*

Н.В. Шалыга, старший эксперт Государственного

*научно-исследовательского экспертно-криминалистического
центра МВД Украины*

ГАММА-ОКСИМАСЛЯНАЯ КИСЛОТА И ЕЕ ПРЕКУРСОРЫ: ОБНАРУЖЕНИЕ И КОЛИЧЕСТВЕННОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИМИ МЕТОДАМИ

Представлен краткий обзор истории распространения оксибутирата и его аналогов в качестве психотропных средств, их влияния на организм человека. Рассмотрены основные методы выделения, обнаружения и количественного определения солей гамма-гидроксимасляной кислоты и гамма-бутиролактона с использованием микрокристаллических реакций, реакций окрашивания, тонкослойной хроматографии, а также газовой хроматографии с масс-селективным и пламенно-ионизационным детектированием.

Ключевые слова: оксибутират, гамма-гидроксимасляная кислота, гамма-бутиролактон, тонкослойная хроматография, газовая хроматография с масс-селективным и пламенно-ионизационным детектированием.

Наведено стислий огляд історії розповсюдження оксибутирату та його аналогів як психотропних речовин, їх впливу на організм людини. Розглянуто основні методи виділення, виявлення і кількісного визначення солей гама-гідроксимасляної кислоти та гама-бутиролактона з використанням мікрокристалічних реакцій, реакцій фарбування, тонкошарової хроматографії, а також реакцій хроматографії з мас-селективним і полум'я-іонізаційним детектуванням.

The essay outlines the history of use of oxybutirate and its analogues as psychotropic substances and their effect on human body. Methods of detection, extraction, and quantification of salt of gamma-hydroxybutyric acid and hydroxy butanole acid lactone with the use of granular reactions, staining reactions, TLC and GCMS FID are described.

Немедицинское применение гамма-гидроксимасляной кислоты в виде солей оксибутиратов получило широкое распространение в 80-х годах XX века, и прежде всего среди культуристов, которые использовали способность этих веществ стимулировать выделение гормона роста, увеличивать утилизацию жиров и наращивание мышечной ткани. Эти вещества нередко рассматривались как альтернатива анаболикам или как заменители триптофана в препаратах контроля веса тела, а также для восстановления организма после продолжительных физических нагрузок.

Резкое увеличение немедицинского потребления оксибутиратов (в том числе его прекурсоров) и связанные с ними последствия для здоровья людей вынудили правоохранительные органы целого ряда стран ввести строгие меры контроля над оборотом этих веществ (как и всегда, «черный» рынок наркотиков ответил на это появлением целого ряда новых средств).

Оксибутираты (GHB) (рис. 1) способствуют коррекции продолжительности действия стимуляторов группы «экстази». Распространяются под названиями: «GHB», «G», «Easy Lay», «Natures Quaalude», «4-hydroxybutyrate», «Sodium oxybutyrate», «Liquid Ecstasy», «Liquid E», «Easy Lay», «Scoop», «Liquid X», «Fantasy», «Cherry Meth».

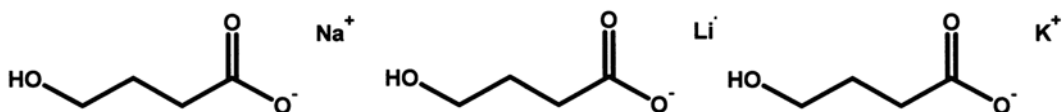

Рис. 1. Оксибутираты

Одним из проявлений интоксикации оксибутиратом является усиление полового влечения как у мужчин, так и у женщин, а также увеличение сексуальных возможностей партнеров. Данное свойство широко используется за рубежом при производстве многочисленных пищевых добавок и безалкогольных напитков.

Оксибутират и его аналоги (гамма-бутиролактон — GBL, 1,4-бутандиол — 1,4-BD) также используются как средства для совершения сексуального насилия, ослабляя сопротивление жертвы и усиливая либидо, что необходимо учитывать при осмотре мест происшествия, расследуя подобные преступления. Данные вещества труднее всего анализировать и интерпретировать результаты исследований из-за скорости, с которой они выводятся из организма (поэтому на момент обращения жертвы и проведения исследования их, как правило, уже нельзя обнаружить в организме). Оксибутираты также могут вызвать у человека амнезию. Причиной злоупотреблений этим препаратом является эффект эйфории, который проявляется при определенных повышенных дозировках.

Оксибутираты почти безвкусны в чистом виде, но имеют «солёный» или «мыльный» вкус, когда они недостаточно очищены, поэтому могут незаметно добавляться в относительно большом количестве в алкогольные напитки или подмешиваться к другим препаратам, в связи с чем необходимо обращать особое внимание на остатки жидкости и наслоения веществ в различной посуде (стаканах, бутылках или других емкостях) при сборе вещественных доказательств с места происшествия.

Фармакологические эффекты от приема оксибутиратов имеют сложную, нелинейную зависимость от количества принятого вещества, чем напоминают

алкоголь. Оба эти вещества при достижении определенной для каждого человека концентрации в организме способны приводить к серьезным физиологическим нарушениям, вплоть до потери сознания и комы. Более того, оба эти вещества при совместном приеме могут резко потенцировать действие друг друга. Аналогично взаимодействуют с оксибутиратами анальгетики (опиаты и опиоиды). Причем их болеутоляющая активность возрастает более чем в 1,5 раза, но при этом уменьшается или не изменяется токсичность. В свою очередь, наркотические анальгетики не только усиливают, но и удлиняют наркотический эффект оксибутиратов.

В отличие от медицинской практики, где в подавляющем большинстве случаев используются натриевые и крайне редко литиевые соли оксибутирата, из незаконного оборота также изымаются калиевые, магниевые, кальциевые, аммониевые соли и их смеси в любых пропорциях. Смешивание этих солей используется для восполнения потери электролитов при тяжелых физических нагрузках (как правило, в местах распространения наркотиков — на дискотеках, в различных увеселительных заведениях).

Оксибутираты натрия, лития, калия — белые или белые со слабым желтоватым оттенком кристаллические порошки, имеющие специфический запах, они легко растворимы в воде и спирте, гигроскопичны. Водные растворы имеют pH от 7,9 до 8,9.

При воздействии температуры или в кислых водных растворах оксибутираты теряют воду и циклизируются в гамма-бутиролактон (GBL, бутиролактон) (рис. 2).

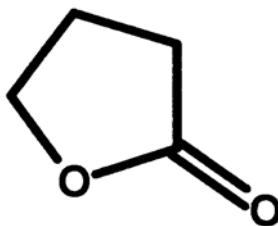

Рис. 2. Гамма-бутиролактон

Гамма-бутиролактон (брутто-формула $C_4H_6CO_2$; М.м. = 86,1) — маслянистая жидкость с характерным запахом. Плотность при $t = 15\text{ }^\circ\text{C}$ равна 1,1286, при $t = 20\text{ }^\circ\text{C}$ — 1,1299. Он растворяется в воде, этаноле, эфире, бензоле, ацетоне, хлороформе. Применяется в крупнотоннажном химическом синтезе, а также как растворитель для многих полимеров.

Аналогично бутиролактону в качестве заменителя оксибутиратов используются гамма-гидроксибутираль (альдегид оксибутирата, гамма-гидроксибутираль-дегид) и 1,4-бутандиол (1,4-БД, бутан-1,4-диол). Кроме уже упомянутых веществ, схожими фармакологическими свойствами обладает целый ряд веществ, например, транс-4-гидрокси-котоновая кислота и ее лактон, различные гомологи оксибутирата и гамма-аминомасляной кислоты (ГАМК), а также многие другие.

Учитывая специфические особенности данной группы веществ, целесообразным является разработка условий проведения их газохроматографического и масс-спектрометрического анализа, обобщение известных методов определения оксибутиратов и внедрение их в экспертную практику.

Микрористаллический тест и качественные реакции при исследовании оксибутиратов и гамма-бутиролактонов

Реакция оксибутиратов с серебряно-медным реактивом. Водный раствор серебряно-медного реактива (0,1-г нитрата меди + 0,1 г нитрата серебра в 10,0 мл воды) может использоваться как микрористаллический тест на наличие оксибутирата. Серебряно-медный реактив формирует прямоугольные кристаллы по периферии капли с оксибутиратом (рис. 3). С другими наркотическими веществами, включая и те, у которых есть подобная оксибутиратам биологическая активность, этот реактив таких кристаллов не образует. Формирование характерных кристаллов с оксибутиратом происходит на протяжении 5 мин при концентрациях приблизительно 2,0 мг/мл. Кристаллы серебряно-медного реактива представлены на рис. 4.

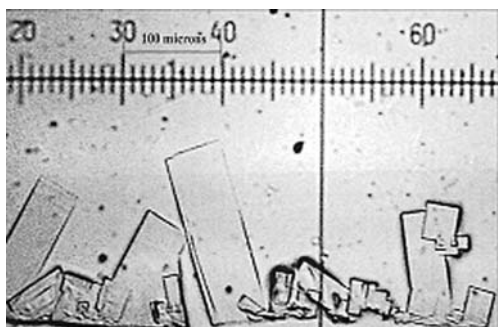

Рис. 3. Микрофотография продукта реакции оксибутирата с серебряно-медным реактивом

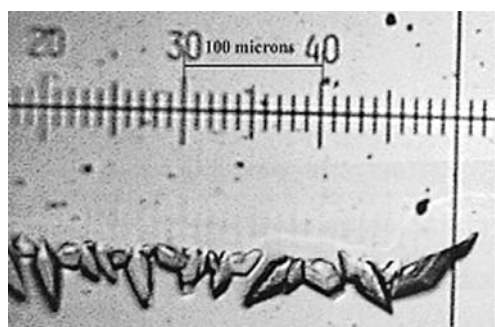

Рис. 4. Микрофотография кристаллов серебряно-медного реактива

Цветные реакции

Реагенты и их изготовление

Раствор хлорфенолового красного: 0,04 г хлорфенолового красного растворяют в 100 мл воды, добавляют 0,01 М-раствор гидроксида натрия до pH = 7.

Модифицированный реактив Швепса:

- 2,0 г декстрозы растворяют в 20 мл воды;
- 2,4 г анилина гидрохлорида растворяют в 20 мл этанола;
- смешивают вместе указанные выше растворы и разбавляют до 80 мл метанолом.

Раствор бромкрезолового пурпурного: 0,04 г бромкрезолового пурпурного растворяют в 100 мл воды, добавляют 0,01 М-раствор гидроксида натрия до pH = 7.

Раствор бромтимолового синего: 0,04 г бромтимолового синего растворяют в 100 мл воды, добавляют 0,01 М-раствор гидроксида натрия до pH = 7.

Раствор бромкрезолового зеленого: 0,03 г бромкрезолового зеленого растворяют в 100 мл метанольно-водного раствора (4:1), добавляют 0,01 М-раствор гидроксида натрия до pH = 7.

Раствор метилового оранжевого: 0,01 г метилового оранжевого растворяют в 100 мл метанола, добавляют 0,01 М-раствор гидроксида натрия до pH = 7.

Цветной тест 1

Реагент: хлорфеноловый красный смешивают с модифицированным реактивом Швепса в пропорции 3:1.

Метод: 0,5 мл жидкого образца помещают в пробирку. Создают pH от 5 до 8 путем добавления 0,01 М-раствора гидроксида натрия, добавляют две капли реагента и перемешивают. Изменение цвета с оранжево-красного на темно-красный будет свидетельствовать о наличии оксибутирата, на желтый — о наличии гамма-бутиролактона.

Цветной тест 2

Реагент: бромкрезоловый пурпурный смешивают с бромтимоловым синим в пропорции 1:1, затем этот комбинированный реагент смешивают с модифицированным реактивом Швепса в пропорции 7:1.

Метод: схема процедуры аналогична схеме в цветном тесте 1. Оксибутират дает пурпурный цвет, гамма-бутиролактон — желтый.

Цветной тест 3

Реагент: смешивают бромкрезоловый зеленый с метиловым оранжевым в пропорции 1:1, затем этот комбинированный реагент смешивают с модифицированным реактивом Швепса в пропорции 3:1.

Метод: pH среды доводят до нейтрального состояния и добавляют две капли реагента. Темно-зеленый цвет будет указывать на оксибутират, а желтый — на гамма-бутиролактон.

Цветной тест 4

Реагент: 1 % раствор нитрата кобальта.

Метод: 0,5 мл жидкого образца помещают в пробирку, добавляют две капли реагента. Розово-фиолетовый цвет будет указывать на наличие оксибутирата.

Исследование методом хроматографии в тонком слое сорбента (ТСХ)

Предлагаемая методика основана на жидкостной экстракции бутиролактона, образующегося из оксибутирата в кислой среде, хлористым метилом, хлороформом или эфиром и дальнейшем хроматографировании в системах:

- этилацетат;
- гексан : этилацетат : изобутанол (5:4:1).

В делительную воронку помещают порошок (1—2 г) или 10 мл 20-процентного раствора препарата, добавляют 10 мл соляной кислоты, 4 г натрия хлорида, 10 мл эфира и встряхивают в течение 3 мин. После отстаивания смеси в течение 5 мин 5 мкл эфирного слоя наносят на пластинку «Силуфол». Рядом в качестве свидетеля на пластинку наносят 5 мкл 0,4-процентного раствора гамма-бутиролактона в абсолютном спирте. Пластинку хроматографируют восходящим способом в системе этилацетат ($R_f = 0,58—0,64$) или гексан : этилацетат : изобутанол (5:4:1) ($R_f = 0,35—0,38$). После прохождения подвижной фазы до линии финиша пластинку вынимают и сушат на воздухе в течение 5 мин. Проявление осуществляют смесью 10-процентного раствора гидроксиламина гидрохлорида и 20-процентного раствора натрия гидроксида (1:1), через 15 мин — смесью, состоящей из железа (III) хлорида (2,7 г хлорида железа (III) растворяют в смеси: 60 мл воды и 40 мл ледяной уксусной кислоты) с добавлением хлористоводородной кислоты концентрированной (15:2). При наличии оксибутиратов в анализируемой пробе

должно появиться пятно оранжево-коричневого цвета на уровне контрольного пятна бутиролактона. Предел обнаружения оксибутирата натрия по данной методике > 0,05 мг/мл.

Исследование методом хромато-масс-спектрометрии

При использовании метода хромато-масс-спектрометрии пробоподготовку проводят так же, как и для анализа, проводимого методом тонкослойной хроматографии. После проведения экстракции 0,5 мл органической фазы отбирают в стеклянные вials вместимостью 2 мл. К каждому экстракту в качестве внутреннего стандарта добавляют по 50 мкл метанольного раствора метилстеарата с концентрацией 0,5 мг/мл. Конечные экстракты исследуют методом хромато-масс-спектрометрии (рис. 5). Условия исследования:

- хроматограф TRACE GC ULTRA;
- масс-детектор — DSQ II, THERMO SCIENTIFIC;
- колонка капиллярная TR-5MS 30 x 0,25 мм;
- температура инжектора — T = 250 °C;
- температура интерфейса масс-спектрометра (Transfer line) — T = 220 °C;
- температура источника ионов — T = 200 °C;
- режим ионизации — электронный удар;
- энергия электронов — 70 эВ;
- диапазон сканирования 28—650 а.о.м.;
- режим программирования температуры термостата:
 - T = 100 °C — 3 мин;
 - подъем температуры до T = 280 °C со скоростью — 35 °C/мин;
 - газ-носитель — гелий — 1,1мл/мин;

- время удерживания — 5,22 мин;
- основные характеристические ионы — m/z 42, 28, 56 и 86;
- наиболее интенсивные ионы масс-спектра гамма-бутиролактона m/z 42, 86 и 56.

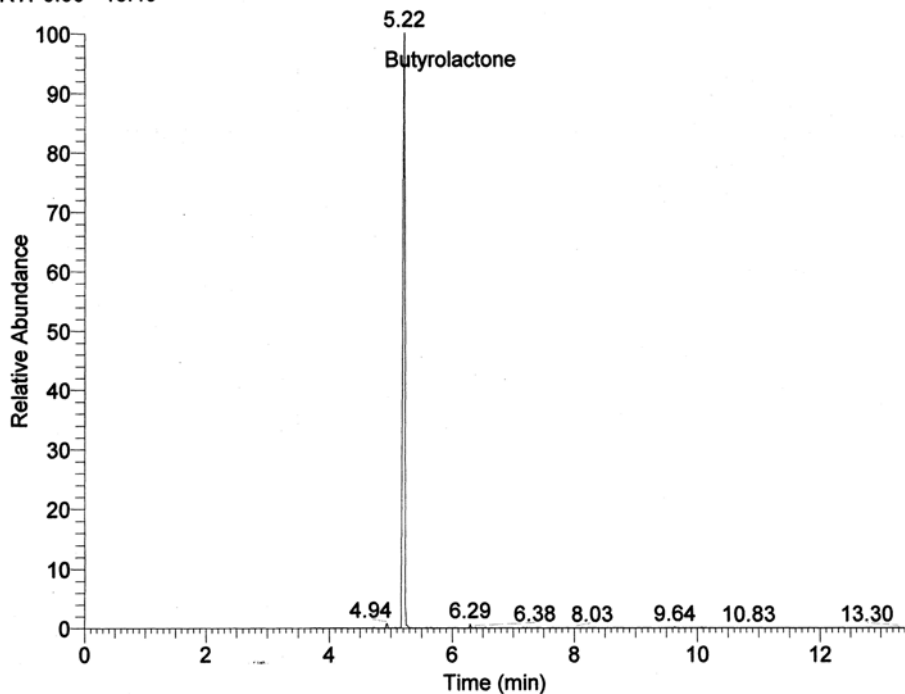
Исследование методом газовой хроматографии

Метод газовой хроматографии используют для качественного выявления и количественного определения солей гамма-гидроксимасляной кислоты, а также гамма-бутиролактона. Исследование солей гамма-гидроксимасляной кислоты производят с использованием силильных производных этой кислоты, получаемых с помощью модифицирующего агента бис-(триметилсилил)-трифторацетамида (BSTFA).

Подготовку пробы проводят следующим образом.

При поступлении раствора соли гамма-гидроксимасляной кислоты на исследование 5—10 мг жидкости упаривают досуха при температуре не выше T = 90 °C (твердые вещества исследуют в нативном виде). К сухому остатку, а в случае поступления твердого вещества к навеске вещества массой 1—4 мг добавляют 0,2—0,5 мл 25-процентного раствора бис-(триметилсилил)-трифторацетамида в ацетонитриле. Смесь выдерживают при T = 70 °C в течение 30 мин и исследуют на газовом хроматографе.

RT: 0.00 - 13.40

NL:
1.56E5
m/z=
53.55-
54.55 MS
GBL_35gr_
min

GBL_35gr_min #109 RT: 5.22 AV: 1 NL: 1.74E7

T: + c Full ms [38.00-450.00]

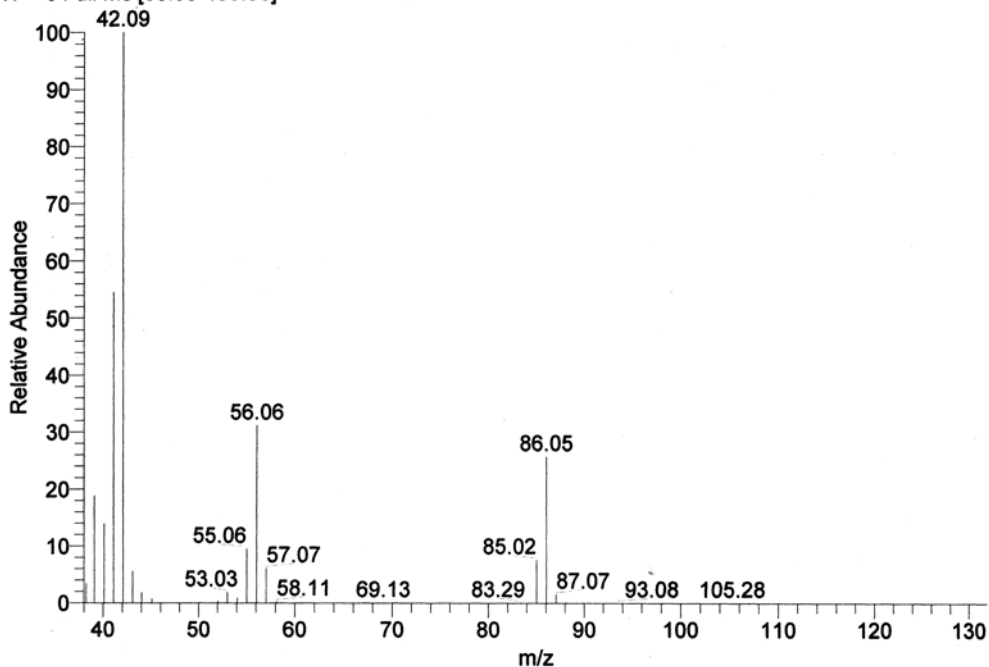

Рис. 5. Хроматограма и масс-спектр бутиролактона

При исследовании гамма-бутиролактона каплю исследуемой жидкости растворяют в 0,5 мл хлороформа, перемешивают, полученную смесь исследуют без дополнительной обработки силирующим реагентом.

Газохроматографическое определение проводят при следующих условиях анализа:

- колонка кварцевая капиллярная длиной 30 м, диаметром 0,25 мм, с метил-силиконовой стационарной фазой Rxi — 5MS;
- газ-носитель — азот (гелий), детектор — пламенно-ионизационный;
- температура испарителя — $T = 250\text{ }^{\circ}\text{C}$;
- температура детектора — $T = 300\text{ }^{\circ}\text{C}$;
- температура колонки меняется от $T = 70\text{ }^{\circ}\text{C}$ до $T = 300\text{ }^{\circ}\text{C}$ со скоростью $15\text{ }^{\circ}\text{C}/\text{мин}$;
- ввод пробы осуществляют с делением потока 1:150.

На рис. 6 представлена хроматограмма гамма-бутиролактона. Время удерживания — 3,51 мин.

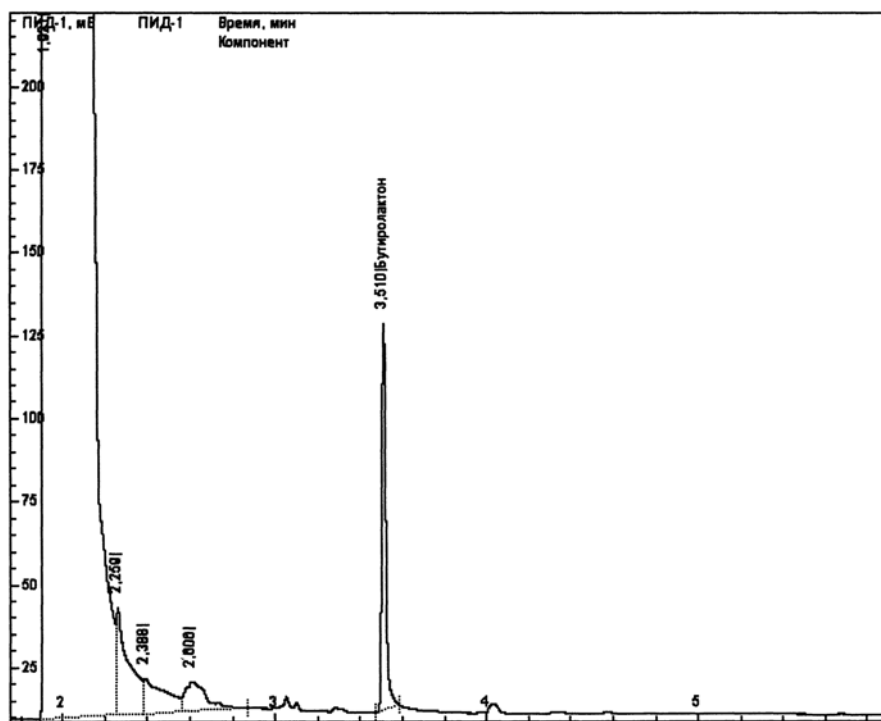

Рис. 5. Хроматограмма и масс-спектр бутиролактона

Количественное определение гамма-гидроксимасляной кислоты

Количественное определение гамма-гидроксимасляной кислоты и ее солей проводят с использованием внутреннего стандарта, в качестве которого используют метилстеарат или подходящий насыщенный углеводород. Перед анализом готовят раствор внутреннего стандарта в 25-процентном растворе бис-(триметил-силил)-трифторацетамида в ацетонитриле с концентрацией внутреннего стандарта 2,5 мг/мл. Затем взвешивают точную навеску исследуемой жидкости массой

5—15 мг, что зависит от концентрации поступившего на исследование раствора (при исследовании порошкообразных веществ берут точную навеску массой 1—4 мг), и осторожно упаривают досуха при температуре не выше 90 °С. После этого к сухому остатку добавляют 1,0 мл раствора внутреннего стандарта в 25-процентном растворе бис-(триметилсилил)-трифторацетамида в ацетонитриле. Полученную смесь выдерживают при $T = 70\text{ }^{\circ}\text{C}$ в течение 30 мин и после охлаждения хроматографируют, соблюдая указанные выше условия. Калибровку хроматографа проводят с использованием внутреннего стандарта и какой-либо соли гамма-гидроксимасляной кислоты. Расчет содержания гамма-гидроксимасляной кислоты проводят в пересчете на основание. При отсутствии чистых образцов солей гамма-гидроксимасляной кислоты можно воспользоваться относительным массовым коэффициентом, который для гамма-гидроксимасляной кислоты относительно метилстеарата равен 0,85. При его использовании расчет массовой доли (X , %_масс.) гамма-гидроксимасляной кислоты в исследуемом веществе (жидкости) проводят по формуле:

$$X = \frac{S_x \cdot m_{\text{СТ}}}{S_{\text{СТ}} \cdot m_{\text{П}}} \cdot K \cdot 100$$

где: S_x — площадь пика силильного производного оксибутирата;
 $S_{\text{СТ}}$ — площадь пика внутреннего стандарта;
 $m_{\text{СТ}}$ — масса внутреннего стандарта, мг;
 $m_{\text{П}}$ — масса исходной пробы, мг;
 K — относительный массовый коэффициент.

Приведенные в данной работе исследования оксибутирата и гамма-бутиро- лактона методами микрокристаллических реакций, реакций окрашивания, тонко- слойной хроматографии, газовой хроматографии с масс-селективным и пламен- но-ионизационным детектированием с успехом могут применяться в практике экспертных учреждений.

Список рекомендованной литературы

1. *Stybe J.* Determination of gamma-hydroxybutyrate (GHB) by headspace-GC-MS (FID) in forensic samples / J. Stybe, F. Soren // *Problems of Forensic Sciences.* — 2000. — Vol. XLIII. — P. 126—130.
2. *Сорокин В.И.* Экспертное исследование оксибутирата натрия : метод. реком / В.И. Со- рокин, М.А. Дроздов. — 2003. — 24 с.
3. *Оксибутират*, его прекурсоры и метаболиты / [Симонов Е.А., Савчук С.А., Соро- кин В.И. и др.] // *Наркология.* — 2003. — № 3. — С. 12—18.
4. *Moffat A.C.* Clarkes isolation and identification of drugs / A.C. Moffat. — 2005. — P. 423—431.

УДК 623.565.623.455.8:343.148

В.И. Пащенко, ветеран органов внутренних дел

Ю.М. Сидоренко, кандидат технических наук,

доцент НТУ Украины «Киевский политехнический институт»

О ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КИНЕМАТИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ ОСКОЛОЧНОГО ПОЛЯ РУЧНОЙ ГРАНАТЫ Ф-1 ДЛЯ ПРОВЕДЕНИЯ СУДЕБНОЙ ВЗРЫВОТЕХНИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Методами компьютерного и экспериментального моделирования процесса взрыва ручной осколочной гранаты типа Ф-1 определены значения кинематических параметров ее осколочного поля. На основе полученной информации установлено, что ручные гранаты имеют три основных осколочных потока, дифференцированных в зависимости от типа подстилающей поверхности места взрыва. Полученные результаты могут быть использованы для более качественного осмотра места взрыва, оценки опасности действия осколочных взрывных устройств для людей, проводимой в рамках судебной взрывотехнической экспертизы.

Ключевые слова: граната, моделирование, осколки, зона поражения, планкарта, топография, экспертиза.

За допомогою комп'ютерного та експериментального моделювання процесу вибуху ручної осколкової гранати типу Ф-1 обчислено значення кінематичних параметрів її осколочного поля. На основі отриманої інформації встановлено, що ручні гранати мають три основних осколкових потоки, диференційованих залежно від типу підстиляючої поверхні місця вибуху. Отримані результати можуть бути використані для більш якісного огляду місця вибуху, оцінки небезпеки дії осколкових вибухових пристроїв для людей, що проводиться у межах судової вибухотехнічної експертизи.

The essay describes the results of determination of kinematic parameters of the splinters of F-1 hand grenade by computer aided and test simulation of an explosion. The authors established the fact that hand grenades make three groups (clouds) of splinters depending on the nature of the surface. The results of the study enable forensic personnel to improve the efficiency of the crime scene examination and better assess the degree of danger of fragmentation grenades for humans in course of their forensic examination.

В специальной литературе приводятся на первый взгляд противоречивые сведения о поражающих возможностях некоторых промышленных осколочных взрывных устройств (далее — ВУ) типа ручных гранат. Например, в Инструкции по очистке местности от взрывоопасных предметов указывается, что радиус поражения при взрыве ручной осколочной гранаты типа Ф-1 составляет 200 м [1]. Ю.М. Дильдин, описывая свойства ручной гранаты Ф-1, приводит данные о радиусе ее осколочного поражения в 50—60 м и указывает, что отдельные осколки разлетаются на расстояние 200 м, которое считается безопасным [2]. Ф. Леонидов

приводит значение радиуса поражения в 40—50 м [3]. В Приложении Д к Боевому уставу FM 3-23.30 вооруженных сил США указаны данные осколочного поражения при взрыве ручной гранаты типа Ф-1 до 20—30 м [4]. В.В. Матвейчук утверждает, что ее осколочный радиус поражения составляет всего 5 м [5].

Такими на первый взгляд противоречивыми данными по осколочному действию ручной гранаты Ф-1, содержащимися в различных источниках, пользуются в работе эксперты, приводя их в качестве примеров при формулировании своих выводов. В результате следователи или другие участники судебного расследования, обнаружив такие (по их мнению) противоречия, часто инициируют проведение допроса эксперта или вызов его в суд. Еще большее недоумение в ходе судебных расследований по фактам взрывов гранат типа Ф-1 вызывают случаи, когда на достаточно близком расстоянии от места их взрыва люди не получают ожидаемых осколочных ранений.

Такое положение дел объясняется тем, что, несмотря на более чем 70-летнюю историю нахождения гранаты типа Ф-1 на вооружении, численные и координатные характеристики разлета ее осколков практически не исследовались.

Данная работа посвящена результатам исследований оценки уровня осколочной опасности ВУ, в том числе расположения на местности зон, поражаемых осколками, на примере взрыва ручной гранаты типа Ф-1 с корпусом естественно-го дробления.

Для решения поставленной задачи необходимо было установить следующие зависимости:

- пространственно-массовое распределение осколков гранаты по меридиональному углу разлета $f(\varphi, m)$;
- годограф начальных скоростей разлета осколков $V_0(\varphi)$.

Интересующие основные характеристики ручной гранаты типа Ф-1 приведены в табл. 1 [2].

Таблица 1

Основные характеристики ручной гранаты Ф-1

Масса гранаты, г	600
Масса взрывчатого вещества, г	50
Тип взрывчатого вещества	тротил насыпной
Коэффициент наполнения α	0,083
Материал корпуса	серый чугун СЧ-00
Количество осколков	до 1000
Взрыватель	типа УЗРГМ

Для определения численных и координатных характеристик разлета осколков ручной гранаты типа Ф-1 работа была разделена на два этапа:

- 1) проведение численного компьютерного моделирования процесса взрыва данной гранаты;
- 2) проведение практического эксперимента с использованием метода углового улавливания осколков гранаты в направлениях их полета с последующей

обработкой результатов эксперимента и их сравнением с результатами компьютерного моделирования.

Первый этап. Для проведения компьютерного моделирования использовалась программа «Гефест» [6]. Вначале был исследован процесс расширения корпуса гранаты типа Ф-1 под действием продуктов детонации в осесимметричной постановке с использованием эйлерового подхода для описания поведения среды в условиях импульсного нагружения в рамках континуальной модели, то есть без учета эффектов разрушения [7].

Во время этого расчета были приняты следующие допущения:

- детонация заряда взрывчатого вещества (далее — ВВ) инициировалась в точке, расположенной на оси симметрии гранаты;
- внешнее рифление корпуса гранаты не учитывалось.

Расчет проводился на сетке $200 \times 500 = 100000$ элементов (размер элемента $0,25 \times 0,25$ мм). Процесс взрыва гранаты рассчитывался до момента времени 20 мкс, что примерно соответствует удвоенному времени пробега детонационного фронта по длине заряда взрывчатого вещества $L_0 = 63$ мм ($t_D = L_0/D = 9,2$ мкс). Общая картина процесса взрыва гранаты типа Ф-1 представлена на рис. 1.

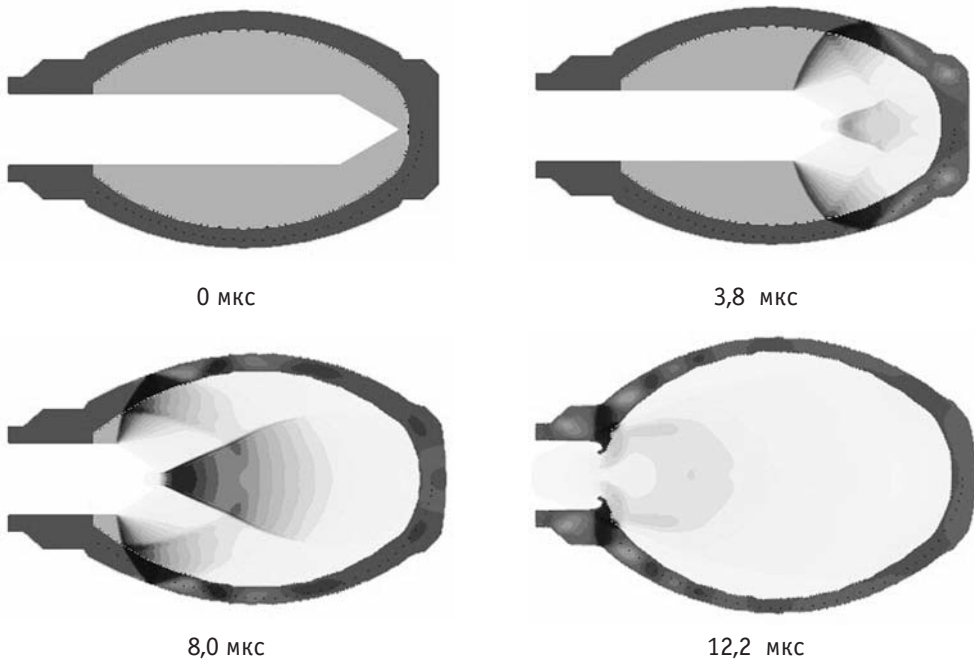

Рис. 1. Кадры компьютерного моделирования процесса взрыва модели гранаты типа Ф-1

На рисунке отчетливо прослеживаются все основные особенности процесса взрыва. После отражения детонационного фронта от дна корпуса гранаты в ее донной части формируется зона высокого давления. При подходе к оси симметрии конического фронта продуктов детонации образуется коническая отраженная ударная волна, за фронтом которой возникает зона высокого давления. Четко

просматриваются четыре пульсации волн сжатия и растяжения в стенке корпуса. После отражения детонационного фронта от дна корпуса в результате сложного взаимодействия косых волн и прямой ударной волны в дне формируется ударный фронт, близкий по форме к сферическому. После выхода сферического ударного фронта на внешнюю поверхность дна возникает сферический фронт волны разрежения. Взаимодействие этого фронта с косыми волнами разрежения приводит к возникновению конической зоны растяжения, по которой в дальнейшем происходит угловой откол дна.

Распределение компонент скорости движения и меридионального угла разлета различных частей корпуса гранаты вдоль ее образующей оболочки представлено на рис. 2.

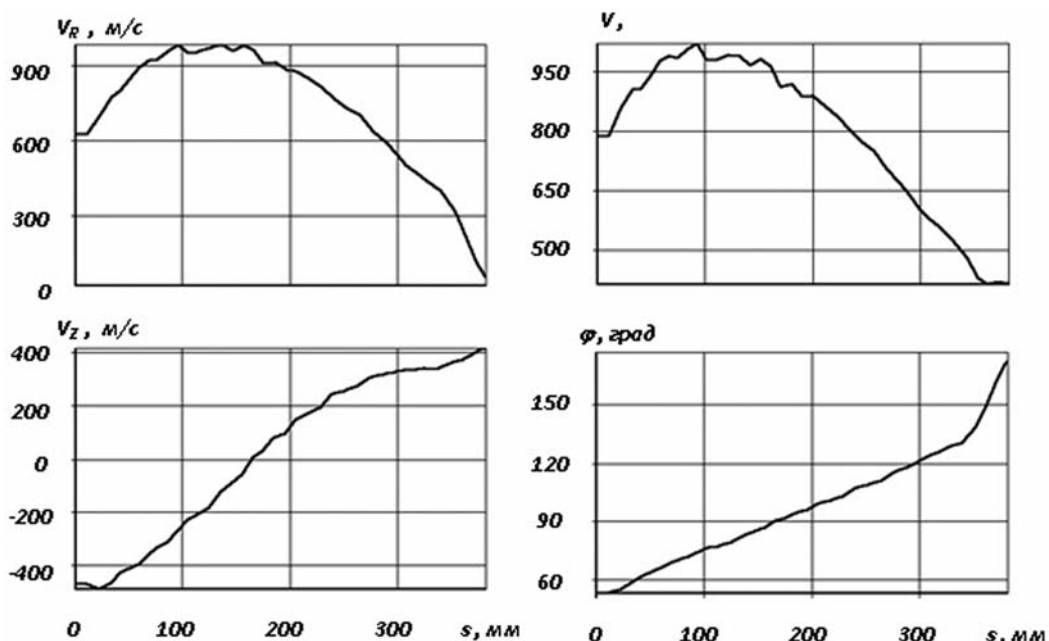

Рис. 2. Распределение радиальной V_R и осевой V_z компонент полной скорости разлета частей корпуса гранаты V и их меридионального угла разлета φ вдоль его образующей s

Для оценки уровня осколочной опасности необходимо знать расположение поражаемых осколочных секторов на местности. Как известно, на их форму и ориентацию в пространстве основное влияние оказывает осевая компонента скорости V_z разлетающихся частей корпуса. На рис. 2 видно, что вдоль образующей корпуса гранаты s возникают две высокоградиентные зоны осевых компонент скорости V_z , что приводит к достаточно большому углу разлета фрагментов корпуса, то есть осколков.

Такой вывод также можно сделать, проанализировав данные графика меридионального угла разлета φ . Как видно на графике, по длине гранаты выделяются две аналогичные характерные зоны: головная и донная части с большим градиентом угла φ , приводящие к тому, что разлетающаяся масса корпуса сосредоточена

на пространстве, границы которого составляют достаточно большой угол. По результатам расчета меридиональные углы разлета $\Delta\varphi$ 80 %, $\Delta\varphi$ 90 %, содержащие 80 % и 90 % массы корпуса, составили: $\Delta\varphi$ 80 % = 84° , границы угла — 48° — 132° ; $\Delta\varphi$ 90 % = 120° , границы угла 36° — 156° (рис. 3).

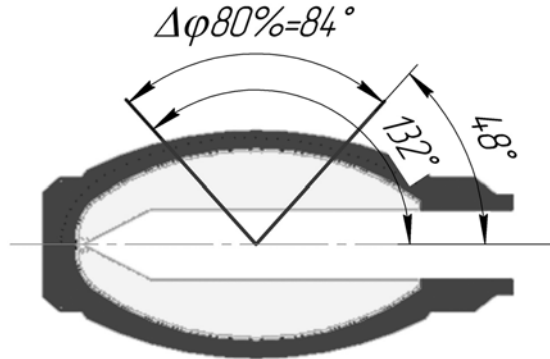

Рис. 3. Меридиональный угол разлета 80 % массы осколков гранаты типа Ф-1

В завершение континуальной стадии численного расчета были построены графики распределения массы корпуса гранаты и ее начальной скорости по угловым зонам разлета, то есть получены одномерные массивы M_j , V_{0j} (j -номер угловой зоны). В проведенных расчетах величина угловой зоны была принята равной 6° ($j = 1, 2 \dots 30$) (рис. 4).

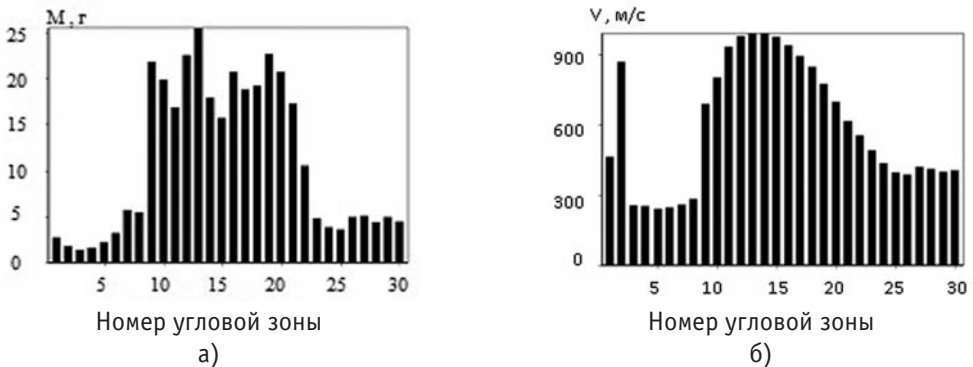

Рис. 4. Распределение по угловым зонам:

- а) массы M корпуса гранаты типа Ф-1;
- б) скорости разлета V корпуса гранаты типа Ф-1

Достоверность расчета проверялась по выполнению в конце процесса разгона корпуса гранаты балансов осевой компоненты импульса и энергии [8]. Невыполнение балансов не превышало 5 %, что является вполне приемлемым для задач данного класса.

После окончания континуального моделирования подключался второй блок программы «Гефест», с помощью которого массы разлетающихся частей корпуса гранаты по угловым зонам M_j пересчитывались в осколочный спектр $f_j(m)$ в этих зонах. При этом использовалось допущение, что осколочные спектры во всех

угловых зонах описываются одной и той же статистической моделью — суперпозицией законов Вейбулла. Плотность данного распределения определяется по формуле 1 [9—11]:

$$f(m) = \xi \cdot \frac{\alpha}{m_a} \cdot \left(\frac{m}{m_a}\right)^{\alpha-1} \cdot e^{-\left(\frac{m}{m_a}\right)^\alpha} + (1-\xi) \cdot \frac{\beta}{m_b} \cdot \left(\frac{m}{m_b}\right)^{\beta-1} \cdot e^{-\left(\frac{m}{m_b}\right)^\beta}, \quad (1)$$

где: m_a, m_b, α, β — соответственно характеристические массы и показатели качества дробления основного и сопутствующего спектров;
 ξ — коэффициент, устанавливающий соотношение этих частей спектра.

Гипервейбулловское бимодальное распределение содержит пять параметров и позволяет описывать осколочные спектры, в том числе спектры заданного дробления, в диапазоне сочетаний металл-ВВ-геометрия. Для ручной гранаты типа Ф-1 при комбинации ВВ/материал корпуса гранаты — ТНТ/С-60, ТНТ/чугун можно принять $\alpha = 0,8, \beta = 0,4, \xi = 0,25$. Значения характеристических масс обоих компонент спектра m_a и m_b определялись по соотношениям, приведенным В.А. Одинцовым, с уточненными коэффициентами [9]. Результаты расчета осколочного спектра и его параметров (масса M_j , начальная скорость полета осколков V_j , импульс I_j и кинетическая энергия W_j суммарной массы осколков в j -ой угловой зоне) гранаты типа Ф-1 приведены в табл. 2.

Таблица 2

Расчетное пространственно-массовое распределение осколков гранаты типа Ф-1

№	φ, град	Массовая группа, г.						N _j	M _j , г	V _j , м/с	I _j , НЧс	W _j , Дж
		0,1–0,25	0,25–0,5	0,5–0,75	0,75–1	1–1,5	1,5–2					
1	0–6	3	1					4	2,79	466	1,2977	608
2	6–12	2	1					3	1,85	870	1,5700	1395
3	12–18	1						1	1,44	257	0,3530	96
4	18–24	1	1					2	1,66	252	0,3832	106
5	24–30	2	1					3	2,27	241	0,4766	133
6	30–36	3	2					5	3,31	247	0,6617	202
7	36–42	6	3	1				10	5,92	260	1,1446	400
8	42–48	6	3	1				10	5,62	284	1,0737	455
9	48–54	24	14	5	2	2		47	22,4	689	9,0760	10627
10	54–60	26	14	5	2	1		48	20,42	803	8,2024	13154
11	60–66	26	13	4	1			44	17,29	933	6,5744	15067

№	φ, град	Массовая группа, г.						N _j	M _j , г	V _j , м/с	I _j , НЧс	W _j , Дж
		0,1–0,25	0,25–0,5	0,5–0,75	0,75–1	1–1,5	1,5–2					
12	66–72	41	18	4	1		64	23,17	980	7,0311	22255	
13	72–78	51	19	4	1		75	26,24	990	5,4205	25738	
14	78–84	39	12	2			53	18,42	991	1,9219	18095	
15	84–90	35	10	1			46	16,15	976	0,0126	15384	
16	90–96	45	14	2			61	21,29	941	-2,0758	18831	
17	96–102	41	13	2			56	19,38	892	-3,5799	15426	
18	102–108	41	14	2			57	19,76	847	-5,1561	14174	
19	108–114	41	18	4	1		64	23,32	773	-7,3225	13956	
20	114–120	31	16	5	1	1	54	21,27	698	-7,4108	10364	
21	120–126	20	12	4	2	1	39	17,73	616	-6,4058	6718	
22	126–132	10	6	2	1	1	20	10,82	553	-3,9980	3309	
23	132–138	2	1				3	4,93	492	-1,8013	1194	
24	138–144	1	1				2	3,99	438	-1,4109	764	
25	144–150	1	1				2	3,73	397	-1,2829	589	
26	150–156	1	1				2	5,08	388	-1,8005	765	
27	156–162	2	1				3	5,28	421	-2,1102	934	
28	162–168	2	1				3	4,51	414	-1,8261	773	
29	168–174	3	2	1			6	5,06	400	-2,0143	810	
30	174–180	3	2	1			6	4,65	406	-1,8870	765	
	Всего	510	215	50	12	6	793	339,8		-4,8829	213096	

Второй этап. На этом этапе проводились практические эксперименты по определению координатных характеристик разлета осколков при взрыве гранаты типа Ф-1 с использованием облегченного разборного стенда углового улавливания осколков (рис. 5), изготовленного по методу, запатентованному В.А. Одиновым [12].

Основные характеристики стенда:

- масса стенда — не более 400 кг;
- число панелей, улавливающих осколки, — 4 шт.;
- геометрические размеры одной панели — 1500 x 1500 мм;
- перехватываемый стендом экваториальный угол разлета осколков — $\Delta\theta$, 60°;
- ширина меридиональной угловой зоны разлета осколков $\Delta\phi$ — 6°;
- число меридиональных угловых зон — 30;

В ходе практического эксперимента было испытано 10 ручных осколочных гранат типа Ф-1. Зарегистрированный на видеокамеру процесс их взрыва представлен на рис. 6.

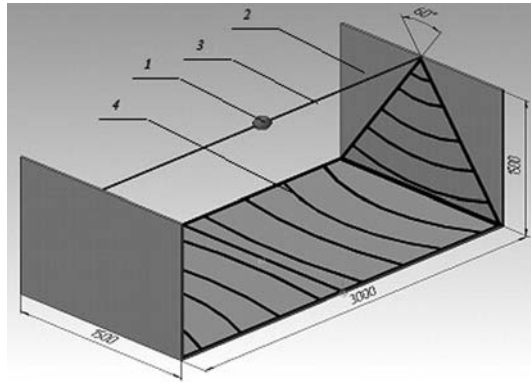

Рис. 5. Стенд углового улавливания осколков гранаты типа Ф-1:
1 — граната; 2 — панели, улавливающие осколки; 3 — трос для удержания гранаты;
4 — разметка на панелях границ угловых зон разлета осколков

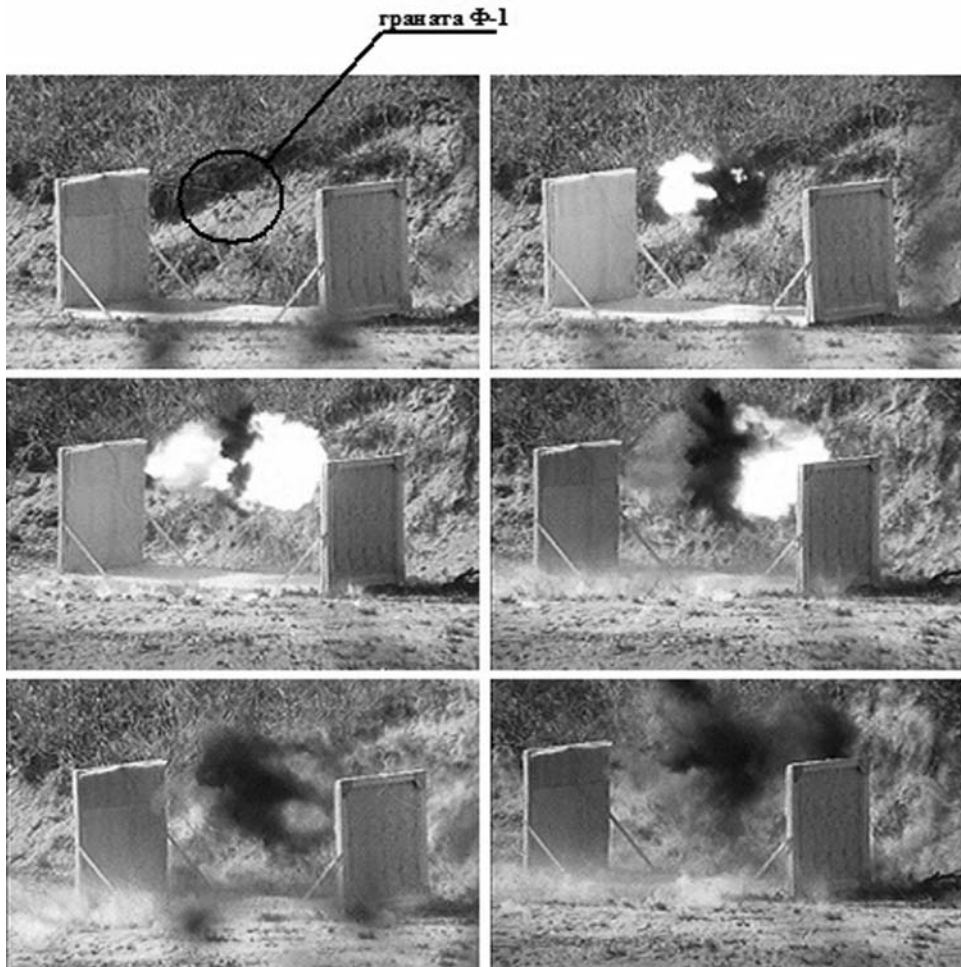

Рис. 6. Процесс взрыва гранаты типа Ф-1

В ходе проведения эксперимента после серии подрывов из 10 осколочных ручных гранат стенд сохранил свой вид, отсутствовало и сквозное пробивание улавливающего слоя панелей стенда. Полученные результаты эксперимента по пространственно-массовому распределению осколков согласуются с результатами компьютерного моделирования [13].

Представление информации об осколочном поле различных ВУ в табличном виде, как это сделано для гранаты типа Ф-1 (табл. 2), когда налицо полное представление о расположении осколков этой гранаты в окружающей обстановке, существенно упростит работу судебным экспертам по реконструкции ВУ. Исходя из этого, в судебной взрывотехнической экспертизе целесообразно ввести термин «топография осколков, фрагментов и следов» взрыва ВУ. Топография осколков, фрагментов и следов взрыва позволяет эксперту в ходе реконструкции ВУ определить месторасположение его частей и механизмов относительно заряда ВВ, а в определенных случаях и уточнить форму заряда и в целом геометрическую форму ВУ за счет заранее составленных специальных планкарт мест возможного обнаружения и сбора осколков.

На примере проведенного компьютерного и экспериментального моделирования процесса взрыва гранаты типа Ф-1 можно утверждать, что:

- планкарта мест возможного обнаружения и сбора осколков гранаты типа Ф-1 должна представлять двухсторонний сектор с углом 60° с центром, расположенным в месте взрыва, и два сектора, охватывающие торцы корпуса гранаты;
- наибольшее количество осколков располагается в зоне, перпендикулярной оси гранаты, что определяет направление биссектрисы сектора-карты в сторону максимальных повреждений обстановки места происшествия, а наименьшее — со стороны донной части.

Однако информация только о количестве осколков и направлении их разлета от места взрыва ВУ является недостаточной для оценки уровня его осколочной опасности. Например, по результатам проведенных исследований общее число осколков гранаты типа Ф-1 составляет 793 шт., в то время как согласно литературным данным количество эффективных осколков не превышает 300 шт. [2].

Для определения уровня поражающей способности осколочного поля гранаты типа Ф-1 (радиуса осколочного поражения) можно воспользоваться теорией убойных интервалов, описанной С.Г. Андреевым, Ю.А. Бабкиным, Ф.А. Баумом и другими [11].

Значение убойного интервала (расстояния от места взрыва, на котором осколок сохраняет значение своей полетной скорости выше убойной) рассчитывается по формуле 2:

$$I_{y\sigma} = \frac{1}{A} \cdot \ln \left(\frac{V_j}{V_{y\sigma}} \right), \quad (2)$$

где: A — баллистический коэффициент осколка, $1/м$, определяемый по формуле 3:

$$A = \frac{\rho_B \cdot C_X \cdot \Phi}{2 \cdot \gamma_0^{2/3} \cdot m^{1/3}}, \quad (3)$$

где: ρ_v — плотность воздуха, $\rho_v = 1,26 \text{ кг/м}^3$;
 C_x — коэффициент лобового сопротивления осколка, $C_x = 1,21$;
 Φ — параметр формы осколка ($\Phi = 2$);
 γ_0 — плотность материала осколка, $\gamma_0 = 7850 \text{ кг/м}^3$;
 m — масса осколка, г;
 $V_{уб}$ — убойная скорость осколка, м/с, рассчитываемая по формуле 4:

$$V_{уб} = \frac{66 \cdot h_{дюр}^3 \cdot \Phi}{m^{1/3}}, \quad (4)$$

где: $h_{дюр}^3$ — толщина эквивалентного дюралевого листа, мм.

В качестве цели рассматривался прямоугольный дюралевый лист толщиной $h^3 = 3 \text{ мм}$, высотой $H = 1700 \text{ мм}$ с площадью $S_c = 0,85 \text{ м}^2$ (такая цель является моделью человека в положении стоя, обращенного грудью в сторону ВУ).

Результаты расчета по указанным выше зависимостям указаны в табл. 3.

Таблица 3

**Значения убойных скорости ($V_{уб}$, м/с)
и дальности ($l_{уб}$, м) полета осколков гранаты типа Ф-1**

№	φ, град	Массовая группа, г.					V _j , м/с
		0,1–0,25	0,25–0,5	0,5–0,75	0,75–1	1–1,5	
1	0–6			1,35	29,3	66,2	466
2	6–12	29,9	86	139,6	184	240	870
3	12–18						257
4	18–24						252
5	24–30						241
6	30–36						247
7	36–42						260
8	42–48						284
9	48–54		42,4	88	126	175,3	689
10	54–60	18,3	71	121,9	164,1	218,0	803
11	60–66	40	99	155,1	201,3	259,9	933
12	66–72	47,1	108,2	166	213,5	273,6	980
13	72–78	48,6	110,10	168,26	216,02	276,47	990
14	78–84	48,7	110,3	168,5	216,3	276,8	991
15	84–90	46,5	107,4	165,1	212,5	272,5	976
16	90–96	41,2	100,6	157,01	203,4	262,3	941
17	96–102	33,5	90,6	145,2	190,2	247,4	892
18	102–108	26	81	133,7	177,4	232,9	847
19	108–114	12,7	63,9	113,5	154,7	207,4	773

№	φ, град	Массовая группа, г.					V _j , м/с
		0,1–0,25	0,25–0,5	0,5–0,75	0,75–1	1–1,5	
20	114–120		44,8	90,9	129,4	178,9	698
21	120–126		21,5	63,2	98,5	144,1	616
22	126–132		1,31	39,3	71,7	114	553
23	132–138			13,38	42,8	81,3	492
24	138–144				14	48,9	438
25	144–150					21,5	397
26	150–156					15,1	388
27	156–162				4,1	37,8	421
28	162–168					33,2	414
29	168–174					23,6	400
30	174–180					27,7	406
	V _{уб} , м/с	708	549	463	414	368	

Данные табл. 3 подтверждают тот факт, что не все осколки являются эффективными. Например, в угловых зонах 3–8 нет осколков каких-либо массовых групп, так как их начальная скорость движения более чем 2 раза меньше убойной. В угловых зонах 25, 26, 28, 29 осколки только одной массовой группы — 1–1,5 г теоретически могут нанести цели некоторый ущерб, но, исходя из данных табл. 2, у гранаты типа Ф-1 в этих угловых зонах осколков данной массовой группы нет.

Кроме того, исходя из данных табл. 3, некоторые осколки имеют значение убойного интервала, превышающее 200 м. Такой результат согласуется с данными Инструкции по очистке местности от взрывоопасных предметов [1]. Но количество таких осколков очень мало. Если рассчитать вероятность их попадания в цель на таких расстояниях от места взрыва гранаты типа Ф-1, то она будет ничтожно малой. Однако в экспертной практике пренебрегать указанными свойствами осколков при условии применения гранат типа Ф-1 на открытой местности или в густонаселенных местах нельзя. Именно поэтому при обучении военнослужащих метанию гранат, по мнению Ф. Леонидова, необходим радиус оцепления, равный не менее 300 м. Аналогичный радиус указан и в Боевом уставе FM 3-23.30 вооруженных сил США [3; 4].

Таким образом, обработка данных о пространственно-массовом распределении осколков ВУ с использованием теории убойных интервалов позволяет определить не только долю или количество эффективных осколков, но и установить, в каких угловых зонах разлета и в каком количестве они находятся.

Кроме того, для полной оценки уровня опасности осколочного действия различных ВУ необходимо оперировать вероятностными критериями оценки, а именно вероятностью попадания осколка в цель и вероятностью поражения осколком цели в случае попадания в нее.

С этой целью были проведены расчеты по определению значения радиуса осколочного поражения указанной выше цели с двумя значениями вероятности ее поражения на уровне 0,2 и 0,7, то есть радиуса обычного и сплошного поражения.

Было использовано известное уравнение по определению значения вероятности поражения цели осколочным полем (координатный закон поражения).

$$G = 1 - e^{-\frac{N_i \cdot S_{\text{ц}}}{2 \cdot \pi \cdot R^2 \cdot (\cos \gamma_1 - \cos \gamma_2)}}, \quad (5)$$

где: N_i — число осколков i -ой массовой группы;
 γ_1, γ_2 — значения границ углового сектора, в котором разлетаются осколки;
 R — радиус осколочного поражения, м.

Ввиду того, что в одном секторе разлета могут присутствовать осколки различных массовых групп, эффективность действия по цели такого потока осколков оценивалась по формуле обобщенного поражения:

$$p = 1 - (1 - p_1) \cdot (1 - p_2) \cdot \dots \cdot (1 - p_n), \quad (6)$$

где: p_1, p_2, p_n — вероятности поражения цели 1, 2 и n -ой массовой группой осколков.

Результаты проведенных расчетов представлены на рис. 7 в виде секторов на поверхности земли, в которых цель поражается с разной вероятностью.

Из рис. 7 видно, что учет вероятностных критериев оценки эффективности осколочного поражения ВУ приводит к тому, что значения радиусов осколочного поражения значительно меньше, чем 200 м. Такой результат согласуется с данными других авторов, указанных ранее. Даже значение данного радиуса, равное 5 м, как указывает В.В Матвейчук, тоже имеет право на жизнь, если рассматривать его не как среднее значение радиуса осколочного поражения по всем направлениям, а привязаться к какому-то конкретному сектору осколочного поражения [5].

Однако возможность поражения человека осколочным полем ручной гранаты типа Ф-1 зависит и от некоторых дополнительных условий их применения. Одним из таких существенных условий, повышающих или снижающих эффективность поражения осколочным полем, является расположение ВУ при взрыве на различных по прочности поверхностях.

В частности, взрыв ВУ на грунте увеличивает действие ударной волны в 1,6—1,8 раза, на бетоне и железобетоне почти в 2 раза. Поэтому радиус осколочного поражения в противоположной от поверхности стороне будет увеличиваться на величину коэффициента отраженного действия осколков $K_{\text{оск}}$ (табл. 4).

Таким образом, с учетом значения коэффициента отраженного действия $K_{\text{оск}}$ при взрыве ручной гранаты типа Ф-1 на железобетонной поверхности, радиус обычного осколочного поражения в тех же секторах увеличится уже до 50—60 м (что совпадает с мнением Ю.М. Дильдина и Ф. Леонидова), а радиус сплошного поражения достигнет 10—12 м, то есть эффективность поражения осколками при взрыве ВУ на жестких поверхностях повышается [2; 3]. Поэтому следует согласиться с Ф. Леонидовым во мнении, что ручные гранаты являются эффективным средством борьбы с противником в условиях ведения боя в городских условиях [3]

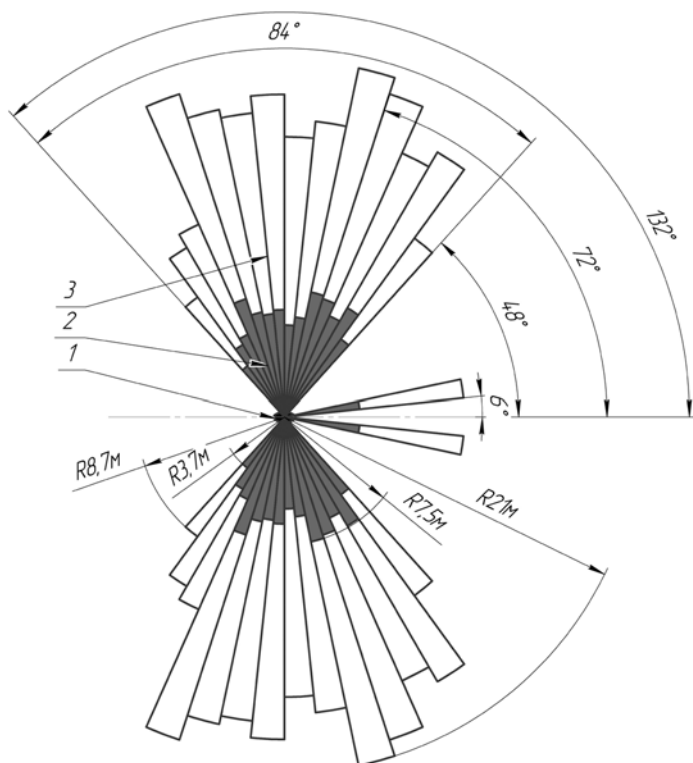

Рис. 7. Координатный закон поражения людей осколочным полем ручной гранаты типа Ф-1:
 1 — граната типа Ф-1; 2 — зона поражения с вероятностью 0,7;
 3 — зона поражения с вероятностью 0,2

Таблица 4

Значения коэффициента отраженного действия осколков $K_{оск}$

Тип подстилающей поверхности	Коэффициент отраженного действия осколков $K_{оск}$
Земля рыхлая	1,0–1,1
Растительный грунт	1,1–1,3
Земля твердая	1,2–1,4
Асфальтобетон	1,3–1,5
Бетон	1,4–1,6
Железобетон	1,5–1,7
Металл	1,5–1,8

В то же время при взрыве ВУ на относительно мягкой поверхности часть образовавшихся осколков не будет задействована в качестве поражающих элементов. Осколки, которые сформировались от полусферы корпуса гранаты, направленной в сторону рыхлой земли, поглощается ею. Таким образом, часть осколков (до 30–40 %) не задействована в поражении цели, что приводит к

уменьшению вероятности осколочного поражения практически в 1,2—1,3 раза. В таких условиях радиус обычного поражения гранаты типа Ф-1 при взрыве на мягком грунте будет составлять до 20—30 м, что согласуется с данными, приведенными в Боевом уставе FM 3-23.30 вооруженных сил США [4].

Таким образом, указанные в специальной литературе на первый взгляд противоречивые сведения о поражающих возможностях некоторых промышленных осколочных ВУ на самом деле отвечают практике, подтвержденной результатам компьютерного и экспериментального моделирования процесса их взрыва, и являются приемлемыми для использования в конкретной обстановке при проведении судебной взрывотехнической экспертизы.

На основании изложенного выше можно сделать следующие выводы:

1. Для исключения в выводах судебного эксперта противоречивых данных об уровне осколочной опасности ВУ необходимо отказаться от понятия среднего радиуса осколочного поражения ВУ и отвечать на вопрос: на каком расстоянии и в каком направлении от места взрыва ВУ его осколочное поле может нанести ущерб интересующему следствие объекту с заданной вероятностью.

2. Метод компьютерного моделирования процесса взрыва осколочных ВУ на примере ручной гранаты типа Ф-1 показал, что использование судебным экспертом такого инструментария помогает создать планкарты мест вероятного обнаружения и сбора осколков, фрагментов и следов взрыва от применяемых в преступных целях широко распространенных промышленных и самодельных ВУ, позволяющие:

– воспроизвести окружающую обстановку до взрыва ВУ и более качественно провести осмотр места взрыва;

– существенно упростить и конкретизировать процесс реконструкции ВУ по топографии осколков, фрагментов и следов его взрыва;

– провести математические расчеты для научного обоснования причин отсутствия или наличия осколочного поражения людей и в целом спрогнозировать последствия взрыва промышленного или самодельного ВУ применительно к конкретной обстановке на месте его обнаружения.

Список использованной литературы

1. *Инструкция* по очистке местности от взрывоопасных предметов : приказ Главного командующего Сухопутными войсками от 09.08.1974 № 55. — М. : Воениздат. МО СССР, 1975. — 80 с.

2. *Основы криминалистического исследования самодельных взрывных устройств* : учеб. пособ. / [Дильдин Ю.М., Мартынов В.В., Семенов А.Ю., Шмырев А.А.]. — М. : ВНКЦ МВД СССР, 1991. — 97 с.

3. *Леонидов Ф.* Подготовить гранаты / Ф. Леонидов // *Оружие*. — 1999. — № 8. — С. 60—65.

4. *Field Manual 3-23.30 Grenades and Pyrotechnic Signals* / Headquarters Department of the Army. — Washington, DC. — 1 September 2000. — 157 p.

5. *Матвейчук В.В.* Взрывное дело : учебно-практ. пособ. / В.В. Матвейчук. — М. : Академический проект, 2005. — 512 с.

6. *Сидоренко Ю.М.* Методика двумерного компьютерного моделирования процессов функционирования осколочно-фугасных боеприпасов / Ю.М. Сидоренко // *Артиллерийское стрелковое вооружение*. — 2005. — № 1. — С. 18—21.

7. *Одинцов В.А.* Моделирование процесса взрыва осколочно-фугасного снаряда с помощью двумерного гидрокода / *Одинцов В.А., Сидоренко Ю.М., Туберозов В.С.* // Оборонная техника. — 2000. — № 1–2. — С. 49–55.

8. *Численные методы в задачах физики взрыва и удара* : учеб. для вузов / [Бабкин А.В., Колпаков В.И., Охитин В.Н. и др.] ; под ред. В.В. Селиванова. — М. : МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2000. — Т. 3. — 516 с.

9. *Одинцов В.А.* Гиперэкспоненциальные спектры взрывного разрушения металлических цилиндров / *В.А. Одинцов* // Известия Российской академии наук. Механика твердого тела. — М., 1992. — № 5. — С. 48–55.

10. *Одинцов В.А.* Статистические модели осколочных спектров артиллерийских снарядов / *В.А. Одинцов, Ю.М. Сидоренко* // Боеприпасы. — 2000. — № 3. — С. 53–58.

11. *Физика взрыва* : в 2 т. / [Андреев С.Г., Бабкин Ю.А., Баум Ф.А. и др.] ; под ред. Л.П. Орленко. — 3-е изд., перераб. — М. : ФИЗМАТЛИТ, 2002. — Т. 1. — 832 с.

12. Пат. 2131583 Российская Федерация, МКИ F42В 35/00. Способ испытания осколочного боеприпаса с круговым полем разлета осколков и стенд для его реализации / *В.А. Одинцов* ; заявитель и патентообладатель НИИ СМ МГТУ им. Н.Э. Баумана. — заявл. 05.04.96 ; опубл. 10.06.99.

13. *Компьютерное моделирование процесса взрыва осколочной гранаты Ф-1* / [Зарубин В.Н., Елисеев К.В., Сидоренко Ю.М. и др.] // Спецтехника и связь. — 2000. — С. 109–120.

УДК 343.982.5

П.Д. Біленчук, доцент кафедри правосуддя Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

А.І. Терешкевич, старший науковий співробітник Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

С.М. Джей, курсант Національної академії внутрішніх справ

ДЕЯКІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДРОБЛЕНИХ ЕЛЕКТРОННИХ ФОТОЗОБРАЖЕНЬ

Розглянуто питання щодо сучасних методів дослідження підроблених електронних зображень, описано характерні ознаки використання програми «Photoshop» для внесення змін у фотозображення.

Ключові слова: фотозображення, електронний монтаж, підробка, програмне забезпечення.

Рассмотрены вопросы о современных методах исследования поддельных электронных изображений, описаны характерные признаки использования программы «Photoshop» для внесения изменений в фотоизображение.

The essay outlines new methods of forensic examination of digital images manipulated with computer software. Particular features of the use of Adobe Photoshop for such manipulations are described.

Сучасний розвиток комп'ютерних технологій і програмного забезпечення не тільки сприяє вирішенню різних складних завдань у всіх сферах діяльності суспільства, а й має низку негативних застосувань, зокрема створює можливість для електронного монтажу фотозображень. Сьогодні особи, які мають певні навички роботи з комп'ютером і програмним забезпеченням, без труднощів можуть зробити монтаж зображення, не виходячи з дому. Це стало можливим насамперед завдяки появі програмного забезпечення для роботи з фотозображеннями таких славнозвісних компаній, як Adobe, Corel тощо. Умілий користувач за допомогою сучасного програмного забезпечення (наприклад, «Photoshop») може отримати доволі якісну підробку. Гірше за все, що можливості електронного монтажу фотозображень можуть бути використані у кримінальних цілях. А отже, перед правоохоронними органами постало завдання щодо виявлення таких підробок фотозображень.

Всесвітню мережу Інтернет заповнили електронні зображення з внесеними у них змінами (фото з наклепами на політиків, громадських діячів, інших відомих

людей). За фактами таких підробок обурені люди звертаються до правоохоронних органів з вимогою припинення протизаконних дій щодо них. Дослідження фотозображень і виявлення їх підробок потребують від спеціалістів певних знань, насамперед щодо способів внесення змін.

Загалом в електронні фотозображення зміни можуть вноситися шляхом кадрування, ретуші, колажування зображення з кількох зображень, доповнення фотозображення новим елементом чи об'єктом, усунення з фотозображення об'єкта чи елемента зображення за допомогою маскуванню [1].

Підозрілі зображення досліджують на моніторі при збільшенні, що спрощує пошук ознак, які б указували на наявність у них змін. Для виявлення ознак фальсифікації у фотозображенні спеціаліст повинен уявити, як саме і за допомогою якого інструментарію могли бути внесені ті чи інші зміни у нього. Це дасть змогу в подальшому проводити пошук ознак використання певних програмних інструментів.

Для прикладу та наочності наведено 2 фотознімки. На рис. 1 — фотознімок без внесених у нього змін, на рис. 2 — із внесеними у нього певними змінами. Їх внесено за допомогою методу клонування фрагментів зображення — скопійовано фігуру спортсмена з лівої частини фотозображення і переміщено у праву частину. Для маскуванню фігури спортсмена в лівій частині фотознімка було клоновано фрагменти бігової доріжки, трави та дерев. Перегляд збільшеного вигляду фотознімка, зображеного на рис. 2, дозволяє виявити певні ознаки, які вказують на внесення у нього змін.

Рис. 1. Оригінал фотозображення

Рис. 2. Фотозображення із внесеними у нього певними змінами

Ознаки фальсифікації фотозображення, наведені на рис. 3, 4, 5, вказують на те, що для фальсифікації використано програмний інструмент «Stamp», тобто здійснено клонування фрагментів зображення. Крім того, на рис. 6. простежується фрагмент фігури спортсмена, яка не була повністю замаскована, та спостерігається часткове розмиття об'єктів на зображенні (рис. 7).

Наведений приклад свідчить, що навіть за доволі високого рівня фальсифікації фотозображень можна виявити і довести наявність у них фотомонтажу.

Метод колажування зазвичай застосовують у тих випадках, коли необхідно об'єднати кілька зображень в одне так, щоб об'єднане зображення не викликало підозри. Найпоширеніший випадок — коли на фотознімку із зображенням певної

Рис. 3. Збільшене фотозображення фрагмента фотознімка, зображеного на рис. 1

Рис. 4. Збільшене зображення фрагмента фотознімка, зображеного на рис. 1

особи замінюють фон фотознімка (наприклад, особа, яка підозрюється у вчиненні злочину, надає правоохоронцям фотознімки, на яких вона начебто була зовсім в іншому місці у момент його вчинення). При цьому справжність такого фотознімка підтверджують кілька знайомих цієї особи, які стверджують, що вона дійсно перебувала в іншому місці у момент вчинення злочину. Дослідженню такого фотозображення передують аналіз можливих способів монтажу фотозображення, у тому числі з'ясування кількості фрагментів чи фотознімків, з яких воно могло бути сформовано. Опрацювання таких версій у подальшому стане незамінним помічником у дослідженні фотозображення. Під час дослідження фотознімка у збільшеному вигляді насамперед слід звертати увагу на об'єкти, у тому числі їх контури, зображені на фотознімку. Нечіткість контурів об'єктів, розмитість країв у певних місцях, різна відносна величина об'єктів, які насправді мають однакові розміри, наявність контурного обведення іншого кольору, відмінного від фону чи предмета, є першими ознаками наявності монтажу. Також слід звертати увагу на наявність тіні від об'єкта, за якою можна визначити місце розташування джерела світла. Так, якщо джерело світла на зображенні було в одній точці (наприклад, фотознімок було зроблено на вулиці при сонячному світлі), а тіні від об'єктів (чи на об'єктах) знаходяться під різними кутами — це пряма ознака наявності монтажу у фотозображенні. Для прикладу доцільно розглянути

Рис. 5. Збільшене зображення фрагмента фотознімка, зображеного на рис. 1

Рис. 6. Збільшене зображення фрагмента фотознімка, зображеного на рис. 1

Рис. 7. Збільшене зображення фрагмента фотознімка, зображеного на рис. 1

фотозображення на рис. 8, скомпоноване з трьох різних фотозображень (рис. 9, 10, 11). Розміщення фрагментів на компонованому зображенні наведено на рис. 12. При компонуванні фотозображення застосовано метод маскуваннн і використано програму «Photoshop». На фотозображенні необхідні об'єкти виділено за допомогою програмного інструменту «Magic wand», а невиділену частину приховано за допомогою «маски». Такий спосіб є найпоширенішим у випадку компонування кількох електронних фотозображень.

Збільшений детальний перегляд скомпонованого фотозображення (рис. 8) дозволяє виявити ознаки монтажу, характерні для методу маскуваннн, а саме: наявність по контуру певних об'єктів обведення іншого кольору та фрагментів іншого зображення (рис. 13, 14, 15). На скомпонованому зображенні також можуть проявлятися такі ознаки, як відсутність певних елементів об'єкта, які насправді повинні там бути, як це зображено на рис. 16 (в осіб немає нижніх частин кінцівок). Також однією з основних ознак монтажу є різнокутове розташування тіней від об'єктів (рис. 17, де стрілками різних кольорів зображено кути тіней, що різняться між собою).

Рис. 8. Зображення, скомпоноване з трьох різних фотозображень

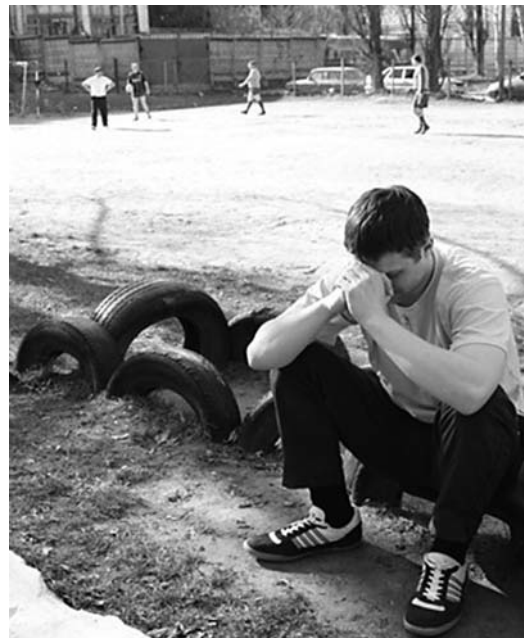

Рис. 9. Зображення 1, що увійшло до скомпонованого зображення на рис. 8

Рис. 10. Зображення 2, що увійшло до скомпонованого зображення на рис. 8

Рис. 11. Зображення 3, що увійшло до скомпонованого зображення на рис. 8.

Рис. 13. Збільшене зображення фрагмента фотознімка, зображеного на рис. 8, з ознаками монтажу

Рис. 12. Зображення фрагментів інших фотографій, які використано під час компонування цього зображення

Рис. 14. Збільшене зображення фрагмента фотознімка, зображеного на рис. 8, з ознаками монтажу

Рис. 15. Збільшене зображення фрагмента фотознімка, зображеного на рис. 8, з ознаками монтажу

Метод кадрів зазвичай використовується у тих випадках, коли необхідно відсікти частину фотозображення і так приховати якийсь його елемент. Цей метод здебільшого застосовується для відсікання частини зображення, де електронною фотокамерою було проставлено дату та час зйомки. Так певні особи намагаються приховати час фотографування. Також трапляються випадки навмисного неправильного проставлення дати і часу зйомки для того, щоб ввести в оману працівників міліції чи інших осіб щодо місцеперебування особи в певний період часу.

Правильність вказування дати та часу зйомки на фотозображенні залежить від певних налаштувань фотокамери. У налаштуваннях більшості електронних фотокамер є розділ, де виставляється дата та час. Ці налаштування зберігаються доти, доки з фотокамери не витягнуть елемент живлення на довгий проміжок часу. У такому випадку налаштування дати і часу втрачаються і виставляються за замовчуванням під час наступного підключення елемента живлення. А отже, для більш повного дослідження фотозображень бажано разом із ними надавати на дослідження і фотокамеру, за допомогою якої їх було отримано, і шляхом аналізу налаштувань дати і часу фотокамери визначити точну дату створення фотознімка.

Рис. 16. Збільшене зображення фрагмента фотознімка, зображеного на рис. 8, з ознаками монтажу

Рис. 17. Збільшене зображення фрагмента фотознімка, зображеного на рис. 8, з ознаками монтажу

Загалом дату і час створення фотозображення, а також параметри, за яких воно створено, можна знайти у спеціальному Exif-файлі, який створюється фотокамерою під час зйомки і долучається до фотознімка [3].

Проте, незважаючи на те, що Exif-файли надають повний і вичерпний опис процесу отримання зображення, на них як на доказову базу опиратися не можна, оскільки за допомогою спеціальних програм-редакторів Exif-файлів у них можна вписати будь-яку інформацію про процес фотозйомки (хоча задля справедливості слід зазначити, що редагувати розміщену в Exif-файлах інформацію може доволі вузьке коло осіб, що мають спеціальні навички таких маніпуляцій).

Отже, для виявлення фальсифікації у фотозображеннях необхідно не тільки перевіряти інформацію про зображення в Exif-файлах, але й проводити детальний збільшений перегляд фотозображення на наявність фотомонтажу. Звісно, за допомогою такого методу дослідження доволі складно виявити підробки, проведені на високому рівні («суперпідробки»), які на сьогодні трапляються дедалі частіше. Для виявлення «суперпідробок» необхідна розробка нових методик дослідження фотозображень з використанням новітніх технологій і нового програмного забезпечення.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Художественные* приемы работы в Photoshop CS / [пер. с англ. Хейнз, Барри, Крамплер и др.]. — М. : Изд. дом «Вильямс», 2005. — 552 с.
2. Айков Д. Комп'ютерні злочини : посібник з боротьби з комп'ютерними злочинами / Айков Д., Сейгер К., Фонсторх У. ; пер. з англ. В.І. Воропаєв, Г.Г. Трехалін. — М. : Мир, 1999.
3. *Цифрова* обробка телевізійних і комп'ютерних зображень / [Дворкович А.В., Дворкович В.П., Зубарев Ю.Б. та ін.]. — М., 1997.
4. Мальцева Л.А. Основи цифрової техніки / Л.А. Мальцева. — М., 1987. — 128 с.
5. Назаров С.В. Комп'ютерні технології обробки інформації / С.В. Назаров. — М., 1995.
6. Роуз А. Зір людини й електронний зір / А. Роуз ; під ред. В.С. Вавилова. — М. : Мир, 1977. — 216 с.

УДК 621.311.1 : 343.76

Е.Л. Шпирин, *главный эксперт-взрывотехник*

Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при ГУМВД Украины в Автономной Республике Крым

ПРИЗНАКИ, ХАРАКТЕРИЗУЮЩИЕ БОЛЬШИЕ ПЕРЕХОДНЫЕ СОПРОТИВЛЕНИЯ КОНТАКТНЫХ УЗЛОВ ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СЕТЕЙ ПОСЛЕ ПОЖАРА

Освещены основные проблемы исследования аварийных режимов работы электрической сети — больших переходных сопротивлений, изложены некоторые признаки, позволяющие их установить.

Ключевые слова: происшествие, горение, осмотр, организация, пожар, плохой контакт, исследование, оптическая микроскопия.

Висвітлено основні проблеми дослідження аварійних режимів роботи електричної мережі — великих перехідних опорів, викладено певні ознаки, які дозволяють їх встановити.

Consecration of the main problems of the study of emergency operation of the electrical network — large resistances (bad contact), but also explore a number of features allowing it to install.

Наиболее изученным пожароопасным режимом (как с пожарно-профилактической, так и с экспертно-криминалистической точек зрения) является короткое замыкание. На сегодняшний день разработана инструментальная методика для медных и алюминиевых проводов, которая позволяет определить условия окружающей среды, при которых образовалось оплавление [1]. При проведении исследований пожаров методика позволяет дифференцировать момент короткого замыкания от момента возникновения пожара, а следовательно, сделать вывод об источнике зажигания как тепловом проявлении электрического тока при аварийном режиме работы электрической сети — коротком замыкании.

Одним из наиболее распространенных пожароопасных режимов в электросетях являются большие переходные сопротивления или «плохой контакт». Иногда следы локального нагрева, возникающего при больших переходных сопротивлениях, видны невооруженным глазом, зафиксировать их наличие несложно. Однако в большинстве случаев выявление и фиксация после пожара следов больших переходных сопротивлений является сложной задачей. При поиске следов больших переходных сопротивлений экспертам, как правило, приходится действовать интуитивно. При этом следует определить, какие из выявленных следов могут рассматриваться в качестве квалификационных признаков больших переходных сопротивлений, насколько они способны сохраняться и видоизменяться в

ходе пожара. Это приводит к тому, что на практике следы данного пожароопасного режима, как правило, не выявляются, его причастность к возникновению пожара не доказывается (в то же время большие переходные сопротивления — одна из наиболее распространенных «электротехнических» причин пожаров).

Пример. 17.12.2010 г. произошло возгорание в трехэтажном доме в г. Ялта. При проведении осмотра места происшествия в зоне максимальных термических повреждений была обнаружена керамическая часть электрической розетки с металлическими штырьками от электрической вилки, которые были оплавлены (рис. 1). При детальном осмотре другие электрические розетки и электрические вилки в зоне горения с термическими повреждениями, аналогичными описанному выше, не обнаружены.

Пример. 11.10.2010 г. произошел пожар в одноэтажном частном домовладении в г. Судак. При проведении осмотра места происшествия в зоне максимальных термических повреждений в стене был обнаружен фрагмент электрической розетки с металлическим штырьком от электрической вилки, что указывало на то, что в момент, предшествующий пожару, в розетку был включен электрический прибор (рис. 2). При детальном осмотре в других электрических розетках, находившихся вблизи зоны максимальных термических повреждений, металлические штырьки от электрических вилок не обнаружены.

Таким образом, как видно из примеров, в первом случае отчетливо видны следы локального нагрева участка электрической сети, выразившиеся в оплавлении металлических частей электрической вилки. Во втором случае признаки, характерные для больших переходных сопротивлений (оплавления металлических частей), не обнаружены.

Исследованию проблемы больших переходных сопротивлений посвящено много публикаций.

С.И. Таубкин считает большие переходные сопротивления одним из видов аварийного режима работы электрической сети, не указывая при этом, по каким признакам и какими инструментальными методами при проведении исследования можно подтвердить наличие больших переходных сопротивлений в контактном соединении [2].

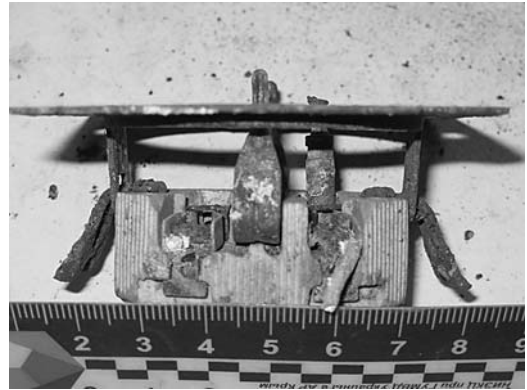

Рис. 1. Керамическая часть электрической розетки с остатками электрической вилки

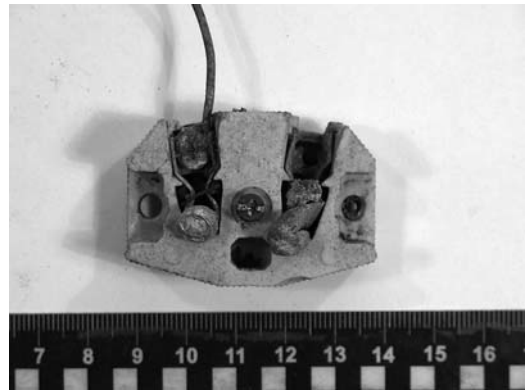

Рис. 2. Фрагмент электрической розетки с металлическим штырьком от электрической вилки

А.П. Рожков, рассматривая тепловые проявления электрического тока, связывает проблему переходного сопротивления в местах контакта электрических проводников с площадью контакта, уменьшение которой приводит к нагреву контактной группы и передаче тепла на изоляцию. При этом он не указывает на признаки, доказывающие наличие больших переходных сопротивлений в данном контакте [3].

Целью статьи является обобщение методических рекомендаций по выявлению участков электрических сетей при осмотре места происшествия, связанного с пожаром, и изложение основных признаков, подтверждающих наличие аварийного режима работы электрической сети — больших переходных сопротивлений.

Большим переходным сопротивлением или «плохим контактом» называют аварийный пожароопасный режим, возникающий при переходе электрического тока с одного проводника на другой (отсюда термин — переходное сопротивление). Большие переходные сопротивления возникают в случае излома провода при сохранении контакта жила — жила, дефектов токопроводящих шин, жил проводов и кабелей, старения электрических контактных соединений, некачественной сборки контактных узлов, что способствует возникновению длительных устойчивых тепловых режимов, приводящих к разрушению изоляции и защитных оболочек, загораниям и другим отрицательным последствиям.

Следует отметить, что пожарная опасность электрического соединения в режиме «плохого контакта» способна проявиться и при номинальных значениях электрического тока или даже при значениях тока, меньших номинального. Большие переходные сопротивления возникают, например, в случае недостаточной площади контакта между проводниками, в результате чего в месте соприкосновения происходит значительное выделение тепла (на единицу площади). Такое тепловыделение приводит к деформации контактируемых поверхностей и к еще большему уменьшению площади соприкосновения контактов. При этом происходит оплавление деталей изоляции в непосредственной близости от участка с большим переходным сопротивлением, что приводит к воспламенению пожарной нагрузки от нагретых поверхностей проводников. Кроме того, в результате потери изоляционных свойств может произойти замыкание токопроводящих жил между собой — короткое замыкание. Опасность режима больших переходных сопротивлений обусловлена тем, что при правильном выборе автоматов защиты электрической сети они не срабатывают в случае, если сопротивление в месте повреждения, ограничивая ток, все же поддерживает его на уровне, недостаточном для срабатывания автоматики.

Очень важно при осмотре места пожара изымать все электрические контактные соединения, обнаруженные в пределах очаговой зоны. Это могут быть скрутки проводов, электроустановочные изделия (выключатели, кнопки управления, электрические удлинители, штепсельные вилки, штепсельные розетки, переходные устройства, разветвления и т. д.), аппараты защиты электросети (автоматы, предохранители и т. д.), лампы и патроны. Длина отрезаемых проводников, подходящих к контактным узлам, должна быть не менее 50 мм. В случае обнаружения «скрутки» она изымается вместе с проводниками, отходящими от нее в обе стороны.

В некоторых случаях при осмотре места происшествия можно определить вероятный участок цепи с большим переходным сопротивлением на этапе

визуального осмотра, при условии, что контактирующие элементы имеют явно большие термические повреждения (непосредственно в месте их контакта), чем другие подобные элементы или подходящие к узлу провода (рис. 1).

Таким образом, в процессе осмотра места происшествия при отборе для исследования участков электрической сети с большим переходным сопротивлением необходимо обращать внимание на:

- термические повреждения электроизоляционных материалов, позволяющие предположить наличие в месте контакта значительного локального нагрева;
- признаки некачественного соединения (незакрученное резьбовое соединение, ослабленные лепестки зажимов при клеммном соединении и т. д.);
- визуально наблюдаемые каверны и неровности на контактировавших поверхностях;
- цвета побежалости и другие признаки локального нагрева.

Кроме того, отбор контактных соединений должен производиться в зоне максимальных термических повреждений — предполагаемом очаге пожара.

Исследовать места больших переходных сопротивлений можно инструментальным методом — с помощью оптической микроскопии (исследования могут проводиться при проведении пожарно-технической экспертизы).

Большие переходные сопротивления с точки зрения пожарной опасности могут быть двух видов: с искрением (искровой режим) и с локальным нагревом (безыскровый режим). Эти виды больших переходных сопротивлений могут встречаться как отдельно, так и одновременно в одной точке цепи в зависимости от внешних условий (температуры, влажности, агрессивности среды), силы тока и других факторов.

Многочисленные микроразряды оставляют на контактных поверхностях следы электроэрозии — дефекты (в виде кратеров, микроплавлений, хребтов), характерные для больших переходных сопротивлений. Такая структура, возникающая на контактах из различных материалов (алюминия, меди, стали, латуни и др.), хорошо просматривается при исследовании поверхности с помощью растровой электронной микроскопии, а также с помощью метода оптической микроскопии с использованием компьютерного анализа изображения. Если искрения в месте контакта нет, но площадь контакта недостаточна для нормального прохождения тока, то в месте соприкосновения контактирующих проводников также происходит локальное повышение температуры, способное привести к проплавлению контактирующего участка. Следы, образующиеся при таком виде больших переходных сопротивлений, имеют следующий вид: участки проплавления расположены на большой площади, при их исследовании со значительным увеличением можно различить округлую, без граней и острых кромок структуру. Внешне такая структура напоминает волны. Ярко выраженные кратеры, впадины и микроплавления в ней отсутствуют, так как проплавление имеет значительные геометрические размеры. Отсутствуют и впадины, характерные для режима искрения.

Для выявления признаков больших переходных сопротивлений «впадин», свидетельствующих о длительном интенсивном искрении между контактами, локальных микроплавлений (микробрызг застывшего металла), свидетельствующих о недостаточном электрическом контакте, и других дефектов, позволяющих сделать выводы о процессах, проходивших между контактами, можно использовать

микроскоп МБС-10 (в случае отсутствия больших переходных сопротивлений на контактирующих поверхностях деталей будут видны следы их производства).

Таким образом, при осмотре места происшествия по факту пожара при отработке версии об электрическом источнике зажигания необходимо учитывать возможность наличия больших переходных сопротивлений в местах контактных соединений. При выявлении таких мест следует принять меры по установлению наличия:

- термических повреждений электроизоляционных материалов в местах контактов;
- некачественных соединений (незакрученных резьбовых соединений, ослабленных лепестков зажимов при клеммном соединении и т. д.) в местах контактов;
- визуально наблюдаемых каверн и неровностей на контактировавших поверхностях;
- признаков локального нагрева (цвета побежалости, термических повреждений, выраженных в большей степени в месте контакта — оплавления контактного соединения).

Перечисленные признаки позволят определить места больших переходных сопротивлений, а дальнейшее их исследование в рамках проведения пожарно-технической экспертизы позволит сделать категорический вывод об источнике зажигания и, как следствие, категорически ответить на вопрос о причине пожара.

Список использованной и рекомендованной литературы

1. *Исследование медных и алюминиевых проводников в зонах короткого замыкания и термического воздействия* / [Митричев Л.С., Колмаков А.И, Степанов Б.В. и др.]. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1986. — 44 с.
2. *Таубкин С.И. Пожар и взрыв, особенности их экспертизы* / С.И. Таубкин. — М., 1998. — 600 с.
3. *Рожков А.П. Пожарная безопасность : учеб. пособ. для студентов высших учебных заведений Украины* / А.П. Рожков. — К. : Пожінформтехніка, 1999. — 256 с.
4. *Дослідження пожеж : довід.-метод. посіб.* / [укл. С.Г. Степаненко]. — К. : Пожінформтехніка, 1999. — 224 с.

УДК 343.983 : 623.4

А.Г. Гайдук, *головний експерт*

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС в Рівненській області*

ВИКОРИСТАННЯ РЕВОЛЬВЕРІВ, ПРИЗНАЧЕНИХ ДЛЯ ВІДСТРІЛУ ПАТРОНІВ ФЛОБЕРА

Розглянуто питання застосування револьверів, призначених для відстрілу патронів Флобера калібру 4 мм, акцентовано увагу на нецільовому використанні таких револьверів. Наведено результати експертних експериментів.

Ключові слова: револьвер, патрон Флобера, переспорядження патрона, бойовий припас, вогнепальна зброя.

Рассмотрены вопросы применения револьверов, предназначенных для отстрела патронов Флобера калибра 4 мм, акцентировано внимание на нецелевом использовании таких револьверов. Приведены результаты экспертных экспериментов.

Considered the question of the using of revolvers designed to fire Flaubert cartridges with 4 mm caliber. The attention is accented on the unearmarked using of revolvers and opportunities of reloading, using for shooting and classification Flaubert cartridges with 4 mm caliber. Given the results of expert experiments.

Нині дедалі більше пересічних громадян бажають мати засіб оборони з метою запобігання протиправним посяганням на особисту безпеку та приватну власність. І хоча ринок насичений засобами активної оборони, такими як газова зброя та засоби для відстрілу патронів з еластичними кулями «несмертельної дії», однак низька ефективність газової зброї, обмеженість кола осіб, які мають право на володіння пристроями для відстрілу патронів з еластичними кулями, і необхідність реєстрації такої зброї в органах внутрішніх справ підштовхують громадян до пошуків інших видів засобів активної оборони, які б не потребували реєстрації і володіння якими не заборонялось українським законодавством. Тому сьогодні доволі поширеним є придбання у власність пневматичної зброї та револьверів для відстрілу патронів Флобера калібру 4 мм.

Загалом револьвери під патрон Флобера призначені для тренувальної стрільби поза межами спеціально обладнаних тирів і майданчиків [1] і за відсутності змін в їх конструкції не належать до вогнепальної зброї, а штатні патрони Флобера калібру 4 мм до них не є боеприпасами [2].

Револьвери під такий патрон як вітчизняного, так і іноземного виробництва, що ввозяться відповідно до чинного законодавства для реалізації на території України, мають певні конструктивні особливості, що не дозволяє їх без руйнувань переробити (збільшити калібр револьвера, форму камор барабана, замінити ствол) для стрільби іншими патронами [2].

Однак на практиці трапляються непоодинокі випадки використання револьверів під патрон Флобера не за їх цільовим призначенням (виключно для тренувань), а як засіб особистої оборони проти зловмисників. Для збільшення вражаючої здатності такого засобу в конструкцію патрона Флобера вносяться саморобні зміни (рис. 1, 2), а саме: штатна куля «довгих» патронів Флобера виробництва фірми Dynamyt Nobel (фабрика Rheinisch-Westfalische Sprengstoff A.G., Нюрнберг, Німеччина) вилучається з гільзи, гільза споряджається пороховим зарядом, і замість штатної кулі монтується промислова куля типу «Діабло» з гумовим ущільнювачем, призначена для відстрілу з пневматичної зброї калібру 4,5 мм. При цьому пороховий заряд є частиною маси (наважкою) пороху, взятого зі спортивно-мисливських патронів кільцевого запалювання калібру 5,6 мм (22 калібру) — зазвичай виробництва фірми «Восток» (м. Клімовськ, Росія).

Рис. 1. Зображення переспоряджених патронів Флобера

Рис. 2. Зображення переспоряджених патронів Флобера після демонтажу куль

Маса наважки металеного заряду — 0,03—0,06 г, промислова куля — комбінована куля «Special Magnum» з діаметром головної частини 4,2 мм, завдовжки 7,9 мм, вагою 0,64 г, на хвостову частину якої надіто гумовий обтюратор завдовжки 6,4 мм, діаметром 4,2 мм. Ця латунна куля порівняно зі штатною кулею має більшу твердість, масу (0,64 г проти 0,47—0,48 г) і проникну здатність (завдяки гострій верхівці та розміщенню центру тяжіння кулі в її головці). Дещо більший діаметр ведучої частини кулі (+ 0,2 мм) забезпечує її щільне врізання в поля нарізів револьвера, що призводить до стійкого її обертання відносно повздовжньої осі, а гумовий обтюратор забезпечує надійну обтюрацію кулі в каналі барабана та ствола. Зазначені чинники дозволяють при відстрілі таких патронів з револьвера (без внесення змін у його конструкцію) досягти швидкості кулі та питомої кінетичної енергії в діапазоні відповідно від 196 м/с та 0,887 Дж/мм² (за відсутності порохового заряду, лише за рахунок згоряння штатного піроскладу) до 252 м/с та 1,467 Дж/мм² (при наважці пороху масою 0,06 г).

Експериментальний відстріл патронів проводився з револьвера ME38 Magnum-4R (дистанція 1 м, прилад для вимірювання швидкості польоту снарядів «ИБХ-731.3», електронні ваги «AXIS AD500»). Зображення слідів полів нарізів на кулях наведено на рис. 3, розрахунок питомої кінетичної енергії — у табл.

Таблиця

Розрахунок питомої кінетичної енергії, Дж/мм ²				
Маса наважки пороху, г	Маса снаряда, г	Діаметр снаряда, мм	Швидкість снаряда, м/с	Питома кінетична енергія, Дж/мм ²
0	0,64	4,2	196	0,887306507
0,06	0,64	4,2	252	1,466771981

З результатів проведених експериментів видно, що питома кінетична енергія куль переспоряджених патронів перевищує межу ураження (0,5 Дж/мм²). Крім того, слід також мати на увазі, що коли кулі штатних «довгих» патронів Флобера виробництва фірми Дунамут Nobel з їх питомою кінетичною енергією у 0,46—0,47 Дж/мм² утворюють ушкодження шкіри у вигляді ран з рановими каналами, які не проходять до грудної та черевної порожнини [2], то у разі збільшення питомої кінетичної енергії

куль переспоряджених патронів Флобера калібру 4 мм майже втричі є велика вірогідність того, що вони проникатимуть до грудної та черевної порожнини, завдаючи тяжких ушкоджень, небезпечних для життя. Такі патрони відповідно до Методики встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби [3] мають ознаки бойових припасів, незважаючи на малий (стандартний) калібр [4].

Під час проведення експериментальних відстрілів револьвери не зазнали пошкоджень, що вказує на достатню міцність їх ствола, барабана і рамки та безпечність для стрільця при неодноразовому проведенні таких відстрілів переспоряджених патронів, які при незмінних основних розмірних характеристиках, калібру, виду запалювання мають ознаки боєприпасів.

Сьогодні сайти у мережі Інтернет наповнені інформацією щодо саморобних змін у конструкції зазначених патронів і їх використання, інструкціями з переспорядження і результатами відстрілу таких патронів, наприклад: «...5 см, доску прошиває с расстояния 2—3 метра на вылет...».

Такий стан справ зобов'язує відповідні органи звернути на цю проблему пильну увагу і вжити всіх можливих заходів для її вирішення, у тому числі проведення профілактичної роботи серед населення для роз'яснення всіх можливих наслідків таких протиправних дій.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Пістолети та револьвери під патрон Флобера*. Загальні технічні вимоги, вимоги безпеки. Методи контролювання : Стандарт МВС України СОУ 78-19-003:2010. — К. : МВС України. — 2010. — 17 с.

2. *Револьвери калібру 4 мм (Флобер) : довідник для судових експертів / [Коструб А.М.,*

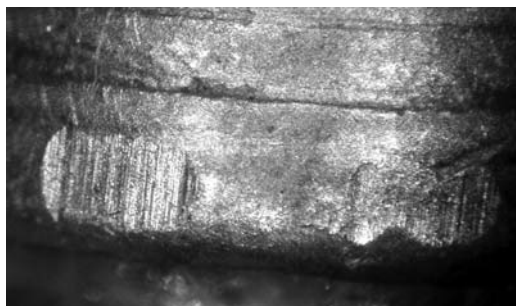

Рис. 3. Зображення слідів полів нарізів на кулях, відстріляних з револьвера Флобера

Ігнат'єв І.В., Коломійцев О.В. та ін.]. — К. : ДНДЕКЦ МВС України; ХНДІСУ МЮ України, 2006. — 22 с.

3. *Гамов Д.Ю.* Методика встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби / Д.Ю. Гамов. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2006. — 22 с.

4. *Тихонов Е.Н.* Судебно-баллистическая экспертиза : учеб. пособ. / Е.Н. Тихонов. — Барнаул : Алтайский государственный университет, 1991. — 96 с.

5. *Гамов Д.Ю.* Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби / Д.Ю. Гамов. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2005. — 28 с.

УДК 657.6 : 333.163

А.И. Перченко, *дстарший эксперт Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при ГУМВД Украины в Автономной Республике Крым*

Л.Н. Григорусь, *эксперт Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при ГУМВД Украины в Автономной Республике Крым*

П.Л. Чернов, *эксперт Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при ГУМВД Украины в Автономной Республике Крым*

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРОВЕДЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЭКСПЕРТИЗ И ИССЛЕДОВАНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ САДОВО- ОГОРОДНИЧЕСКИХ ТОВАРИЩЕСТВ

Раскрыто понятие садово-огороднического товарищества, источники его финансирования, освещены отдельные вопросы проведения экономических экспертиз, связанных с учетом денежных средств в кассе товарищества.

Ключевые слова: садово-огородническое товарищество, членские взносы, денежные средства, товарно-материальные ценности.

Розкрито поняття садівничо-огородницького товариства, джерела його фінансування, висвітлено окремі питання проведення економічних експертиз, пов'язаних з обліком коштів у касі товариства.

The essay gives the extensive economic definition of a «farming association». Main funding sources of farming associations are described. Problems of forensic accountancy examinations concerning farming associations are outlined.

Анализ экспертной практики последних лет свидетельствует об увеличении числа назначения экономических экспертиз и исследований по вопросам деятельности садово-огороднических товариществ (далее — СОТ, товарищество).

Деятельность СОТ регламентировалась Законом Украины от 16.06.92 г. № 2460-XII «Об объединении граждан» [1], а с 01.01.2013 г. вступил в силу Закон Украины от 22.03.2012 г. № 4572-VI «Об общественных объединениях» [2].

СОТ — некоммерческие организации, создаваемые гражданами на добровольных началах для содействия его членам в решении общей социально-хозяйственной задачи — ведение садоводства, огородничества и дачного хозяйства. СОТ имеет в собственности или оперативном управлении обособленное

имущество, отвечает по своим обязательствам своим имуществом, может быть заемщиком в банках, а также быть истцом и ответчиком в судах.

Имущество общего пользования СОР является совместной собственностью его членов и образуется за счет их взносов.

Специальный фонд СОР образуется за счет доходов от его хозяйственной деятельности. Средства специального фонда могут расходоваться на цели, указанные в уставе данного СОР, а именно: на развитие инфраструктуры товарищества, на прокладывание и ремонт водопровода, газовых и электрических сетей, на облагораживание территории, на строительство и ремонт внутренних дорог и др.

Взносы делятся на членские, дополнительные и целевые. Размер взносов устанавливается на общем собрании членов СОР, которое является высшим органом его управления.

Вступительные взносы — это денежные средства, внесенные членами СОР при вступлении в данное товарищество на организационные расходы и оформление документации.

Членские взносы — денежные средства, периодически вносимые членами СОР на оплату труда работников, заключивших трудовые договоры с товариществом. Данные взносы расходуются на содержание СОР как юридического лица и его органов управления (канцелярские и почтовые расходы, судебные издержки, заработная плата, налоги и др.).

Дополнительные взносы — денежные средства, внесенные членами товарищества на покрытие убытков, образовавшихся при проведении мероприятий, утвержденных общим собранием членов СОР.

Целевые взносы — денежные средства, внесенные членами товарищества на приобретение (создание) объектов общего пользования. Целевые средства должны использоваться товариществом строго в соответствии со сметой на финансирование этих расходов, которая утверждается общим собранием членов СОР. По окончании отчетного периода составляется отчет об исполнении сметы, который также утверждается на общем собрании.

Членом СОР может стать любой гражданин, достигший 18-летнего возраста и имеющий в собственности или пользовании земельный участок, расположенный в пределах данного товарищества. С членом СОР заключается договор, в котором прописываются условия использования имущества СОР и условия оплаты за их эксплуатацию (при этом форма и условия договора подлежат обязательному согласованию на общем собрании членов СОР).

В случае неуплаты установленных платежей и взносов за использование объектов инфраструктуры и другого имущества общего пользования СОР граждане, ведущие хозяйство на его территории, лишаются права пользования данными объектами.

Члены СОР вправе добровольно выйти из членов товарищества с одновременным заключением договора с данным товариществом о порядке эксплуатации и пользования инженерными сетями, дорогами и другим имуществом данного товарищества и самостоятельно хозяйствовать на своем земельном участке, в соответствии с его целевым использованием.

Ведение бухгалтерского учета СОР регламентируется Законом Украины от 16.07.99 г. № 996-XIV «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности в

Украине» [3], и в каждом СОТ устанавливается определенная система документирования совершаемых операций и учета.

В то же время правила документального оформления некоторых хозяйственных операций, например кассовых, являются общими и обязательными для всех предприятий и организаций, независимо от форм собственности.

В настоящее время ведение кассовых операций в национальной валюте Украины регламентируется Положением о ведении кассовых операций в национальной валюте в Украине, утвержденным постановлением Правления Национального банка Украины от 15.12.2004 г. № 637, зарегистрированным в Министерстве юстиции Украины 13.01.2005 г. под № 40/10320, с изменениями и дополнениями (далее — Положение № 637) [4].

Согласно п. 2.6 Положения № 637, вся наличность, поступающая в кассу, должна своевременно (в день получения наличных средств) и в полной сумме оприходоваться. Оприходованием наличности в кассах предприятий, которые проводят наличные расчеты с оформлением кассовых ордеров и ведением кассовой книги в соответствии с требованиями гл. 4 Положения № 637, является осуществление учета наличности в полной сумме ее фактических поступлений в кассовой книге на основании приходных кассовых ордеров. В соответствии с п. 3.3 Положения № 637, принятие наличности в кассу проводится по приходным кассовым ордерам, которые подписываются главным бухгалтером или лицом, уполномоченным руководителем товарищества. О принятии товариществом наличности в кассу по приходным кассовым ордерам свидетельствует квитанция, заверенная оттиском печати товарищества (которая является отрывной частью приходного кассового ордера) с подписью главного бухгалтера или уполномоченного работника СОТ.

Следует отметить, что зачастую СОТ не уделяет достаточного внимания правильному документальному оформлению хозяйственных операций. Несоблюдение либо уклонение от норм законодательства, регулирующего ведение кассовых операций, дают широкое поле для различных махинаций и манипуляций с денежными средствами, поступающими от членов СОТ в виде взносов.

Иногда при получении денежных средств от членов СОТ в виде взносов не соблюдаются требования действующего законодательства, а именно: при получении денежных средств не выписываются приходные кассовые ордера, в связи с чем возникают расхождения в расчетах с членами товарищества, которые могут быть выявлены только при сверке расчетов кассовых документов СОТ.

Большинство таких нарушений происходит в случае, если член товарищества не требует от кассира квитанцию о принятии денежных средств, а довольствуется отметкой (сумма принятых денежных средств и подпись) о передаче денежных средств, которая отражается в членских книжках уполномоченным лицом. При этом официальные документы о передаче денежных средств, подтверждающие оплату членских взносов, как правило, не составляются.

Особенностью проведения экономической экспертизы по вопросам, связанным с неоприходованием денежных средств в кассу СОТ, является ограниченность эксперта в объектах исследования.

Для определения суммы денежных средств, оприходованных в кассу товарищества или поступивших на расчетный счет, эксперту необходимо исследовать

следующие документы СОТ:

- приходные кассовые ордера;
- квитанции к приходным кассовым ордерам;
- отчеты кассира, кассовую книгу;
- выписки банка по расчетным счетам;
- приказы о приеме на работу и увольнении кассира (уполномоченного лица);
- договор о материальной ответственности кассира (уполномоченного лица)

с датой его подписания.

Эксперту также должны быть предоставлены членские книжки, в которых отражаются суммы переданных в виде взносов денежных средств, для определения полноты их заполнения на предмет наличия отметок о передаче денежных средств членом товарищества уполномоченному лицу. При этом также необходимо учитывать такие данные, как дата платежа, сумма оплаты, подпись получателя, назначение платежа.

Практика показывает, что при оформлении такой документации могут допускаться следующие формальные ошибки:

- небрежность в оформлении;
- неоговоренные исправления;
- отсутствие подписей лиц, получивших денежные средства и т. п.

В связи с этим выяснению подлежат два вопроса: как должны оцениваться данные в членских книжках и каковы пределы их использования.

Результаты исследования приобщенных к материалам дела членских книжек эксперт обязан увязывать с данными официальной документации при следующих условиях:

- когда данные в членских книжках относятся к тому же периоду, за который установлены нарушения;
- когда данные членских книжек охватывают полностью все расчеты между членами СОТ и товариществом.

Согласно методике, проводя такие исследования, эксперт сопоставляет данные, отраженные в кассовых документах СОТ (отчеты кассира, кассовая книга и др.), с данными квитанций к приходным кассовым ордерам либо с данными об уплате взносов, отраженными в членских книжках.

Как показывает практика, для проведения такого исследования знаний в области бухгалтерского учета недостаточно. Немаловажное значение для эксперта-экономиста имеют заключения экспертов других специальностей, в частности в области почерковедения, технической экспертизы документов.

Так, специалист-почерковед устанавливает тождество почерка (подписи) исследуемого документа с почерком (подписью) лица, от имени которого произведена запись, либо отсутствие такого тождества. Данное заключение может служить дополнительным доказательством при установлении факта неоприходования денежных средств в кассу СОТ. В таких случаях выводы экономической экспертизы напрямую зависят от выводов почерковедческой экспертизы (при этом эксперт-экономист указывает, что экспертиза проводилась с учетом выводов почерковедческой экспертизы).

Наряду с неоприходованием денежных средств в кассу СОТ имеют место также случаи списания денежных средств при получении товарно-материальных

ценностей (далее — ТМЦ) без оформления первичных документов, подтверждающих их приобретение.

Согласно нормам Закона Украины от 16.07.99 г. № 996-XIV «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности в Украине», с последующими изменениями и дополнениями, первичный документ — документ, который содержит сведения о хозяйственной операции и подтверждает ее осуществление [3]. В соответствии с требованиями ст. 9 этого Закона, а также п. 2.4 Положения о документальном обеспечении записей в бухгалтерском учете, утвержденного приказом Министерства финансов Украины от 05.06.95 г. № 88 [5], для придания первичным документам юридической силы и доказательности они должны иметь следующие обязательные реквизиты:

– название предприятия, учреждения, от имени которых составлен документ, название документа (формы), дата и место составления;

– содержание хозяйственной операции, единицы ее измерения (в натуральном и стоимостном выражении), должности лиц, ответственных за осуществление хозяйственной операции и правильность ее оформления, личные подписи или другие данные, которые дают возможность идентифицировать лицо, принимавшее участие в проведении хозяйственной операции.

При отсутствии первичных документов ТМЦ не могут быть оприходованы. При составлении отчета об использовании средств, выданных на командировку или под отчет, форма которого утверждена Государственной налоговой администрацией Украины [6], прилагаются и акты на списание ТМЦ, подписанные от имени членов правления либо комиссии членов СОТ. В случае предоставления на исследование инвентаризационных описей и других документов, подтверждающих фактическое наличие ТМЦ, вышеуказанные акты могут быть приняты экспертом во внимание в качестве документов, удостоверяющих расходование денежных средств, выданных под отчет.

Таким образом, эксперт, отвечая на поставленные перед ним вопросы в пределах своей компетенции, должен изыскивать все возможности для глубокого и всестороннего исследования представленных документальных данных, которые позволят сделать обоснованные выводы.

Список использованной литературы

1. Закон України від 16.06.1992 № 2460-XII «Про об'єднання громадян» : станом на 18.07.1992 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : «Ліга:Закон преміум».
2. Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI «Про громадські об'єднання» : станом на 01.01.2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : «Ліга:Закон преміум».
3. Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : «Ліга:Закон преміум».
4. Постанова правління Національного банку України від 15.12.2004 № 637 «Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні», зареєстрована в Міністерстві юстиції України 13.01.2005 за № 40/10320 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : «Ліга:Закон преміум».
5. Наказ Міністерства фінансів України від 05.06.1995 № 88 «Про затвердження Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 05.06.1995 за № 168/704 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : «Ліга:Закон преміум».

6. *Наказ Державної податкової адміністрації України від 23.12.2010 № 996 «Про затвердження форми Звіту про використання коштів, наданих на відрядження або під звіт, та Порядку складання вказаного Звіту», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 13.01.2011 за № 44/18782 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : «Ліга:Закон преміум».*

УДК 343.983.2 : 62-59

С.Г. Бивалін, експерт Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при ГУМВС України в Автономній Республіці Крим

М.І. Поляков, експерт Науково-дослідного Експертно-криміналістичного центру при ГУМВС України в Автономній Республіці Крим

ПАРАМЕТРИ ГАЛЬМІВНОЇ ДИНАМІКИ СУЧАСНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ В ЕКСПЕРТНІЙ ПРАКТИЦІ

Розглянуто проблематику застосування параметрів гальмівної динаміки сучасних транспортних засобів, проаналізовано неточності у визначенні їх сталого сповільнення, до яких може призвести використання застарілої статистичної бази даних.

Ключові слова: сповільнення, гальмівний шлях, швидкість, гальмівна система.

Рассмотрена проблематика использования параметров тормозной динамики современных транспортных средств, проанализированы неточности в определении их установившегося замедления, к которым может привести использование устаревшей статистической базы данных.

Considered the problem of use parameters of the brake dynamics of modern vehicles. The inaccuracies are analyzed for the purpose of permanent deceleration of modern car at the use of out of date statistical database by experts.

Зі здобуттям незалежності України спостерігається значне збільшення кількості автомобілів, постійно зростає частка транспортних засобів іноземного виробництва, які є більш технологічно розвиненими і містять різні електронні системи, що впливають на динамічні та гальмівні характеристики автомобіля.

Дослідження, які проводять європейські центри безпеки дорожнього руху, а також вітчизняні спеціалісти у Харківському національному автомобільно-дорожньому університеті (далі — ХНАДУ), свідчать, що гальмівні характеристики сучасних автомобілів значно кращі, ніж застарілих моделей (значення сповільнення сучасних транспортних засобів може бути навіть більшим за 10 м/с^2) [1]. Незважаючи на це фахівці досі користуються базою застарілих статистичних даних. Так, за результатами експериментів ХНАДУ автомобіль марки BMW 520 при швидкості 40 км/год має значення сповільнення $7,8 \text{ м/с}^2$, яке зі збільшенням швидкості зростає до $9,5 \text{ м/с}^2$ [1]. Попри те, що ця залежність збільшення сповільнення при збільшенні швидкості є доволі значною, в експертній практиці немає бодай якихсь даних, що коригують методику розрахунку ефективності гальмування автомобіля. Аналіз цієї залежності з урахуванням того, що сила опору повітря зростає пропорційно квадрату швидкості автомобіля, дозволяє говорити про нелінійні зміни

величини сповільнення в установленій фазі гальмування.

Під час проведення експертного дослідження окремих фрагментів дорожньо-транспортної події (далі — ДТП) з використанням математичного моделювання її механізму достовірність і точність технічних рішень залежать від якості вихідних даних. Як відомо, найбільша точність свідчень про обставини події може бути досягнута шляхом організації слідчого експерименту. А якщо отримання вихідних даних таким шляхом буде складним або зовсім неможливим, слідство або суд, ймовірно, надасть експерту їх можливі мінімальні та максимальні значення, а саме: швидкість руху транспортних засобів, дистанція, інтервал, швидкість пішоходів, положення учасників події та окремих об'єктів стосовно один одного у певний проміжок часу.

Такий підхід дає можливість дослідити різні варіанти обставин ДТП, у тому числі й ті, що мали місце насправді (при цьому технічні параметри транспортних засобів, необхідні для вирішення певних завдань, експерти вибирають за таким самим принципом). Водночас нерідко експертні дослідження обмежені однозначним вибором параметрів, мінімально допустимих для технічно справних транспортних засобів, що і зумовлює відповідний рівень обґрунтованості експертних висновків. Зазначене, безумовно, виправдовує такі рішення за умови, що висновки, які базуються на таких даних, залишатимуться незмінними і за будь-яких інших можливих значень параметрів руху транспортних засобів, відмінних від прийнятих експертом.

Слід зазначити, що використання в експертній практиці однозначних параметрів гальмування транспортних засобів потребує врахування низки принципових положень, які можуть суттєво впливати на результат. Більш яскраво це можна продемонструвати на прикладах використання значень сповільнення транспортних засобів — як нормативних (мінімально можливих для технічно справних транспортних засобів), так і експериментальних (отриманих під час дорожніх випробувань їх різних моделей).

Приклад розрахунку: модель транспортного засобу BMW 320i без навантаження, шини — Bridgestone-Turanza ER30 195/65R15V [2]. Дорожнє покриття — сухий асфальтобетон, пряма горизонтальна ділянка. Сповільнення $j = 6,9—9,6$ м/с². Час реакції водія — $t_1 = 0,8$ с; $t_2 = 0,1$ с; $t_3 = 0,25$ с [3].

Величина зупиночного шляху зазначеного автомобіля на прямій горизонтальній ділянці при швидкості руху 60 км/год, розрахована для мінімального значення сповільнення, становить 37,2 м (формула 1):

$$S_{\infty} = (t_1 + t_2 + 0,5 \times t_3) \times \frac{V_a}{3,6} + \frac{V_a^2}{25,92 \times j} = (0,8 + 0,1 + 0,5 \times 0,25) \times \frac{60}{3,6} + \frac{60^2}{25,92 \times 6,9} = 37,2 \text{ м} \quad (1)$$

А якщо розрахунок виконати для максимально можливого значення сповільнення цього транспортного засобу за тих самих дорожніх умов, то величина зупиночного шляху дорівнюватиме 31,5 м, що на 6 м менше, а при швидкості 90 км/год різниця вже становитиме 12,7 м.

Така сама різниця у розрахунках буде і при визначенні швидкості руху транспортного засобу за слідами гальмування. Так, для автомобіля BMW 320i при мінімальному значенні сповільнення $j = 6,9$ м/с² за тих самих дорожніх умов і величини

сліду гальмування 18,1 м розрахункова швидкість руху становить 60 км/год, а при максимальному значенні сповільнення $j = 9,6 \text{ м/с}^2$ швидкість є значно вищою і становить 71,8 км/год.

В експертній практиці прийнято вважати, що висновок, отриманий за мінімально допустимих значень сповільнення для технічно справних транспортних засобів, дозволяє уникнути експертної помилки. Такий підхід до дослідження обставин ДТП зумовлює у разі неможливості виконання експерименту з визначення сповільнення транспортного засобу вибирати його з довідника на користь водія. Але на практиці цього принципу не завжди дотримують. Наприклад, у разі наїзду автомобіля BMW 320i на нерухомий об'єкт при швидкості руху 60 км/год за умов недостатньої видимості та при мінімальному значенні сповільнення $j = 6,9 \text{ м/с}^2$ його зупиночний шлях дорівнює (формула 2):

$$S_o = (t_1 + t_2 + 0,5 \times t_3) \times \frac{V_a}{3,6} + \frac{V_a^2}{25,92 \times j} = (1,2 + 0,1 + 0,5 \times 0,25) \times \frac{60}{3,6} + \frac{60^2}{25,92 \times 6,9} = 43,9 \text{ м} \quad (2)$$

Водночас для можливого (технічно справного автомобіля BMW 320i) максимального значення сповільнення $j = 9,6 \text{ м/с}^2$ його зупиночний шлях буде меншим і становитиме 38,2 м.

Порівнюючи отримані результати з конкретною експериментально встановленою величиною видимості нерухомого об'єкта у світлі фар 35 м, можна дійти висновку, що в обох випадках водій не мав технічної можливості уникнути ДТП. Тому очевидно, що у цьому випадку було б достатньо провести розрахунки за максимальним значенням сповільнення, адже за меншого його значення висновок буде підтверджено більшою мірою.

За тих самих вихідних даних при зміні лише швидкості руху транспортного засобу, яку необхідно розрахувати за слідами гальмування автомобіля BMW 320i, зафіксованими на місці події (які, наприклад, становили 12 м), зупиночний шлях при мінімальному значенні сповільнення $j = 6,9 \text{ м/с}^2$ дорівнюватиме (формули 3, 4):

$$V_a = 1,8 \times t_3 \times j + \sqrt{25,92 \times (S_w) \times j} = 1,8 \times 0,25 \times 6,9 + \sqrt{25,92 \times 12 \times 6,9} = 49,4 \text{ км/год} \quad (3)$$

$$S_o = (t_1 + t_2 + t_3) \times \frac{V_a}{3,6} + S_w = (1,2 + 0,1 + 0,25) \times \frac{49,4}{3,6} + 12 = 33,3 \text{ м}$$

Отримані результати дають експерту можливість стверджувати, що у разі своєчасного гальмування водій міг би запобігти цій ДТП.

Водночас у разі проведення розрахунку для максимального значення сповільнення ($j = 9,6 \text{ м/с}^2$) швидкість автомобіля BMW 320i становитиме 59 км/год, що на 10 км/год більше ніж при мінімальному значенні сповільнення, а зупиночний шлях дорівнюватиме 37,4 м. У результаті буде отримано висновок, діаметрально протилежний, ніж у попередньому варіанті розрахунку. Мало того, і значення допустимої швидкості при сповільненні $j = 9,6 \text{ м/с}^2$ буде більшим, що також важливо при оцінці дій водія з позиції Правил дорожнього руху.

Отже, наведений аналіз можливих варіантів розрахунку при використанні граничних значень гальмівних характеристик транспортного засобу зумовлює низку

положень, якими необхідно керуватися під час проведення експертних досліджень.

Уникнути помилок у технічних розрахунках можна лише у випадку використання обох граничних значень сповільнення транспортних засобів — мінімально можливого для технічно справного транспортного засобу та максимального у конкретних дорожніх умовах.

Для формулювання категоричного висновку достатнім є використання лише одного значення сповільнення транспортного засобу — мінімально допустимого (якщо водій мав технічну можливість уникнути ДТП) та максимального можливого (якщо він не мав такої можливості). Таке рішення буде правомірним лише у випадку, якщо за будь-яких інших значень сповільнення транспортного засобу (більшому у першому випадку та меншому у другому) висновки не зміняться. Якщо результати дослідження є неоднозначними, такі самі повинні бути і висновки, при цьому з необхідними поясненнями щодо умов, які визначили отримання різних варіантів розрахунків.

А отримання конкретного значення сповільнення для цього транспортного засобу в умовах певної ДТП можливе лише за умов використання деселерометра (реєстрація сповільнення, розрахунок зупиночного шляху). Наприклад, такий пристрій марки VZM дозволяє проводити дослідження сповільнення у межах $0\text{—}22\text{ м/с}^2$ з точністю до $0,1\text{ м/с}^2$ з відображенням швидкості та відстані гальмівного шляху і з можливістю роздрукувати результати на вбудованому принтері [4]. У цьому випадку є можливість підключення додаткових датчиків (датчик тиску пневматичний, гідравлічний, педометр, датчик тяги). Такий пристрій (яким поступово оснащуються експертні підрозділи) дасть можливість проводити заміри конкретних сповільнень, підвищить точність отриманих висновків, а також дасть змогу накопичувати статистичні дані параметрів гальмування для різних типів сучасних транспортних засобів.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Исследование тормозной динамики автомобиля при анализе дорожно-транспортного происшествия* / [Туренко А.Н., Клименко В.И., Сараев А.В., Малявин А.О.] // *Автомобильный транспорт*. — 2010. — Вып. № 26. — С. 17—22.
2. *Пучкин В.А. Основы экспертного анализа дорожно-транспортных происшествий: База данных. Экспертная техника. Методы решений* / В.А. Пучкин. — Ростов н/Д : ИПО ПИ ЮФУ, 2010. — 400 с.
3. *Экспертная практика и новые методы исследования / Результаты систематизации экспериментально-расчетных значений параметров торможения автотранспортных средств* // *Информационный сборник* : в 3 ч. — М. : ВНИИ судебных экспертиз, 1990. — 29 с.
4. *Технічні характеристики деселерометра марки VZM* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mkslift.ru/catalog/product/3329/>.
5. *Кристи Н.М. Методические рекомендации по производству автотехнической экспертизы* / Н.М. Кристи ; под ред. Б.М. Комаринца. — М. : ЦНИИСЭ, 1971. — 112 с.
6. *Суворов Ю.Б. Применение дифференцированных значений времени*

УДК 343.983.2 : 547.571

К.Н. Буцкий, *эксперт Научно-исследовательского экспертно-криминалистического центра при ГУМВД Украины в Автономной Республике Крым*

ВОЗМОЖНОСТЬ КАЧЕСТВЕННОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ АРОМАТИЧЕСКИХ АЛЬДЕГИДОВ МЕТОДОМ ТОНКОСЛОЙНОЙ ХРОМАТОГРАФИИ

Рассмотрена возможность качественной идентификации ароматических альдегидов общедоступным и широко используемым методом тонкослойной хроматографии с использованием хроматографических пластин «Sorbfil» ПТСХ-П-А-УФ и ПТСХ-АФ-А-УФ.

Ключевые слова: качественная идентификация, ароматические альдегиды, тонкослойная хроматография.

Розглянуто можливість якісної ідентифікації ароматичних альдегідів загальнодоступним та широко використовуваним методом тонкошарової хроматографії з використанням хроматографічних пластин «Sorbfil» ПТСХ-П-А-УФ і ПТСХ-АФ-А-УФ.

The possibility of quality identification aromatic aldehydes the popular and widely used method of thin-layer chromatography with TLC plates «Sorbfil» TLC-P-UV, NLC-A-UV.

Качественная идентификация ароматических альдегидов, характерных для коньяков и коньячных спиртов, имеет большое значение для контроля их качества.

Повышение уровня качества винной и коньячной продукции, а также ужесточение методов его контроля и недопущение фальсификации является одной из главных задач вино-коньячного производства.

Свежий коньячный спирт, полученный путем перегонки вина, бесцветен, малоароматен (имеет запах ацетальдегида и сивушных масел) и резок на вкус. При более или менее продолжительной выдержке в дубовых бочках в нем происходят постепенные изменения, появляется золотистая окраска, смягчается вкус и развивается приятный аромат. При дальнейшей выдержке вкус постепенно улучшается, спирт приобретает мягкость, гармоничность и приятный тонкий букет ароматов с ванильными тонами, свойственными старым выдержанным коньякам.

Существовавшее до настоящего времени убеждение, что окисление коньяков и вина происходит главным образом через поры клепок бочки по всей ее поверхности, последними исследованиями опровергается. Коньяки окисляются почти исключительно за счет кислорода воздуха, проникающего в бочку в той части ее поверхности, где она непосредственно не соприкасается с коньяком.

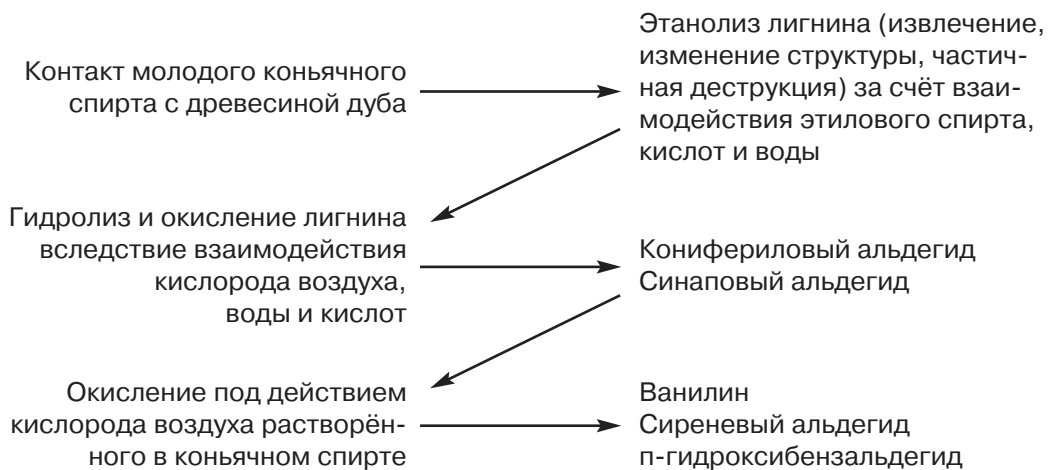
Созревание коньячных спиртов происходит только в присутствии дубовой древесины, и вещества, экстрагированные из нее, существенно влияют на химический состав и качество коньяков.

Н.М. Сисакян и И.А. Егоров с помощью методов спектрофотометрии и хроматографии доказали, что по мере выдержки коньячного спирта в дубовой таре в нем образуются вещества, в дальнейшем идентифицированные как альдегиды ароматического ряда.

Таким образом, ароматические альдегиды и кислоты могут служить критериями, по которым можно установить наличие и степень контакта молодого коньячного спирта с древесиной дуба, учитывая, что эти компоненты экстрагируются (образуются) главным образом в процессе этанолиза (за счет того, что спирт имеет существенную кислотность) лигнина в результате контакта спирта и дубовой древесины [1].

Лигнин (от лат. *lignum* — дерево, древесина) — сложный полимер фенольной природы, содержащийся в тканях растений, при выдержке извлекается из дубовой клепки (дубовые клепки содержат 17—30 % лигнина) и распадается с образованием нелетучих веществ и одноименных ароматических альдегидов. Процесс этанолиза можно представить следующим образом:

Процесс этанолиза лигнина

Лигнин имеет решающее значение для созревания коньячных спиртов. При выдержке последних происходит извлечение лигнина главным образом из межклеточного пространства древесины дуба и его гидролиз с образованием конифериллового и синапового альдегидов, которые в дальнейшем под действием кислорода, растворенного в коньячном спирте, окисляются по двойной связи в боковой цепи соответственно до ванилина, сиреневого альдегида и п-гидроксибензальдегида, в результате чего в коньячных спиртах резко усиливаются приятные смолистые ванильные и ванильно-шоколадные тона [2].

С целью подтверждения или опровержения одного из критериев подлинности коньячной продукции для качественной идентификации ароматических альдегидов

было проведено исследование с использованием метода тонкослойной хроматографии и хроматографических пластин «Sorbfil» ПТСХ-П-А-УФ и ПТСХ-АФ-А-УФ.

В результате исследования динамики образования и накопления ароматических альдегидов было установлено, что эти соединения образуются уже на первом году выдержки и их суммарная концентрация в целом имеет устойчивую тенденцию к накоплению с увеличением срока выдержки. При этом очевидная связь между возрастом коньячного спирта и концентрацией синапового альдегида не выявлена. Конифероловый, сиреневый альдегиды и ванилин имеют определенную тенденцию к увеличению их концентрации, но такой рост наблюдается только до 20—25 лет выдержки, после чего концентрация этих альдегидов начинает постепенно снижаться (что может быть объяснено снижением процессов экстракции компонентов из древесины дуба и интенсивным окислением этих компонентов до конечных продуктов реакций).

Возраст коньяков рекомендуется определять по индексу возраста, по соотношению сиреневого альдегида и ванилина, которое устанавливается в процессе гидролиза и окисления экстрагированного из бочек лигнина. За индекс возраста принята интенсивность сиреневого альдегида, накопленного при выдержке коньячных спиртов (чем длительнее выдержка, тем выше этот показатель).

Из всех исследованных ароматических альдегидов самым сильным запахом обладают ароматические альдегиды — ванилин и коричный альдегид, пороговая концентрация которых достигает 0,00001 г/л, довольно сильный запах наблюдается у кониферолового альдегида (0,003 г/л). Сиреневый и синаповый альдегиды и р-гидроксibenзальдегид обладают сравнительно слабым запахом, не влияющим на букет ароматов.

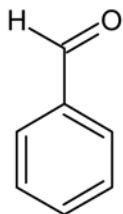
Следует отметить, что повышение концентрации ванилина в коньячных спиртах до 1 мг/л приводит к тому, что в нем начинают чувствоваться цветочные тона, которые при концентрации 30 мг/л переходят в резкие тона, искажающие букет [3].

Во время проведения исследований по идентификации ароматических альдегидов, характерных для коньячной продукции и выдержанных вин, а также коричневого альдегида и бензальдегида, которые могут быть использованы для изготовления фальсификатов алкогольной продукции, с помощью общедоступного и широко используемого метода тонкослойной хроматографии использовались растворы ароматических альдегидов (в хлороформе, с концентрацией 5 мг/мл каждый) — кониферолового, синапового, ванилина, сиреневого, р-гидроксibenзальдегида, коричневого, бензальдегида (наносимый объем — 1—3 мкл). Структурные формулы альдегидов показаны на рис. 1.

В результате исследования было установлено, что для идентификации альдегидов, характерных для коньячной и выдержанной винной продукции, пригодны хроматографические системы на основе предельных углеводородов (петролейный эфир, гексан, гептан, октан) и спиртов (изоамиловый, изобутиловый, н-бутиловый спирты) при соотношении 10:2—10:3 по объему с добавлением концентрата уксусной кислоты. После хроматографирования пластины рассматривались в УФ-лучах с длиной волны 254 нм. При этом ароматические альдегиды были видны на хроматограммах в виде темных пятен. В качестве проявителя использовался 0,5-процентный раствор бензидина в этиловом спирте с ледяной уксусной кислотой (в соотношении 1:1 по объему).

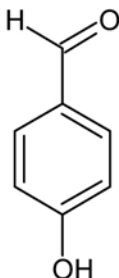
бензальдегид

C_7H_6O

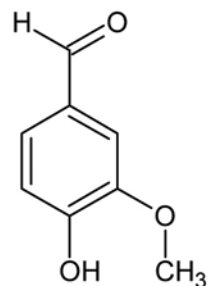
п-гидроксибензальдегид

$C_7H_6O_2$

ванилин

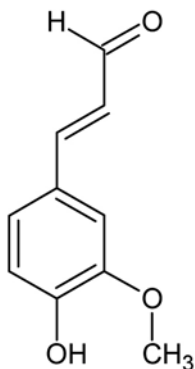
$C_8H_8O_3$
4-гидрокси-3-метокси

кониферилловый

$C_{10}H_{10}O_3$

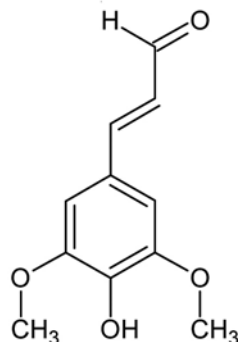
4-гидрокси-3-метокси-
цинамальдегид

синаповый

$C_{11}H_{12}O_4$

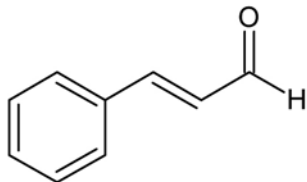
транс-3,5-диметокси-4-гидрокси-
цинамальдегид

коричный

C_9H_8O

3-фенилпропеналь

сиреневый

$C_9H_{10}O_4$

3,5-диметокси-4-окси-
бензальдегид

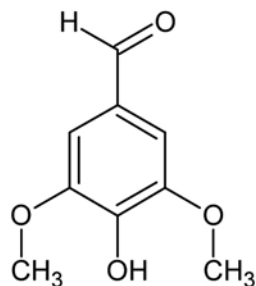

Рис. 1. Структурные формулы альдегидов

Ароматические альдегиды (за исключением бензальдегида) проявлялись в виде округлых окрашенных зон сразу после опрыскивания проявителем. Окраска углублялась при дальнейшем нагревании пластины при 110 °С.

Для идентификации бензальдегида и коричневого альдегида пригодны менее полярные системы: гексан-бензол-н-бутиловый спирт-этанол-уксусная кислота (100:30:5:3:0,5), толуол-гексан-ацетон-уксусная кислота (90:10:0,5:0,25).

Хроматографическая подвижность альдегидов вычислялась по формуле:

$$R_f = l/L,$$

где: l — расстояние от линии старта до центра выявленной окрашенной зоны;

L — расстояние от линии старта до линии фронта элюента.

Результаты исследования приведены в таблице.

Таблица

**Результаты идентификационных исследований
методом тонкослойной хроматографии**

Ароматические альдегиды	Хроматографическая подвижность / цвет выявленной зоны			
	Октан: н-бутиловый спирт: этанол: уксусная кислота (100:20:0,5:1)	Гексан: бензол: н-бутиловый спирт: этанол: уксусная кислота (100:30:5:3:0,5)	Гексан: изоамиловый спирт: уксусная кислота (100:30:1,5)	Толуол: гексан: ацетон: уксусная кислота (90:10:0,5:0,25)
кониферилловый	0,41	0,20	0,45	0,07
	оранжево-коричневый	ярко-оранжевый	ярко-оранжевый	ярко-оранжевый
синаповый	0,23	0,13	0,23	0,02
	красно-коричневый	красно-коричневый	красно-коричневый	красно-коричневый
сиреневый	0,3	0,16	0,31	0,04
	желто-оранжевый	желто-оранжевый	желто-оранжевый	желто-оранжевый
ванилин	0,48	0,23	0,55	0,1
	желтый	желтый	желтый	желтый
коричный	0,62	0,5	0,76	0,4
	желто-оранжевый	желтый	желтый	желтый
п-гидрокси-бензальдегид	0,58	0,23	0,71	0,03
	желтый	желтый	желтый	желтый
бензальдегид	—	0,63	0,78	0,52

Примечание. Использован проявитель: смесь этанола–уксусной кислоты–бензидина (20:20:0,2) с последующим нагреванием хроматографических пластин до $T = 100–110$ °С.

На рис. 2—5 приведены внешние виды пластин для тонкослойной хроматографии с проявленными окрашенными зонами следующих ароматических альдегидов: 1 — кониферилловый; 2 — синаповый; 3 — сиреневый; 4 — ванилин; 5 — коричневый; 6 — *p*-гидроксибензальдегид; 7 — бензальдегид.

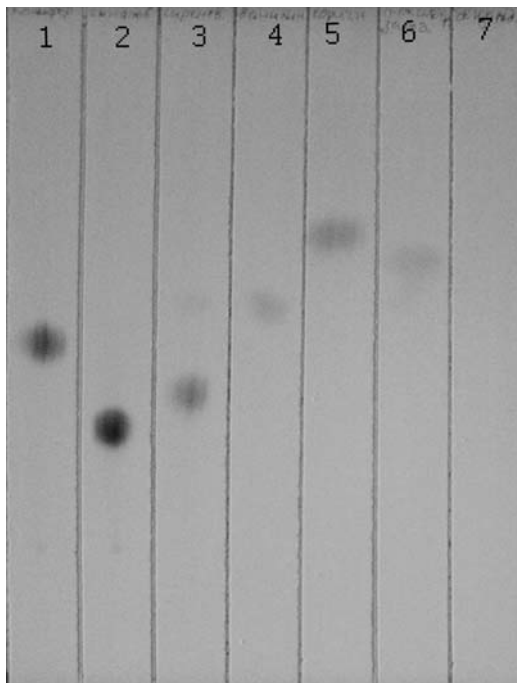

Рис. 2. Внешний вид пластины при идентификации альдегидов с использованием хроматографической системы № 1: октан–*n*-бутиловый спирт–этанол–уксусная кислота (100:20:0,5:1)

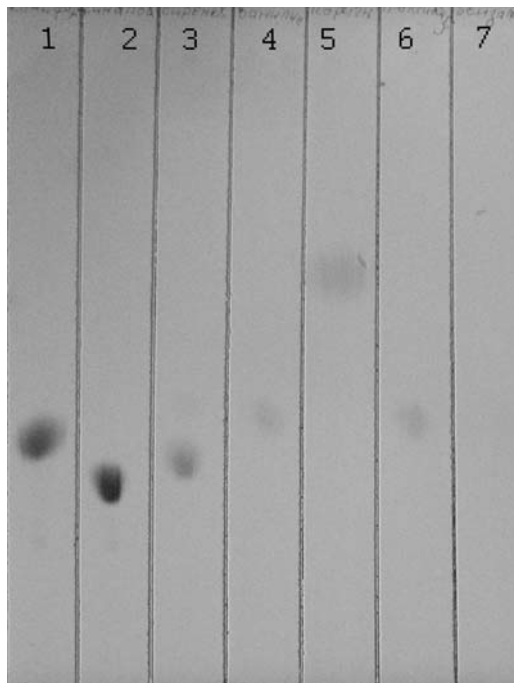

Рис. 3. Внешний вид пластины при идентификации альдегидов с использованием хроматографической системы № 2: гексан–бензол–*n*-бутиловый спирт–этанол–уксусная кислота (100:30:5:3:0,5)

Большой спрос на коньячную продукцию, дороговизна и значительная продолжительность процесса приготовления способствуют изготовлению ее фальсификатов. Фальсификация коньячной продукции осуществляется как путем окрашивания спиртосодержащих жидкостей жженым сахаром, чаем, синтетическими красителями и т. п. и добавления веществ, придающих фальсификату вкус и аромат, так и путем использования свежих, не вступавших с дубовой древесиной в контакт коньячных спиртов. В составе таких фальсификатов отсутствуют характерные для коньячной продукции, образующиеся со временем при выдержке коньячных спиртов ароматические альдегиды (кониферилловый, синаповый, ванилин, сиреневый, *p*-гидроксибензальдегид и др.), идентифицировать которые легко можно оперативным, общедоступным для экспертных подразделений МВД методом тонкослойной хроматографии, тем самым подтвердив или опровергнув один из критериев подлинности коньячной продукции.

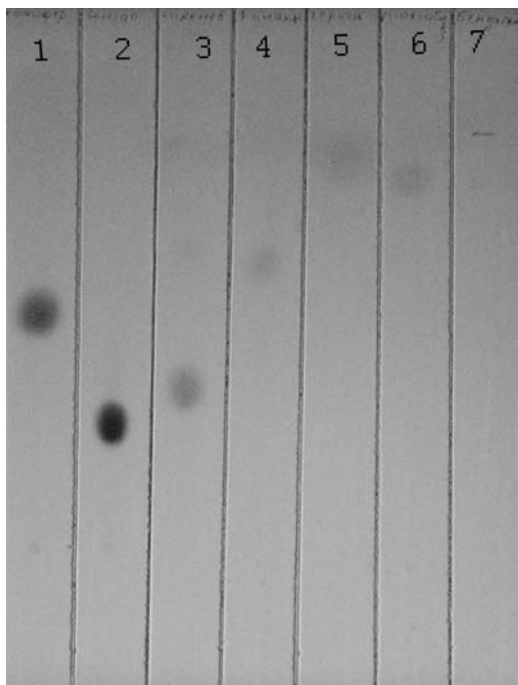

Рис. 4. Внешний вид пластины при идентификации альдегидов с использованием хроматографической системы № 3: гексан–изоамиловый спирт–уксусная кислота (100:30:1,5)

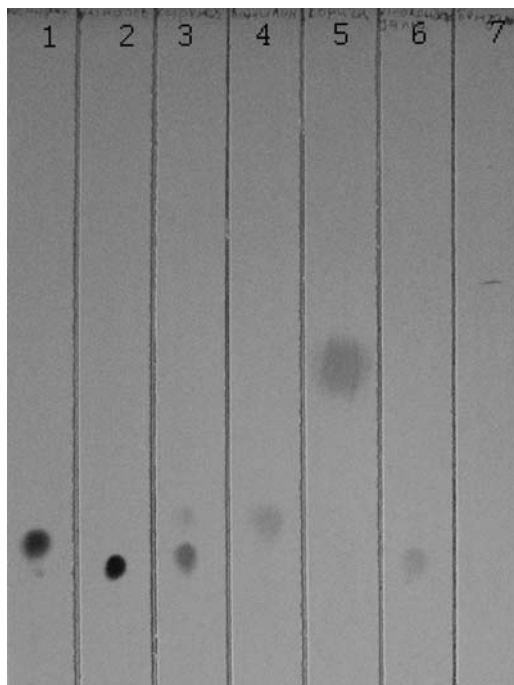

Рис. 5. Внешний вид пластины при идентификации альдегидов с использованием хроматографической системы № 4: толуол–гексан–ацетон–уксусная кислота (90:10:0,5:0,25)

Список использованной и рекомендованной литературы

1. Скурихин И.М. Химия коньячного производства / И.М. Скурихин. — М. : Пищевая промышленность, 1968. — 283 с.
2. Брауне Ф.Э. Химия лигнина (перевод с английского) / Ф.Э. Брауне, Д.А. Брауне. — М. : Лесная промышленность, 1964.
3. Скурихин И.М. Химия коньяка и бренди / И.М. Скурихин. — М. : ДеЛиПринт, 2005. — 296 с.
4. Кислицына Л.Н. Экспертное исследование коньяков / Л.Н. Кислицына, И.А. Чупраков. — М. : ВНИИ МВД СССР, 1971. — 296 с.
5. Кримінальне право України. Судові прецеденти (1864—2007 рр.) / [за ред. В.Т. Малиаренка]. — К. : Освіта України, 2008. — 1104 с.

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.982.327

И.А. Синькевич, начальник отдела Государственного экспертно-криминалистического центра МВД Республики Беларусь

А.А. Ивашкевич, главный эксперт Государственного экспертно-криминалистического центра МВД Республики Беларусь

А.З. Малинников, кандидат химических наук, ведущий научный сотрудник Государственного учреждения «Центр судебных экспертиз и криминалистики Министерства юстиции Республики Беларусь»

И.П. Ахрамович, старший научный сотрудник Государственного учреждения «Центр судебных экспертиз и криминалистики Министерства юстиции Республики Беларусь»

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛЮМИНЕСЦЕНТНОЙ МИКРОСКОПИИ В ЭКСПЕРТНОМ ИССЛЕДОВАНИИ ТЕКСТИЛЬНЫХ ВОЛОКОН

Показаны возможности использования люминесцентной микроскопии при сравнительном исследовании текстильных волокон. Приведены результаты исследования образцов волокон, не подвергавшихся воздействию внешней среды, и волокон в составе объектов, поступивших для проведения экспертиз и исследований.

Ключевые слова: люминесцентная микроскопия, текстильные волокна, цвет и интенсивность люминесценции.

Показано можливості використання люмінесцентної мікроскопії при порівняльному дослідженні текстильних волокон. Наведено результати дослідження зразків волокон, які не зазнали дії зовнішнього середовища, і волокон у складі об'єктів, що надійшли для проведення експертиз і досліджень.

The essay describes the best practice of application of fluorescence microscopy for comparison of fibres. It outlines the results of examination of experimental samples which were not affected by the environment as well as case study results.

В практике производства экспертизы волокнистых материалов визуальная люминесцентная микроскопия имеет существенное значение. Под воздействием ультрафиолетовых лучей текстильные волокна люминесцируют, причем свечение каждого волокна индивидуально: оно определяется видом полимера, химическим составом красителя, наличием оптических отбеливателей и др.

Важные для экспертных исследований текстильных волокон преимущества люминесцентной микроскопии связаны с ее неразрушающим характером, простотой и быстротой исследования, а в отдельных случаях — с возможностью сравнения волокон без выделения их из следовоспринимающего слоя пленки [2; 3].

Люминесценция каждого волокна характеризуется конкретным цветом, оттенком, интенсивностью, что позволяет дифференцировать их по первоначальному и приобретенному в результате какого-либо события происшествя или эксплуатации свойствам.

С целью определения возможности применения люминесцентной микроскопии для экспертной дифференциации волокон была проведена научная работа с использованием большого количества типовых образцов волокон (из каталогов-проспектов), не подвергавшихся воздействию внешней среды (облучению, стирке и т. д.).

Для исследования использован люминесцентный микроскоп Nikon Eclipse 50i (ртутная лампа OSRAM MERCURY SHORT ARC HBO 1xHBO 100W/2; свет отраженный, увеличение 100^x, 200^x, 400^x, 600^x).

Микроскоп снабжен видеокамерой Nikon DS-Fi1 и тремя светофильтрами со следующими спектральными характеристиками:

- № 1 — DAPI (EX 340-380, DM 400, BA 435-480);
- № 2 — B-2A (EX 450-490, DM 500, BA 520);
- № 3 — G2-A (EX 510-560, DM 575, BA 590).

Проведенные эксперименты показали, что волокна одной цветовой гаммы, но окрашенные разными марками красителей, различаются либо по одному, либо по нескольким показателям люминесценции (цвету, оттенку, интенсивности и картине). Наблюдаемые различия в характеристиках люминесценции приведены в статье на примере полиакрилонитрильных волокон, окрашенных катионными красителями синей цветовой гаммы: К. синий О (рис. 1), К. синий К (рис. 2), К. синий 2К (рис. 3), Максилон голубой М-2 G (рис. 4). Полученные результаты научных исследований свидетельствуют об отсутствии случайных совпадений люминесценции одноцветных волокон, окрашенных разными красителями, что указывает на возможность использования цвета люминесценции в экспертной практике для дифференциации текстильных волокон.

Значительное влияние на цвет и интенсивность люминесценции полимера волокон оказывают красители. За счет способности красителей избирательно поглощать волны спектра волокна приобретают тот или иной цвет люминесценции. Это хорошо видно при экспертном изучении люминесценции полиэфирных волокон, окрашенных способом печати. На рис. 5 приведены фотоснимки исследуемых полиэфирных волокон в проходящем свете стереоскопического микроскопа и фотоснимки цвета люминесценции при использовании трех вышеуказанных светофильтров.

Фільтр № 1

Фільтр № 2

Фільтр № 3

Рис. 1. Характеристики люмінесценції поліакрилонітрильних волокон, окрашених катіонним красителем «К. синій О»

Рис. 2. Характеристики люмінесценції поліакрилонітрильних волокон, окрашених катіонним красителем «К. синій К»

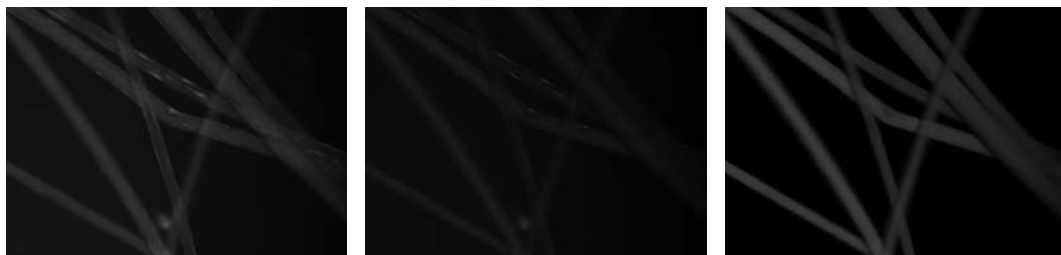

Рис. 3. Характеристики люмінесценції поліакрилонітрильних волокон, окрашених катіонним красителем «К. синій 2К»

Рис. 4. Характеристики люмінесценції поліакрилонітрильних волокон, окрашених катіонним красителем «Максилон голубой М-2 Г»

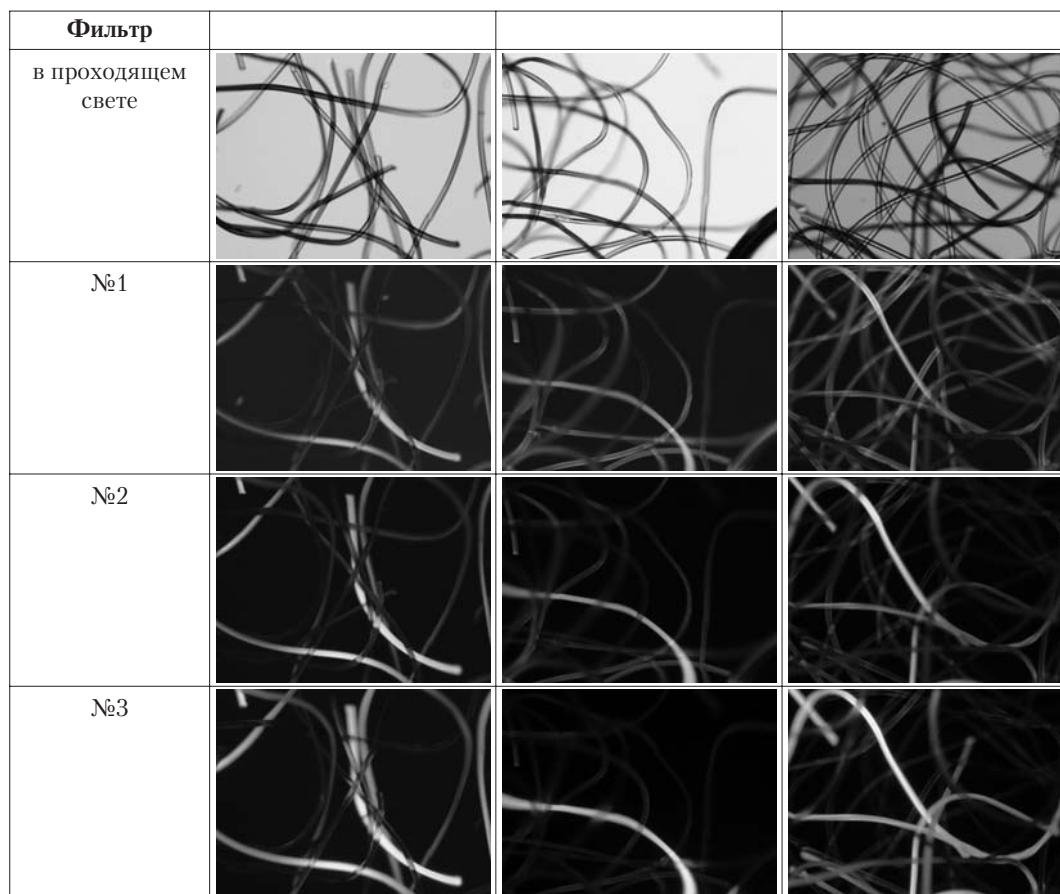

Рис. 5. Фотоснимки исследуемых полиэфирных волокон в проходящем свете стереоскопического микроскопа и фотоснимки цвета люминесценции при использовании вышеуказанных светофильтров

Известно, что цвет и интенсивность люминесценции бесцветных волокон разных источников происхождения зависят от исходных составляющих (полимеров), а также от отделочных веществ (отбеливателей, замасливателей и т. д.), предусмотренных технологическим режимом.

Так, при экспертном исследовании бесцветных хлопчатобумажных ниток (далее — х/б ниток), изъятых у подозреваемого лица и с упаковок наркотика, обнаружено совпадение объектов по цвету, структуре, технологическим особенностям изготовления, волокнистому составу, однако выявлено их различие по цвету и интенсивности люминесценции. Для выяснения причин различий сравниваемые нити помещали в диметилформамид и нагревали в течение нескольких минут при температуре около 800 оС. Экстракты хроматографировали в системе для прямых красителей. Полученные хроматограммы изучали в ультрафиолетовых лучах микроскопа. В результате было установлено различие по компонентному составу отделочных веществ (на одних нитях — две составляющие, на других — три), цвету и интенсивности люминесценции. Проведенное исследование

люминесценции позволило сделать вывод о разной родовой (групповой) принадлежности исследуемых х/б ниток.

Люминесцентный метод эффективно применяется в экспертной практике благодаря тому, что люминесценция каждого волокна, как уже отмечалось, характеризуется конкретным цветом, оттенком, интенсивностью, что также позволяет дифференцировать сравниваемые волокна по приобретенным в результате какого-либо события происшествя или эксплуатации свойствам.

Например, при экспертном исследовании фрагментов х/б ткани белого цвета по уголовному делу, связанному с поджогом, помимо совпадения тканей по всем технологическим параметрам, было установлено различие по цвету и интенсивности люминесценции волокон. Причем волокна фрагмента ткани, из которого предположительно был приготовлен фитиль для поджога, практически не люминесцировали, а волокна обгоревших фрагментов ткани с места происшествия обладали хорошей люминесценцией. Далее было установлено, что на обгоревших участках ткани имеются видоизмененные остатки нефтепродуктов (ориентировочно бензина). Для выяснения всех обстоятельств был проведен эксперимент. Из неизменной ткани (образец № 1) отобраны два фрагмента, один из которых смочили бензином (образец № 2), второй — после смачивания бензином подожгли, через несколько секунд погасив пламя (образец № 3). Из волокон исследуемых образцов были приготовлены препараты, которые изучали в поле зрения люминесцентного микроскопа. Полученные результаты свидетельствуют о том, что волокна ткани, смоченной бензином, практически не люминесцировали (рис. 6), а волокна ткани, смоченной бензином и кратковременно горевшей,

Светофильтры	Образец № 1	Образец № 2	Образец № 3
№1			
№2			
№3			

Рис. 6. Результаты экспертного исследования фрагментов х/б ткани

имели такой же цвет люминесценции, как и ткань, изъятая с места происшествия. Так была выяснена причина различия в цвете и интенсивности люминесценции волокон в составе одинаковых по технологическим параметрам фрагментов ткани с места происшествия и фрагментов, изъятых у подозреваемого.

Таким образом, признаки (цвет, оттенок и интенсивность) люминесценции, выявляемые посредством визуального люминесцентного анализа, можно эффективно использовать в экспертном исследовании при дифференциации текстильных волокон.

Список использованной и рекомендованной литературы

1. *Прингсхейм П.* / Люминесценция жидких и твердых тел и ее практические применения / П. Прингсхейм ; под ред. П.П. Феофилова. — М. : Фогель, 1948. — 263 с.
2. *Люминесцентный анализ* / [под ред. М.А. Константиновой-Шлезингер]. — М., 1961. — 399 с.
3. *Криминалистическое исследование волокнистых материалов и изделий из них : метод. пособ.* — Т. 3. — М. : ВНИИСЭ, 1983.
4. *Robertson J.* Forensic examination of fibers / J. Robertson, M. Grieve. — Second edition. — CRC PRESS, 1999. — 447 с.

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

УДК 343.98 (092)

В.П. Бахин, доктор юридических наук, професор,
професор кафедри уголовного права, процесса
и криминалистики Национального университета
Государственной налоговой службы Украины

«Р.С. БЕЛКИН БЫЛ ПРОСТО ОБЫКНОВЕННЫМ, НОРМАЛЬНЫМ ГЕНИЕМ» (О.Я. БАЕВ)

Отражены отдельные эпизоды сотрудничества с великим ученым-криминалистом Р.С. Белкиным, характеризующие его как простого интеллигентного человека.

Ключевые слова: кафедра криминалистики, кандидатские и докторские диссертации, профессор.

Відображено окремі епізоди співробітництва з великим вченим-криміналістом Р.С. Белкіним, що характеризують його як просту інтелігентну людину.

The essay describes the history of author's cooperation with the great forensic scientist R. Belkin. It gives a clear insight into the character of this famous intellectual.

Не будет преувеличением тот факт, что достижения современной криминалистики во многом обязаны огромному вкладу, который внес в ее развитие выдающийся ученый — профессор Рафаил Самуилович Белкин (11.07.1922—03.02.2001).

Впервые я встретился с Р.С. Белкиным в сентябре 1961 года, когда приехал в Москву с намерением поступить в адъюнктуру Московской высшей школы МВД СССР. Он подробно расспросил меня об учебе и работе, а затем сказал, что надежд на поступление в адъюнктуру нет, поскольку для кафедры криминалистики выделено всего два места, а претендуют на них семь кандидатов, из которых двое уже сдали кандидатские экзамены, а двое преподают криминалистику в Московской средней школе милиции. Кроме того, я оказался среди троих «бесквартирных» иногородних. Оценив охарактеризованное положение, я тем не менее заявил, что буду сдавать экзамены.

К моменту принятия решения мандатной комиссией ситуация существенно изменилась. Во-первых, для кафедры криминалистики выделили два дополнительных места, а во-вторых, почему-то не явился один из претендентов со сданными кандидатскими экзаменами. Таким образом, в адъюнктуру мандатная комиссия (прежде всего Р.С. Белкин и И.М. Лузгин) зачислила В. Лаврова (г. Москва), А. Мартиросова (г. Баку), меня (г. Новочеркасск) и А. Железняка (г. Казань). Преподавателей же из московской средней школы милиции не приняли.

Еще до экзаменов я случайно встретился с начальником кафедры уголовного процесса, который расспросил меня, кем я работаю. Когда я сказал, что преподаю в учебном пункте МВД РСФСР Новочеркаска криминалистику и уголовный процесс, он предложил поступать на свою кафедру, где было вакантное место. Я был удивлен этим предложением (и, естественно, заинтересован), но попросил профессора разрешить подумать до завтра. Ночь я не спал и все тщательно взвешивал. Утром пришел к профессору и сказал, что буду поступать «на криминалистику». До сегодняшнего дня я рад, что не изменил тогда своего решения.

Общеизвестно, что под руководством Р.С. Белкина подготовили и защитили кандидатские и докторские диссертации более ста его учеников. К ним он проявлял особое внимание, оказывал помощь и окружал заботой. Мне он посоветовал в качестве научного руководителя известного криминалиста — профессора А.И. Винберга, а также помог выбрать тему диссертации (новую в те времена проблему расследования угонов транспортных средств) вместо той, как оказалось, неудачной, которую я предлагал. В 1964 году Р.С. Белкин договорился с руководством Минского отделения заочного обучения Московской высшей школы милиции о моей работе в этом учреждении преподавателем.

Р.С. Белкин никогда не был щепетилен приезжая в разные города и сталкиваясь с советским «гостиничным сервисом» [1, с. 171—173].

Возвращаясь к далеким шестидесятым годам прошлого столетия, следует отметить, что созданная в 1965 году Омская высшая школа милиции была расположена далеко от многих вузовских центров. Не налажены были еще и деловые контакты с другими научными учреждениями и учеными. Этой проблемой я поделился с Р.С. Белкиным. Он сразу сказал: «Проведите у себя научную конференцию». Преодолевая мое сомнение относительно того, что вряд ли кто-то приедет к неизвестным, начинающим ученым, профессор сказал: «Вы организуйте конференцию, а мы — участников». Как всегда Р.С. Белкин оказался прав: приехало много известных криминалистов — москвичей (большинство с кафедры Р.С. Белкина), ленинградцев, свердловчан, алмаатинцев и пр. Блестящие доклады Р.С. Белкина, И.М. Лузгина, И.Е. Быховского, И.А. Возгина, А.Я. Гинзбурга и других ученых вызвали восхищение слушателей.

Но не обошлось без чрезвычайных обстоятельств, которые стоили мне здоровья. С помощью руководства города я организовал выделение мест в гостинице для участников конференции, в том числе и номер «люкс» для Р.С. Белкина. Перед тем как встретить его, я заехал в гостиницу, где мне подтвердили наличие номера. Когда же мы приехали с профессором, номер оказался занят по настоянию обкома. Мои переговоры с администрацией были бесполезны (можно представить при этом мое самочувствие). В это время Р.С. Белкин встретил

А.Я. Гинзбурга, у которого в номере было свободное место, и профессор (без внешних недовольств) сказал, что согласен поселиться в номере доцента-алма-тинца.

Отношение профессоров тех времен к нам, ученикам и адъюнктам, удивляло и восхищало. Например, Р.С. Белкин всегда называл Н.С. Карпова по имени — Никифором (многие до сих пор «по привычке» зовут его Колей). После зачисления в адъюнктуру я встретил начальника кафедры исправительно-трудового права Н.А. Стрункова. Увидев меня, он подошел и, пожав руку, сказал: «Поздравляю, Владимир Петрович, с поступлением в адъюнктуру». Мне хотелось провалиться сквозь землю, поскольку я не знал имени этого профессора, а он, в свою очередь, назвал имя и отчество адъюнкта с другой кафедры. Еще одним достоинством Н.А. Стрункова было то, что он знал английский язык и входил в состав экзаменационной комиссии по иностранным языкам.

Когда начальник Омской высшей школы милиции И.Р. Алексеев назначил меня начальником кафедры криминалистики, я стал вспоминать, как руководил Р.С. Белкин коллективом возглавляемой им кафедры, поскольку на то время опыта руководящей работы я еще не имел. Рафаил Самуилович был чудесным организатором, внимательным и заботливым начальником, всегда устремленным в науку, и я стремился (когда это получалось) идти по его стопам [2, с. 375—387].

Когда я приезжал в Москву, то всегда обращался за помощью именно к профессору Р.С. Белкину и всегда ее получал — конкретную и полезную. И хотя юридически Р.С. Белкин не был моим научным консультантом по докторской диссертации, но считаю, что фактически именно он стал моим наставником. Я не справился с той темой, которую для докторской диссертации он посоветовал мне еще в 1965 году, но она помогла мне в 1991 году защитить диссертацию на тему: «Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования», хотя я и не решился обратиться к мэтру криминалистики относительно официального оппонирования. Но все же Р.С. Белкин «приложил свою руку» к утверждению моей докторской диссертации в качестве контрольного эксперта ВАК (16 августа 1991 года). Двойной моей радости в то время не было границ. Хочется еще раз сказать спасибо Великому криминалисту!

Сейчас практически нет публикаций по криминалистике, где бы ни ссылались на труды Р.С. Белкина. Это говорит о том, что заложенные им основы криминалистики продолжают использовать и развивать.

Список использованной литературы

1. Эскархопуло А.А. Воспоминания о первой встрече / А.А. Эскархопуло // Рафаил Самуилович Белкин. Воспоминания друзей, учеников и коллег (к 90-летию со дня рождения) ; сост. Е.Р. Россинская. — М. : НОРМА, 2012.
2. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики / Р.С. Белкин. — М. : НОРМА, 1999.

УДК 343.98 (092)

В.М. Чисніков, кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник Державного
науково-дослідного інституту МВС України

АЛЬФОНС БЕРТИЛЬЙОН — ОСНОВОПОЛОЖНИК «НАУКОВОЇ ПОЛІЦІЇ» (до 160-річчя з дня народження)

Висвітлено життєвий шлях і творчу діяльність видатного французького вченого-криміналіста, одного із засновників криміналістики («наукової поліції») Альфонса Бертильйона (1853—1914 рр.).

Ключові слова: Альфонс Бертильйон, «наукова поліція», антропометрія (бертильйонаж), кримінальна реєстрація, історія криміналістики.

Освещен жизненный путь и творческая деятельность выдающегося французского ученого-криминалиста, одного из основателей криминалистики («научной полиции») Альфонса Бертильйона (1853—1914 гг.).

Highlights the life and creative activity of the outstanding French forensic scientists, one of the founders of the science of criminology (the «scientific police») Alphonse Bertillon (1853—1914 уу.).

А. Бертильйон

22 квітня цього року виповнилося 160 років з дня народження видатного французького криміналіста, директора Інституту ідентифікації при поліцейській префектурі Парижа, професора судової медицини Паризького університету Альфонса Бертильйона (1853—1914 рр.) — одного із засновників «наукової поліції» (криміналістики), автора і творця антропометричної системи ідентифікації особи, названої пізніше його ім'ям. Саме антропометрія (бертильйонаж) наприкінці ХІХ ст. — на початку ХХ ст. здійснила у криміналістиці наукову революцію щодо кримінальної реєстрації злочинців.

Альфонс Бертильйон народився у м. Парижі та виховувався в інтелігентній родині. Його батько, доктор медицини Луї Адольф Бертильйон, був відомим у Франції вченим-медиком. Усе життя він займався статистикою та антропологією, навчальний курс якої викладав у заснованій ним школі, та довгий час обирався віце-президентом Паризького антропологічного товариства. Дід Альфонса по материнській лінії — Ахілл Гійара — природознавець і математик, став відомим завдяки своїм науковим дослідженням у галузі демографії та виданню першого демографічного словника.

Старший брат Альфонса — Жак Бертільйон — видатний статист, обіймав посаду директора Паризького статистичного бюро. Другий брат — Жорж — відомий лікар-практик, працював у багатьох паризьких лікувальних закладах.

Незважаючи на таку рідню, Альфонс у школі навчався погано. Його тричі виключали з різних навчальних закладів за незадовільне навчання і дивацьку поведінку. Юнака зовсім не цікавили предмети, які там викладали. Під впливом занять родичів він з особливим інтересом захоплювався антропологічними дослідженнями, статистикою, демографією. Тому не випадково, що до Паризького університету він вступив на природознавчий факультет.

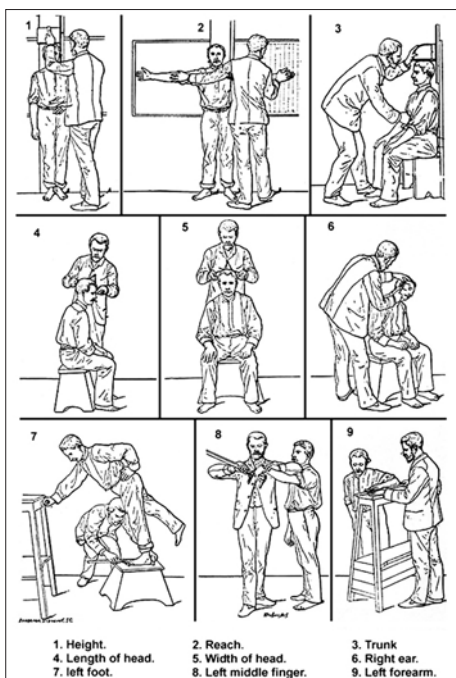
Після закінчення у 1878 році військової служби дипломований природознавець працював службовцем в одному із банків м. Парижа. Через три тижні його було звільнено як «непотрібну для справи, нікчемну людину». Безуспішно закінчилася для нього і нетривала кар'єра домашнього вчителя в Англії, куди його влаштували родичі.

У березні 1879 року Бертільйона-молодшого завдяки зв'язкам батька вдалось влаштувати до столичної поліцейської префектури на найнижчу посаду — помічником писаря. Нового співробітника колеги не дуже цінували. За словами сучасників, це був худорлявий молодий чоловік із сумним виразом обличчя, який постійно страждав на диспепсію, мігрень і носову кровотечу. Хронічні хвороби наклали відбиток і на його характер — потайний, занудливий, недовірливий і педантичний.

До службових обов'язків молодшого писаря входило переписування на картки прикмет злочинців, отриманих від інспекторів поліції. Описування було стандартним, запровадженим ще засновником французької поліції безпеки (Сюрте)

Е. Відоком: зріст, обличчя, особливі прикмети. Через деякий час Бертільйон зрозумів безглуздість своїх записів, бо за ними розпізнати рецидивіста було практично неможливо. І тоді він вирішує удосконалити систему реєстрації злочинців, користуючись науковими даними антропології і в першу чергу статистичними дослідженнями бельгійського вченого Адольфа Кетле. Через п'ять місяців наполегливої праці та наукових пошуків А. Бертільйон розробив принципово нову систему ідентифікації особи — антропометрію, названу згодом у криміналістиці його ім'ям — бертільйонажем.

Суть цього наукового методу полягала в тому, що визначені частини тіла злочинця, якого потрібно було зареєструвати, обмірювали і результати обмірювань заносили до спеціальної антропометричної картки. Пропонувалося проводити 11 обмірювань тіла: зріст, ширина витягнутих горизонтально рук, висота (сидячи), довжина і ширина голови та правого вуха, довжина середнього

Антропометричне обмірювання по системі А. Бертільйона

Антропометрична картка
злочинця

пальця та мізинця лівої руки, довжина лівої ступні та лівого передпліччя.

Крім зазначених обмірювань тіла, складовими частинами антропометрії були:

– описування прикмет злочинця за розробленою схемою «словесного портрета»: зріст, форма голови, носа та губ, колір очей, особливості побудови вушної раковини, особливі прикмети: родимі плями, видимі рубці, татуювання, а пізніше (з 1894 р.) і відбитки 4-х пальців правої руки (без великого);

– упізнавальна (сигналетична) фотозйомка, що передбачала фотографування злочинця у 3-х положеннях: анфас і профіль, у 1/7 натуральної величини і на

повний зріст, у 1/20 натуральної величини. Необхідно було додержуватися також інших визначених правил: особа, яку фотографували, мала бути без головного убору і її волосся не повинно закривати лоба і правого вуха; фотограф не мав права застосовувати ретуш тощо [1, с. 20—25].

Розроблена А. Бертільйоном антропометрична система дозволяла не тільки ідентифікувати особу людини, реєструвати, але й надавала можливість ввести чітку класифікацію реєстраційних карток. Навіть за їх великої кількості можна було за короткий час відшукати необхідну картку. Головним недоліком антропометрії було те, що розміри частин тіла людини упродовж життя змінювалися. Тому класифікація велася не за точними значеннями вимірів, а за визначеними їх інтервалами. Окремо зберігали реєстраційні картки дорослих чоловіків і дорослих жінок, а картки дітей і молодих людей (віком до 21 року) поділяли на чотири відділи (групи) відповідного віку.

Свою систему А. Бертільйон виклав у брошурі «Практичне застосування антропометрії» (1881 р.). Після неодноразових рапортів своєму начальству настирливий писар врешті-решт домігся того, що його новий метод кримінальної реєстрації було запроваджено як експеримент у поліцейській префектурі Парижа. Через три місяці за допомогою картотеки А. Бертільйона, що налічувала на той час понад 1800 карток, було встановлено особу затриманого злочинця Мартена, який назвався вигаданим прізвищем Дюпон. Це був перший рецидивіст, «впізнаний» за допомогою бертільйонажу. До кінця 1883 року вдалось ідентифікувати вже 49 злочинців, а у наступному 1884 році — 300 раніше засуджених осіб, «що не пам'ятали свого походження» [2, с. 113].

Напередодні нового 1895 року всі впливові французькі газети вийшли із заголовками: «Геніальний метод доктора Бертільйона», «Французька поліція знову на чолі світового прогресу», «Молодий французький вчений революціонував ідентифікацію злочинців», «Vivat Бертільйон!»

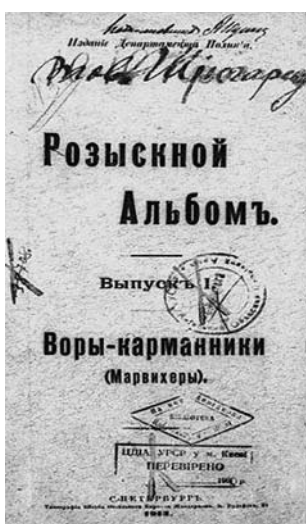
У листопаді 1885 року французький вчений виступив з доповіддю на III Міжнародному пенітенціарному конгресі у Римі, наводячи переконливі статистичні дані успішного ототожнення особи злочинців-рецидивістів. Новий антропометричний метод зацікавив вчених, особливо криміналістів-практиків.

27 березня 1887 року міністр внутрішніх справ Франції своїм наказом узаконив існування Ідентифікаційного бюро при Паризькій префектурі й санкціонував

відкриття аналогічних підрозділів у містах Ліоні та Марселі. Директором Центрального бюро поліцейської служби ідентифікації було призначено А. Бертільйона. Одночасно він залишився начальником фотовідділу Паризької поліції.

Слід зазначити, що брат Альфонса Бертільйона Жорж, зацікавившись антропометричною системою свого родича, розробив власну систему «заочного» отримання даних, що характеризують розміри тіла людини за його одягом, взуттям і головним убором, зважаючи на те, що органам розшуку доволі часто доводиться встановлювати особу злочинця або його жертви лише за залишеними на місці злочину предметами одягу. Такі знахідки, на думку Жоржа Бертільйона, дозволяють з приблизною точністю визначити антропометричні дані особи, яка носила цей одяг, а потім відшукати необхідні відомості, що зберігаються про неї в антропометричному бюро. Його досліди довели, що антропометричні виміри того чи іншого індивідуума дозволяють визначити розмір кожної частини його одягу. Для того, щоб використовувати такі виміри на практиці, він склав таблиці, які дозволяли за головним убором встановити розмір голови, за штанами — довжину ніг тощо. Отримані таким чином відомості надавали можливість визначити антропометричні дані особи з точністю до 6 мм [3, с. 61].

На початку 90-х років виходять друковані праці Альфонса Бертільйона «Судова антропометрія в Парижі» (1890 р.) і «Антропометричне ототожнення» (1893 р.), а також «Інструкція із сигналітики» (1893 р.), в якій наведено креслення і схеми всіх необхідних інструментів і приладів, а також малюнки із зображенням того, як необхідно проводити обмірювання тіла. Як зразки до інструкції додавалися заповнені каліграфічним почерком реєстраційні картки. У поліцейській практиці широко застосовувалися такі винаходи вченого, як пристрій для фотографування (метричного) місця злочину, крісло для одночасного фотографування злочинців (анфас і профіль) і спеціальний утримувач для фіксації положення голови. Він також розробив і вдосконалив кілька варіантів «...універсального і полегшувального фотоапарата для детективної зйомки» [4, с. 60].

Для оперативних цілей А. Бертільйон розробив кишеньковий розшуковий альбом, в якому розміщувалось майже дві тисячі фотокарток з прикметами розшукуваних злочинців і осіб, висланих за межі країни. Цей альбом як зразок було видано також у Санкт-Петербурзі («Розыскной альбом», 1908 р.) Згодом департаментом поліції Росії було підготовлено і видано аналогічний російський варіант — «Розыскной альбом. Вып. 1. Воры-карманники (Марвихеры)» (1913 р.).

Міжнародне визнання антропометрична система Бертільйона здобула на IV Міжнародному пенітенціарному конгресі, що відбувся в Парижі у 1895 році. На той час антропометричні станції (бюро) було відкрито у США, Індії, Австралії, Швейцарії, Бельгії, Румунії, Росії та інших країнах.

У 1898 році вийшла друком нова праця вченого «Порівняння почерку і графічна ідентифікація», яка, на думку дослідників, була першою суто криміналістичною роботою, «...де значну увагу було приділено ознакам

почерку та вперше... розкривалася методика криміналістичної ідентифікації особи за індивідуальними ознаками почерку» [5, с. 82].

Заслуги А. Бертільйона у боротьбі зі злочинністю визнані майже в усіх європейських державах. Він був кавалером орденів Почесного легіону (Франція), Вази 1-го класу (Швеція), Orange — Nassau (Нідерланди), Св. Сави (Сербія), Св. Станіслава (Росія), почесних медалей Drummond — Castle (Англія), Залізної корони (Австрія), Імператорської корони 3-го класу (Німеччина), Св. Маврикія і Лазаря (Італія), Леопольда II (Бельгія) і румунської Зірки.

Восени 1913 року А. Бертільйон серйозно захворів. Лікарі поставили діагноз — злаякісне недокрів'я (анемія). Незважаючи на зусилля брата Жоржа, який тричі робив йому переливання власної крові, досягти позитивного результату не вдалось. 31 січня 1914 року на 61-му році життя серце Альфонса Бертільйона перестало битися.

Коли телеграф приніс сумну звістку про смерть видатного криміналіста до Санкт-Петербурга, відомчий журнал міністерства внутрішніх справ Росії «Вестник полиции» писав: «...Бертільйон помер, але бертільйонаж, як впроваджена покійним ідея постановки карного розшуку на науковий ґрунт, залишився назавжди у спадок людям, що присвятили себе служінню справі раціональної боротьби зі злочинністю» [6, с. 194].

М.О. Оболюнський

Говорячи про бертільйонаж, слід нагадати читачам маловідомі факти, які, на превеликий жаль, не знаходять відображення у сучасних підручниках з вітчизняної криміналістики. У першу чергу це стосується українських вчених, судових медиків М.О. Оболюнського (1856—1913 рр.) та Е.Ф. Белліна (1852—1902 рр.), які стояли у витоків російського бертільйонажу [7, с. 170—172].

На думку автора, «хрещеним батьком» російської антропометрії слід вважати професора судової медицини Київського університету М.О. Оболюнського. Саме він, перебуваючи у 1887 році у науковому відрядженні у Парижі, першим з російських науковців ознайомився з новою антропометричною системою кримінальної реєстрації, запровадженою Альфонсом Бертільйоном, який, за словами вченого, «...дав йому доступ до свого бюро і особисто керував його заняттям» [8, с. 1]. Повернувшись з відрядження до Харкова, де на той час навчався, Микола Олександрович виступив на засіданні секції харківського товариства дослідницьких наук з повідомленням про новий науковий метод ототожнення особи за системою А. Бертільйона. У січні 1890 року у тижневику «Врач» (№ 4) він опублікував статтю «Визначення тотожності особи за способом Bertillon'a», в якій першим ознайомив російське суспільство з антропометричним методом криміналістичної реєстрації та його суттю і запропонував створити антропометричні станції за зразком французьких у Санкт-Петербурзі, а також у Тюмені та Одесі (через Тюмень проходили всі злочинці, які направлялися в заслання до Сибіру, а через Одесу — заслані на Сахалін). «Заснування антропометричних поліцейських бюро в Росії, — писав вчений, — не тільки є бажаним, але і цілком може бути здійсненим» [8, с. 6]. Через п'ять місяців така установа з'явилася у

Санкт-Петербурзі при розшуковому відділенні столичної поліції. Її першим завідувачем було призначено інженера-полковника (пізніше генерала) М.О. Козлова, який обладнав станцію на зразок паризького бюро і доклав багато зусиль для запровадження в Росії антропометричного методу кримінальної реєстрації, тому саме М.О. Козлова слід вважати «батьком російської антропометрії» [9, с. 114]. Через два роки в Російській імперії вже налічувалось 12 аналогічних станцій, які підпорядковувалися різним відомствам.

На території України першу антропометричну станцію було відкрито у лютому 1892 року при Одеському тюремному замку. Обмірювання засуджених проводили наглядачі тюрми, а фотографувати для антропометричних карток запрошували члена міського фотографічного товариства Маргуліса [10, с. 23; 7, с. 95, 103].

Е.Ф. Беллін

Наприкінці XIX ст. вчення А. Бертільйона про отождження особи злочинця увійшло до навчального курсу судової медицини та викладалось юристам і медикам у більшості європейських університетів, у тому числі й російських. Першим в Росії це зробив у 1895 році приват-доцент судової медицини Харківського університету доктор медицини Е.Ф. Беллін. У своїх публічних лекціях «Антропометричний метод виявлення тотожності» (1892 р.) і «Антропология та антропометрия додатково до мети правосуддя» (1895 р.) він розкривав суть, наукові основи, техніку та заслуги антропометрії у судовому процесі, підкреслюючи її корисність та ефективність [11; 9, с. 105—114].

Перший антропометричний кабінет у поліцейських установах на території України почав функціонувати у м. Києві з 14 (1) квітня 1902 року завдяки зусиллям завідувача розшукової частини міської поліції Г.М. Рудого. Тільки за перший рік роботи кабінету антропометричної реєстрації підлягли 1787 затриманих осіб: 1563 чоловіки і 224 жінки [12, с. 30; 8, с. 220].

Того самого року, майже одночасно з відкриттям кабінету у м. Києві, антропометричний кабінет при міській поліції було відкрито у м. Львові, який входив на той час до складу Австро-Угорської імперії. На думку дослідників, «засновником львівської школи антропології та дактилоскопії» був львівський поліцейський чиновник Антоні Курка [13, с. 8]. Будучи активним прихильником нових методів розслідування, він переклав з французької мови праці А. Бертільйона та склав унікальний «Словник злодійської мови», що видавався тричі. Цей ентузіаст розшукової справи також був автором цікавої книги «Історія львівської поліції, 1772—1918 рр.» (1930 р.), яка і дотепер залишається маловідомою сучасному читачеві (надрукована польською мовою) [14, с. 5, 227]. На жаль, залишається невідомим життєвий шлях і службова діяльність цієї небуденної людини, яка однією з перших на Галичині почала втілювати у поліцейську практику новітні досягнення криміналістичної науки. Своєю новаторською діяльністю Антоні Курка

Г.М. Рудий

заслужив, щоб пам'ять про нього назавжди збереглася в історії вітчизняної криміналістики.

На завершення слід додати, що антропометрична система А. Бертільйона, якою користувалися поліцейські та тюремні установи багатьох країн світу близько тридцяти років, на початку ХХ ст. змушена була поступитися новій, більш надійній системі кримінальної реєстрації — дактилоскопії [15, с. 227]. Цікаво, що Українська РСР була, напевно, єдиною радянською республікою, де послідовники бертільйонажу після громадянської війни намагалися відродити дореволюційну змішану (антропометрично-дактилоскопічну) систему реєстрації злочинців. Зокрема, начальник Центрального реєстраційно-дактилоскопічного відділення Центrorозшуку міліції УРСР професор О.М. Покровський у вересні — жовтні 1921 року підготував низку інструкцій щодо впровадження антропометричних вимірювань затриманих осіб злочинних професій, а також розробив креслення і моделі антропометричних інструментів. Наприкінці грудня того самого року було виділено спеціальні кредити і замовлено виготовлення антропометричних інструментів для органів карного розшуку республіки, але через заперечення Центrorозшуку РРСФР від цієї ідеї на початку 1922 року довелося відмовитися [16, с. 47; 17].

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Торвальд Ю.* Сто лет криминалистики. Пути развития криминалистики / Ю. Торвальд. — М. : Прогресс, 1975. — 439 с.
2. *Файкс Г.* Большое ухо Парижа. Французская полиция: история и современность / Г. Файкс. — М. : Юрид. л-ра, 1981. — 264 с.
3. *Крылов И.Ф.* Были и легенды криминалистики / И.Ф. Крылов. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1987. — 215 с.
4. *Чисніков В.М.* Антропометрія у Російській імперії (кін. ХІХ — поч. ХХ ст.) / В.М. Чисніков // Міжнародна поліцейська енциклопедія. — Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. — К. : Атіка, 2009. — С. 45—47.
5. *Іщенко А.В.* Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень : монографія / А.В. Іщенко ; за ред. І.П. Красюка. — К. : НАВСУ. — 359 с.
6. *Прохоров К.Г.* Памяти Альфонса Бертільйона / К.Г. Прохоров // Вестник полиции. — 1914. — № 14. — С. 193—194.
7. *Чисніков В.М.* Криміналістична наукова думка в Україні: судові медики / В.М. Чисніков // Наука і правоохорона. — 2010. — № 2. — С. 169—173.
8. *Оболонский Н.А.* Определение тождества лица по способу Bertillon'a / Н.А. Оболонский // Врач. — 1890. — № 4. — С. 1—6.
9. *Чисніков В.М.* Сискна поліція на Україні за часів Російської імперії (1880—1917 рр.) : історико-правове дослідження : у 2 кн. — Кн. 1. Документи і матеріали : навч. посіб. / В.М. Чисніков. — К. : НікаНова, 2011. — 938 с.
10. *Шимановский М.Ф.* Фотография в праве и правосудии / М.Ф. Шимановский. — Одесса, 1894. — 39 с.
11. *Беллин Э.Ф.* Антропология и антропометрия в приложении к целям правосудия / Э.Ф. Беллин. — Харьков, 1905. — 36 с.
12. *Отчет о деятельности сыскного отделения Киевской городской полиции за 1902, 1903 и 1904 годы.* — 150 с.
13. *Андрієвська Л.* Львівський Пінкертон комісар Бонцьо / Л. Андрієвська // Клуб комісара Бонця. Кримінальні загадки. — Львів : ПІРАМІДА, 2002. — 196 с.
14. *Козицький А.М.* Кримінальний світ старого Львова / А.М. Козицький, С.М. Білостоцький. — Львів : Афіша, 2001. — 230 с.

15. Чисніков В.М. Бертільйон Альфонс / В.М. Чисніков, Р.С. Белкін // Юридична енциклопедія. Т. 1 (А — Г). — К. : Українська енциклопедія, 1998. — С. 226—227.
16. Чисніков В.М. Бертільйон Альфонс / В.М. Чисніков // Міжнародна поліцейська енциклопедія. — Т. V. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. — К. : Атіка, 2009. — С. 59—61.
17. Белкин Р.С. Равен самому себе. Криминалистика вчера, сегодня, завтра / Р.С. Белкин, М.Я. Сегай. — К. : Лыбидь, 1991. — С. 98—106.
18. Біленчук П.Д. Видатні вчені криміналісти: історико-правове дослідження (друга пол. ХІХ — поч. ХХ ст.) : навч. посіб. / Біленчук П.Д., Чисніков В.М., Шульга О.О. — К., 2011. — Ч. 1. — С. 6—9.
19. Гейндль Г. Дактилоскопия и другие методы уголовной техники в деле расследования преступлений / Г. Гейндль. — М., 1927.
20. Фосдик Р. Организация полиции в Европе / Р. Фосдик. — Петербург, 1917.
21. Чисніков В.М. Основоположник «наукової поліції» / В.М. Чисніков // Юридичний вісник України. — 2008. — № 16.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЇ

УДК: 343.98 (047)

КОРИСНІ НАУКОВІ ВИДАННЯ З КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

Проблематику криміналістичних методик упродовж останнього часу можна вважати найбільш науково досліджуваною в сучасній криміналістичній літературі, так само як і методико-криміналістичне забезпечення слідчої діяльності — одним з найважливіших напрямів її розвитку. Проте остаточне формування теоретичних основ криміналістичних методик дотепер ще не завершено, що позначається на процедурі їх створення і практичній реалізації.

Підвищений інтерес до криміналістичної методики зумовлений необхідністю її різнобічної комплексної розробки у зв'язку з накопиченням і переробкою знань у галузі філософії, кібернетики, теорії інформатики та інших природних і гуманітарних наук, зміною суспільно-економічних наук у державі, появою нових видів злочинів, зокрема організованих злочинних формувань (не враховуючи того, що певні наявні криміналістичні методики мають недостатньо продуману структуру, що впливає на їх зміст і практичне застосування).

Значення методики розслідування у криміналістичній діяльності важко переоцінити. На думку М.П. Яблокова і О.Ю. Головіна, «...у ній розробляється стратегія всієї криміналістичної діяльності розслідування злочинів. Зважаючи на це, методика розслідування не тільки стала розділом криміналістики, без використання наукових і практичних положень якого фактично неможливо професійно вести розслідування злочинів, але також є важливим кінцевим продуктом криміналістичної науки» [1].

Розробки теоретичних основ криміналістичної методики проводять у різних напрямках, з'являються нові підходи, доповнюючи відомі, існуючі наукові поняття і положення. У результаті формуються функції окремих криміналістичних методик [2], наукові принципи загальних положень методики розслідування і окремих методик [3] та співвідношення понять «методика розслідування злочинів» і «технологія розслідування» [4].

Робота В.А. Журавля, доктора юридичних наук, члена-кореспондента Академії правових наук України, професора кафедри криміналістики Харківського університету «Правова академія Ярослава Мудрого», є монографією, в якій у дискусійному

викладенні надано визначення поняття окремої криміналістичної методики, уточнено предмет її дослідження, мету, завдання, принципи формування, запропоновано зміст і структуру¹. Також розглянуто інструментальну функцію криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, можливість виявлення і використання ймовірно статистичних і кореляційних зв'язків між її елементами і побудови на цій підставі типових версій стосовно елементів злочину, висловлено рекомендації щодо доцільності формалізації методико-криміналістичних рекомендацій. У монографії автор викладає теоретичні основи формування та реалізації криміналістичних методик (с. 9—36), розглядає проблеми їх упорядкування (с. 55—71), аналізує технології побудови та форми викладення (с. 95—125), а також наводить структуру сучасної криміналістичної методики розслідування злочинів (с. 138—222), проблеми їх адаптації до умов розслідування конкретного злочину (с. 235—264).

Об'ємним та інформаційним є список літератури вчених-криміналістів щодо питань, які розглядаються (376 джерел).

В.А. Журавель поділяє точку зору Б.В. Щура стосовно того, що для продуктивнішого використання криміналістичних методик їх слід викладати у вигляді програм для слідчих і запровадити процедуру їх державної реєстрації з метою створення відповідної «бази знань слідчого» [5]. Водночас видання В.А. Журавля занадто теоретизовано, у ньому переважає викладення розбіжностей у поглядах вчених щодо різних понять, категорій, їх класифікацій і структур, тому є більш цікавим і корисним для магістрів, вчених, викладачів ніж для працівників-практиків.

Робота В.П. Корж є навчально-методичним посібником, своєрідним порадином з розслідування економічних, корисливо-насильницьких, корупційних та інших злочинів².

Автор — полковник міліції, почесний працівник прокуратури України з досвідом роботи понад 10 років, доктор юридичних наук, професор Харківського університету МВС.

За результатами вивчення та узагальнення конкретних ситуацій слідчої практики у роботі викладено основи організаційного та криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів, наведено методи розслідування багатьох видів злочинів, надано криміналістичні рекомендації щодо огляду місця події зазначених злочинів, перевірки інформації про злочин, розглянуто типові тактичні операції, різні види експертиз, які призначають відповідно до методик розслідування, а також запитання, які ставлять на їх вирішення, визначено типові слідчі помилки, типові помилки експертів і оперативних працівників, які вони допускають під час розслідування, надано рекомендації щодо їх усунення.

У методиках, як правило, наведено таку структуру розслідування окремих видів злочинів: типові способи їх вчинення, обставини, що підлягають встановленню, типові слідчі ситуації та відповідні їм програми дій слідчого, типові експертизи, у тому числі комплексні, типові помилки, яких допускають слідчі під час огляду місця події, криміналістичні рекомендації щодо проведення невідкладних заходів з розшуку злочинця.

¹ Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія / В.А. Журавель. — Харків : Апостиль, 2012. — 302 с.

² Корж В.П. Розслідування окремих видів злочинів : навч.-метод. посіб. / В.П. Корж. — Харків : ХНУ імені Каразіна, 2012. — 507 с.

У роботі наведено також зміст комплексних методик розслідування злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями у сфері економіки, корисливо-насильницьких злочинів, злочинів, пов'язаних з електоральною корупцією. Крім того, у рецензованому посібнику разом з формулюванням окремих визначень понять організаційного та криміналістичного забезпечення, взаємодії слідчих і оперативних працівників наведено (у схемах) розшукові дії слідчого, основні класифікації і структури криміналістичних методик тощо.

Певний інтерес становить викладення автором тактичних прийомів використання спеціальних знань під час розслідування окремих видів злочинів, обґрунтування доцільності призначення судових експертиз, системна робота слідчого зі слідами, яка містить аналіз інформаційного змісту окремих елементів слідів та їх оцінку.

Водночас слід погодитися з точкою зору В.Ю. Шепітька стосовно того, що останнім часом у криміналістиці спостерігається певне поширення різних типових схем, систем, характеристик тощо. Формування «матриць» стало метою і результатом криміналістичного дослідження [6; 7; 8; 9].

У результаті такі видання відіграють не тільки позитивну, але й негативну роль, адже процес типізації — це завжди процес спрощення, абстрагування, а слідча діяльність не зводиться тільки до типових дій, а потребує й нестандартних дій і творчого підходу. Кожний злочин є індивідуальним і унікальним. Зважаючи на це, доцільним є поєднання викладення криміналістичних матриць з творчим підходом, типового і конкретного. Також посібник В.П. Корж є корисним для роботи слідчих, особливо молодих, тих, хто тільки починає пізнавати цю складну діяльність. Крім того, посібник також може бути використаний у практичній діяльності оперативних працівників, суддів, експертів, адвокатів.

Інші підручники, методичні посібники і монографії, які містять окремі методики розслідування, також не є повноцінним робочим інструментом слідчого через великий обсяг інформації, пов'язаної зі слідчими ситуаціями. Не будучи програмами дій слідчого чи оперативного працівника, вони насамперед корисні для навчання і підвищення кваліфікації.

На особливу увагу заслуговують різні «настільні книги слідчого» [10; 11] і «керівництва для розслідування злочинів» [12; 13; 14]. Такі праці розраховані на працівників-практичних досудового слідства (дізнавачів, слідчих, прокурорів). Вони містять важливу довідкову інформацію криміналістичного характеру і відображають останні тенденції та розробки з криміналістики.

Слід також зазначити, що поява нових видів злочинів, зміни в особі злочинця, якісно новий рівень його озброєності потребують створення нових спецкурсів, постановки та вирішення нових актуальних проблем.

Отже, зазначені рецензовані видання можуть бути використані як у дидактичних цілях, так і у процесі навчання студентів у вищих юридичних навчальних закладах у межах курсів з кримінального процесу і криміналістики, а впровадження у практичну діяльність викладених криміналістичних прийомів і методів дозволить працівникам правоохоронних органів на належному професійному рівні протидіяти злочинності, своєчасно розкривати і розслідувати злочини.

Список використаної літератури

1. Яблоков Н.П. Криминалистика: природа и система / Н.П. Яблоков, А.Ю. Головин. — М. : Юрист, 2005. — С. 141.
2. Щур Б.В. Функции частных криминалистических методик / Б.В. Щур // Современное состояние и развитие криминалистики. — Харків : Апостиль, 2012.
3. Гармаев Ю.П. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика / Ю.П. Гармаев, А.Ф. Лубин. — СПб : Юрид. центр «Пресс», 2006. — 303 с.
4. Чурилов С.А. Методика расследования преступлений. Общие положения / С.А. Чурилов. — М. : Юстицинформ, 2009. — 232 с.
5. Щур Б.В. Теоретичні основи формування і застосування криміналістичних методик : монографія / Б.В. Щур. — Харків : ХЮ, 2010.
6. Настільна книга слідчого : наук.-прак. видання для слідчих і дізнавачів / [Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін.]. — 2-ге вид., перероб. і доопр. — К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. — 728 с.
7. Настольная книга следователя: тактические программы проведения осмотра места происшествия при расследовании преступлений различных категорий / [под ред. А. И. Дворкина]. — М., 2006. — 637 с.
8. Порубова Н.И. Криминалистика. Конспекты лекций в схемах / Н.И. Порубова ; ред. сост. Д.И. Платонов. — Минск : Вышэйшая школа, 1997. — 337 с.
9. Голоскубова Н. Основные хозяйственные операции в схемах, таблицах, примерах / Голоскубова Н., Змиенко В., Казанова М. — Харків : Фактор, 2009. — 320 с.
10. Руководство для следователей / [отв. ред. П.А. Олейник, О.В. Сорока]. — М. : Юрид. лит., 1982. — Ч. 2. — 448 с.
11. Руководство по расследованию преступлений / [ред. кол. Корж И.И., Кочаров Г.И., Михайлов А.И.]. — М. : Юрид. лит., 1967. — 604 с.
12. Керівництво з розслідування злочинів : наук.-прак. посіб. / [Шепітько В.Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А. та ін.] ; за ред. В.Ю. Шепітька. — Харків : Одісей, 2009. — 960 с.
13. Руководство для следователей / [под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова]. — М. : Инфра-М, 1977. — 732 с.
14. Гриненко А.В. Руководство по расследованию преступлений : учеб. пособ. / А.В. Гриненко. — М. : Норма, 2002. — 768 с.

Н.І. Клименко, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

П.В. Цимбал, доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України, ректор Міжрегіональної
фінансово-юридичної академії

НА ТЕРЕНАХ ІСТОРИЇ

УДК 343.982.4

М.Ю. Будзієвський, кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри криміналістики, судової
медицини та психіатрії Дніпропетровського
державного університету внутрішніх справ

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИНИКНЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА

Розглянуто питання щодо становлення, розвитку, перспектив криміналістичного документознавства, розкрито можливості цього виду дослідження та сфери його застосування.

Ключові слова: почерк, документ, дослідження, криміналістика, технічна експертиза документів, криміналістичне документознавство.

Рассмотрены вопросы становления, развития, перспектив криминалистического документоведения, раскрыты возможности данного вида исследования и области его применения.

In the present article discusses the formation, evolution and theoretical problems and prospects of Forensic Documentation, disclosed the possibility of this type of research and its use.

Актуальність статті зумовлена недостатньою науковою розробленістю і великою практичною значущістю системи теоретичного і прикладного знання криміналістичного документознавства, яка може бути спрямована на пошук, оцінку, дослідження криміналістично значущих документів і пов'язаних з ними слідів і використана у слідчій, оперативно-розшуковій та судово-експертній практиці.

Криміналістичне документознавство як сфера наукового знання і вид соціальної практики не виникло несподівано, відразу, саме по собі. Воно має глибоку передісторію, опирається на об'єктивні закономірності, емпіричні і теоретичні передумови, зумовлено насущними потребами правозастосовної практики у карному судочинстві.

Розвиток уявлень про криміналістичне документознавство нерозривно пов'язаний з історією, етапами, тенденціями розвитку науково-технічного прогресу і криміналістики. Криміналістичне документознавство, поза сумнівом, тісно пов'язано і з практикою фальсифікації, підробки та використання підроблених документів.

А отже, метою цієї статті є вивчення історичного процесу розвитку поняття «криміналістичне документознавство», можливостей використання спеціальних знань для проведення досліджень документів і пов'язаних з ними об'єктів під час проведення слідчих дій.

Підробки документів спостерігаються з тих пір, відколи люди навчилися писати. Про них відомо ще з часів Стародавнього Риму, зокрема судові спори у ті часи найчастіше були пов'язані з піддробкою заповітів. Як і скрізь, з появою писемності на Русі почалися й підробки документів. Згадки про них містяться у Псковській судній грамоті (XIV ст.). У цьому юридичному документі говориться про так звані брехливі грамоти. Судебник 1550 року визнає підробку документів небезпечним злочином і ставить його в один ряд з розбоям і вбивством [1].

У літературі з криміналістичної історіографії наведено багато прикладів донаукового вітчизняного і зарубіжного досвіду судового дослідження письмових документів, яке призначалось у разі сумніву щодо їх достовірності. Основний предмет цих досліджень того часу — почерк. Ще тоді, коли не було передумов для формування криміналістики як науки, у судових протоколах згадувалися «досвідчені у звір'янні почерків особи». На Русі такими особами зазвичай були «дяки і подьячі — великі мастаки записувати судні справи у наказах». Цих прародителів сучасних експертів-почеркознавців потім змінили секретарі «присутніх місць», писарі, вчителі краснопісця — каліграфи. У своїх висновках вони опиралися на особистий досвід і власні суб'єктивні уявлення. У результаті виникали непоодинокі для таких «експертиз» помилки, а то і зловживання через те, що дослідження, які проводилися, не підкріплювалися науковими даними і методами.

Перша друкована праця, присвячена експертизі документів в Європі, за авторством парижанина Франсуа Демеля була опублікована у 1604 році. Вона мала назву «Поради з розпізнавання підробних рукописів і порівняння почерків і підписів для того, щоб уміти бачити і виявляти всякі підробки; з детальним і повним поясненням мистецтва письма; про те, як розпізнати і розшифрувати приховані і таємні письмена». Ця робота цікава не лише як перша спроба створення методичних основ судового почеркознавства (це її головне призначення), але і як крок на шляху до розробки технічного аспекту дослідження документів, що згодом стало важливою галуззю криміналістичної техніки. Книга Ф. Демеля, видана тричі, була першою друкованою працею, спеціально присвяченою судовому дослідженню документів. У тому самому XVII ст. у Парижі вийшла друга книга з криміналістичного дослідження документів, написана Жаном Равено — одним із членів корпорації експертів-письмознавців [2, с. 158].

З роками на зміну каліграфічному дослідженню рукописів прийшла графологія як вчення про визначення характеру людини за її почерком, яке опиралось на положення про зв'язок певних рис характеру виконавця тексту з його почерком (тією чи іншою формою, висотою, шириною, нахилом літер, іншими ознаками графічної сторони письма).

У 1624 році італійський лікар Камілло Бальді з міста Болонья видав першу книгу з графології «Роздуми про спосіб вивчення якостей і звичок того, хто писав, за його письмом», що справила сильне враження на велику кількість людей, які її прочитали [3].

У XVIII і XIX ст. в Італії, Франції та Німеччині вийшло кілька книг, присвячених можливості встановлення за почерком зросту, голосу, навіть кольору волосся і

очей того, хто писав. Одним з яскравих представників графологічної школи дослідження письма був І.Ф. Моргенштерн. На початку ХХ ст. в Росії було видано його працю під назвою «Психографологія». Моргенштерн визначав психографологію як науку про визначення внутрішнього світу людини за її почерком.

Слід зазначити, що як на етапі виникнення, так і з часом (особливо за радянських часів) ставлення до графології було критичним. І для критики були і є вагомі підстави, адже нічого, крім посмішки, не може і нині викликати така, наприклад, думка Моргенштерна за результатами його дослідження почерку Омеляна Пугачова: «Зухвала, груба, жорстока людина. Середнього зросту, плечиста, коренаста, груба, проста особа, запалі очі, лиходійсько-хитрий погляд» [4, с. 149—150]. Процитоване, швидше за все, складалось як за ознаками змістовної частини письма, так і за тими відомостями, які потрапляли до дослідників з інших джерел. Думки графологів були слабо аргументованими, інтуїтивними, нерідко мали невизначений характер, а отже, сприяли не з'ясуванню, а затуманенню істини.

Графології не вдалось закріпитися у судовій практиці, її занепаду сприяла недостатньо розвинена наукова база. Водночас у цьому вченні є свої раціональні зерна і здорові ідеї. Не все те, що свого часу демонстрували і пропагували психографологи, належить до сфери безпідставного фантазування. Низка закономірних зв'язків ознак почерку і психологічних ознак особи, що писала, все-таки існує, що і доведено сучасною наукою.

Одним з результатів бурхливого розвитку науково-технічного прогресу, яким ознаменовані друга половина ХІХ ст. — ХХ ст., була поява нових матеріалів, засобів і способів фіксації інформації, її зберігання і передачі, постійне вдосконалення різних носіїв інформації. Паралельно розвитку науково-технічного прогресу відбувався процес криміналізації його досягнень, залучення до злочинної діяльності продуктів науково-технічної творчості, у тому числі засобів фоно-, кіно-, фото-, відеозапису, комп'ютерної техніки, арсеналу носіїв письмової та усної мови, інших засобів комунікації.

Зрозуміло, що все це позначалось на розвитку технічних засобів і методів виявлення, вилучення, дослідження і використання документів у кримінальному процесі. Поступово зміцнювалася теоретико-методична база судових експертиз документів, формувалися нові напрями і галузі криміналістичного знання, виникали раніше невідомі види експертизи зазначених об'єктів.

Разом з експертизою почерку із середини ХІХ ст. в Росії почали розвиватися дослідження реквізитів документів — відбитків друку, штампів, барвників, матеріалу документів, інших їх елементів. Розроблялися різні методи виявлення підробки документів, технічні засоби (прилади, матеріали, апаратура тощо), що використовувалися з цією метою, тобто, за висловом радянського криміналіста М.В. Терзієва, проводилася технічна експертиза документів [5].

Значний внесок у становлення та розвиток цього напрямку вніс Є.Ф. Буринський (1849—1912 рр.), а саме:

– принцип Є.Ф. Буринського, що згодом дістав назву принципу криміналістичної трансформації, набув форми закону розвитку криміналістики, зміст якого зводиться до активного, творчого використання цієї наукою досягнень науково-технічного прогресу з метою вирішення завдань як власне самої криміналістики, так і практики боротьби зі злочинністю;

– судова фотографія, піонером якої був Є.Ф. Буринський, посіла належне місце в системі криміналістичних знань, її засоби і методи досягли високого рівня досконалості, на її основі сформувався новий вид судової експертизи — судово-фотографічна експертиза;

– судове почеркознавство, опираючись на розробки Є.Ф. Буринського, набуло міцних наукових основ, активно використовуючи дані фізіології, вчення про вищу нервову діяльність, інформатики, математичної статистики та інших наук;

– за ідеями Є.Ф. Буринського формуються вчення про ознаки, суб'єкт і об'єкт судової експертизи, інші приватно-криміналістичні теорії, навчання, концепції [6, с. 8].

Останні 50 років ХХ ст. пройшли під знаком становлення і бурхливого дослідження понятійного наповнення, змістовної частини документів як носіїв письмової мови, на базі результатів яких сформувався новий розділ криміналістики. Ще зовсім недавно, аналізуючи цей розділ, І.Ф. Крилов нарікав: «Він поки що не отримав однозначного найменування. Одні автори називають такі дослідження криміналістичною атрибуцією, другі — судовою лінгвістикою, треті — судовим авторозведенням. У сучасній експертній практиці дослідження письмової мови здебільшого проводяться поки що як доповнення до дослідження ознак почерку. Значно рідше вони є самостійними експертизами, що вирішують ідентифікаційні завдання (встановлення автора) або неідентифікаційні питання (встановлення віку, фізичного або психічного стану особи, яка писала)» [7, с. 194—195].

На сьогодні цей розділ криміналістики, що отримав назву криміналістичного автороззнавства, швидко розвивається, ставши традиційною галуззю наукової, дидактичної і практичної криміналістики, а судово-автороззнавча експертиза стала повноправним «членом сім'ї» судово-експертних досліджень. При цьому судово-автороззнавча експертиза призначається не лише для дослідження рукописного матеріалу, але і для дослідження різних носіїв письмової мови (машинописних текстів, мовної поліграфічної продукції тощо).

Процеси глобальної автоматизації, розвитку електроніки, сучасних високоефективних засобів накопичення, зберігання, обробки, передачі і використання інформації, характерні для другої половини ХХ ст., сприяли розширенню можливостей боротьби як з новими, так і з традиційними видами злочинів (наприклад, так званих комп'ютерних). Такі можливості відкрилися у зв'язку з вивченням принципово нового виду документів — комп'ютерного, електронного документа як об'єкта права і криміналістики [8]. Багато дослідників долучилися до вивчення криміналістичного аспекту цього виду документа, і сьогодні закладено основи для нового, доволі перспективного напрямку криміналістики, виключно актуального для сучасної практики боротьби зі злочинністю. Є всі підстави вважати, що результати досліджень у цьому напрямі виявляться корисними для оновлення, удосконалення, подальшого розвитку традиційних підходів, засобів і методів, що вживаються у межах техніко-криміналістичного вивчення підробок, фальсифікації окремих письмових та інших документів. Крім того, наукові дослідження у сфері електронного документообігу сприятимуть розвитку традиційного судово-бухгалтерського та економічного аналізу діяльності підприємств (організацій, установ), модернізації його методико-методологічного інструментарію.

Як свідчить аналіз, у криміналістиці відбувається процес активного формування складної, розгалуженої, багатопланової сфери наукового знання і практичної

діяльності, пов'язаної з виявленням, дослідженням і використанням у карному судочинстві різних видів документів та інформації, яку вони містять. При цьому криміналістичне документознавство пройшло довгий шлях від елементарного «звіряння почерків» і «доморослої» каліграфії до рівня передової сучасної теорії, високоефективної технології і безперечних практичних результатів, достовірність яких забезпечується доволі міцною науковою базою і новітніми методами досліджень.

Однією з важливих особливостей криміналістичного документознавства як галузі криміналістики є його інтеграційний характер. Тенденції інтеграції та диференціації знання характерні для різних наук, їх частин, розділів, галузей. «Схожі тенденції проявлялися упродовж всієї історії науки. Якщо для періоду накопичення емпіричного матеріалу помітнішою була диференціація наук... то для етапу побудови розвинених теорій характерною виявилася інтеграція наукового знання» [9, с. 245]. Отже, диференціація неминує призводить до інтеграції. Звичайно, не йдеться про штучне виокремлення одного процесу, а про співвідношення міри вираження того чи іншого аспектів цієї закономірної тенденції, масштабу і глибини переважання одного аспекту над іншим на певних етапах розвитку наукового знання. «Якщо у період «затишшя», у період накопичення фактів і матеріалів переважає диференціація, то у період різких ломок старих наукових концепцій, зміни однієї наукової картини світу на іншу переважає інтегруюча тенденція» [10, с. 73]. Чим вище рівень розвитку науки, тим очевидніше, що обидві ці тенденції проявляються у діалектичній єдності.

Як зазначено вище, криміналістичне документознавство (криміналістичне вчення про документ) виникло на основі інтеграції результатів, досягнутих у межах теоретичної і практичної діяльності, пов'язаної з науковим і судовим дослідженням окремих категорій документів, тих чи інших сторін, рис і аспектів цього об'єкта пізнання, з'єднавши їх на основі існуючих органічних зв'язків в одну цілісну системну освіту. Увібравши у себе окремі, такі, що традиційно склалися, відносно самостійні види документознавства, синтезуючи і вбираючи нові підсистеми, напрями, відгалуження документознавчих досліджень, криміналістичне документознавство у міру розширення кола об'єктів, що вивчаються, залучення до процесу дослідження нових засобів і методів досліджень, накопичення теоретичного та емпіричного потенціалу усе впевненіше заявляє про себе, укріплює свої позиції, розширює свій життєвий простір у теорії і практиці боротьби зі злочинністю.

Першим, хто звернув увагу на справжні масштаби і різноманіття видів криміналістичного документознавства, виявив і описав, виходячи із системних позицій, його інтеграційну суть, є В.О. Образцов. Цю сферу дослідження він назвав криміналістичною документологією [11]. Термін сприйняли інші автори, і його було використано в їхніх працях [12, с. 17]. Проте нині цю сферу криміналістики правильніше визначати як криміналістичне документознавство, зважаючи на те, що цим поняттям можуть бути охарактеризовані [13, с. 79—82]:

- наукове, теоретичне документознавство;
- відповідна діяльність у карному виробництві (практичне документознавство);
- навчально-педагогічна діяльність в юридичних навчальних закладах (дидактичне документознавство).

Поняття «криміналістичне документознавство» поєднує у собі обидва цих значення, оскільки бути документознавцем практично означає не лише знати, що таке документ, які у нього інформаційні можливості, що являють собою засоби і методи виявлення, фіксації, вилучення, дослідження документів і використання документальних даних, але і вміти організувати і провести роботу з реалізації цих знань під час виявлення та процесуально-криміналістичного опрацювання цих об'єктів. До уваги слід взяти й те, що ця назва коректно кореспондується з такими базовими складовими криміналістичного документознавства, як почеркознавство і авторознавство.

Отже, криміналістичне документознавство охоплює такі менш загальні поняття, як криміналістичне почеркознавство, авторознавство і технічне дослідження документів.

Поява поняття «криміналістичне документознавство» зумовлена законами розвитку науки, логікою і потребами наукового і практичного пізнання, практики боротьби зі злочинністю. Процес його «визрівання» і залучення до наукового понятійно-термінологічного арсеналу підпорядкований тим самим об'єктивним закономірностям, що лежать в основі появи багатьох інших сучасних мовних новацій, а саме: «знаряддознавство», «зброезнавство», «вибухознавство», а також давно укорінених понять на кшталт «слідознавство», «наукознавство», «почеркознавство», «авторознавство» тощо.

Поняття «документ», «документознавство» належать до елементів категоріального апарату криміналістики. Вони є прикладом граничного узагальнення таких понять, як письмовий документ, фотодокумент, фонодокумент, електронний документ, почеркознавство тощо.

Підсумовуючи викладене, слід підкреслити, що криміналістичне документознавство, як і інші розділи, підрозділи, сфери науки криміналістики, є системою теоретичного і прикладного знання, яка, по-перше, поєднує в одне органічне ціле знання про різні види документів, що мають значення для здійснення пошуково-пізнавальної діяльності на стадіях порушення кримінальної справи, досудового розслідування і судового розгляду у кримінальних справах, а також знання про сліди виготовлення, переміщення, зберігання, збуту, підробки документів, інших незаконних дій з документами. По-друге, криміналістичне документознавство — це система знань про технологію, засоби, методи, прийоми виявлення, фіксації, вилучення, забезпечення збереження, попереднього (доекспертного) і судово-експертного дослідження документів, отримання і використання інформації, що міститься у них. По-третє, криміналістичне документознавство вивчає і забезпечує своєю науковою продукцією слідчу, оперативно-розшукову, судово-експертну практику посадовців і органів, що мають повноваження на пошук, відпрацювання і використання криміналістично значущих документів і пов'язаних з ними слідів. Інакше кажучи, адресатами криміналістичної наукової продукції, яку розробляють вчені-документознавці, є слідчі, оперативні працівники органів досудового розслідування, прокурори, судді, експерти-почеркознавці, експерти-авторознавці, експерти-бухгалтери та інші юристи-практики і фахівці, які мають відношення до виявлення, надання, дослідження, використання документів під час вирішення за їх допомогою і на їх основі різних завдань у кримінальному судочинстві.

Криміналістичне наукове документознавство має ще один важливий напрям впровадження своїх розробок прикладного характеру — навчальний процес, пов'язаний з підготовкою кадрів для правоохоронних і судових органів, підвищенням професійної майстерності співробітників цих органів. Основне завдання цього дидактичного документознавства — підвищення ефективності формування у студентів (слухачів) теоретичних знань і практичних навичок з документознавства на різних етапах виявлення, процесуально-криміналістичного відпрацювання та використання документів і пов'язаних з ними слідів у подальшій діяльності.

Список використаної літератури

1. *Судебник 1550 года и комментарий / Российское законодательство X—XX веков : в 9 т. ; под общ. ред. О.И. Чистякова. — М. : Юрид. л-ра, 1985. — Т. 2 : Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства ; отв. ред. А.Д. Горский. — 520 с.*
2. *Губина А.М. Судебное исследование документов в западной Европе в 16—18 веках / А.М. Губина // Актуальные проблемы экономики, образования и науки : матер. третьей рег. науч.-прак. конф. (Кисловодск, 28—29 янв. 2010 г.) / Филиал ГОУ ВПО «Ростовский государственный экономический университет. — Кисловодск, 2010. — 192 с.*
3. *Кравченко В.И. Графология: характер по почерку : учеб.-метод. пособ. / В.И. Кравченко. — СПб., 2006. — 92 с.*
4. *Моргенштерн И.Ф. Психографология. Наука об определении характера и наклонностей людей по его почерку / И.Ф. Моргенштерн. — М. : Наука, 2006. — 376 с.*
5. *Терзиев М.В. Введение в криминалистическое исследование документов : учеб. / М.В. Терзиев, А.А. Эйсман. — М. : МГУ, 1949. — Ч. 1. — 111 с.*
6. *Белкин Р.С. Пути развития криминалистики по идеям Е.Ф. Буринского / Р.С. Белкин // Е.Ф. Буринский и современная криминалистика : матер. всерос. крим. чтений (Ижевск, 18 июня 1999 г.) / Институт права, соц. упр. и безопасности. — Ижевск, 2000. — С. 3—63.*
7. *Крылов И.Ф. В мире криминалистики : пособ. / И.Ф. Крылов. — Л. : ЛГУ, 1980. — 279 с.*
8. *Будзієвський М.Ю. До дискусії про поняття електронного документа // Держава та регіони. — Серія : Право. — 2011. — № 1. — С. 167—170.*
9. *Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3-х т. / Р.С. Белкин. — М. : Юристь, 1997. — Т. 1 : Общая теория криминалистики. — 408 с.*
10. *Лейман И.И. Науковедение и проблема единства наук. Методологические проблемы взаимосвязи и взаимодействия / И.И. Лейман. — Л. : Наука, 1970. — 347 с.*
11. *Криминалистика / [под ред. В.А. Образцова]. — М. : Юристь, 1997. — 744 с.*
12. *Агафонов В.В. Криминалистика: Вопросы и ответы : учеб. пособ. / В.В. Агафонов, А.Г. Филиппов. — М. : Юриспруденция, 2000. — 168 с.*
13. *Андреев С. Документ как объект криминалистики и следственной практики / С. Андреев, В. Образцов // Уголовное право. — 2000. — № 2. — С. 79—82.*

УДК 351.755.61 (09)(477) : 343.982.4

Л.С. Тальянчук, *начальник сектору
Науково-дослідного експертно-криміналістичного
центру при УМВС України у Вінницькій області*

ЗАКОРДОННИЙ ПАСПОРТ У СИСТЕМІ ДОКУМЕНТІВ, ЩО ПОСВІДЧУЮТЬ ОСОБУ ПІД ЧАС ПЕРЕТИНУ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Проведено історичний аналіз розвитку паспортного документа у світі, визначено місце закордонного паспорта в системі документів, які надають право перетину державного кордону. Досліджено становлення та вдосконалення бланка закордонного паспортного документа в Україні.

Ключові слова: закордонний паспорт, бланк закордонного паспорта, відцифроване фото, відцифрований підпис, безконтактний електронний носій інформації, чіп.

Проведен исторический анализ развития паспортного документа в мире, определено место загранпаспорта в системе документов, предоставляющих право пересечения государственной границы. Исследовано становление и совершенствование бланка заграничного паспортного документа в Украине.

Article is devoted to the analysis of the historical development of the passport document in the world. The place of a passport in the documents that provide the right to cross national borders. We study the formation and improvement of the form of foreign passport document in Ukraine.

Українці, отримавши чудову нагоду відвідувати інші країни світу як громадяни суверенної держави, з кожним роком активніше подорожують за кордон, успішно там працюють, навчаються, лікуються тощо (так, лише упродовж однієї доби у 2011 році кількість осіб, які перетнули державний кордон України, становила 422 тис., а за 7 місяців український кордон перетнули 48 млн осіб, майже половина з них (22 млн 74 тис.) — громадяни України) [1, с. 1]. Водночас й іноземці не приховують інтересу до української держави, її природної краси, багатства історії та культури (пропускна здатність у зв'язку з проведенням фінальної частини футбольного чемпіонату «Євро-2012» становила 6050 пасажирів) [2, с. 1].

Зрозуміло, що право кожного громадянина на перетин державного кордону і перебування на території іншої держави можливе за наявності у нього відповідного документа. Такими документами в Україні визначено: паспорт громадянина України для виїзду за кордон, проїзний документ дитини, дипломатичний і службовий паспорти, посвідчення моряка, посвідчення члена екіпажу, посвідчення на повернення в Україну.

Найбільш розповсюдженим документом із цього переліку є паспорт для виїзду за кордон або, як його ще прийнято називати, закордонний паспорт, який може отримати кожний громадянин України після досягнення певного віку.

Вивчаючи історичний і політичний розвиток стародавніх країн, можна припустити, що саме закордонний паспорт в історії людства з'явився одним із перших документів, що посвідчує особу, та став похідним для інших видів паспортних документів.

Термін «паспорт» походить від французького слова *passport* (від слів *passe* — прохід і *port* — гавань чи *porte* — двері) і відповідно означає рух, прохід через двері, міські ворота, дозвіл на відплиття [3, с. 448].

Уперше в історії про паспорт згадується ще у Старому Завіті. Так, у Книзі Неемія, датованій близько 443 р. до н. е., службовець просить у царя Персидської імперії письмового листа для намісників з дозволом пройти по Персії до Юдеї. Можна припустити, що цей письмовий лист і виконував функції сучасного закордонного паспорта [4, с. 3].

В Ісламському Халіфаті паспортом був чек про сплату спеціальних податків, тому подорожувати до інших районів Халіфату мали право лише слухняні платники податків [5, с. 76].

У Стародавньому Єгипті, який римляни ізолювали від світу, для виїзду до іншої країни (у тому числі й морем) місцевим жителям необхідно було отримати дозвіл (своєрідний паспорт), інакше виїзд за межі ізолюваної території карався штрафом.

Римські легіонери мали паспорт у вигляді двох з'єднаних бронзових пластинок з відповідними записами, завіреними військовою печаткою. Потреба у таких паспортах була зумовлена передусім веденням бойових дій за межами своєї держави [3, с. 448—449].

За часів Середньовіччя паспорт дозволяв подорожувати суходолом, відвідувати різні міста, території, віддалені від місця проживання, але для відвідування морських портів документи не були потрібні, тому що порти були зонами, відкритими для торгівлі. Подібні документи видавала мандрівникам місцева влада. Вони зазвичай містили список міст і селищ, до яких власникові такого документа дозволено в'їзд [5, с. 64].

У Німеччині в середині XV ст. процес паспортизації супроводжувався вжиттям жорстких заходів проти бродяг і жебраків. На той час наявність паспорта у подорожніх торговців і ремісників не тільки надавала їм право вільно подорожувати, вести торгівлю, перетинати кордони, а й відрізняла їх від розбійників і злидарів, які постійно змінювали своє місцеперебування [3, с. 449].

«Проїзною грамотою» називали паспорт у Росії за часів царювання Петра I. Відповідно до Положення про види на проживання, прийнятого Державною радою Російської імперії 03.06.1884 р., мати паспорт за місцем проживання не було обов'язковим, але особа, яка від'їздила на відстань понад 50 верст і більш як на півроку, обов'язково повинна була мати паспорт. Отже, у Російській імперії посвідчення особи необхідно було для переміщення по країні і виїзду з неї [3, с. 448—449].

Військові події середини XVII ст. зумовили появу військових паспортів (*Militdrpass*), які видавали з метою протидії дезертирству. Мандрівники з країн, де лютувала чума, мали при собі «чумні» паспорти (*pestpass*). Особливий вигляд мали паспорти євреїв та учнів-ремісників [3, с. 449; 6, с. 923].

З часом і в Європі наявність паспорта стала обов'язковою. Так, у Франції в кінці XVIII ст. — на початку XIX ст. громадяни не мали права без паспорта залишити місце проживання і перебувати як всередині країни, так і виїздити за її межі. Починаючи з XIX ст., у Німеччині згідно з указом імператора громадяни зобов'язані були мати паспорт для виїзду до окремих країн, а також (тимчасово) до окремих місцевостей (наприклад, до Берліна у 1878 р.). Водночас громадянам Англії, Швеції та Норвегії наприкінці XIX ст. і до початку Першої світової війни можна було вільно пересуватися по Європі без паспорта [6, с. 923—924].

Швидкий розвиток паспортної системи на початку XX ст. в Європі став результатом стрімкого розвитку промислового виробництва, торгівлі, залізничного руху, що сприяло швидкому переміщенню великої кількості пасажирів (як всередині країни, так і за її межами).

Паспорт того часу являв собою аркуш паперу з надрукованими текстами та графами, до яких від руки вносили персональні дані особи. Невід'ємними елементами паспортів були відбитки печаток і штампів державних органів, державні емблеми та герби. У паспортах було виділено місце для нанесення відміток про перетин кордону із зазначенням дати. Пізніше з появою та поширенням фотографічних технологій у паспорті з'явилася фотокартка власника, скріплена відбитком печатки.

Кожне десятиріччя зовнішній вигляд паспорта для виїзду за кордон змінювався, з'являлися похідні від нього різновиди, змінювалися правила отримання.

Проте функції паспорта з моменту його виникнення і до теперішнього часу залишаються незмінними — вони посвідчують особу, надають право перетину кордону і перебування на території іншої держави.

Отже, аналізуючи викладені історичні факти, можна припустити, що виникнення та поступовий розвиток саме закордонного паспорта в державах світу стали передумовою введення інших паспортних документів, що посвідчують особу.

Передумовою створення закордонного паспорта сучасного зразка на території України став нормативний документ у галузі національного та міжнародного туристичного бізнесу Радянського Союзу — постанова Ради Міністрів СРСР від 19 червня 1959 року № 660, якою затверджено Положення про виїзд з СРСР та в'їзд в СРСР, прийняте відповідно до рекомендацій Декларації прав людини. Це Положення регулювало порядок виїзду та в'їзду в СРСР як радянських, так і іноземних громадян за умови чіткого дотримання вимог компетентних органів державної влади. У ньому зазначався перелік документів, які надавали право перетину державного кордону: дипломатичний паспорт, службовий паспорт, загальногромадянський закордонний паспорт, вид (посвідка) на проживання, свідоцтво на повернення та посвідчення на виїзд за кордон [7, с. 2].

Бланки закордонних паспортів СРСР (їх у користуванні було два види) видавали на державних підприємствах, вони були ззовні схожими один з одним.

Паспорт більш нового зразка певною мірою відрізнявся від свого попередника: було збільшено кількість сторінок, змінено сторінку для розміщення фотокартки та персональних даних, відведено місце для внесення інформації про дітей, машинозчитувальної інформації, введено додаткові елементи захисту тощо. Тобто радянський закордонний паспорт нового зразка відрізнявся вдосконаленим дизайном, мав додаткові елементи захисту, а отже, був надійнішим.

У 1992—1993 роках Верховна Рада України Постановою від 26.06.92 р. № 2503-XII (в редакції постанови Верховної Ради від 02.09.93 р. № 3423-XII) та Президент України своїм Указом від 28.10.93 р. № 491/93 затвердили Положення про паспорт громадянина України для виїзду за кордон. Кабінет Міністрів України зобов'язав забезпечити видачу паспорта громадянина України для виїзду за кордон з 1 січня 1994 року [8, с. 1; 9, с. 545; 10, с. 385]. Таким чином, громадяни України вперше в історії незалежної держави отримали право на власний український документ, який дозволяє здійснювати перетин державного кордону та перебувати у будь-якій країні світу. У Постанові Верховної Ради України від 26.06.92 р. № 2503-XII вперше у незалежній українській державі чітко визначено кому, за яких підстав, якими органами видається паспорт громадянина України для виїзду за кордон [9, с. 547]. Упродовж наступних років цей документ доповнювали, змінювали, проте він залишався головним документом для виїзду за кордон [11, с. 158].

Слід зазначити, що, незважаючи на визначення терміну введення в дію закордонного паспорта — 1 січня 1994 року, його бланк затвердили лише 4 червня 1994 року, після чого почали видавати [12, с. 1]. Усього в Україні діяли три зразки цього документа. Доцільно зупинитися на кожному з них та охарактеризувати їх відмінності.

Перший бланк паспорта громадянина України для виїзду за кордон мав вигляд зшитой нитками обрізної книжечки у м'якій обкладинці темно-вишневого кольору розміром 88 x 125 мм і обсягом тридцять дві або шістдесят чотири сторінки. Краї документа мали заокруглені форми. З лицьового боку обкладинки за допомогою тиснення фольгою жовтого кольору надруковано слово «Паспорт», нижче — зображення малого Державного Герба України, під ним — слово «Україна». Друковані тексти на всіх сторінках паспорта виконано барвником чорного кольору двома мовами — українською та англійською. Крім того, на сторінках паспорта виконано антисканерні зображення у вигляді впорядкованих рожево-блакитних хвилястих ліній, які перетинаються між собою.

На внутрішньому лівому боці обкладинки (лівому форзаці) паспорта громадянина України для виїзду за кордон впоперек до внутрішнього зрізу зазначали персональну інформацію про власника документа, у правій частині сторінки клеювали його фотокартку, а у нижній частині сторінки було місце для машинозчитувальної інформації. Друковані тексти у документі виконані за допомогою плоского офсетного друку, а персональні відомості пред'явника — за допомогою копіювально-множильної техніки. Після відповідного текстового заповнення та поміщення фотокартки ця сторінка заклеювалася спеціальною полімерною плівкою. На першій сторінці у нижній частині відводили місце для підпису пред'явника паспорта від руки.

Із сімнадцятої сторінки і до правої обкладинки (правого форзацу) документа у верхній частині розташовано перфорований серійний номер документа, що складається з двох літер і шести цифр номера. На внутрішній стороні правого форзацу українською мовою надруковано слова «СЛІД ПАМ'ЯТАТИ». Законодавством було визначено термін дії паспорта десять років з можливістю його продовження ще на десять років.

Другий зразок паспорта, що почали видавати на території України з 1997 року, мало чим відрізнявся від свого попередника, хоча бланки обох зразків мали певні

відмінності. Так, на лівій обкладинці нового паспорта фотокартку власника було змінено на фотозображення власника, яке наносили за допомогою копіювально-множильної техніки. Розміщення підпису власника з першої сторінки паспорта перенесли у нижню частину правого боку сторінки з персональними даними, при цьому підпис також наносили за допомогою копіювально-множильної техніки. На захисній плівці, яку наносили на сторінку з персональними даними власника, по діагональних лініях було нанесено слабо видимі написи «Україна». Бланкові тексти праворуч від зображення особи власника на першій сторінці документа наносили не чорним, а синім барвником.

Третій варіант паспорта громадянина України для виїзду за кордон Кабінет Міністрів України затвердив постановою від 23 грудня 2004 року № 1725 [13, с. 3]. Цей зразок суттєво відрізняється від двох попередніх.

Обкладинка цього паспорта стала синього кольору, і її виготовляють з палітурного матеріалу «Securalin» на паперовій основі із захисним термостійким покриттям. Машинозчитувальну сторінку, призначену для внесення відомостей про фізичну особу — пред'явника паспорта, виготовляють з полікарбонату із захисними шарами. Зазначені відомості вносяться на сторінку з персональними даними шляхом лазерного гравіювання на внутрішньому шарі полікарбонату. Відцифроване зображення особи пред'явника паспорта виготовлено способом лазерного гравіювання та повторено способом лазерної перфорації у середній частині цієї сторінки. Сторінку персональних даних вшито між лівим форзацом і першою сторінкою. Бланк паспорта зшивається нитками із захисними властивостями.

Внизу лицьового боку обкладинки шляхом тиснення фольгою двома рядками українською та англійською мовами надруковано напис: «ПАСПОРТ УКРАЇНА». У верхній половині обкладинки нанесено контурне зображення малого Державного Герба України. Усі елементи фонових зображень сторінок паспорта виконано за допомогою графічного комп'ютерного дизайну з використанням спеціального захищеного програмного забезпечення друкарським способом фарбами синього, блакитного, рожево-фіолетового та жовтого кольорів з використанням технології райдужного друку.

На правому форзаці вгорі українською мовою надруковано слова «СЛІД ПАМ'ЯТАТИ», нижче розміщено текст українською мовою, зменшений на один абзац порівняно з попереднім зразком. Сторінку персональних даних законодавець поділив на шість зон візуальної перевірки та машинозчитувальної зони. У лівому верхньому куті спеціальною фарбою, яка під різним кутом зору змінює колір, виконано контур карти України. Зображення лицьового боку сторінки з персональними даними, як і текстова інформація, розміщено паралельно до зшитого краю паспортної книжки.

Фонові графічні зображення сторінок із шостої по тридцять другу являють собою єдине ціле. Малюнки всіх сторінок об'єднано тематикою особливостей національного колориту, відтвореного у зображенні орнаментів, вишивок, геральдики, характерних для регіонів України відповідно до адміністративно-територіального устрою.

На сторінках з першої по тридцять другу та на правій частині обкладинки у верхній частині документа перфоровано серію і номер паспорта, які позначені

відповідно двома літерами та шістьма цифрами, що суттєво відрізняє третій зразок паспорта від двох попередніх, які мали перфоровані номери лише із середини документа.

У цій постанові законодавець вперше визначив, що правий форзац цього бланка паспорта може містити безконтактний мікročіп для додаткової інформації (у тому числі біометричної ідентифікації) про пред'явника паспорта. Проте до цього часу безконтактний мікročіп для додаткової інформації у паспортах відсутній. Таким чином, третій зразок закордонного паспорта громадянина України суттєво відрізняється від своїх попередників як за кольоровою гамою, так і за оформленням та дизайном документа. Крім того, у третьому зразку паспорта використано нові елементи захисту, які до цього часу не використовували, вдосконалено окремі спеціальні елементи захисту документа тощо.

5 грудня 2012 року було опубліковано Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» (далі — Закон), що став одним з першочергових заходів на шляху до лібералізації безвізового режиму для України з країнами Євросоюзу [14, с. 23]. Він забезпечує механізм реалізації конституційних прав фізичних осіб на свободу пересування і вибір місця проживання, заборону втручання в особисте і сімейне життя, інших прав і свобод людини та громадянина [15, с. 3]. Цей Закон визначає правові та організаційні засади створення та функціонування Єдиного державного демографічного реєстру та видачі документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, а також права та обов'язки осіб, на ім'я яких видано такі документи.

Статтю 22 Закону присвячено паспорту громадянина України для виїзду за кордон. За Законом паспорт громадянина України для виїзду за кордон оформляють як особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, — на чотири роки, так і особам, які досягли шістнадцятирічного віку, — на десять років. Паспорт громадянина України для виїзду за кордон має форму книжки, правий форзац якої містить безконтактний електронний носій інформації, складається з м'якої обкладинки, тридцяти двох (або шістдесяти чотирьох) сторінок і сторінки даних [15, с. 8].

Новий паспорт громадянина України для виїзду за кордон за зовнішнім виглядом залишиться незмінним і міститиме майже ту саму інформацію, що і попередній паспортний документ — це назва держави, документа, його тип, номер і дата видачі, код держави, ім'я особи, громадянство, дата і місце народження, дата закінчення строку дії документа, унікальний номер запису в зазначеному вище Реєстрі, стать, уповноважений суб'єкт, що видав документ (код), відцифроване зображення обличчя особи і відцифрований її підпис, дані про перебування на консульському обліку (за бажанням особи або її представника, представника закладу, який виконує функції опікуна чи піклувальника). Уся інформація про особу власника, яка вноситься в паспорт відповідно до нового нормативного акта, дублюється на безконтактний електронний носій інформації, куди вноситься також і фотографічне зображення власника, його підпис, відбиток чи відбитки пальців рук, відбиток сітківки ока. На підставі зазначеного вище можна констатувати, що новий паспортний документ для виїзду за кордон суттєво відрізняється від попередників.

Передбачення безконтактного електронного носія інформації у паспорті громадянина України для виїзду за кордон має як багато прихильників, так і багато критиків.

Безконтактний електронний носій інформації, або чіп, як його ще прийнято називати, надає перевагу лише при перетині кордону. Завдяки йому прискорюється процес реєстрації у пунктах пропуску через кордони. Його наявність надає впевненості особі, що перевіряє цей документ, у правильності всієї інформації, вказаної у паспортному документі, її відповідності особі власника, надійності захисту документа від підробки. Введення нового закордонного паспорта з чіпом, можливо, надасть певну перевагу і під час отримання документів на виїзд за кордон — віз.

Водночас слід зазначити, що введення паспорта нового зразка з безконтактним електронним носієм інформації не спрощує процесу його отримання в державних органах, а навпаки, потребуватиме надання громадянами додаткової особистої інформації, внесення її до спеціальної бази даних. Крім того, введення безконтактного електронного носія інформації потребуватиме нового, сучасного технічного обладнання та матеріальних витрат на всіх етапах реалізації цієї ідеї, починаючи від внесення в паспортний документ на підприємстві-виробнику мікрочіпів, створення органів Єдиного державного демографічного реєстру, їх програмного забезпечення і закінчуючи зчитуванням, обробкою інформації під час перетину державного кордону України у кожному пункті пропуску.

До закордонного паспорта з чіпом, в якому зберігатиметься лише інформація про його власника, батьки не зможуть вносити інформацію про дітей, як у попередньому зразку паспорта. В Україні почне діяти правило: «одна особа — один паспорт». Отже, такий документ як проїзний документ дитини, замінить паспорт для виїзду за кордон терміном на чотири роки, що, зрозуміло, призведе до збільшення витрат громадян.

І головне, внесення біометричних даних (відбитків пальців рук, сітківки ока) у документи потребує законодавчої регламентації, якої на цей час в Україні немає.

Проведений історичний екскурс еволюції закордонного паспорта в Україні змушує замислитися про причини такої стрімкої появи нових його видів. Одне зрозуміло, що справа тут не лише у розвитку науково-технічного прогресу, який впливає на процес виготовлення документів і процес їх підробки.

Ухвалюючи черговий новий документ, законодавець зобов'язаний суттєво покращувати його захист, ознайомившись перед цим зі світовими досягненнями у цій сфері. Можливо, тоді він буде в обігу не одне десятиріччя.

Список використаної літератури

1. *Офіційний сайт Державної прикордонної служби* : новини за 16 серпня 2011 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.pvu.gov.ua.
2. *В аеропорту «Бориспіль» відкрився новий найбільший в Україні термінал* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.zn.ua.
3. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / [голова ред. колегії Ю.С. Шемшученко]. — К. : Укр. енци. ім. М.П. Бажана, 2002. — Т. 4 : П — С. — 2002. — 717 с.
4. *Старий Заповіт*. Книга Неємії. Глава 2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : days.pravoslavie.ru/Bible/B_neem2.htm.

5. Галанза П.Н. История государства и права зарубежных стран / П.Н. Галанза, Б.С. Громакова. — М., 1980. — 550 с.

6. Энциклопедический словарь : в 82 т. / [изд. Ф.А. Брокгаузъ, И.А. Ефронъ]. — С.-Петербургъ : Типо-Литография И.А. Ефрона, 1897. — Т. XXIIА: Оуэнь-Патентъ о поединкахъ. — 654 с.

7. Положення про виїзд з СРСР та в'їзд в СРСР, затверджене постановою Ради Міністрів СРСР від 19 червня 1959 року № 660 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [www/BukLib.net](http://www.BukLib.net).

8. Указ Президента України від 28 жовтня 1993 року «Положення про паспорт громадянина України для виїзду за кордон» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.

9. Постанова Верховної Ради України від 26 червня 1992 року № 2503-XII «Про затвердження положень про паспорт громадянина України, про свідоцтво про народження та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон» // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 37. — 545 с.

10. Постанова Верховної Ради України від 2 вересня 1993 року № 3423-XII «Про внесення змін і доповнень до Положення про паспорт громадянина України, затвердженого постановою Верховної Ради України «Про затвердження положень про паспорт громадянина України та свідоцтво про народження» // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 40. — 385 с.

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 3 квітня 1997 року № 292 «Про внесення змін і доповнень до Правил оформлення і видачі паспортів громадянина України для виїзду за кордон і проїзних документів дитини, їх тимчасового затримання та вилучення» // ЗП України. — 1995. — № 6. — 158 с.

12. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 1994 року № 354 «Про затвердження зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2004 року № 1725 «Про затвердження технічного опису і зразка бланка паспорта громадянина України для виїзду за кордон» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.

14. Закон України від 20 листопада 2012 року № 5492-VI «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.

15. Пояснювальна записка до Закону України від 23 вересня 2011 року № 8507 «Про документи, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

1. Наукові статті до збірника мають бути написані українською або російською мовою, мати високий науковий і навчально-методичний рівень підготовки, містити глибокий авторський аналіз проблем сучасного розвитку криміналістики, законодавства, законотворчості, шляхів боротьби зі злочинністю тощо. Звертаємо особливу увагу авторів на обов'язкове дотримання ними при оформленні статей вимог міждержавних і державних стандартів (**ДСТУ ГОСТ 7.1 : 2006** «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ГОСТ 7.5-88, ДСТУ 3582-97, ГОСТ 7.12-93, ГОСТ 7.11-78) і постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».

2. Використані в тексті джерела нумеруються у послідовності посилання на них. Під одним номером у списку використаних джерел наводиться опис лише одного джерела. Цифри беруться у квадратні дужки, наприклад: « [1] ». Номер посилання має відповідати його номеру у списку використаної літератури. У разі посилання на те саме джерело кілька разів слід обов'язково зазначати конкретні сторінки, наприклад: « [7, с. 235] ».

3. Бібліографічний опис використаної літератури надавати відповідно до наказу ВАК України від 26.01.2008 р. № 63 .

У бібліографічному описі слід обов'язково вказувати місто, видавництво, рік видання та загальну кількість сторінок (у разі посилання на статтю, надруковану у збірнику, вказувати номери сторінок, на яких її надруковано).

4. Приймаються наукові статті, на які є дві рецензії (для кандидатів наук – одна рецензія) і які раніше ніде не друкувалися.

5. Стаття подається у надрукованому вигляді (один примірник) з підписом(-ами) автора(-ів) і на електронному носії в форматі doc. (Word), шрифт Times New Roman Cyr (Symbol, Wingdings). Кегль (висота літер) — 14, інтервал між рядками тексту 1,5 см, поля: зліва — 3 см, справа — 1 см, зверху та знизу — по 2 см. Весь матеріал наукової статті повинен міститися в одному файлі. Ілюстрації, діаграми та графіки дублюються окремими файлами.

5.1. Ілюстрації (чорно-білі або кольорові) подаються в електронному вигляді форматом Adobe PhotoShop (PSD) або TIFF (у виняткових випадках JPEG) з належною якістю. Роздільна здатність не менш як 300 пікселей / дюйм, розмір зображення не менш як 9x12 (1060x1410 пікселів). Не допускається перефотографування або сканування ілюстрацій з друкованих джерел!

5.2. Фотографії (чорно-білі або кольорові) подаються на фотопапері мінімальним розміром 9x12 см або в електронному вигляді з дотриманням вимог, наведених у п. 5.1.

5.3. Діаграми та графіки мають бути зроблені за допомогою векторних редакторів Adobe Illustrator, Corel Draw або MS Excel.

* Рекомендуємо у бібліографічному описі дотримуватися набору обов'язкових елементів, наведених у зразках Форми 23 Бюлетеня ВАК України (2008. — № 3. — С. 9—13). — Прим. ред.

5.4. Таблиці виконуються у форматі MS Word (rtf).

5.5. Блок-схеми виконуються за допомогою редактора MS Graph, що вбудований у MS Word, або за допомогою інших програм.

5.6. Хімічні, математичні та фізичні формули набираються за текстом з використанням редактора формул MS Equation 3.0.

5.7. Ілюстрації, фотографії, діаграми, графіки, блок-схеми, таблиці і формули не слід розміщати в окрему рамку або поверх тексту, текст повинен бути зверху та знизу без використання обтікання.

6. Небажано робити підкреслення слів у тексті. Лапки для українських і російських слів — кутові («...»).

7. Обсяг наукової статті має бути не менш як 6 і не більш як 12 сторінок тексту формату А4 (1700—1800 знаків на сторінці).

8. До авторського оригіналу статті додається авторська довідка, яка містить: назву статті, УДК; анотацію до статті (близько 50 слів) та 4—5 ключових слів, прізвище, ім'я та по батькові (повністю) автора(-ів); повну назву установи, в якій працює автор(-и) та повну назву посади, яку він обіймає; контактний телефон; кількість таблиць, ілюстрацій, літературних джерел.

9. Разом з матеріалами до редакції автори надають **копію акта експертної комісії установи** щодо можливості відкритої публікації статті (відсутності у ній відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію).

10. Авторські оригінали обов'язково рецензуються членами редакційної колегії збірника.

11. Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за добір і точність наведених фактів, цитат, власних імен і прізвищ та інших відомостей.

12. Внесені редактором зміни та скорочення тексту, що не впливають на зміст матеріалу, а також уточнення в назвах міністерств, установ, відомств тощо редакція здійснює без попереднього узгодження з автором(-ами).

13. У разі недодержання автором(-ами) перелічених вимог редакція залишає за собою право не розглядати статтю.

14. Передрук надрукованих у «Криміналістичному віснику» статей можливий тільки за умови обов'язкового посилання на нього.

Редколегія

Наукове видання

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 1 (19), 2013

Свідоцтво про реєстрацію, видане Державною реєстраційною службою України,
від 02.09.2011 серія КВ №18252 – 7052 ПР

За зміст матеріалів і достовірність фактів, цитат, назв, дат та прізвищ відповідає автор.
Матеріали не повертаються. При передруку посилання на
«Криміналістичний вісник» обов'язкове.

Надруковано з оригіналу-макета, виготовленого ТОВ «Брайт Вайт»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру від 14.04.2010 серія ДК №3761

Редактор *А.В. Маслянюк*
Коректори *Н.П. Когут, О.А. Оксимець*
Комп'ютерна верстка *С.М. Гавриляк*

Підп. до друку 23.06.2013 Формат 70x100/16
Папір оф. №1. Гарнітура Pragmatica. Друк. офс.
Ум. друк. арк. 14, 19 Обл.-вид. арк. 12, 17
Тираж 310 пр. Зам. № 9-767

Віддруковано на ТОВ «Брайт Вайт»
04073, м. Київ, пр-т Московський, 6, корп. 1, тел./факс: 494-35-75
Свідоцтво про внесення до Держ. реєстру від 14.04.2010
серія ДК № 3761

Адреса редакції: вул. Велика Окружна, 4, м. Київ, 03134, Україна
тел.: (044) 074-34-28, факс: (044) 405-74-69
dndekc@mvs.gov.ua
<http://dndekc.mvs.gov.ua>